

ISSN 1691-273X

16

**VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI**

Latviešu valodas aģentūra

Nr. 16/2021

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

16

**Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2021**

UDK 811.174(082)

Va 390

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 16.
Atb. red. I. Lokmane. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021. 228 lpp.

Atbildīgā redaktore *Dr. philol.* Ilze Lokmane
Recenzente *Dr. philol.* Regina Kvašīte (*Regina Kvašytė*)

Populārzinātniskā rakstu krājuma 16. laidienā aplūkots plašs ar dažādām valodas jomām un funkcionēšanas aspektiem saistīts jautājumu loks. Ko noderīgu varēs atrast gan tie, kurus interesē konkrēti valodas prakses jautājumi un padomi, kā pareizi lietojamas noteiktas leksēmas, gramatiskas formas vai pieturzīmes, gan tie, kuriem tuvākas filozofiskas vai vēsturiskas ievirzes pārdomas par valodas būtību un lomu sabiedrībā vai atsevišķa cilvēka dzīvē.

Korektore Anna Frīdenberga
Maketa un vāka dizaina autors Kristaps Rozītis
Rakstu krājuma 16. numuru maketējusi Vanda Voiciša, SIA „Idea lex”
Projekta vadītāja Marta Balode

© LVA, 2021

© Vanda Voiciša, vāka un maketa dizains

ISSN 1691-273X

SATURS

IESKATS KRĀJUMĀ	5
VALODA, SABIEDRĪBA UN VARA	7
<i>Māris Kūlis</i> Valodas vara	7
<i>Ina Druviete</i> Ērtības vai vērtības: kā izprast latvieša lingvistisko uzvedību?	18
<i>Līga Romāne-Kalniņa, Indra Karapetjana</i> Latvijas Valsts prezidentu retorika latviešu nācijas simts gados – dialogs, argumentācija, pārliecināšana vai manipulācija?	28
<i>Edmunds Trumpa</i> Baltu valodu attīstība un liktenis 21. gadsimtā lietuvieša skatījumā	45
VALODA UN RUNA	63
<i>Jūlija Zālīte</i> Kā pieredzējuši televīzijas raidījumu viesi realizē runātāju maiņu politisko diskusiju raidījumos? Latviešu un vācu politisko televīzijas raidījumu salīdzinājums	63
<i>Baiba Saulīte, Gunta Nešpore-Bērzkalne</i> Svešvārdi latviešu valodā: ko atklāj korpusa dati	75
<i>Dace Strelēvica-Ošiņa</i> Daudzās sejas, daudzie vārdi: „Facebook” nosaukuma varianti latviešu valodā	88
<i>Evija Liparte</i> Jauni nosaukumi un „senas dziesmas jaunās skaņās” – uz koronavīrusa laiku caur valodas prizmu raugoties	102

VALODA UN NORMA	119
<i>Emilija Mežale</i>	
Norādāmo vietniekvārdu lietojuma stilistikais un pragmatiskais aspekts	119
<i>Andra Kalnača, Kitija Nagle</i>	
Daudzskaitlinieki un valodas prakse	136
<i>Aldis Lauzis</i>	
Nepārkāpjamā šķirtne starp <i>jo</i> un <i>tāpēc, ka</i>	151
<i>Aldis Lauzis</i>	
Pirms paskaidrojuma, precizējuma, domas izvēsuma: ko signalizē kols un ko – domuzīme?	164
VALODAS KONSULTĀCIJAS	178
AKCIJA „MANS LATVISKĀKAIS Vārds”	197
<i>Sanda Rapa</i>	
Valodas sirds	198
<i>Kārlis Vērdiņš</i>	
Par latviskākajiem vārdiem	203
<i>Māris Kūlis</i>	
Rupja maize	205
KOMISIJAS UN LĒMUMI	207
Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi	207
Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbība (2019–2020)	209
JAUNĀKĀS GRĀMATAS	213
HUMORA LAPPUSĪTE	220
ZIŅAS PAR AUTORĪEM	225

IESKATS KRĀJUMĀ

Populārzinātniskā rakstu krājuma 16. laidienā aplūkots plašs ar dažādām valodas jomām un funkcionēšanas aspektiem saistīts jautājumu loks. Ko noderīgu varēs atrast gan tie, kurus interesē konkrēti valodas prakses jautājumi un padomi, kā pareizi lietojamas noteiktas leksēmas, gramatiskas formas vai pieturzīmes, gan tie, kuriem tuvākas filozofiskas vai vēsturiskas ievirzes pārdomas par valodas būtību un lomu sabiedrībā vai atsevišķa cilvēka dzīvē.

Filozofisku skatījumu uz valodas un varas attieksmēm atrodam Māra Kūļa rakstā „Valodas vara”, kurā valoda raksturota kā simbolu sistēma, kas ietekmē lietotāju pasaules skatījumu, un uzsvērts, ka vairākās saziņas jomās, īpaši plašsaziņas līdzekļos, valodas varas izpausmes ne vienmēr ir acīmredzamas, bet tāpēc ne mazāk iedarbīgas. Ina Druviete rakstā „Ērtības vai vērtības: kā izprast latvieša lingvistisko uzvedību?” meklē atbildi uz jautājumu, vai latviešu valodas vieta pasaules valodu kopumā ir garantēta uz visiem laikiem, un secina, ka ir nopietns pamats par to šaubīties, jo, par spīti teorētiski deklarētajām vērtībām, latviešu valodas lietojumā, īpaši neformālajā saziņā, bieži vērojama šķietami labprātīga atteikšanās no savas valodas prioritātes. Valodas pastāvēšanas un valodiskās pašapziņas tēmu turpina Edmunda Trumpas apjomīgais raksts „Baltu valodu attīstība un liktenis 21. gadsimtā lietuvieša skatījumā”, kas detalizēti izseko baltu – īpaši lietuviešu – valodu vēstures likločiem un meklē atbildi uz jautājumiem, kādi faktori šodien visvairāk apdraud baltu valodu pastāvēšanu, kāda ir katra dzimtās valodas lietotāja atbildība un vai dažu valodnieku optimisms attiecībā uz baltu valodu ilgstošas pastāvēšanas iespējām tik tiešām ir pamatots.

Vairāki raksti veltīti neformālajai valodas jaunradei un reizē citvalodu vārdu adaptēšanas problemātikai. Daces Strelēvicas-Ošiņas rakstā „Daudzās sejas, daudzie vārdi: „Facebook” nosaukuma varianti latviešu valodā” aplūkoti sociālo tīklu vietnes „Facebook” neoficiālie jeb sarunvalodas nosaukumi, savukārt Evijas Lipartes raksts „Jauni nosaukumi un „senas dziesmas jaunās skaņās” – uz koronavīrusa laiku caur valodas prizmu raugoties” apkopo pandēmijas rosināto jaunvārdu un vārdu savienojumu birumu dažādu stilu un žanru tekstos. Šie pētījumi apliecina, ka valodas spēle, tēlainība, radoša normu pārkāpšana, konotācija jeb emocionālais papildsaturs sevišķi spilgti raksturo tieši neliterāro valodu.

Aizguvumu tēmu turpina Baibas Saulītes un Guntas Nešpores-Bērzkaines raksts „Svešvārdi latviešu valodā: ko atklāj korpusa dati”, kurā konstatēts, ka astoņu gadu laikā svešvārdu īpatsvars periodikas tekstos nav mainījies; arī kvalitatīvās izmaiņas ir samērā nelielas – leksēmas drīzāk mainījušas pozīciju biežuma sarakstā, nevis to vispār zaudējušas vai sarakstā ienākušas no jauna. Tomēr biežums ir tikai viens no svešvārdu lietošanas aspektiem, un atsevišķi

būtu jāvērtē to iedarība tekstā, jo nozīmes ziņā neskaidrs vai nemotivēti lietots svešvārds var radīt svešvārdu pārliecīga lietojuma iespaidu.

Vairākos rakstos autori pievērsušies gramatikas jautājumiem. Andras Kalnačas un Kitijas Nagles raksts „Daudzskaitlinieki un valodas prakse” iepazīstina ar vienskaitļa formā lietotiem daudzskaitliniekiem, norādot, ka šī problēma bijusi aktuāla jau iepriekšējos gadu desmitos un arī šodien nav mazinājusies. Dažos gadījumos šādam lietojumam ir semantisks vai stilistisks pamatojums, tomēr biežāk tas liecina par nevērību un nekoptu valodu. Savukārt Alda Lauža ar piemēriem bagātīgi ilustrētajā rakstā „Nepārkāpjamā šķirtne starp *jo* un *tāpēc, ka*” lasām par saikļu *jo* un *tāpēc ka* un saikļa līdzinieka *tāpēc, ka* semantisko atšķirību, kuras neievērošana var apgrūtināt saprašanos. Atšķirības starp daudzfunkcionālo domuzīmi un specializēto, līdz ar to semantiski precīzo kolu uzzinām šī paša autora rakstā „Pirms paskaidrojuma, precizējuma, domas izvērsuma: ko signalizē kols un ko – domuzīme?”.

Kā jau ierasts, krājumā ietverti arī valodas pragmatiskajam un stilistiskajam aspektam veltīti pētījumi. Emīlija Mežale rakstā „Norādāmo vietniekvārdu lietojuma stilistiskais un pragmatiskais aspekts” pievērš uzmanību vietniekvārdu ekspresijai un norāda, ka viena no galvenajām problēmām ir sarunvalodas līdzekļu motivēta lietojuma un valodas kļūdu nošķiršana. Līga Romāne-Kalniņa un Indra Karapetjana rakstā „Latvijas Valsts prezidentu retorika latviešu nācijas simts gados – dialogs, argumentācija, pārliecināšana vai manipulācija?” aplūko prezidentu runās sastopamos visu līmeņu valodas līdzekļus, kas īsteno virsrakstā minētās funkcijas. Interesantu pavērsieni piešķir Jūlijas Zālītes raksts „Kā pieredzējuši televīzijas raidījumu viesi realizē runātāju maiņu politisko diskusiju raidījumos? Latviešu un vācu politisko televīzijas raidījumu salīdzinājums”. Te ar savdabīgām metodēm analizēts dialogisks teksts, īpašu uzmanību pievēršot verbālo un neverbālo izteiksmes līdzekļu mijiedarbei.

Kā zināms, 2020. gada septembrī Latviešu valodas aģentūra sāka valodas akciju „Mans latviskākais vārds”. Interesanti, ka nu varam iepazīties ar valodnieces, dzejnieka un filozofa skatījumu uz izraudzīto vārdu kopumu. Krājumā iekļauts īss pārskats par latviešu valodas jautājumiem veltītajām grāmatām, rakstu krājumiem, tiešsaistes lietotnēm un Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbību, apkopoti Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumi un ieteikumi, kā arī Latviešu valodas aģentūras lingvistu sniegtās valodas konsultācijas. Humora lappusītē šoreiz Jelgavas Tehnoloģiju vidusskolas skolotāju izteicieni.

Rakstu krājuma atbildīgā redaktore
Dr. philol. Ilze Lokmane

VALODA, SABIEDRĪBA UN VARA

Māris Kūlis

Valodas vara

Patiesība ir vārds. Tas, kurš zina pareizos vārdus, zina arī teikt, kas ir patiesība. Bet tam, kurš ar saviem vārdiem izsaka patiesību, ir arī vara. Varētu jau gribēties domāt kā Akvīnas Tomam, ka patiesība ir saskaņa starp lietu un prātu, vai kā Aristotelim: „Teikt par to, kas ir, ka tas nav, vai par to, kas nav, ka tas ir, ir aplami, un teikt par to, kas ir, ka tas ir, un par to, kas nav, ka tas nav, ir patiesi.” (Aristotelis, 1011b 26–27) Lietas kļūst krietni vien sarežģītākas, kad ņem vērā valodas lomu patiesības noskaidrošanā un patiesības saskaņotības teoriju, kas nosaka, ka patiesība ir rodama nevis realitātē, bet gan izteikumu attiecībās. Proti, izteikums „Roze ir sarkana” būtu patiess nevis tāpēc, ka roze patiešām ir vai nav sarkana, bet gan tāpēc, ka cilvēkiem ir vesela gūzma uzskatu, kas savijušies milzīgā sistēmā, un šīs sistēmas robežās minētais izteikums ir vai nav koherents. Tā kā izteikumi tiek veidoti no vārdiem, valodas sistēmās, tad arī patiesības noskaidrošana kļūst par tādu nodarbi, kurai jāreķinās ar valodas dabu.

Pagājušā gadsimta sākumā Eiropas mākslā un filozofijā uzplaukusi interese par cilvēka subjektivitāti noveda pie t. s. lingvistiskā pagrieziņa, proti, filozofisko pētījumu centrā ienāca valoda visā tās daudznozīmībā. Britu salās rosījās Ludvigs Vitgenšteins (*Ludwig Wittgenstein*), Džons Ostins (*John Austin*) izstrādāja ikdienas valodas teoriju, bet Vīnē Morica Šlika (*Moritz Schlick*) pulciņš valodu mēģināja attīrīt, dodot priekšroku jēdzienu precizitātei. Savukārt Hansa Georga Gādamera (*Hans-Georg Gadamer*) filozofiskā hermeneitika pievērsās patiesības un metodes tematam, un tieši viņa atziņas ir īpaši interesantas valodas un varas temata iztirzājumā. Gādamers uzstāja, ka valoda ir nevis kāds rīks, bet gan domāšanas nosacījums – pat tik tālu, ka cilvēku attiecības, tostarp patiesības un varas sajūgtība, ir izsakāmas valodā, jo tieši un vienīgi valoda ir tas medijs, ēteris, kurā noris cilvēku satiksme (Gādamers 1999). Tas top labāk saprotams, kad izsaucamies: „Es vairs nedzirdu, ko pats domāju!”, jo tajā mirklī atskārstat, ka domāšana noris ar vārdiem.

Vārdu nozīmes nosaka, kā pret lietām izturamies, kā tās lietojam, un šo vārdu nozīmes nereti liekas pašsaprotamas. Piemēram, *demokrātija* – daudziem varētu šķist, ka tā ir pastāvējusi vienmēr un vienādā veidā. Ieskatoties rūpīgāk, uzzināsim, ka Senās Grieķijas demokrātija bija pilnīgi citāda un no mūsdienu skatu punkta daudzējādā ziņā pavisam nedemokrātiska. Mainās ne tikai lietas, bet arī vārdi. Te paveras vieta jautājumam – vai vārdi mainās, vai

arī tos kāds maina? Varbūt kultūra mainās pašplūsmā, bet varbūt to maina kāda slepena organizācija, kas tiekas reizi gadā slepenā pagrabā? Lai nu kā, par valodas ietekmi uz to, ko atzīstam par patiesu, derīgu, vērtīgu vai skaistu, nemaz nebūtu jāteoretizē. Tas ir skaidrs kaut vai tāpēc, ka tie ir vārdi, ar kuriem nosaucam lietas. Un tā vien jau ir vara. Šekspīra Džuljeta iesaucās: „Kas gan ir vārds? Vai roze nesmaržos, jebkurā citā vārdā nosaukta?” Nē, dārgā Džuljeta, mums ir pamats domāt, ka smarža var būtiski mainīties. Turklāt, ja pieneni nosauksim par rozi, var gadīties, ka pēkšņi visiem patiks pieneņu, tfu, rožu, nē, pieneņu smarža.

Pienenes vai rozes vēl nebūtu izšķirīgais (lai gan tieši skaistums izglābšot pasauli), taču valoda un vara savus trikus izspēlē arī ar citiem jēdzieniem. Valodas un varas saspēle ir kā abpusgriezīgs zobens – valodu var vadīt, bet tā arī vada. Ne bez iemesla tieši politika kā profesija ir kļuvusi par daudzu filozofiskās lingvistikas pētījumu priekšmetu. Valodnieks Džons Ē. Džozefs (*John E. Joseph*) pētījumā „Valoda un politika” pat uzstāj, ka visa valoda ir politiska – arī iepirkumu saraksts, ierīces lietošanas instrukcija, pat vārdu konjugācijas –, jo tā regulē savstarpējās attiecības. Iepirkumu saraksts ir gan klasificējošs uzskaitījums (un katra klasifikācija iegrožo), gan sabiedrisks līgums divu cilvēku starpā, kas paredz ļoti konkrētas darbības – iešanu uz veikalu, maksāšanu, smagu maisu nešanu u. tml. (Džozefs 2008, 34–36) Katrs izteikums, katrs valodas lietojums ietver, ja ne aktuālu, tad vismaz potenciālu ietekmi, – un tā jau ir politika. Taču politika tiecas savažot valodu. Nikolo Makjavelli (*Niccolò di Bernardo dei Machiavelli*) reiz rakstīja: „Cik slavējami būtu, ja valdnieks turētu doto vārdu un rīkotos atklāti, nevis ar viltu, to saprot katrs. Tomēr mūslaiku pieredze rāda, ka taisni tie valdnieki veikuši lielas lietas, kas maz ņēmuši vērā doto vārdu un ar viltu pratuši sagrozīt ļaudīm galvu, bet beigās uzvarējuši tos, kas balstījušies uz godīgumu.” (Makjavelli 2007, 79) Vairāk vai mazāk to dara visas politiskās varas, piešķirot jēdzieniem savdabīgas nokrāsas vai pat uzspiežot eifēmismus. Tā, piemēram, mūsdienās ASV militāristi nevis netišām nogalina civiliedzīvotājus, bet gan veic „kinētiskas darbības”, kuru rezultātā rodas „netieši bojājumi”. Krievijā organizācijas, kas saņem atbalstu no ārzemēm, tiek nodēvētas par „aģentiem”, uzspiežot asociāciju ar ārvalstu spiegiem. Savukārt Krievijas ideologa Vladislava Surkova Vladislava Surkova (*Владислав Юрьевич Сурков*) darinājums „suverēnā demokrātija”, klaji izmantojot varas pozīciju, tiecas piešķirt legitimitāti pastāvošajai iekārtai, to gluži vienkārši apbalvojot uzreiz ar diviem plaši atzītiem jēdzieniem, lai gan to piemērošana, strikti skatoties, ir ne tikai faktiski neatbilstoša, bet arī idejiski bezjēdzīga.

Iespaidis par valodas lietojuma sagrozīšanu kā neatņemamu politikas sastāvdaļu radies ne bez iemesla, un retorika kā antikās demokrātijas

sastāvdaļa atbalsojas arī mūsdienu priekšstatā par politiku kā sarunāšanās, apvārdošanas vai pierunāšanas mākslu. Franču filozofs un ideju vēstures pētnieks Mišels Fuko (*Michel Foucault*) patiesības tematu aplūkoja caur varas attiecību prizmu. Viņa pētījumi jeb „zināšanu arheoloģija” bija veltīti tam, lai atsegtu diskursus – simbolu un zināšanu sistēmas, kas iedzīvinātas varas institūcijās un valodas struktūrās. Diskurss ir sakārtota runa. Tā ir valodas praktiskā, konkrētā izpausme. Tā ir gan valodiska, gan nevalodiska prakse, un tā vienmēr ir pakļauta kontekstam katrā sociālā formējumā. Diskurss ir tas, kas apvieno skatījumu uz zināšanām un varu katrā noteiktā laikmetā, proti, tā ir valoda tās negramatiskajā, simboliskajā nozīmju sistēmas nozīmē. Patiesība ir radusies šajā pasaulē un tajā arī mīt, tā nepastāv ārpus un bez varas – Fuko uzsver –, un ikvienai sabiedrībai ir savs „patiesības režīms” (Fuko 1995, 29–30).

Sniedzot piecus patiesības raksturojumus, Fuko norāda uz tās nesaraujamo sajūgtību ar varu. Pirmkārt, patiesība ir tieši saistīta ar zinātnisko diskursu un no tā atvasinātajām zinātniskajām institūcijām. Otrkārt, patiesība ir pakļauta ekonomiskam un politiskam pieprasījumam. Treškārt, iekļaujot audzināšanas un informācijas sistēmās, diskursīvi nosacītu patiesību izmanto izplatīšanai un patēriņam. Ceturtkārt, patiesību ražo un pārraida ne tikai ar plašsaziņas līdzekļu palīdzību, to iedzīvina arī politiski, proti, tādās sabiedriskās institūcijās kā izglītības sistēma (skolas, universitātes) un varas struktūras (policija, armija). Visbeidzot, diskursīvi nosacītā patiesība ir arī politisko un sociālo sadursmju norises vieta. Līdz ar to, kā norāda Fuko, pētījumos par patiesību jāņem vērā divi apsvērumi. Pirmkārt, tā ir diskursīva, citiem vārdiem, to nosaka „reglamentēti paņēmieni” dažādās sabiedriskās dzīves izpausmēs no ekonomikas līdz politikai un valodas praksēm. Otrkārt, patiesība ir „cirkulāri saistīta ar varas sistēmām”. Tas nozīmē, ka vara patiesību gan veido, gan atražo. (Fuko 1995, 30–31) Fuko raksturojumā patiesība ir principiāli atkarīga no diskursīvā jeb valodiskā konteksta. Lai gan par varu nereti domā kā par kaut ko diezgan skaidri izjūtamu, Fuko aprakstītā diskursīvā vara ir citāda. Tā izpaužas nevis tieši ar policejisku spēku, bet gan fonā kā radiācija, kā noskaņojums. Universitātē, skolā, armijā vai slimnīcā vara savu spēku apliecina nevis ar uzspiešanu (tā tas notiek ļoti reti), bet gan ar iemācīšanu un audzināšanu. Citiem vārdiem, labi audzināti pilsoņi nav jāpiespiež – viņi paši protas uzvesties, kā nākas.

Līdz ar masu sabiedrības un plašsaziņas līdzekļu attīstību 20. gadsimtā paplašinājusies ir arī „organizētā pārliecināšanas komunikācija” (Robinson *et al.* 2019). Līdzās tādiem apzīmējumiem kā *sabiedriskās attiecības* vai *politiskais mārketing*s tas ir kārtējais eifēmisms sliktu slavu ieguvušajam

jēdzienam *propaganda*. Pat neņemot vērā to, ka eifēmismi jau savā būtībā ir noteikta maldināšanas forma, propagandas pārdēvēšana par „sabiedriskajām attiecībām” ir ironiska kaut vai tāpēc, ka rada iespaidu par „attiecībām”, it kā organizētās pārliecināšanas kampaņu upuriem būtu iespēja atbildēt. Var tikai piekrist Džonam Korneram (*John Corner*), ka reklāmas kultūras ieaušānās mediju un politikas komunikācijas attiecībās ir radījusi jaunu diskursīvo telpu, kurā ierastā pagājušā gadsimta sākuma izpratne par propagandu vairs neder. Tās vietā ir vajadzīgs jauns un paplašināts skatījums, kas aptver sarežģīto varas attiecību un reklamēšanas valodas attiecību savijumu. (Corner 2007) Paziņojums, ka jaunākais veļas pulveris ar aktīvajām trīszaru kristāliskajām supermolekulām veļu padarīs žilbinošu, ir nevis faktu konstatēšana, bet gan iestāstīšana, kas savā būtībā noraida sarunas iespējamību. Te jādomā par tādu valodas izmantojumu, kas no informēšanas pārtop sludināšanā, taču sludinātāji – reklamētāji – savu lomu cenšas noklusēt. Nenoliedzami, reklāma nav tikai mūslaiku izpausme, taču tās apjoma un ietekmīguma pieaugums spēj būtiski deformēt varas attiecības valodas lietojumā, kur svaru kausi nosveras par labu sludinātājiem, nevis klausītājiem.

Jauno tehnoloģiju izvirzums ir pavēris iespēju masveida komunikācijai, taču noteikta veida komunikācijai, proti, lielākoties tā ir nevis dialektiska runa, bet gan monoloģisks plakātiskums, kas turpina un izvērš reklāmas ierosināto vienpusīgo sludināšanu. Vēl 21. gadsimta pašā sākumā līdz ar „Web 2.0” ieviešanos jauno tehnoloģiju cienītāju aprindās virmoja utopiskas alkas pēc jauna veida sabiedrības, ko raksturo masveidīga pilsoniskā iniciatīva un kolektīvas rūpes. Valodas barjeras tiktu nojauktas, un vara kā disciplinēšanas un pakļaušanas forma tiktu izgaisināta, jo tā gluži vienkārši nebūtu vajadzīga. Tomēr vairāki iespaidīgi notikumi pēdējā desmitgadē šo izjūtu ir nāvīgi ievainojuši. Krievijas „troļļu” iejaukšanās ASV vēlēšanās un Trampa paša aktivitātes sociālo tīklu vietnēs, organizācijas „Islāma valsts” masveidīgā un efektīvā propaganda, Arābu pavasara veiksmes un krahs aizēnoja utopiskās vīzijas. Patlaban arvien skaidrāk ir redzams, ka ir notikusi komunikācijas rīku nolaupīšana un valodas pārrakstīšana – jau atkal arklis ir pārkalts zobenā.

Karla fon Klauzevica (*Carl Philipp Gottlieb von Clausewitz*) vārdiem, karš esot politikas turpinājums ar citiem līdzekļiem – runāšanu nomaina kaušanās. Tomēr valodas vara karā ne tikai saglabājas, bet pat kļūst vēl spēcīgāka. Ikdienas politikā valodas ietekme ir vāji redzama – un tieši tas taču ir labas politikas uzdevums, proti, valodu pārmainīt klusām, bet tās varu padarīt iespaidīgu –, savukārt karā valodas lietojums nereti kļūst eksaltēts. Viktors Klemperers (*Victor Klemperer*) darbā „LTI. Trešā reihe valoda. Filologa piezīmes” ir acīgi

pamanījis nacistiskās Vācijas ideoloģizētās valodas lietojuma nianšes. Viņš parāda, kā īsā laikā tādi vārdi kā *uzvilkt*, *fanātisms*, *organisks*, *mūžīgs* un daudzi citi ieguvuši specifisku nozīmes nokrāsu. Nacisti labi saprata valodas varu un to sekmīgi izmantoja, lai pakļautu masas, turklāt individu padarīšana par masu bija viens no galvenajiem šādas valodas uzdevumiem. (Klemperers 2004) Savdabīgi, ka „denacificētā” pēckara sabiedrība no jauna meklē veidus, kā sevi padarīt par masu, un spilgtākais šī ceļa galamērķis ir paradoksālā tehnoloģija – sociālo tīklu vietnes, kas sola individualitāti, bet sagādā tās izšķīšanu.

Kara upuri teiks, ka karš ir viena nebeidzama postaža, bet ģenerāļi jūsmos par varonību un dižumu. Aizgājušā gadu simteņa deviņdesmito gadu grāvējfilma „Rembo” (*Rambo*) ļaužu prātos, visticamāk, ir iegūlusi visupirms ar Silvestra Stallones (*Michael Sylvester Gardenzio Stallone*) tēlotā supervaroņa neticamajām cīņām un mūždien puskailo muskuļoto torsu, tomēr tā ir arī sava laika un ideoloģisko cīņu liecība. Filmas „Rembo III” darbība norisinās PSRS un Afganistānas karā, kur pret padomju armiju varonīgi cīnās Rembo kopā ar afgāņu kaujiniekiem, bet filmas beigās lasāms īpašs veltījums, kur uzslavē „galanto afgāņu tautu”. Tolaik uz rietumiem no dzelzs priekškara visiem bija skaidrs, ka afgāņu partizāni ir „brīvības cīnītāji”. Tas mainījās – 2001. gada 11. septembrī galantajai afgāņu tautai nūdien nepaveicās, jo Saūda Arābijas pilsonis, dzīvojot viņu zemē, bija noorganizējis iespaidīgāko teroraktu nesenā vēsturē. Pavisam ātri amerikāņiem nācās atskārst, ka Rembo ir velti pūlējies, un pat nācās pārrakstīt valodu. Izsakoties teorētiski, kad realitāte tiek pārdēvēta, tā patiešām mainās. Bijušie brīvības cīnītāji pārtapa teroristus, kuri pievienojušies „ļauņuma asij”. Tas pats redzams arī filmu sērijā „Zvaigžņu kari”, kurā tuksnesī dzīvojošs varonis atrod iekšējo mistisko spēku un ceļas cīņai pret melno, tehnoloģizēto un industrializēto Impēriju. Trīsdesmit gadus pēc filmas pirmās daļas iznākšanas aina vairs nav tik vienkārša, jo tuksneša kaujinieki, kas pašnāvnieciskā degsmē sadragā augsto tehnoloģiju dižākās celtnes, sāk pārlieku atgādināt „teroristus”.

Nesenākā pagātnē daudz satraukumu radīja „Islāma valsts”, turklāt ne tikai militārā nozīmē. Šis organizācijas valodas lietojums bija daļa no kara – nosaukt sevi par valsti bija gan psiholoģiskas ietekmēšanas mēģinājums (valodas pieradināšana), gan ideoloģiska pozīcija. Lielākoties plašsaziņas līdzekļos pirms vārdkopas „Islāma valsts” pievienoja „tā dēvētā” vai „pašpasludinātā”, tādējādi norādot uz organizācijas nosaukuma nelegitimitāti (Kūlis 2018, 28–30). Tam bija arī militāra rakstura nozīme, jo pret teroristu grupējumu drīkst cīnīties citādi nekā pret valsti. Tomēr, ja iedziļinās, lieta bija krietni sarežģītāka. „Islāma valsts” nūdien jaudāja izveidot organizatorisku struktūru, kas lielā mērā atbilda vairumam valsts kritēriju (kuri nebūt nav viennozīmīgi), un tās valstiskuma

(konkrētāk, kalifāta) ambīcijas nebija gluži bez pamata. Islāma vēstures pētnieks Hjū Kenedijs (*Hugh Kennedy*) atgādina, ka „nepastāv vispārpieņemts tiesisks priekšstats par to, kas ir kalifāta likumības nosacījumi”, un līdz ar to principā varētu secināt, ka „Bagdādī pretenzijas *ipso facto* nav nelikumīgas – pastāv vesela plejāde ar precedentiem” (Kennedy 2016, 321). Diskusijas par un ap „Islāma valsts” nosaukumu bija spilgts piemērs, kas raksturo vārdu nozīmīgumu, – šajā gadījumā tie ietekmēja to, kā tiks vests karš un, līdz ar to, kā, kad un kuras asinis tiks izlietas. Ikviens zina, ka karā no svara ir lodes un raķetes, bet ne mazāk svarīgi ir vārdi. Tie pasaka, kur lodēm lidot.

Atšķirībā no kara, par kura ideoloģizāciju retais šaubās, zinātne šķiet kā viena no retajām cilvēciskās darbības formām, kur valda taisnīgums un objektivitāte. Tomēr arī te valoda izspēlē savus trikus. Tā, piemēram, Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu konkurss ir atblāzma no konkrētas filozofiskas un valodiskas nostājas, kas nemaz ne tik sen bija pavisam citāda. Filozofs Martins Heidegers (*Martin Heidegger*), aprakstot jaunlaiku (ap 16.–17. gadsimtu) zinātnes pašizpratnes tapšanu, runā par to, ka „zinātne kļūst par pētījumu, pateicoties projektam un nodrošinot to pasākuma izpildes stingrībā. Bet projekts un stingrība izvērsas par to, kas tie ir, visupirms metodē” (Heidegers 1998, 61). Tas vien, ka Latvijas Zinātnes padomes projektu konkursā aicina izstrādāt „projektus”, norāda uz specifisku zinātniskās izziņas procesa izpratni. Visupirms jau jēdziens *projekts*, kā arī tā darbības termiņš – trīs gadi – norāda, ka izziņa principā ir pabeidzama, tai ir kaut kāds sākums un gals, bet beigās top produkts – zināšanas, ko var kraut kaudzītē gluži kā dēļus gaterī vai konservu bundžas zivju rūpniecā. Šādā nozīmē profesionāls zinātnieks ir kaut kas pavisam cits nekā viedais vīrs vai sieva, vispārīgi izglītots gudrais, tostarp *studia humanitatis* humānists. Projektu konkursa pieteikuma veidlapās lietotā valoda pavisam tieši nosaka zinātnes saturu. Piemēram, nosacījums, ka jāapraksta „rezultātu sociāli ekonomiskā ietekme un publicitāte”, paredz, ka zināšanas ir nevis pašvērtīgas, bet gan tām piemīt specifisks izmantojums. Ja sociāli ekonomiskā ietekme nav pamatota, pieteikuma vērtētāji var norādīt, ka projekts nav pilnvērtīgs, bet tādā gadījumā arī piedāvātās zināšanas tiek noraidītas kā nepietiekami labas, citiem vārdiem, kā „nezinātniskas”.

Kā redzams, valodas vara izpaužas kaut vai veidlapās lietotajā terminoloģijā, taču tās pamatā ir plaša valodas kā simbolu un ideālu sistēmas tapšana. Mūsdienu vēsturnieks un filozofs Martins Džejs (*Martin Jay*) jaunlaikus raksturo ar apzīmējumu „metodes fetišs”. Frānsisa Bēkona (*Francis Bacon*) un Renē Dekarta (*René Descartes*) jaunā filozofija un jaunā zinātne izveidoja jaunu valodu, kas būtiski izmainīja veidu, kā runā par zinātni un kādus apzīmējumus piemēro gan dabas, gan cilvēciskās dzīves (kultūras) aprakstam. Visupirms,

tā ir dabas matematizācija, proti, uzskats, ka daba principā ir izmērāma, bet tikai tas, kas ir izmērāms, vērtējams kā patiesss vai aplams. Lords kanclers un ģenerālprokurors Frānsiss Bēkons zinātnes darbā ieviesa juridiskās valodas elementus. Dabas izziņa tika pārinterpretēta kā prokurora darbs, izmeklēšana un nopratināšana, bet daba tika padarīta par apsūdzēto, kurai jāstājas tiesas priekšā.

Tas, kā mēs šodien universitātēs, skolās un pat žurnālos runājam par „zinātņi”, ir vistiešākajā veidā saistīts ar jaunlaiku filozofijas radīto nozīmju sistēmu. Džeja ieskatā, jaunos laikus iezīmē arī tas, ka „ķermenisko izziņu, kas balstīta uz sajūtām, [...] arvien vairāk aizstāja ar *objektīviem* instrumentiem, kas, reģistrējot ārējās pasaules stimulus, lika domāt, ka ir precīzāki un neieinteresēti. Modernās zinātnes laboratorijās aculieciniekus ar miesu un asinīm, kuru mirstīgums bija nepieņemams, aizstāja t. s. *necilvēku liecības*” (Jay 2005, 36–37). Likās, ka ar metožu drošticamību tiks nobruģēts ceļš uz neapšaubāmu patiesību. Ideja par instrumentiem, kas, pretēji subjektam ar miesu un asinīm un arī prāta nosliecēm, būtu neieinteresēti, solīja beidzot sagādāt objektīvus datus.

Dabas matematizācijas izraisītā individuālās pieredzes nozīmīguma apšaubīšana, vietā ieliekot mehāniskos instrumentus, nozīmēja subjektīvo faktoru noraidīšanu – atmiņas nozīmīguma atcelšanu, jūtu diskreditāciju u. tml. Tostarp, turpinot Platona cīņu pret sofistiem, jaunlaiku zinātne noraidīja retoriku kā patiesības avotu. Te izgaismojas valodas varas neredzamais spēks. No vienas puses, jaunlaiku zinātnes uzbūve un ambīcijas, kas lielā mērā nosaka zinātnes izpratni arī šodien, tiecās izstumt tās jomas, kuras nespēja mērīt vai aprakstīt. Līdz ar to nav brīnums, ka līdz filozofijas „lingvistiskajam pagriezienam” 20. gadsimta sākumā bija jāgaida pārsimt gadu. Taču, no otras puses, jaunlaiku zinātne ir izcils piemērs, kas parāda, kā visnotaļ spēja jēdzieniskā aparāta pārrakstīšana var fundamentāli mainīt ne tikai šauras nozares, bet visplašākajā nozīmē cilvēciskās esamības formas. Ja valoda nav tikai vārdu krājums un gramatikas likumi, bet gan domāšanas forma, tad valodai, kā jau to lieliski parāda Gādamera filozofiskā hermeneitika, ir vara pār cilvēka domāšanu un tātad pār visu cilvēka dzīvi.

Runājot par valodas varu, īpašu uzmanību izpelnās plašsaziņas līdzekļi – vismaz divu iemeslu dēļ, proti, tie nostiprina priekšstatu par to, kas ir patiesss un aplams, un tie ir viena no acīmredzamākajām valodas organizētas lietošanas formām (atšķirībā no ikdienas sarunām, kas lielā mērā ir spontānas, maz kontrolētas). Plašsaziņas līdzekļi informē, turklāt tā, ka pauzē patiesību – vismaz ideālu līmeni šādi skan mediju definīcija. Žurnālistam esot jātiecas atsvabināties no saviem aizspriedumiem; jāpārvērtē savi priekšstati par to, kas

ir svarīgs un interesants, lai rezultātā noskaidrotu patiesību – to, kā tad patiešām ir. Tomēr arī žurnālistikā vārdu piemeklēšana jēdzienu izteikšanai ir atkarīga ne tikai no kultūras un teorijas, bet arī no ideoloģiskā konteksta.

Latviešu valodā kā labskanīgāks ir pieņemts apzīmējums *plašsaziņas līdzekļi*, tomēr tiešais aizguvums no angļu valodas *masu mediji* ļauj nedaudz labāk ieraudzīt šā sabiedriskā fenomena varas un valodas attiecības. Plaša mēroga sazināšanās nav tas pats, kas masas. Otrajā gadījumā runa ir par tādu ļaužu kopuma izpratni, kas sabiedriskošanos redz kā pūļa darbību, kurā indivīds kļūst par masas daļu. Savukārt masa ir bezformīga – sabiedrība kā masa ir inerta viela, nevis autonomu savas gribas subjektu kopums. Pat šie dažādie apzīmējumi iezīmē noteiktu valodas varu pār savu pakļauto – tajos iekodētas nozīmes nokrāsas, kas var būtiski mainīt priekšmeta vērtību.

Medijs nav tikai neitrāls sazināšanās rīks vai līdzeklis, jo tas ir pastarpinājums. Medijs – šā vārda saknes meklējamas latīņu valodā – atrodas pa vidu starp divām pusēm, kas citādi nesatiktos. Medijs ir nevis tikai ziņnesis, bet arī tulks, taču tulks nekad nav „tikai”. Aiz jēdziena *medijs* ierastās izpratnes – plašsaziņas līdzeklis (televīzija, radio, prese) vai vide informācijas saglabāšanai un informācijas izpausmes veids (attēls, skaņa, video) – atrodama vēl cita, norobežota un sena, nozīme: medijs ir cilvēku un garu starpnieks reliģiskos rituālos. Medijs ir starpnieks komunikācijā starp dieviem un masām, bet te jāņem vērā, ka šāds starpnieks – garīdznieks – pats nav dievs, bet nav arī masa. Masu mediji ir tulki un burvji, kas inertajai vielai piešķir formu. Līdz ar to izveidojas varas attiecības starp ziņas saņēmējiem un ziņas sniedzējiem. Būtu naivi domāt, ka arī mūsdienu žurnālistika nesaglabā šo varas attiecību modeli. Tiecoties rast patiesību, masai neatliek nekas cits kā pakļauties medijam, jo tikai medijam ir piekļuve dieviem – no politiķiem līdz slavenībām.

Cits plašsaziņas līdzekļu, valodas un varas aspekts ir ziņu izteiksmes forma, kas kā piesaistes līdzekli nereti izmanto sensacionalizāciju. Tādējādi valodas vara kļūst redzama ne tikai vārdu, bet arī izteiksmes stila izvēlē. Patērnieciskuma apstākļos ziņas gluži kā preces nolietojas, citiem vārdiem, ziņas kļūst nepārdodamas. Lai pārspētu vecās ziņas, jaunajām jābūt vēl spilgtākām. Katrai jaunākajai ziņai jābūt šokējošākai par iepriekšējo, kas nu jau tiek aizmirsta kā nebijusi. Tādējādi izveidojas bezjēdzīgi uzburbis realitātes attēlojums, kurā visam jābūt milzīgam. Turklāt, jo milzīgāks, jo vairāk uzmanības piesaista, bet tas savukārt ļauj labāk pārdot. Tādējādi viss kļūst izsakāms tikai vispārākajā pakāpē. Katrs notikums ir vislielākais – visdziļākā krīze un visasiņainākais terorakts. Šādā nozīmē terorisms ir absolūti mūsdienīgs, jo tas ne tik daudz ir militāri nozīmīgs, cik iespaido noskaņojumu.

Mediju pētnieks Edvards Hermans (*Edward Herman*) un valodnieks, filozofs, politiskais aktivists Noams Čomskis (*Noam Chomsky*) grāmatā „Veidojot vienprātību” aizstāv uzskatu, ka ASV plašsaziņas līdzekļi (domājams, ka tas pats attiecas uz Latviju), pakļaujoties tirgus spēkiem, nodarbojas ar pastāvošās varas sistēmas uzturēšanu un savā būtībā ir institucionālas propagandas rīki. Viņi izdala piecas „redakcionālās noslieces”, kas izsaka plašsaziņas līdzekļu tendenciozitāti. Vispirms, tā ir nosliece uz peļņu, jo vairums plašsaziņas līdzekļu ir un paliek komercstruktūras. Mediju masveidīgums, proti, milzīgais operatīvais mērogs, ir tiešas kapitālisma sekas, jo peļņas dēļ tiecas sasniegt plašas skatītāju, klausītāju un lasītāju masas. Savukārt atkarība no reklāmas kā galvenā ienākumu avota reklāmdevējus ir padarījusi par licencēšanas iestādi. Atkarība no avotiem, tas ir, no valsts varas un uzņēmējdarbības vides sniegtajām ziņām, kā arī šo divu spēku finansēto „ekspertu” viedokļiem, ir trešā nosliece. Plašsaziņas līdzekļu disciplinēšanas rīks ir bailes no iznīcinošas kritikas. Kā piekto Hermans un Čomskis norāda antikomunismu kā nacionālo reliģiju, taču patlaban to varētu dēvēt par ideoloģiskās vainas draudiem. Proti, plašsaziņas līdzekļi nelabprāt aizskar tematus, kas varētu draudēt ar pamatotas un arī nepamatotas ideoloģiskās orientācijas piedēvēšanu, piemēram, „komunistu”, „buržuju” vai „teroristu”. (Herman, Chomsky 2008) Visas šīs noslieces izpaužas izteiksmes līdzekļu izvēlē, proti, valodas lietojumā, kas savukārt tālāk ietekmē ziņu lasītāju uzskatus.

Te rodas jautājums nevis par subjekta spējām spriest objektīvi, bet gan par paša subjekta nosacītību jau pastāvošās jēgas kopsakara kontekstā. Var piekrist filozofa Slavoj Žižeka (*Slavoj Zizek*) nostājam, ka nošķirums starp relatīvismu un absolūtismu ir vismaz problemātisks. ASV „melīgākā prezidenta” preses dienesta pārstāves Keliannas Konvejas (*Kellyanne Elizabeth Conway*) frāze „alternatīvie fakti” nav nekas jauns. Par cinisku inovāciju te var runāt tikai ļoti šaurā nozīmē, ja ar „alternatīvajiem faktiem” saprastu klajus izdomājumus (Zizek 2018). Problēma ir krietni dziļāka un hermeneitikas skatījumā arī acīmredzama – fakti nav neatkarīgi no vērotāja. Ja ar faktiem saprot spriedumus par realitāti, tad iespējamu faktu ir bezgalīgi daudz. Kā to ir parādījusi filozofiskā hermeneitika, ikviens fakts vai dotums apziņā iekļaujas noteiktā jēdzienu kontekstā. Izvēlētie fakti veido stāstus, nevis fotoreālistisku vēstures reprodukciju. Latvijā tas ir spilgti redzams katru gadu divas reizes – 16. martā un 9. maijā –, kad saduras nevis vēsturiskie fakti, bet gan šo faktu interpretētāji, kuru iecirtīgums nav risināms, atsaucoties uz objektivitāti. Katrs stāsts ir relatīvs, bet tas nav nedz pārsteidzoši, nedz nosodāmi. Ikvienu kopiena, tostarp valstis, veido savus stāstus vai mītus. Citādi sakot, ja viss ir nedaudz relatīvs, tad relatīvisma nemaz nav.

Plašsaziņas līdzekļu iztīrījums arvien ātrāk zaudē aktualitāti. Aizvien skaidrāk iezīmējas cilvēka dzīves digitalizācijas un virtualizācijas tendence. Tam ir būtisks iespaids arī uz valodas lietojumu mediju vidē. Svarīgāk ir tas, ka sociālo tīklu vietņu dominēšana ikdienas komunikācijā nozīmē ziņu atomizāciju, proti, atsevišķi stāsti kā plakāti nokļūst uz publiskas sienas, bet vienlaikus tie tiek atrauti no piesaistes autoram un oriģinālajam izdevējam. Šis it kā emancipējošais solis valodas lietojumu dekontekstualizē, taču tas nebūt nenozīmē, ka padara patiesāku. Gluži otrādi, atsvabinoties no nozīmju horizonta (konteksta), kas iegrožoja nozīmju interpretāciju, ziņa kļūst par patvaļīgas interpretācijas upuri. Valoda, izlauzusies no važām, kļūst nevis laipnāka, bet gan mežonīgāka.

Valodas vara nebūt nav acīmredzama, taču nevarētu teikt, ka tā ir ļoti apslēpta. Grūtības to pamanīt visdrīzāk rodas tās lietojumā. Ja fiziķis savu izpēti priekšmetu var kaut cik izolēt, lai aplūkotu no malas, tad valodniekiem ir krietni grūtāk. Tā kā domāšana ir valodiska, to nevar iznest ārpusē, to nevar ielikt iekavās vai laboratorijas mēģenē. Var tikai piekrist Fuko, ka varas attiecības ir visuresošas. Vara nav kaut kas svešs, uzspiests. Gluži otrādi, tā ir ikvienu attiecību nosacījums un pavadošais princips. Taču varas attiecības savu mājvietu rod valodā, jo tieši tā ir iedarbīgākais medijs. Domājot filozofiski hermeneitiski, vispirms ir valoda un tikai pēc tam cilvēks.

1. Aristotelis – Aristotelis. Metafizika. IV 7, 1011b 26–27. Citēts no: Aristotle in 23 Volumes, Vols. 17, 18 [tiešsaiste], translated by Hugh Tredennick. *Perseus Digital Library* [skatīts 14.06.2020.]. Pieejams: <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0086.tlg025.perseus-eng1:4.1011b>
2. Corner 2007 – Corner, John. Mediated politics, promotional culture and the idea of 'propaganda'. *Media, Culture & Society*, 29 (4), 2007, pp. 669–677. DOI: 10.1177/0163443707078428
3. Džozefs 2008 – Džozefs, Džons Ē. *Valoda un politika*. Rīga : Zinātne, 2008.
4. Fuko 1995 – Fuko, Mišels. *Patiesība, vara, patība*. Rīga : Spektrs, 1995.
5. Gādamers 1999 – Gadamer, Hanss Georgs. *Patiesība un metode*. Rīga : Jumava, 1999.
6. Heidegers 1998 – Heidegers, Martins. Pasaules ainas laiks. *Malkasceļi*. Rīga : Intelekts, 1998.
7. Herman, Chomsky 2008 – Herman, Edward S., Chomsky, Noam. *Manufacturing Consent: The political Economy of the Mass Media*. London : The Bodley Head, 2008.
8. Kennedy 2016 – Kennedy, Hugh. *Caliphate: the History of an Idea*. New York : Basic Books, 2016.

9. Klemperers 2014 – Klemperers, Viktors. *LTI. Trešā reihe valoda. Filologa piezīmes*. Rīga : Izdevniecība AGB, 2004.
10. Kūlis 2018 – Kūlis, Māris. *Terorisma krustugunis. Islāma valsts*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, [2017] 2018.
11. Makjavelli 2007 – Makjavelli, Nikolo. *Valdnieks*. Tulk. Veronika Strēlerte. Rīga : Tapals, 2007.
12. Robinson *et al.* 2019 – Robinson, Piers, Miller, David, Herring, Eric, Bakir, Vian. *Lying and Deception in Politics*. Meibauer, Jörg (ed.). *The Oxford Handbook of Lying*. Oxford University Press, 2019.
13. Zizek 2018 – Zizek, Slavoj. Three Variations on Trump: Chaos, Europe, and Fake News [tiešsaiste]. *The Philosophical Salon*, 29 July 2018 [skatīts 14.09.2020.]. Pieejams: <https://thephilosophicalsalon.com/three-variations-on-trump-chaos-europe-and-fake-news/>

Ina Druviete

Ērtības vai vērtības: kā izprast latvieša lingvistisko uzvedību?

Latvijas sabiedrībā joprojām pastāvošie emocionālie stereotipi traucē reāli uztvert valodas situāciju un rada nesakrītību starp latviešu valodu kā valsts valodu un Latvijas iedzīvotāju lingvistisko uzvedību. Valsts valoda nepietiekamā mērā tiek izmantota par latviešu un Latvijas minoritāšu pārstāvju saziņas līdzekli neformālajā komunikācijā. (Pamatnostādnes 2014, 9)

Kā norādīja eksperti, valodas politikai pašlaik vairāk jākoncentrējas ne tik daudz uz valsts valodas aizsardzību, cik uz attīstību, lai nodrošinātu kvalitatīvu valodas lietojumu ārējās vides ietekmē. (LETA 2020)

Vai tiešām aizvadīto piecu gadu laikā esam bijuši tik veiksmīgi latviešu valodas nostiprināšanā faktiskas valsts valodas statusā, lai varētu pieklusināt tās aizsardzības mehānismus? Vai latviešu valoda ir kļuvusi par patiesu Latvijas sabiedrības savstarpējās saziņas valodu? Vai latviešu valodas vieta pasaules valodu kopumā ir garantēta uz visiem laikiem un mēs mierīgi varam nodoties valodas izteiksmes līdzekļu bagātības vairošanai un tās resursu digitalizēšanai? Šķiet, ikviens no mums vēlētos, lai tā būtu. Bet latviešiem nebūt nav atnākuši un nez vai atnāks tie laiki, ko redz citas, tiesa gan, tikai nedaudzas tautas, kuru runātāji skaitāmi simtos miljonu. Trīsdesmit gadu laikā ir panākts daudz, bet radušās arī līdz šim nebijušas grūtības; no melnbaltā skatījuma mums palīdz izvairoties Latviešu valodas aģentūras sociolingvistiskās situācijas pētījumi, soli pa solim sekojot valodas dzīvei noteiktā laikposmā. Arī jaunākais, 2020. gada, pētījums apstiprina latviešu valodas situācijas galvenās iezīmes: Latvijas mazākumtautību **valodas prasme** aizvien pieaug, tomēr vēl nesasniedzot valsts valodai nepieciešamo zināšanu līmeni, bet **valodas lietojumā**, īpaši neformālajā saziņā, liels progress nav vērojams. Gluži otrādi, process, ko mēdz saukt par lieņošo divvalodību, nav iedomāts, bet reāls. Tātad problēma ir **lingvistiskajā attieksmē**, vienkāršāk sakot – pieradumā, pārliecībā, stereotipos u. tml. –, arī no paša latviešu valodas kolektīva puses.

Vai valodas (ne)lietošana ir problēma?

Jāteic, ka vismaz pagaidām ne sociolingvistikas studijām veltītie gadi, ne dzīves pieredze man nav ļāvuši formulēt skaidrojumu latvieša pasivitātei sarunas valodas izvēlē. Var jau būt, ka pārliecība – Latvijā vienmēr un visur (izņēmumi būs, bet tie tikai apstiprinās normu) mums ir ne tikai tiesības, bet pat pienākums runāt latviski, – ir pieskaitāma pētnieka aizspriedumiem, kas vismaz deklarējami. Esmu arī pārliecināta, ka galvenais reālais drauds latviešu valodas nākotnei ilgtermiņā ir tieši valodas nelietošana situācijās, kur tam nav nekāda objektīva pamata. Un te rodas jautājums, uz kuru pagaidām nav atbildes, – kāpēc tik daudzi latvieši, arī t. s. lēmumu pieņēmēji, atteikšanos no valodas lietojuma gan neformālās situācijās, gan plašsaziņas līdzekļos neuzskata par problēmu un daudzos gadījumos reducē šādu sarunu uz valodas kvalitātes apspriešanu?

Nepārpratisim – valodas kvalitāte ir ļoti svarīga. Šajā jēdzienā ietverama valodas bagātību apzināšana un papildināšana, īpašu vērību gan vispārlietojamajā valodā, gan terminoloģijā veltot savlaicīgai latvisko analoģu izveidei jaunu reāliju nosaukšanai. Zīmīgi, ka 2020. gadā publicēti vairāki pārdomu raksti un intervijas par nepieciešamību pilnveidot latviešu valodas prasmi, kas ir izraisījuši plašu rezonansi sabiedrībā (piemēram, Kusiņa-Šulce 2020; Linde 2020; Pētersone 2020; Veckalne 2020).

Bet nepietiek ar atsevišķu valodnieku un rakstnieku aicinājumiem apgūt un lietot latviešu valodas bagātības. Latviešu kopvalodas – literārās valodas – normu standartizācijai un kodifikācijai jābūt nepārtrauktam valstiski atbalstītam procesam, lai gan nodrošinātu vienotas un precīzas izteiksmes iespējas, gan atvieglotu latviešu valodas kā otrās valodas un svešvalodas apguvi. Valodas standartizācijai savukārt jābalstās sistēmiskā valodas zinātniskā izpētē, kaut valodas izjūtai arī ir liela loma. Valodas resursu digitalizācija sniedz pētniekiem iespēju orientēties milzīgajā valodas datu kopumā un salīdzināt savus priekšstatus ar kvantitatīvajiem faktiem, savukārt valodas lietotājam – ātri atrast ieteikumus par konkrētu vārdu, formu vai konstrukciju. Saskaņā ar Latvijā pieņemto tradīciju valodas zinātniska izpēte un standartizācija piederīga valodas politikas **lingvistiskajam virzienam** (Valsts valodas politikas pamatnostādņēs – valsts valodas izpēte un attīstīšana). Tas ir pamatā arī **pedagoģiskajam virzienam** (jeb valsts valodas izglītības politikai), lai veidotos vienots priekšstats par mācību saturu. Savukārt izglītības sistēmai jānodrošina gan valodas apguve augstā līmenī, gan izpratne par latviešu valodas lietojuma un simbolisko vērtību, kas nav iespējams, ja kaut uz laiku atstājam novārtā valodas politikas **juridisko virzienu**, tātad valsts valodas,

precīzāk, tās lietojuma, tiesisko aizsardzību. Pat ja teorētiski pieņemam, ka par valsts prioritāti kļūst atbalsts latviešu literatūrai un tulkojumiem, valodas izpētei un terminoloģijas attīstībai un ir izdevies nodrošināt **sabiedrības iesaisti** tiktāl, ka ikviens valodas lietotājs ir motivēts nepārtraukti izkopt savu latviešu valodas prasmi, tas negarantēs latviešu valodas noturību.

Skaidrā patiesība ir tāda, ka valodas kvalitāte ir tikai viens no ieročiem valodu konkurences cīņā. Uz senām literārām tradīcijām balstīto mūsdienu latviešu valodu, kas pēc runātāju skaita ierindojas pasaules 200–250 „lielāko” valodu saimē, protams, nav attiecināmi divi galvenie riska faktori valodu zudumam 21. gadsimtā, kā rakstu formas un izglītības iespēju trūkums, bet trešais riska faktors – šķietami brīvprātīga atteikšanās no savas valodas kaut vai nedaudzās funkcijās – pie apvāršņa ir samanāms. Tāpēc jāatgādina, ka neviena valoda nav nogājusi no vēstures skatuves tādēļ, ka tajā bijis daudz aizgūtu vārdu vai paralēlu izteiksmes iespēju vai citi it kā lingvistiski „defekti”. Tomēr šķietami valodas kvalitātes jautājumi var liecināt par briesmīgām pārmaiņām arī valodu lietojumā, īpaši valodu konkurences aspektā. Kā norāda J. Veckrācis, „ja katra cilvēka personīgā runa ir viņa izvēle, tad publisko tekstu veidotājiem (visupirms rakstveida formā) gaume ir īpaši svarīga, jo citi pārņem un sāk izmantot ne tikai attiecīgos vārdus un modeļus, bet – pats galvenais – arī attiecīgā lietojuma zemtekstā esošo attieksmi un valodiskās domāšanas, izteiksmes veidu” (Veckrācis 2020, 168).

Ko par attieksmi pret latviešu valodu ne tikai kā valsts valodu, bet kā dominējošo valodu Latvijā liecina, piemēram, šādi kultūrvietu un pasākumu nosaukumi kā *Bolševička*, *Jrmarka*, *Točka*, *Perestroika*, *Малыш*, *Кварķирņикс*, *Kommunalka-Community*, *Svidanka*, *Pilot* u. c.? Tik vien kā par šķietami svaigu vai „trendīgu” pieeju? „*Točka* ir punkts. Nosaukums izvēlēts provokatīvs, arī par latvisko un krievisko, jo jaunajai paaudzei jau apnīcis to dalīt. Ieplānotas diskusijas par vērtībām, kas mums ir,” skaidro māksliniece (Liepiņa 2020). Māksla, protams, tradicionāli mēdz būt provokatīva, tomēr isā laikposmā radies krievu valodas aizguvumu pārdaudzums kopsummā ar lavīnveidīgu bilingvālu iestudējumu, materiālu¹ un diskusiju skaita pieaugumu vairs nav nekas oriģināls, bet drīzāk liek aizdomāties gan par vienas sabiedrības daļas informētību par valsts valodas politiku, gan vērtībām. Tā ir šī zemtekstā

¹ Padomju gados izplatītais arguments „lai visi saprastu” strauji atdzimst: „Sākoties jaunajam skolas gadam, interneta žurnāls „Satori” izdevis avīzi „Man riebjas skola / Меня достала школа”, kurā no dažādiem leņķiem aplūkota gaidāmā izglītības reforma „Skola2030”, pamatizglītības ideāli un problēmas. Lai sarunā par izglītību iesaistītu pēc iespējas plašāku sabiedrības daļu, „Satori” vasaras avīze pirmoreiz lasāma divās valodās – latviešu un krievu.” (Satori 2020)

paustā attieksme pret valodu. Kā norāda Sanita Osipova, „attieksme pret valsts simboliem ļauj spriest par personas attieksmi pret savu valsti un tautu, kas citādi lielākoties paliek sabiedrībai slēpta” (Osipova 2020, 249).

Valodas kvalitāte un valodu konkurence ir savienotie trauki. Iespējams, ka, skaidrojot aizvien izplatītāko disonansi starp valsts valodas politikas instrumentu, tostarp arī Satversmes, garu un valodas lietotāja rīcību konkrētā situācijā, noderīgs samērā populārās valodas pārvaldības teorijas atzinums par iespējamu interešu konfliktu indivīda un valodas kolektīva starpā, par galveno motivāciju valodas lietojumam atzīstot indivīda psiholoģiju, ne plašākā sabiedrībā pieņemtos rakstītos vai nerakstītos likumus. Zviedru valodnieks Bjerns Jernuds (*Björn Jernudd*) uzskata, ka „domāšanas procesa izpētes metodoloģija kā kognitīvo un mentālo norišu rādītājs [...] nodrošina piekļuvi slēptajiem neapzinātajiem procesiem, kas nosaka lingvistisko uzvedību komunikācijas laikā” (Jernudd 2020, 43).

Arī globalizācijas laikmetā valodas var zust tādēļ, ka runātāju kolektīvs dod priekšroku citai valodai. Šis process nav ne ātrs, ne sistēmisks. Sākotnēji tas var skart tikai dažas sociolingvistiskās funkcijas (piemēram, banku un finanšu jomu, augstāko izglītību un zinātnei) vai noteiktu sociālo grupu (parasti jauniešu vecumgrupu), turklāt tā sauktais paralēllingvisms, kas pašlaik jau izveidojies saistībā ar angļu valodu, dažās funkcijās varētu ilgt pat vairākus gadu desmitus un kādu laiku šķietami neapdraudēt nacionālās valodas lietojumu. Tomēr valsts valodas statuss nav savienojams ar tās lietošanu tikai noteiktās, kaut nozīmīgās, jomās, kā kultūra, ģimene vai ierobežoti sociālie kontakti. Runājot par latviešu valodu, tas ir īpaši svarīgi mūsu vēsturiskās un etnodemogrāfiskās situācijas dēļ.

Vai valsts amatpersonām jārunā latviski?

Vēl pirms neilga laika šāds jautājums radītu neizpratni: bet kā gan citādi! Galu galā mums ir Valsts valodas likums, kas skaidri nosaka, ka valsts un pašvaldību, kā arī privāto institūciju darbiniekiem, ja tie veic noteiktas publiskas funkcijas, jāprot un jālieto valsts valoda nepieciešamajā apjomā. Jautājums ir pārfrāzējams: vai valsts amatpersonām, uzrunājot Latvijas sabiedrību, jārunā **tikai** latviski? Neraugoties uz 2012. gada referendumu, latviešu valodas prioritāte sabiedrībā joprojām nav pašsaprotama. Valoda nostiprinājusies galvenokārt juridiski regulētajās jomās. Tieši latviešu sabiedrībā stiprākas kļūst sociālā bilingvisma, t. i., valodu paralēlā lietojuma, tendences.

Īpaši svarīga ir augstāko valsts amatpersonu un viņu konsultatīvo institūciju nostāja. Šai sakarā pieminams spēcīgs kļūdainais signāls, ko

sabiedrībai 2016. gada aprīlī sūtīja Valsts prezidenta izveidotā Sabiedrības saliedētības politikas ekspertu grupa. Ziņojumā, kura mērķis bija sekmēt sabiedrības saliedētību kā nacionālās drošības jautājumu un valsts stabilitātes priekšnoteikumu, tika teikts: „[...] politikas prioritātēs nacionālās (latviskas) mediju telpas stiprināšana dominē pār iekļaujošu komunikāciju ar mazākumtautībām – atsevišķi politikas veidotāji izvēlas runāt tikai latviešu valodā, neraugoties uz viņus intervējošā medija un tā auditorijā lietoto valodu. Divvirzienu komunikācija ar mazākumtautībām ir būtisks nacionālās drošības faktors, tikai šāda pieeja pakāpeniski veido savstarpēju uzticēšanos. Labu piemēru rāda tie politikas veidotāji un ierēdņi, kuri ar krievvalodīgajiem medijiem runā to auditorijas vairākuma valodā.” (Ziņojums 2016, 18) Ziņojuma autori atsaucās uz Valsts valodas pamatnostādnēs ietverto principu „veicināt un uzturēt ikviena Latvijas iedzīvotāja bilingvismu un multilingvismu, pozitīvu attieksmi pret latviešu valodu un valodu daudzveidību”, izdarot secinājumu: „Tomēr valodu daudzveidība praksē tiek ierobežota. Valsts valodas politikas pamatnostādnēs 2015.–2020. gadam formulēta šāda problēma: „Nesakritība starp valsts valodas un minoritātes (krievu) valodas nominālajām un faktiskajām sociolingvistiskajām funkcijām. [...] Kā negatīva pastiprinoša tendence identificēta krievu valodas izplatības dinamika Latvijā, agresīva krievu valodas informatīvās telpas ienākšana latviešu valodas vidē.”” (Ziņojums 2016, 18) Faktiski ziņojuma autori rekomendējuši atgriezties pie latviešu-krievu sociālā bilingvisma publiskajā un informatīvajā telpā, pilnībā sagrozot pamatprincipā „veicināt pozitīvu attieksmi pret valodu daudzveidību” ietverto jēgu. Valodu daudzveidības saglabāšanas priekšnoteikums ir katras konkrētas valodas situācijas izvērtējums un valstiska aizsardzība, kas ietver arī noteiktus pasākumus valodas stiprināšanai. Kā neskaitāmas reizes uzsvērts, latviešu un krievu valodas konkurence vienā un tajā pašā teritorijā ir reāla, turklāt arī vēsturiskie, etnodemogrāfiskie un ekonomiskie faktori joprojām neļauj padoties pilnīgiem brīvā tirgus principiem un prasa juridiski noteikt latviešu valodas monopolu vai vismaz prioritāti publiskajā telpā.

Tāpēc šķietami autoritatīvās komisijas nostāja izraisīja plašu rezonansi. Kritiku par ekspertu grupas ieteikumu amatpersonām krievvalodīgiem medijiem intervijas sniegt krievu valodā pauda Valsts valodas centra direktors Māris Baltiņš, nodēvējot to par nepārdomātu un no valodas politikas viedokļa aplamu (LETA 2016), Latviešu valodas aģentūras direktors Jānis Valdmanis šādu aicinājumu atzina par bezatbildīgu (SestDIENA 2016). Neizpratni izteica arī Valsts prezidenta paspārnē esošā Valsts valodas komisija. Sarunā ar Valsts prezidentu Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs Andrejs Veisbergs norādīja: „Tomēr jāsaka, ka nerimst mēģinājumi ik pa brīdim valodas pozīcijas drupināt

un attīstību pagriezt pretējā virzienā. Tas bieži prasa strauju pretreakciju arī no Valsts valodas komisijas.” (Relīze 2016) Šai tēmai veltītā radioraidījumā A. Veisbergs atgādināja, ka galvenais iemesls, kāpēc daudzi Latvijas iedzīvotāji mēdz nemācīties latviešu valodu, ir apziņa, ka bez tās var iztikt. Ja būs nepieciešams, latvieši runās krievu valodā. Aicinājums runāt ar medijiem krievu valodā tikai stiprina šo uzskatu un vājina latviešu valodas pozīcijas (LSM 2016). Valsts valodas komisijas iebildumi bija skarbi un pamatoti, bet diemžēl kļūdainais viedoklis tika tiražēts daudz plašāk nekā tā atspēkojums.

Augstskolas rektors tulka pavadībā?

Izrādās, varam iet vēl tālāk un jautāt: „Vai amatpersonai vispār jāprot latviešu valoda?” Pirmajā brīdī tas var šķist absurds, tomēr tieši tādu iespēju pieļauj Saeimā iesniegtie Augstskolu likuma grozījumi. 17. panta 8. daļu ieteikts formulēt šādi: „Augstskolas rektora amatā var iecelt ārvalsts pilsoni. Ja rektora amatā iecel ārvalsts pilsoni, viņam jāprot un jālieto valsts valoda tādā apjomā, kāds nepieciešams viņa profesionālo pienākumu pildīšanai, vai augstskolai ir jānodrošina tulkojums valsts valodā.” (Likumprojekts 2020) Valodas prasmes un tulka pakalpojumu izmantošanas vienādošana rektora – amatpersonas, kas pārstāv augstskolu attiecībā ar valsti un sabiedrību, – darbā ir teorētisks nonsenss un praktiski neīstenojams modelis. Protestu pret to izteica 487 radošās un akadēmiskās inteliģences pārstāvji, norādot uz šādas rīcības sekām. Vēstulē uzsvērts, ka „rektors ir augsts, intelektuāli piesātināts un prestižs amats; rektors pilda ne vien tehniska rakstura administratīvus uzdevumus un rūpējas par attiecīgās iestādes kvalitatīvu darbu šaurā izpratnē, bet savā darbībā iemieso un attīsta Latvijas valstiskās un kultūras vērtības [...]”. Vēl viens solis virzienā uz atteikšanos no latviešu valodas akadēmiskajā jomā būtu arī zīmīgs un ārkārtīgi nevēlams signāls Latvijas sabiedrībai – ar to pati valsts pasludinātu, ka latviešu valoda Latvijā ir šķērslis ceļā uz kvalitāti un izcilību. Tam var būt nelabvēlīgas ilgtermiņa sekas saistībā ar latviešu valodas prestižu, sabiedrības lingvistisko attieksmi un motivāciju apgūt un izmantot latviešu valodu” (Vēstule 2020). Rektoram ne tikai jāvada gan akadēmiskais, gan saimnieciskais augstskolas personāls, bet arī jāpārstāv augstskola attiecībā ar valsts iestādēm, jāparaksta finanšu dokumenti, jāpiedalās koleģiālo institūciju darbībā un jāinformē sabiedrība par augstskolas darbību, kas bez valodas zināšanām pilnvērtīgi nav iespējams pat tad, ja tiešām tiek izmantoti tulka pakalpojumi. Tāpēc nav pamata bez jebkādas nopietnas argumentācijas pieļaut atkāpes no visām amatpersonām saistoša likuma. Šādi šķietami nenozīmīgi grozījumi, īpaši tad, ja tie tiek pasniegti kopā ar

latviešu valodu noniecinošiem izteikumiem, var ietekmēt pašu svarīgāko valodas noturības veicinātāju vai kavētāju – lingvistisko attieksmi. Vēl daudz bīstamāks ir rosinājums šādu normu attiecināt arī uz citu augstskolu vadību un pat akadēmisko personālu, kā arī potenciālo augstākās izglītības institūciju padomju locekļiem.

Vai valsts valodas monopols var būt nevēlams?

2020. gada 3. septembrī Saeima nodeva atbildīgajai komisijai izskatīšanai deputātu grupas priekšlikumu veikt grozījumus Priekšvēlēšanu aģitācijas likumā, nosakot: „Priekšvēlēšanu aģitācija, kuras izvietojanas izdevumi tiek iekļauti izdevumos, uz kuriem attiecas ar normatīvajiem aktiem noteiktie priekšvēlēšanu izdevumu ierobežojumi, veicama tikai valsts valodā.” (Grozījums 2020) Valodas politikas kontekstā šāds rosinājums būtu atbalstāms. Priekšlikums būtu vēl viens solis, kas nostiprinātu mūsu valsts pamatus un Satversmē noteikto valsts valodu. Vēlēšanās taču piedalās balsttiesīgi Latvijas pilsoņi, kam vismaz teorētiski nevajadzētu būt problēmām saprast informāciju latviešu valodā, un runa ir tikai par partiju vai vēlētāju apvienību oficiālo komunikāciju. Citās valodās veidotajos plašsaziņas līdzekļos joprojām būtu materiāli attiecīgajā valodā, jo tie veiktu savu vidutāja jeb medija funkciju. Nebūtu nekāda pamata uzskatīt šo normu par ierobežojošu vai diskriminējošu.

Tieši amatpersonu komunikācijas valoda, īpaši plašsaziņas līdzekļos, ir būtiska. Te nav runa par valodas prasmi vai pieklājību, bet par valodas politikas pamatprincipu neizpratni un servilismu. Nav pieņemama amatpersonu nostāja uzskatīt valodu tikai par saziņas instrumentu. Nedrīkst ignorēt to simbolisko lomu, ko valsts amatpersona veic ar savu valodas lietojumu. Orientējoties tikai uz noteiktas auditorijas simpātiju iegūšanu, tiek pazaudēts princips par valodu hierarhiju. Bīstama ir beidzamajā laikā pastāvošā tendence uzskatīt, ka latviešu valodas pozīcijas ir pilnībā nostabilizējušās un ka stingra nostāja attiecībā uz latviešu valodas lietošanu būtu diskriminējoša, netaisnīga vai rusofobiska. Nozīmīga diskusija ar moto „Latviešu valoda pašu iztapības gūstā” lasāma žurnālā „Domuzīme”. Kā norāda ilggadējā Valsts valodas centra direktore Dzintra Hirša, „uzbrukumi latviešu valodai pašlaik notiek it kā humānu un ekonomisku apsvērumu dēļ, bet tam pamatā ir mērķtiecīgi centieni vājināt valsts valodu, Latvijas vēstures nezināšana, liberālisms bez robežām, kas balstās uz monopolu interesēm pakļaut visu naudas plūsmi un nodrošina lielajās valodās standartizētu darbaspēku. Latvijai vienmēr būs jācīnās par savas valodas eksistenci” (Hirša 2017, 61).

Latvija nav bilingvāla valsts!

Ir pagājuši trīs gadu desmiti kopš valodu hierarhijas maiņas procesu sākuma Latvijā, un vairs nevaram aizbaidināties ar pārejas periodu. Regulāri veiktie sociolingvistiskie pētījumi apliecina, ka latviešu valodas prasmes līmenis minoritāšu starpā kopš 1989. gada no 20 % ir paaugstinājies līdz 90 %, aptverot praktiski visus sociāli un ekonomiski aktīvos iedzīvotājus. Tomēr iespējams, ka, valodas pratēju īpatsvara pieaugumu turpinot uzskatīt par galveno Valsts valodas likuma un sabiedrības integrācijas programmu izpildes rādītāju, mēs jau dzīvojam aizvakardienā. Signāls rīcībai ir aizvien neesošā korelācija starp latviešu valodas prasmi un latviešu valodas lietojumu sabiedriski nozīmīgās, bet valstiski neregulējamās funkcionālajās jomās (tirdzniecība, pakalpojumi, neformālā komunikācija).

Realitātē jūtama plaisa arī starp teorētiski pausto attieksmi pret latviešu valodu un praktisko rīcības apliecinājumu tieši latviešu valodas kolektīvā. Tas pirmām kārtām attiecas uz latviešu valodas lietojumu neformālajā komunikācijā, kā arī uz latviešu valodas konkurētspējas vērtējumu. Iespējams, ka atslēga šīs parādības izpratnei meklējama gan tīri pragmatiskā attieksmē pret valodu kā komunikācijas instrumentu, gan vērtību sistēmā. Maija Kūle norāda, ka „[...] vērtības ir kultūrvēsturiski noteiktas, objektīvas, jo ir saattiecināmas ar noteiktu laikmeta ievirzi, tās tiek apzīmētas ar sabiedriskajā domā saprotamiem jēdzieniem, tās rezonē ar kultūrvēsturisko paradigmu un atainojas nacionālajā identitātē” (Kūle 2018, 394). Vēsturiski latviešu valoda tautai izšķirīgos brīžos ir iezīmējusies kā vērtība, kas nodrošina identitātes pamatu. Bet vai tā ir arī ikdienā?

Visbīstamākā no valodas noturības viedokļa ir problēmas nesaskatīšana krievu valodas paralēlā lietojumā (pašvaldību komunikācijā, dažu nevalstisku organizāciju reklāmās un mājaslapās, uzņēmumu telefonlīniju operatoru darbā, priekšvēlēšanu reklāmās) un amatpersonu saziņā. Vārdos vērtības nekur nav zudušas, bet darbos kapitulē ne tik daudz pašu, cik iedomātu citu valodu runātāju ērtību priekšā. Jāatceras aksioma, ka pret globālo valodu konkurences izkapti ir tikai viens pretlīdzeklis – valodas runātāju kopuma stingra prasība pēc savas valodas lietošanas un prioritātes pirmām kārtām jau pašu valstī.

1. Grozījums 2020 – Grozījums Priekšvēlēšanu aģitācijas likumā [tiešsaiste] [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/2943494D663BA615C22585D10024170C?OpenDocument>
2. Hirša 2017 – Hirša, Dzintra. Jautājums sev pašiem. *Domuzīme*, 2017, Nr. 1, 61. lpp.
3. Jernudd 2020 – Jernudd, Björn H. The origin and development of a language management framework. G. C. Kimura & L. Fairbrother (eds.). *A language management approach to language problems: Integrating macro and micro dimensions*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2020, pp. 31–48.
4. Kusiņa-Šulce 2020 – Kusiņa-Šulce, Linda. „Varu tikai šausmināties, par to, kā cilvēki raksta internetā”. Kas visvairāk kaitina filologi Līgiti Paegli? [tiešsaiste]. *La.lv*, 09.08.2020. [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/galvenie-valodnieki-esam-mes-pasi>
5. Kūle 2018 – Kūle, Maija. Vērtības Latvijā (eiropieško un vispārcilvēcisko vērtību horizontā). *Akadēmiskie raksti 2 sējumos „Latvija un latvieši”*, I sējums. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 393.–433. lpp.
6. LETA 2016 – Prasa reformēt integrācijas politiku, 22.12.2016. [tiešsaiste] [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/prasa-reformet-integracijas-politiku>
7. LETA 2020 – Sāk izstrādāt valsts valodas politikas jaunās pamatnostādnes [tiešsaiste]. *La.lv*, 14.02.2020. [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/sak-izstradat-valsts-valodas-politikas-jaunas-pamatnostadnes>
8. Liepiņa 2020 – Liepiņa, Linda. Jauna vieta Rīgas kultūrkartē. Durvis ver jauna kultūrtelpa *Točka* [tiešsaiste]. *Diena*, 21.08.2020. [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: https://www.diena.lv/raksts/kd/zinas/jauna-vieta-rigas-kulturkarte.-durvis-ver-jauna-kulturtelpa-tocka_-14246823
9. Likumprojekts 2020 – Likumprojekts „Grozījumi Augstskolu likumā” [tiešsaiste] [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/E8BC90648BBAE348C225856E00201F2B?OpenDocument>
10. Linde 2020 – Linde, Liene. Bet vai tu to vari pateikt latviski? [tiešsaiste]. *Satori*, 10.08.2020. [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://satori.lv/article/bet-vai-tu-vari-pateikt-latviski>
11. Osipova 2020 – Osipova, Sanita. *Valoda kā konstitucionāla vērtība. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu*. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2020.
12. Pamatnostādnes 2014 – *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2014–2020* [tiešsaiste] [skatīts 04.08.2020.]. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Normative_dok/valstsvalodaspolitikaspamatnostadnes2014lidz2020.pdf
13. LSM 2016 – Veisbergs: VVK neatbalsta aicinājumu politikiem ar medijiem runāt krievu valodā [tiešsaiste]. *Lsm.lv*, 08.12.2016. [skatīts 20.08.2020.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/veisbergs-vvk-neatbalsta-icinajumu-politikiem-ar-medijiem-runat-krievu-valoda.a213661/>
14. Pētersone 2020 – Pētersone, Ilze. Runāt mazāk, pateikt un rakstīt isāk! Valodnieks Andrejs Veisbergs par mūsdienu komunikāciju [tiešsaiste]. *La.lv*, 12.06.2020. [skatīts 12.06.2020.].

- Pieejams: <https://www.la.lv/saisinajumi-valoda-pat-endzelins-nepalidzes?fbclid=IwAR2OjBjBy2EBIs35RRIX6pMyTcHTKvYq70P6SHQf5Ou82oD9-2Nn0LPZVRk>
15. Relīze 2016 – Valsts prezidents: jāstiprina latviešu valodas pozīcijas sabiedrībā [tiešsaiste]. *Lvportals.lv*, 08.12.2016. [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/283897-valsts-prezidents-jastiprina-latviesu-valodas-pozicijas-sabiedriba-2016> 2016.g
 16. Satori 2020 – Satori izdod bezmaksas avīzi „Man riebjas skola” [tiešsaiste]. *Satori*, 31.08.2020. [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: <https://satori.lv/article/satori-izdod-bezmaksas-avizi-man-riebjas-skola-latviesu-un-krievu-valoda>
 17. SestDiena 2016 – Vai aicinājums publiskām personām ar krievvalodīgajiem medijiem runāt krievu valodā ir aktuāls? Viedoklis pret. Jānis Valdmanis, LVA vadītājs [tiešsaiste]. Viedokļu sadursme, *Diena (Sestdiena)*, 16.12.2016., Jānis Kincis (pārpublicējums LVA tīmekļvietnē) [skatīts 01.09.2020.]. Pieejams: <https://valoda.lv/vai-aicinajums-publikam-personam-ar-krievvalodigajiem-medijiem-runat-krievu-valoda-ir-aktuals/>
 18. Veckalne 2020 – Veckalne, Aiga. Valodas tīrības eksperti jeb pūristi [tiešsaiste]. *Delfi*, 14.07.2020. [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: <https://www.delfi.lv/vina/personiba-un-brivais-laiks/aktuali/valodas-tiribas-eksperti-jeb-puristi.d?id=52275791>
 19. Veckrācis 2020 – Veckrācis, Jānis. Latviešu valodas lietojuma spoguļattēli: par dažām cēloņsakarībām. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 15. Atb. red. I. Lokmane. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2020, 160.–170. lpp.
 20. Vēstule 2020 – Latvijas sabiedrības protesta vēstule pret grozījumiem Augstskolu likumā. Latvijas Vēstnesis, 15.06.2020. [tiešsaiste]. *Lvportals.lv*, 15.06.2020. [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/317255-latvijas-sabiedribas-protesta-vestule-pret-grozijumiem-augstskolu-likuma-2020>
 21. Ziņojums 2016 – *Sabiedrības saliedētības politikas ekspertu grupas ziņojums*. Novembris, 2016 [tiešsaiste] [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: https://www.president.lv/storage/items/PDF/Sab_saliedetiba_Zinojums_nov2016.pdf

Līga Romāne-Kalniņa, Indra Karapetjana

Latvijas Valsts prezidentu retorika latviešu nācijas simts gados – dialogs, argumentācija, pārliecināšana vai manipulācija?

Ievads

Latvijas Valsts prezidenta institūcija tika nodibināta pēc Latvijas Republikas proklamēšanas 1918. gada 18. novembrī, proti – 1922. gada 14. novembrī, kad Saeima ievēlēja Jāni Čaksti par pirmo Latvijas Valsts prezidentu. Jāuzsver, ka prezidenta institūcija nepastāvēja laika periodā no padomju okupācijas 1940. gadā līdz 1993. gadam, kad par Latvijas Valsts prezidentu jau neatkarīgā valstī tika ievēlēts Guntis Ulmanis. 2019. gadā Egils Levits kļuva par desmito Latvijas Valsts prezidentu.

Lai gan Latvijas Republikas Satversme paredz prezidentam izpildvaras, likumdošanas un tiesu varas funkcijas, prezidents faktiski tiek uzskatīts par valsts oficiālo seju un veic galvenokārt reprezentatīvo funkciju jeb pārstāv valsti starptautiskā līmenī, daļēji to reklamējot un atspoguļojot valsts nacionālo identitāti, un nacionālā līmenī, konstruējot nacionālo identitāti un piederības sajūtu valstij iedzīvotāju vidū. Jāuzsver arī, ka Latvijas Valsts prezidents tiek uzskatīts par vienu no valsts neatkarības simboliem.

Prezidentu runu mērķis dažādās situācijās var būt uzslavēt valsts iedzīvotāju un politiķu labos darbus, atgādināt par notikumiem valsts vēsturē, kas kalpojuši par mācību vai veidojuši identitāti. Bieži dzirdamas uz nākotni vērstas runas, kas atsevišķos gadījumos var ietvert manipulācijas, pārliecināšanas un argumentācijas elementus, ja prezidents, piemēram, vēlas pārliecināt tautu par valstij svarīgu kopīgu lēmumu pieņemšanu. Jāuzsver arī tas, ka prezidentu runu veids, saturs un forma ir atkarīgi no situācijas un konteksta, piemēram, vēsturiskā aspekta, mērķauditorijas un runas gadījuma (svētku uzruna, starptautiskā runa vai cita), kā arī no paša prezidenta personības.

Politiskais diskurss, retorika jeb rētorika un prezidentu runas¹

Jēdziens *retorika* ir tikpat izplūdis kā jēdzieni *diskurss*, *ideoloģija* vai *identitāte* un mūsdienās arī tieši tikpat populārs – īpaši ar nozīmi ‘runas, runāšana, izteikumu saturiskais un stilistiskais raksturojums’ (Rūmniece, Rotkale 2020, 10). Aristotelim *retorika* ir „runas māksla” vai „māksla pārliecināt” klausītāju ar loģiskiem argumentiem (Aristotle 1959). Mārtiņš Laizāns un Ojārs Lāms norāda, ka senatnē *retorika* attiecās uz „brīva un izglītota cilvēka spēju pārstāvēt sevi sabiedrības priekšā ar runu gan sabiedriski nozīmīgu jautājumu risināšanā, gan tiesas priekšā” (Laizāns, Lāms 2014, 175).

Jāuzsver, ka jēdziens *retorika* dažādos pētījumos iegūst atšķirīgu nozīmi un tiek skatīts, pirmkārt, kā „pārliecināšanas un argumentācijas māksla” klasiskajā jeb Aristoteļa izpratnē, otrkārt, ar retoriku saprot dziļāku saturisku izklāstu, kas skata konkrēto runas piemēru saturu, visbeidzot, jēdziens *retorika* tiek lietots arī kā sinonīms diskursam un valodas lietojumam (Charteris-Black 2014). Ja divi pirmie retorikas lietojuma veidi ir uzskatāmi par skaidri definētiem, tad divi pēdējie pelnījuši plašāku skaidrojumu, norādot, ka retorika nav diskurss un nav valoda, un arī diskurss nav valoda *per se*.

Valoda ir zīmju sistēma, kas ir raksturīga tikai cilvēkam un ļauj ne tikai izteikt savas domas, emocijas un jūtas, bet arī izglītēt, informēt un uzrunāt citus cilvēkus. Kārlis Milēnbahs valodu skatījis kā līdzekli, kas ļauj mums „savas domas cita prātā modināt”, un tas jau parāda vienu no valodas funkcijām – pārliecināšanu (Druviete 2015, 7). Diskurss ir kādai konkrētai sabiedrības daļai vai vienotai grupai raksturīgs valodas lietojuma kopums konkrētā kontekstā un situācijā. Diskurss veido sociālo realitāti, piemēram, politiskais diskurss Latvijas valsts neatkarības laikā veidojis spēcīgu kolektīvo atmiņu un piederības sajūtu „zemei, kurā dzīvojuši mūsu tēvi un kuru izcīnījuši un atguvuši mūsu tēvu tēvi, un kuru mums ir pienākums sargāt un attīstīt” (president.lv). Taču arī sociālā realitāte veido diskursu, jo sabiedrībai aktuālas tēmas un problēmas ieņem galveno vietu varas diskursā, kā, piemēram, politiskajā vai mediju diskursā.²

¹ Rakstā tiek lietots termina tradicionālais atveides variants *retorika*, kas latviešu valodā izmantots biežāk.

² Diskurss ir valodas un sociālās prakses mijiedarbes rezultāts, sociālās prakses jeb darbības forma. Politiskais diskurss ir valodas un institucionālā (konkrēti, politiskā) konteksta rezultāts, mediju diskurss attiecīgi ir mediju valoda tās veidošanās un lietojuma plašākā kontekstā, savukārt varas diskurss saskaņā ar Tēna van Deika kognitīvās lingvistikas pieeju diskursa pētniecībai ir sinonīms politiskajam diskursam, kur vara vai autoritāte tiek apzināti lietota konkrētu mērķu sasniegšanai (piemēram, manipulācijai un pārliecināšanai). (Van Dijk, 2006)

Visbeidzot, retorika ir diskursa daļa, kas pieder kādam konkrētam cilvēkam vai cilvēku grupai, kuru ieņemamais amats saistīts ar varas pozīciju un kuru galvenais mērķis ir uzrunāt un tieši vai netieši ietekmēt lielu cilvēku skaitu. Šeit visbiežāk tiek runāts par politisko vai prezidentu retoriku, kas ietver runas, debates, oficiālās un publiskās diskusijas un paziņojumus, taču uzsvars visbiežāk tiek likts uz runām kā retorikas galveno sastāvdaļu.

Džons Vilsons (*John Wilson*) uzskata, ka prezidentu valodas lietojums nevar tikt klasificēts kategorijā *politiskais diskurss* un pat ne kategorijā *politiskā retorika*, jo tās mērķis nav argumentācija vai pārliecināšana, bet drīzāk dialogs ar tautu (Wilson 2015, 1). Var piekrist šim pētnieka secinājumam, ņemot vērā, ka tradicionāli prezidenta funkcijas ir reprezentatīvas un nav tiešā veidā saistītas ar kāda konkrēta mērķa sasniegšanu, kā tas ir, piemēram, politiskajām partijām, kuru mērķis ir panākt sev tikamu tautas balsojumu. Tomēr arī prezidentu diskursā jāvērtē konteksts, proti, attiecīgās runas laiks vēsturiskā aspektā, vieta, mērķauditorija un tās vēlmes, prezidenta piederība vai nepiederība pie kādas konkrētas politiskās partijas vai ideoloģijas, kā arī paša prezidenta personība. Tā kā prezidents ir politiska persona jeb politiķis, prezidentu runas pieder pie politiskā diskursa. Nosakot, vai prezidenta runā saskatāma manipulācija, argumentācija, pārliecināšana vai arī tas ir vienkārši dialogs ar tautu, jāvērtē arī attiecīgo runu konteksts un faktori, kas to ietekmē.

Pēc Aristoteļa domām, ir trīs runu veidi (Aristotelis 2020, 42). Padomu runa tipiski uzrunā klausītājus un netieši aicina tos vai nu kaut ko darīt, vai arī kaut ko nedarīt, „pierunā vai atrunā”. Runātājs iesaka kaut ko labāku, līdz ar to runas iedarbības sfēra ir vērsta uz nākotni. Tiesu runa vai nu kādu apsūdz, vai aizstāv. Tā koncentrējas uz taisnīgo vai netaisnīgo un ir attiecināma uz pagātņi. Savukārt parādes runa vai nu slavē, vai nopeļ kādus cilvēkus vai notikumus, uzsverot skaisto vai apkaunojošo un koncentrējoties uz tagadni (Aristotle 1959).

Prezidentu runas atkarībā no mērķa un situācijas ir skatāmas vai nu kā padomu runas, kas pārliecina klausītājus par valsts un tās iedzīvotāju nākotni, vai arī kā parādes runas, kuru mērķis ir vēstīt klausītājiem par līdzšinējiem sasniegumiem. Tomēr jānorāda, ka Latvijas prezidentu runās saskatāmi arī tiesu runas elementi, jo prezidenti bieži salīdzina valsts tagadni vai nākotni ar pagātnē pārciesto okupāciju un pakļautību svešai varai, tādējādi nostādot valsti cietušā lomā, savukārt okupējošās varas – apsūdzēto lomā. Interesanti, ka prezidents kā valsts līderis var brīvi mainīt runas veidu atkarībā no konkrētās runas mērķa un mērķauditorijas, kā arī no runas situācijas un konteksta, piemēram, Latvijas Republikas Proklamēšanas dienā vai Latvijas

Republikas Neatkarības atjaunošanas dienā uzruna būtu vairāk piederīga tiesu un padomu runām, savukārt Jaungada uzruna būtu vairāk attiecināma uz parādes un daļēji arī padomu runām. Tāpat jāuzsver, ka prezidenta runu mērķis nav tiešā veidā kādu apsūdzēt, aizstāvēt vai attaisnot (izņemot gadījumus, kad tiek attaisnoti ieslodzītie), pārliecināt vai argumentēt kādas politiskas darbības lietderīgumu vai nelietderīgumu, bet drīzāk uzrunāt tautu dialoga veidā, iedvesmot, rosināt uz labām domām un darbiem, veidot un atspoguļot nacionālo identitāti un kopības sajūtu.

Lai gan Aristoteļa uztverē retorika jeb runas māksla nav manipulēšana ar klausītāju jūtām un kādu apslēptu paņēmieni kopums pārliecināšanai, viņš atzīst, ka argumentiem ir jābūt saistītiem ar klausītāja vērtībām un jāizraisa jūtas, lai tie būtu pārliecināši (Aristotelis 2020, 12). Tēns van Deiks (*Teun Adrianus van Dijk*) norāda, ka kritiskā diskursa studiju³ skatījumā manipulācija ir viens no domāšanas ietekmēšanas paņēmieniem līdzīgi kā pārliecināšana vai informēšana (Van Dijk 2006, 560). Tāpat manipulācija vienmēr ietver varas izmantošanu ar nolūku pārliecināt klausītāju, likt domāt vai rīkoties runātājam izdevīgā veidā. Jāatzīmē, ka manipulācija bieži vien saskatāma tikai no vērtētāja skatpunkta un pats runātājs var neapzināties sava diskursa manipulatīvo efektu. Manipulācijai mūsdienās tiek piedēvēta negatīva konotācija, jo pats manipulēšanas fakts ir „sociālo normu pārkāpums”, tādēļ tiek uztverts kā nevēlams „retorikas izpratnē” (Van Dijk 2006, 560). Taču manipulācija būtu skatāma arī kā pārliecināšanas forma.

Atšķirība starp manipulāciju un pārliecināšanu meklējama mērķauditorijas lomā, proti, pārliecināšanas stratēģija atļauj klausītājam novērtēt argumentus un tos pieņemt vai noraidīt, savukārt manipulācijā mērķauditorijas loma ir pasīva un argumenti tai tiek netieši uztiepti, šie diskursa dalībnieki uztverami kā manipulācijas upuri. Šādas situācijas rodas tāpēc, ka klausītājs nesaprot runātāja nodomus vai tam trūkst informācijas un zināšanu par konkrēto tēmu, lai spētu manipulācijai pretoties. Tādējādi robežas starp atļauto manipulāciju (pārliecināšanu) un neatļauto manipulāciju ir neskaidras un tiešā veidā atkarīgas no klausītāja, proti, ja mērķauditorija ir

³ Kritiskās diskursa studijas (*Critical Discourse Studies*) ir starpdisciplinārs pētījumu virziens, kas radās 20. gadsimta 60.–70. gados. Sākotnēji tā nosaukums bija kritiskā diskursa analīze (*Critical Discourse Analysis*, saīsinājumā CDA), taču, tā kā vārds *analīze* tika uztverts kā norāde uz kritisko valodas pētījumu metodi, kas saņēma plašu kritiku, pētījumu virziena nosaukums tika mainīts. Kritiskās diskursa studijas paredz detalizētu sociālās prakses analīzi, kur pētāmais teksts, tā mērķis un ietekme uz mērķauditoriju tiek kritiski analizēta vēsturiskajā, institucionālajā un sociālajā kontekstā.

mazāk zinīga, konkrētais diskursīvais paņēmieni⁴ uzskatāms par manipulāciju, taču zinīgākas auditorijas uzrunāšanā tas pats paņēmieni kvalificējams kā pārliecināšana. Lai padarītu informāciju mazāk tiešu, skaidru un saprotamu, konkrētas diskursīvās grupas, piemēram, politiķi vai medijs, var apzināti lietot sarežģītas struktūras teikumus vai leksiku, tādējādi potenciāli manipulējot ar klausītāju (Van Dijk 2006).

Var secināt, ka manipulācija un pārliecināšana ir argumentācijas formas. Van Deiks norāda, ka manipulācija ir viena no sociālo aktoru jeb dominējošo grupu diskursīvajām startējīgām publiskajā diskursā. Viņi izmanto varas pozīciju konkrētu mērķu sasniegšanai, ietekmē klausītāja kognitīvos procesus, jo cenšas mainīt viņa domāšanas veidu. To pašu var panākt arī ar pārliecināšanu, informēšanu, izglītošanu un instruēšanu, ietekmējot klausītāja domāšanu un netieši arī rīcību. (Van Dijk 2006)

Manipulācija demokrātiskā sabiedrībā nav atbalstāms retorikas paņēmieni, jo tā pārkāpj klausītāja tiesības uz vienlīdzību. No kognitīvo procesu skatpunkta manipulācija nav nekas īpašs vai atšķirīgs no parastas diskursa apstrādes islaicīgajā atmiņā, proti, atmiņā ilgāk paliek tā informācija, kas ir izcelta ar dažādu diskursīvo stratēģiju palīdzību. Tomēr visbiežāk manipulācijas mērķis ir tieši ilglaicīgā atmiņa, kurā glabājas klausītāja piederības sajūta, kolektīvā atmiņa, ideoloģija un tamlīdzīgi. Van Deiks apgalvo, ka atšķirībā no pārliecināšanas manipulācijas mērķis ir dziļākas kognitīvās struktūras, kas atmiņā paliek ilgāk. (Van Dijk 2006)

Lingvistiskā manipulācija ir dažādu lingvistisko līdzekļu (piemēram, eifēmismu, retorisko jautājumu, metaforu) lietojums, lai maskētu vai, tieši pretēji, izceltu kādu konkrētu informāciju (Roziņa, Karapetjana 2009; Placinska, Karapetjana 2016).

Linda Lauze norāda, ka „mutvārdu tekstā dialogs dominē gan tiešā nozīmē kā galvenā teksta izpausmes forma, gan pārnēstā – kā adresanta un adresāta mijiedarbe” un jautājuma formā ir iespējams izteikt pamudinājumu: „Pēc savas uzbūves tie ir it kā jautājuma teikumi, bet šo izteikumu mērķis ir pamudināt uzrunāto personu izdarīt kādu darbību. Sarunvalodas sintakses, kā arī ikdienas saziņas pētījumi apliecina, ka mutvārdu tekstā ir izplatīti gadījumi, kad jautājuma veidā tiek izteikts netiešs lūgums.” (Lauze 2018, 169)

Ja vērtējam Latvijas Valsts prezidentu runas valsts pastāvēšanas simt gados, jāteic, ka gan prezidenti, gan arī situācijas, kurās tauta tiek uzrunāta, ir

⁴ Tā kā stratēģija ir vairāk vai mazāk precīzs plāns, kas vērsti uz konkrēta mērķa sasniegšanu, tad diskursīvā stratēģija ir sistēmiska valodas līdzekļu atlase konkrēto mērķu sasniegšanai runas situācijā (Wodak *et al.* 2009). Diskursīvie paņēmieni savukārt ir šo stratēģiju izpildes valodiskās formas.

Ļoti dažādas un arī runās parādās dažādas stratēģijas un lingvistiskie paņēmieni. Parasti tās nav tieši vērstas uz klausītāju pārliecināšanu vai manipulēšanu, bet drīzāk skatāmas kā dialogs ar sabiedrību par tai nozīmīgiem jautājumiem (Wilson 2015, 1). Kā spilgts piemērs minamas Latvijas Republikas Proklamēšanas dienas un Neatkarības atjaunošanas dienas runas, kurās prezidents atgādina tautai par tās morālajām un simboliskajām vērtībām, par pagātnes mācībām un nākotnes cerībām, kā arī par to, kas tai kopīgs ar citām tautām vai atšķirīgs. Tādējādi tas, vai diskursā ir manipulācijas, pārliecināšanas, argumentācijas vai dialoga iezīmes, ir tiešā veidā atkarīgs no situācijas un konteksta, proti, runātāja, klausītāja, situācijas, institūcijas, runas mērķa un citiem faktoriem.

Pārliecināšana, argumentācija, dialogs un manipulācija prezidentu runās

Lai arī pētījumā izmantotas kvalitatīvas kritiskās diskursa analīzes metodes, korpuslingvistikas kvantitatīvo metožu integrēšana diskursa analīzē palīdz nonākt pie jauniem secinājumiem (sk. 1. tabulu). Viens no interesantākajiem analīzes rezultātiem ir iekļaujošā vietniekvārda *mēs*⁵ lietojums un šī paņēmiena lietojuma izmaiņas 100 gadu garumā un 10 prezidentu runās.

Nadežda Kopoloveca norāda, ka „adresāta faktors politiskajā diskursā ir ārkārtīgi svarīgs, jo politiskā vara zināmā mērā tiek īstenota ar tādu valodas līdzekļu palīdzību, kas ļauj politiķim iekļūt adresāta personīgajā telpā, izmantojot gan vienkāršus paņēmienus (piemēram, biežs vietniekvārda *mēs* lietojums *es* vietā), gan sarežģītākus manipulēšanas līdzekļus (vārdu spēles u. c.)” (Kopoloveca 2017, 155). Jāpiekrist, ka „jebkura politika runa vienmēr ir vērsta uz skaidri definētu adresātu, kuram piemīt noteiktas fona zināšanas un ir atbilstošās valodas vidē veidojusies un noteikta kultūrpasaules aina, tādēļ prasmīgs politiķis izmanto tādu simbolus, atslēgvārdus un valstiskās vērtības, kas sasaucas ar sabiedrības apziņu” (Kopoloveca 2017, 155).

Lai arī sākotnēji varētu šķist, ka pirmā Latvijas Republikas prezidenta J. Čakstes (kuram bija ļoti nozīmīga loma jaunās Latvijas valsts reprezentācijā) runas ir viskonservatīvākās un neitrālākās, tomēr iekļaušanas jeb iekšgrupu veidošanas stratēģija ar vietniekvārdu palīdzību šajās runās parādās visbiežāk.

⁵ Vietniekvārdu *mēs* var lietot gan kā iekļaujošu teksteides paņēmieni, kad tas attiecas uz runātāju un mērķa auditoriju, gan kā izslēdzošu paņēmieni, kad tas attiecas uz runātāju un kādu citu grupu, kas nav klausītāji jeb uzrunātie. Jāpiemin gan, ka vienmēr, kad diskursā tiek lietoti iekļaušanas paņēmieni, tajā eksistē arī izslēgšana. Līdzko diskursā parādās vietniekvārds *mēs*, tajā noteikti slēpjas arī jēdziens *viņi* jeb tie, kas nepieder pie *mēs* kādā konkrētā kontekstā vai situācijā. (O’Keeffe 2006, 130)

Līdzīgi arī Raimonda Vējoņa runās, kur vidējais⁶ iekļaujošo vietniekvārdu skaits konkurē ar saturiski, emocionāli un mākslinieciski bagātāko runu autori Vairu Viķi-Freibergu. Kā zināms, R. Vējonis raksturojams kā politiķis, kas bijis „tuvāk tautai”, tas arī izskaidro iekļaujošo vietniekvārdu biežo lietojumu. R. Vējonis savās salīdzinoši īsajās uzrunās tautai un starptautiskajās runās nav izcēlies ar izcilām oratora prasmēm un sarežģītu stilistisku konstrukciju lietojumu. Turpretim V. Viķe-Freiberga aktīvi pārstāvējusi valsti gan ārlietu jomā, gan arī valstij svarīgos notikumos, veidojot spēcīgu nacionālo pašapziņu un piederības sajūtu.

Minētajiem prezidentiem seko pašreizējā prezidenta Egila Levita runas, bet krietni zemāks šo vietniekvārdu lietojuma vidējais rādītājs ir Albertam Kviesim, Andrim Bērziņam un Valdim Zatleram. Pēdējās vietas šajā statistikas datu analizē ieņem Kārļa Ulmaņa, Gunta Ulmaņa un Gustava Zemgala runas. Jāpiemin, ka šo vietniekvārdu biežāks lietojums parādās valstij vissvarīgākajos laika posmos, proti, neatkarības dibināšanas un atjaunošanas laikā, tad, kad pievienojāmies Eiropas Savienībai, kā arī valsts simtgades svinību laikā, kas varētu būt nozīmīgs pamats konkrētu valodas līdzekļu izvēlei, taču jāņem vērā arī prezidenta personība, kas varētu ietekmēt izvēli.

Prezidents	Prezidentūras laiks	Runu skaits korpusā	Absolūtais vārdu skaits un vidējais skaits vienā runā	Absolūtais vietniekvārdu skaits un īpatsvars (no 1000 vārdiem)
Jānis Čakste	1922 (1918)–1927	6	3046/507,6	153/50
Gustavs Zemgals	1927–1930	1	209	0
Alberts Kviesis	1930–1936	2	1747/873,5	44/25
Kārlis Ulmanis	1936–1940	3	1382/460,6	25/18
Guntis Ulmanis	1993–1999	5	8650/1730	116/13
Vaira Viķe-Freiberga	1999–2007	12	8654/721,2	405/47
Valdis Zatlers	2007–2011	10	15479/1547,9	340/22
Andris Bērziņš	2011–2015	13	9038/695,23	206/23
Raimonds Vējonis	2015–2019	8	2976/372	141/47
Egils Levits	2019– pašlaik	10	4695/469,5	194/41

1. tabula. Prezidentu runas korpusā – vārdu skaits un iekļaujošo vietniekvārdu lietojums

⁶ Vidējā jeb relatīvā biežuma rādītājs ir vārda absolūtā jeb kopējā lietojuma skaits tekstā pret tūkstoti vārdu.

Prezidentu runās bieži vērojama tāda stilistiskā figūra kā paralēlisms jeb vairāki teikumi vai teikuma daļas ar līdzīgu uzbūvi, kas diskursā uzskatāms par manipulācijas paņēmieni līdzīgi kā konkrēta atslēgvārda atkārtojums, kura mērķis ir klausītāja pārliecināšana, atmiņas un uztveres piesaiste konkrētai domai. Tāpat bieži lietotas anaforas jeb atsauces uz iepriekš teikto ar vietniekvārdu vai vispārīgas nozīmes apstākļa vārdu palīdzību. To lietojums rada vienota teksta sajūtu, kas vienlaicīgi var kalpot kā iekļaušanas stratēģija (*mēs*) vai izslēgšanas stratēģija (*viņi* – tie, kas nav grupā *mēs*) jeb iekšgrupu un ārgrupu veidošanas stratēģija, vai arī tuvināšanas (*šeit, te, šis/ši*) vai distancēšanas stratēģija (*tur, tas/tā*).

Kā spilgts piemērs šo paņēmieni lietojumam minams E. Levita runas citāts, kur papildus paralēlismiem (*Tā ir zeme, ar ko **mēs** esam saistīti paaudzū paaudzēm.* [...] *Tā ir zeme, kas **mums** pieder*), anaforām (*tās – vērtības, tā – Tēvzeme*) lietota arī iekļaušanas stratēģija (*mēs – Latvijas tauta*) un atsauces uz tautas jeb kolektīvajā atmiņā sakņotiem un Brīvības pieminekli iekaltiem simboliskiem vārdiem *Tēvzemei un Brīvībai*. Šie jēdzieni ir sevišķi nozīmīgi ikvienam latvietim, jo īpaši, šķiet, E. Levitam, kurš ir otrais Valsts prezidents – Latvijas diasporas pārstāvis. Šo stratēģiju lietojums parasti emocionāli uzrunā klausītāju un tādēļ uzskatāms par lingvistisku manipulāciju:

Divi vārdi, divi lietvārdi – Tēvzemei un Brīvībai. Tās ir divas vērtības, pēc kā latviešu tauta vienmēr ir tiekusies. Tās ir divas vērtības, kas bija reiz izcīnītas, pēc tam zaudētas, un tad atkal atgūtas. Tēvzeme – tā ir mūsu zeme. Tā ir zeme, ar ko **mēs** esam saistīti paaudzū paaudzēm. Vienalga, kur **mēs** fiziski atrodamies. Tā ir zeme, kas **mums** pieder. Tā ir mūsu arī tad, ja šeit kādreiz saimniekojusi sveša vara. Tā ir zeme, kas nosaka mūsu likteni. Tā ir zeme, kuras likteni nosakām **mēs**. (E. Levits 08.07.2020. pie Brīvības pieminekļa)

Līdzīgi anaforai arī katafora jeb attieksmes starp vietniekvārdu un citu vēlāk pieminētu vārdu, kas nosauc tā referentu (piemēram vietas deikss *te*, kura referents valodiskajā kontekstā ir *virs mūsu galvām*), sekmē atcerēšanos, ja vārds, kas atrodas aiz vietniekvārda vai cita deiktiska vārda, ir emocionāli saistošs:

***No kurienes** ikreiz grūtos laikos mūsu tauta ir smēlusies spēku, izturību un ticību nākotnei? Tās ir mūsu tautas vērtības. Iekaltas **Brīvības pieminekli**, tās stāsta par mūsu tautas vēsturi, raksturo šodienu un ļauj būt drošiem par rītdienu. **Te – virs mūsu galvām – Rīgas debesis** mirdz Kurzeme, Vidzeme un Latgale.* (V. Zatlers 18.11.2009. pie Brīvības pieminekļa)

V. Zatlers ir iestājies par nacionālās pašapziņas veidošanu, uzsvēris latviešu valodas lomu sabiedrības saliedēšanā, kā arī veicinājis dialogu ar mazākumtautībām Latvijā (president.lv). Ņemot vērā ekonomisko krīzi, kuru viņa prezidentūras laikā piedzīvoja Latvija, par prezidenta galvenajiem

uzdevumiem kļuva politiskās stabilitātes nodrošināšana, valsts starptautiskās reputācijas veicināšana, dialogs ar sabiedrību, regulārs atbalsts valdībai kritiskos brīžos. Tieši dialogs ar sabiedrību redzams V. Zatlera neatkarības svētku runās, kur sastopami arī retoriskie jautājumi, kas būtībā ir apgalvojumi jautājuma formā. Tie netiešā veidā liek klausītājam domāt, ka runātājs veido dialogu, un iedziļināties konkrētajā jautājumā, meklējot atbildi, taču faktiski atbilde vai nu tieši seko uzdotajam jautājumam, vai ir integrēta tālākā tekstā. Tādējādi klausītājam šķiet, ka viņš piekrīt teiktajam vai pats ir atbildējis uz uzdoto jautājumu. Retoriskie jautājumi bieži ietver papildu lingvistiskās vai diskursīvās stratēģijas, kas palīdz konstruēt vai atspoguļot, vai, tieši otrādi, mainīt uzskatus par kādu noteiktu (šajā gadījumā nācijas) tēlu. Vīnes pētnieku grupa Rutas Vodakas (*Ruth Wodak*) vadībā šo diskursīvo stratēģiju sauc par nacionālās identitātes konstrukciju diskursā (Wodak *et al.* 2009). Nacionālā identitāte kā grupas piederības sajūta, kas balstīta uz vēstures, kultūras un kolektīvās atmiņas, kā arī kopīgu nacionālo simbolu mentālu modeli⁷, ja netiek „novesta līdz galējībai, ir pozitīvs spēks”, atzīst Māris Baltiņš un Ina Druvieta (2017, 45).

Ietekmīgs lingvistiskās manipulācijas un arī argumentācijas un pārliecināšanas līdzeklis ir metafora. Jāpiemin gan, ka pēdējos gadu desmitos šis valodas fenomens vairs netiek skatīts tikai kā mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis, bet drīzāk kā „kognitīvs cilvēka apziņu ietekmējošs domāšanas un pieredzes fenomens” (Liepa 2009, 16) jeb, kā raksta kognitīvās lingvistikas pētnieki Džordžs Leikofs (*George Lakoff*) un Marks Džonsons (*Mark Johnson*), mēs domājam metaforās un dzīvojam ar tām (Lakoff, Johnson 1980). Citiem vārdiem – metafora ir domāšanas procesa sastāvdaļa, kas sarežģītus konceptus skaidro ar jau zināmiem un sabiedrības kolektīvajā domā iesakņotiem jēdzieniem:

No visiem Latvijas novadiem, laukiem un pilsētām plūda ļaužu straumes, lai satecētu kopā sirmās Daugavas krastos un vītu ciešākas savstarpējas draudzības un vienības saites. (A. Kviesis 31.12.1936.)

Šeit Latvijas novadi atspoguļoti kā Latvijas upes, kas kopīgi saplūst vienā lielā vienotā veselumā Daugavā, akcentējot tautas vienotību. Daugava ir ne tikai visiem zināma Latvijas upe, bet arī viens no tautas nacionālajiem simboliem, tā tiek dēvēta par tautas likteņupi. Metaforiski rāmais upes plūdums sasaucas ar A. Kviesha personību – viņš tiek uzskatīts par pasīvu prezidentu, jo pieļāva Ministru prezidenta K. Ulmaņa organizēto 1934. gada

⁷ Mentālie modeļi ir situāciju, novērotu, dzirdētu vai iedomātu darbību jeb pieredžu reprezentācijas jeb atspoguļojumi cilvēka epizodiskajā atmiņā (Van Dijk, 2006).

15. maija apvērsumu bez pretestības. Lai gan A. Kviesis palika amatā līdz prezidentūras laika beigām, viņam nebija reālas varas.

Metaforu lietojums prezidentu runās parādās jau kopš 1919. gada:

*Vēl galīgi nebija nobeidzies lielais pasaules karš, kurā Latvija, latviešu tauta zem svešas virspavēlniecības ņēma visdzīvāko dalību. Tur cīnījās civilizētā pasaule pret netaisnību, pret varmācību, kura grasījās apņemt visu civilizēto pasauli; **piespiesta no Vācijas dūres**, latviešu tauta ņēma šai cīņā visdedzīgāko dalību.* (J. Čakste 18.11.1919.)

Šeit personifikācija kā metaforas paveids tiek lietota, lai parādītu valsti kā cilvēku un tās karaspēku kā dūri, kas rada asociācijas ar draudiem, briesmām un negatīvām emocijām tautas kolektīvajā atmiņā. Pirms un pēc metaforiskā izteiciena lietojuma prezidents uzsver latviešu tautas varonību ar diviem īpašības vārdiem vispārākajā pakāpē – *visdzīvāko, visdedzīgāko* –, kas kopā ar subjektu (*latviešu tauta*) skatāms kā nacionālā gara diskursīvā konstrukcija⁸ un atspoguļošana. J. Čakste uzskatāms par vienu no Latvijas valsts patriotiskākajiem prezidentiem. Savu galveno funkciju – „valsts reprezentāciju” – veicis, atrodot „zelta vidusceļu starp pārspīlētu ceremonialitāti vai teatrālismu un nolaistu galvu vai pašapziņas trūkumu” (president.lv). Līdzīgi J. Čakstes runās nācījas gara vai *Homo latviensis* konstrukcija mijas ar kopīgas politiskās pagātnes atspoguļojumu jeb koncentrēšanos uz pagātnes grūtībām, konkrētu ienaidnieka tēlu un tautas pozitīvu rīcību cīņā ar šo ienaidnieku:

*Viņa upurēja 10 000 savas ziedošās jaunatnes, kas krita dažādos kara laukos. Viņa upurēja visu savu mantu, viņa atstāja savas dzimtās vietas un sētas, dodoties prom no tām, lai nekristu ienaidnieka rokās. **Latviešu tauta šini lielā karā nesa visus upurus ar to dziļo pārliecību, ka viņai arī atnesīs karš kā nopelnu labāku nākotni, ka viņai arī sagaidāma brīvība. Agrākais režīms Krievijā, kurš bija patapinājis savus varmācības principus, apspieda un nospieda latviešu tautu.*** (J. Čakste 18.11.1919.)

Papildus metaforiskiem izteicieniem (*ziedošā jaunatne*), prezidenta runā parādās arī katafora jeb vietniekvārda *viņa* lietojums pirms lietvārda vārdkopas *latviešu tauta*, kuru tas apzīmē, kā arī paralēlas teikuma konstrukcijas (*Viņa upurēja* [...]. *Viņa upurēja* [...], *viņa atstāja* [...]).

⁸ Diskursīvā konstrukcija ir kāda tēla, idejas vai mentāla modeļa visbiežāk apzināta veidošana diskursā (jeb sociālajā praksē). Kritiskajā diskursa analizē visbiežāk analizē ideoloģiju vai propagandas komunikācijas diskursīvo konstrukciju, tomēr var runāt arī par, piemēram, nacionālās identitātes jeb kolektīvās piederības sajūtas konstrukciju politiskajā diskursā.

Metaforu lietojums prezidentu runās mijas ar salīdzinājumiem, kuru mērķis ir sarežģītus konceptus vai domas atspoguļot klausītājam saprotamā un emocionāli saistošā formā, piemēram, salīdzinot pasauli ar okeānu un pasaules karus ar vētrām, kuras var vai nevar prognozēt ar „politikas barometra” palīdzību:

*Patreizējo nenoteikto politisko stāvokli visā pasaulē var **pielīdzināt okeānam**, kas, pasaules karu sabangots, vēl šodien nevar nomierināties un pie pirmās vētras ļaut vaļu savam akļajam postošam dabas spēkam. Ar nožēlu jāatzīst, **ka politikas barometrs** laiku pa laikam paredz šādas negaisa pazīmes pie politiskā apvāršņa visās pasaules malās.* (A. Kviesis 31.12.1934. Jaungada uzrunā)

Piemērs ilustrē situāciju runas teikšanas laikā, kas prezidentu runās novērojama pirms neatkarības zaudēšanas, proti, kad vārdam *politika* tika apzināti veidotas pozitīvas konotācijas (piemēram – politika ir barometrs, nevis vētras izraisītājs).

Līdzīgi politisko partiju darbība tiek pozitīvi atainota arī citās pirmo Latvijas Valsts prezidentu uzrunās:

*Kā valsts iekšējā, tā ārējā dzīvē **mums** veicami lieli, svarīgi uzdevumi. Šī lielā darba un pienākuma apziņa lai **mazina nesaskaņas un pretešības valsts iekšējā dzīvē starp pilsoņiem un starp politiskajām partijām**. Vienība, uzņēmība, drosme un goda darbs lai sargā **mūs** briesmu brīžos, lai pavadā Latvijas tautu visos viņas ceļos.* (G. Zemgals 18.11.1928.)

G. Zemgals par svarīgākajiem prezidenta pienākumiem uzskatīja visu sabiedrības slāņu iesaistīšanu valsts demokrātiskajos institūtos un valsts prestiža vairošanu (president.lv). Vietniekvārds *mēs* lietots iekšgrupu un kopības sajūtas konstrukcijai un attiecas uz visiem Latvijas pilsoņiem, tai skaitā politiķiem un pašu prezidentu, kuriem ir kopīgs uzdevums.

Kā spilgts piemērs minamas politiskās metaforas *nācija ir māte, tauta ir ģimene, bērni, pilsoņi ir brāļi un māsas*. Šo metaforu lietojums parādās jau K. Ulmaņa uzrunā valsts apvērsuma rītā, kur papildus metaforai *nācija ir māte* lietots apstākļa vārds *atkal*, kas uzsver pagātnes negatīvo pieredzi un tagadnes pozitīvās izmaiņas:

*Šī diena apzīmē lielāko lūzumu latvju tautas gaitās kopš **1918. gada 18. novembra**, kad tauta ieguva **savu valsti**. Šoreiz tauta ieguva pati sevi. Pati sevi tauta šoreiz ieguva. **Mēs atkal esam vienoti – vienas zemes dēli un meitas**. 15. maijs liek pamatu jaunai nākotnei, par kuras iespējamību daudzi šaubījās, bet kuras nepieciešamību visi atzina.* (K. Ulmanis 15.05.1934.)

Diskursīvo nacionālās identitātes konstrukcijas stratēģiju kontekstā šī stratēģija skatāma kā kopīgas vēstures un kopīgas tagadnes konstruēšana,

papildus izmantojot vietniekvārdu *mēs* jeb iekļaušanas stratēģiju. K. Ulmanis tiek uzskatīts par spilgtāko prezidentu Latvijas vēsturē, izcili patriotisku un nacionāli noskaņotu valsts vadītāju. Viņa autoritārā vadības stila pamatsauklis bija „Vienība, vadonība, latviskums”, kas arī redzams viņa runās.

Līdzīgi metafora kombinācijā ar iekļaušanas un izslēgšanas stratēģiju (*mēs – viņi*) parādās V. Viķes-Freibergas uzrunā 2000. gada 18. novembrī, kur, izmantojot metaforu un vietniekvārdus, kā arī atsauces uz tautai svarīgām vērtībām, tiek konstruēts ideālais nācijas pilsonis jeb *Homo latviensis*, Latvijas dēls vai meita, kas neatkarīgi no izcelsmes vai tautības veic ideālā nācijas pilsoņa funkcijas:

Mēs varam patiesi būt lepmi ar saviem cilvēkiem un saviem sasniegumiem.

Mēs varam lepoties ar visiem tiem latviešiem, kas ir sasnieguši izcilību tik daudzos un dažādos laukos. Nav svarīgi, kādas izcelsmes tautībai tie pieder, vai kāda būtu viņu dzimtā valoda: latviešu, krievu vai kāda cita. Visi vienādi tie ir Latvijas dēli un meitas, kas godam nes mūsu valsts vārdu kā pašu mājās, tā pasaulē. Latvijai ir vajadzīgs katrs, kas spēj to mīlēt un cienīt, katrs, kas ir gatavs būt tai lojāls un uzticīgs. (V. Viķe-Freiberga 18.11.2000. pie Brīvības pieminekļa)

V. Viķi-Freibergu var uzskatīt par ideālu politisko līderi, jo viņa aktīvi pārstāvējusi valsti gan ārlietu jomā, gan arī valstij svarīgos notikumos, veidojot spēcīgu nacionālo pašapziņu un piederības sajūtu. Prezidentes runās vērojama valodas līdzekļu daudzveidība, kas detalizētai analīzei ir kā „resursu karnevāls”. Kā piemēru var minēt paralēlismu un daudzskaitļa pirmās personas vietniekvārda *mēs* lietojumu, kas skatāms kā iekļaušanas stratēģija, kā arī atbildības dalīšanas stratēģija, kad atbildība par pateikto pāriet no vienas personas es uz grupu *mēs*. Neskatoties uz to, V. Viķe-Freiberga nodala savu viedokli un lomu Latvijas attīstības veicināšanā un sabiedrības lomu (*es ticu jūsu spējām*), taču, atkal atgriežoties pie vietniekvārda *mēs*, parāda prezidenta vienotību ar tautu. V. Viķes-Freibergas runās apgalvojuma teikumi šķietami iegūst pavēles vai aicinājuma formu, kas skaidri atbilst pārliecināšanas definīcijai. Papildus jānorāda, ka atslēgvārdu *Latvija, mēs, varena, dižena* atkārtojums tekstā netieši liek klausītājam fokusēties uz šiem vārdiem un paturēt tos atmiņā ilgāk, proti, tie tiek noglabāti ilglaicīgajā atmiņā. Šādās parādes runās labi izvēlēti atslēgvārdi iesakņojas kolektīvajā atmiņā, konstruējot nacionālo identitāti. Citāts ir spilgts piemērs ideāla pilsoņa jeb *Homo latviensis* diskursīvajai konstrukcijai⁹, kur tiek nosauktas ideāla pilsoņa vērtības un īpašības, kam seko pamudinājums uz tāda pilsoņa pareizu

⁹ *Homo latviensis* diskursīvā stratēģija ir ideālā latvieša tēla veidošana gan konkrētā runas situācijā, gan plašākā sociālajā praksē (diskursā), kas balstās teorijā par *Homo nationalis* diskursīvo konstrukciju lietošanu nacionālās identitātes veidošanā (Wodak et al. 2009).

ricību. Tāpat, lietojot salīdzinājumus (*mēs esam tikpat labi, gudri, izveicīgi, radoši kā citi*), tiek stiprināta kolektīvā pašapziņa, un, uzsverot kolektīvajā atmiņā iesakņojušās vērtības vai īpašības, kas tiek piedēvētas latvietim (*mēs esam daudz strādīgāki par dažu labu citu*), klausītāji tiek noskaņoti emocionāli labvēlīgi pret aicinājumu vai runātāja iecerēto ricību:

Mēs esam stipra tauta! Sakiet, lūdzu, visi kopā – mēs esam stipri! Mēs esam diženi! Mēs esam raženi! Mēs esam skaisti! Mēs zinām, ko mēs gribam! Un ko mēs gribam, to mēs varam! Ko mēs varam, to mēs darām! Mēs iesim un darīsim visi, lai Latvija būtu skaista, lai Latvija būtu dižena, lai Latvija būtu varena, un ne tikai tauta, bet arī valsts! Un ne tikai hokeja spēlēs, bet varbūt arī Dziesmu svētkos mēs varētu teikt: Latvija, Latvija, Latvija! Un mums visiem daudz darāmā stāv vēl priekšā, lai turpinātu veidot valsti, uz kuru visi vienādi mēs varētu būt lepnī. (V. Viķe-Freiberga 29.07.2001. Dziesmu svētkos)

Līdzīgi salīdzināšanas un aicinājuma paņēmieni parādās arī citās V. Viķes-Freibergas uzrunās, piemēram, Latvijas Republikas Proklamēšanas dienā, kur papildus *Homo latviensis* konstrukcijai diskursā tiek konstruēta arī kopīgā politiskā nākotne un atspoguļota kopīgā politiskā pagātne kā atsauce uz to slikto, kas ir bijis, un to labo, kas sekos. Šāda veida konstrukcijas parasti ietver nosacījumu – ja mērķauditorijas rīcība atbildīs aicinājumam:

Mūs nevar vairs uzvarēt ar spēku – mēs esam tagad visspēcīgākās alianses locekļi, kāda vien pasaulē ir pastāvējusi. Mūsu zemes suverenitāte, mūsu brīvība un drošība tagad ir apsargāta. Vienīgais, kas varētu mums ļaunu darīt, ir citu viltus, vienīgais, kas mums varētu kaitēt, ir mūsu pašu vājības un mūsu pašu nespēks. Es gribētu aicināt šajā svētku vakarā visiem izjust sevī un apzināties, cik ļoti daudz mēs esam sasnieguši, par cik daudzām lietām mēs varam būt patiesi un pamatoti lepnī. Mums nav vajadzīgs kā senai un apspiestai vergu tautai paturēt zemapziņā šo nicinājumu, ko citi pret mums kādreiz ir vērsuši un ko daždien viņi dara vēl šodien. (V. Viķe-Freiberga 18.11.2004.)

Homo latviensis jeb nacionālā gara konstrukcija parādās visu prezidentu neatkarības dienu runās, katram izvēloties vai nu tiešu, vai netiešu izteiksmes veidu, piemēram, izmantojot retoriskos jautājumus, kam seko skaidra atbilde, vai aicinājumus būt „ideālam pilsonim” vai kolektīvajā atmiņā konstruētam „ideālam latvietim”, kas lepojas ar savu valsti un rūpējas par to:

Šodien nereti uzdodam sev jautājumu: **kas nosargāja mūsu tautu šos piecus gadus desmitus, kuri pavadīti izolācijā un svešas varas diktātā? Tā bija divdesmit divos neatkarības gados izkoptā un rūpīgi audzētā nacionālā pašapziņa, lepnums par savu zemi.** Tā saglabāja mūsu tautas dziesmu un deju, Mežaparka estrādē Dziesmu svētkos skandējot „Gaismas pili” un „Jāņu vakaru”. (G. Ulmanis 18.11.1997.)

Savas prezidentūras laikā G. Ulmanis devis ieguldījumu kolektīvās atmiņas radīšanā. Šajā runā viņš norāda uz totalitāro režīmu bijušajā PSRS, ko nosodījis savās ārvalstu vizītēs un aicinājis starptautisko sabiedrību darīt to pašu.

Redzams, ka iekļaušanas stratēģija konstruē nacionālo garu un pašapziņu visu prezidentu runās, tomēr A. Bērziņš tautu uzrunā vairāk tieši nekā netieši, jo viņa runās ir mazāks metaforu, spilgtu īpašības vārdu vai paralēlismu lietojums:

Mēs neesam nomale, mēs esam centrs. *Tā ir realitāte, un, šādi domājot, mums jāveido savas valsts nākotne, turklāt tāda nākotne, kas nebalstās uz parādu nastu nākamajām paaudzēm.* (A. Bērziņš 18.11.2012.)

Atsevišķās runās parādās retoriskie jautājumi, kam parasti seko tieša un skaidra atbilde. Sabiedrības viedokļu aptaujās A. Bērziņš tiek raksturots kā pasīvs prezidents bez oratora vai valodu prasmēm. Par galveno uzdevumu savas prezidentūras laikā viņš uzskatījis sabiedrības labklājības veicināšanu.

Arī R. Vējoņa runās neparādās spilgti lingvistiskās pārliecināšanas vai manipulācijas līdzekļi, runas drīzāk skatāmas kā dialogs ar tautu, kurā prezidents izsaka savu viedokli vai aicinājumu, un tautas atbilde nav iepriekš noteikta, bet interpretējama.

Nekad *nav par vēlu mācīties. Nekad* *nav par vēlu lepoties ar savu tautu un stiprināt savu valsti. Un ir īstais laiks kopā turpināt veidot mūsdienīgu, demokrātisku un atvērtu Latviju. Tā, lai mēs **plaukstam** un pārsteidzam pasauli vēl simtiem gadu! Svinēsīm šo simtgadi! Un dzīvosim katru dienu tā, lai nākamajā 18. novembrī ikviens no mums ar vēl lielāku lepnumu un pārliecību varētu teikt: „Es esmu Latvija. Dievs, svētī Latviju!”* (R. Vējonis 18.11.2017.)

Vienlaikus sabiedrības aptauju rezultāti rāda, ka šāda veida uzrunām ir mazāka ietekme, tādēļ jāsecina, ka manipulācijas paņēmieni pozitīvos nolūkos būtu atzīstami un atsevišķos gadījumos pat vēlami.

Visi iepriekš minētie lingvistiskie paņēmieni ļoti spēcīgi rosina emocijas un veicina rīcību, un atkarībā no mērķa var sasniegt plašu ietekmes zonu. Lai gan vārdam *manipulācija* ir negatīva pieskaņa, šķiet, ka lingvistiskā manipulācija ar klausītāju, nevis runātāja personīgajās interesēs (izmantojot varas pozīciju un nozīmīgu faktu slēpšanu vai apzinātus melus), bet gan klausītāja paša interesēs, ir pozitīvs fenomens. Iekļaujot diskursā stratēģijas un tajās lietotos paņēmienus, kas klausītājus uzrunā emocionāli, kombinācijā ar faktiem un realitātes atainošanu, šķiet, var panākt vairāk un uzrunāt lielāku mērķauditorijas daļu, nekā tiešā veidā pasniedzot lielu daudzumu informācijas, skaitļu un faktu, kas daļai auditorijas neko neizsaka un var palikt nesadzirdēti (Romāne 2017).

Secinājumi

Nobeigumā jāuzsver, ka pastāv apļveida process, kad diskurss veido sociālo realitāti un tajā pašā laikā sociālā realitāte un prakse veido diskursu. Tādā veidā tiek gan veidota, gan atspoguļota ne tikai kāda cilvēka individuālā identitāte, bet arī mazāku grupu identitāte un nacionālā identitāte. Cilvēku uztvere par kādu noteiktu abstraktu tēmu (piemēram, valsts vai identitāte) veidojas diskursā, līdz ar to diskursa veidotājam ir iespēja ietekmēt klausītāju domas, emocijas, uztveri, pārliecību un ilgtermiņā arī rīcību. Kā secināts sabiedrības aptauju analizē, Valsts prezidenti, kuru runas bijušas valodiski bagātākās (piemēram, retorisko jautājumu, paralēlismu, citātu vai metaforu lietojumā), ir tie, kurus Latvijas iedzīvotāji vērtē vispozitīvāk.

Veicot Valsts prezidentu runu analīzi manipulācijas, pārliecināšanas, argumentācijas vai dialoga kontekstā, secināts, ka Latvijas neatkarības 100 gadu periodā prezidentu runās parādās visas minētās stratēģijas, taču atkarībā no konteksta jeb vēsturiskā laika, uzrunas tipa, mērķauditorijas, prezidenta tēla un situācijas politiskajā laukā tiek izvēlētas dažas stratēģijas un paņēmieni konkrētu runas mērķu sasniegšanai. Secināts, ka manipulācija kā pozitīva stratēģija visbiežāk parādās G. Ulmaņa, V. Viķes-Freibergas, V. Zatlera un E. Levita runās, taču atsevišķos gadījumos manāma arī J. Čakstes, A. Kvieša un K. Ulmaņa valsts svētku uzrunās. Argumentācija un pārliecināšana parādās to prezidentu runās, kuru darbības laiks sakrīt ar valstij svarīgiem vēstures notikumiem, piemēram, valsts apvērsuma laiks (K. Ulmanis), iestāšanās Eiropas Savienībā un NATO (G. Ulmanis un V. Viķe-Freiberga) un ekonomiskās un politiskās krīzes laiks, un latviešu masveida emigrācija (V. Zatlers un A. Bērziņš). Dialogs ar tautu vispilnīgāk parādās R. Vējoņa uzrunās, kuras ir vienkāršākas un sabiedrības aptauju datus raksturotas kā dabiskākas. Šajās uzrunās tiek radīts iespaids, ka prezidents ir atvērts diskusijām un dialogam.

Visbeidzot, jānorāda, ka visas iepriekšminētās stratēģijas vērtējamas kā pozitīvas, ja tās tiek lietotas tautas vai valsts interesēs, un atkarībā no plašākas runas situācijas un konteksta būtu kombinējamas veiksmīgai runas mērķa sasniegšanai.

Avoti

AntConc 2012 – Anthony, L. *AntConc (Version 3.3.2) [Windows 3.5.7.]* [tiešsaiste] [skatīts 27.09.2019.]. Tokyo, Japan : Waseda University, 2012. Pieejams: <http://www.antlab.sci.waseda.ac.jp/>

president.lv – Latvijas prezidentu runas. *Latvijas Republikas prezidenta oficiālā tīmekļa vietne* [tiešsaiste] [skatīts 27.09.2019.]. Pieejams: <https://www.president.lv/lv>

Sabiedrības viedokļu aptauja – *Valoda sabiedrībā, valodas loma identitātes veidošanā* [tiešsaiste] [skatīts 20.07.2020.]. Pieejams: <https://www.visidati.lv/aptauja/1591643555/>

Sketch Engine – *Sketch Engine Fourth Generation Corpus Tool Online* [tiešsaiste] [skatīts 20.01.2020.]. Pieejams: <https://app.sketchengine.eu>

1. Aristotelis 2020 – Aristotelis. *Runas māksla – Rētorika*. Tulk. Rūmniece, Paparinska, Rotkale, Lāms, Laizāns, Kukjalko. Rīga : LU akadēmiskais apgāds, 2020.
2. Aristotle 1959 – Aristotle. *Ars Rhetorica*. Ed. Ross, William David. Oxford : Clarendon Press, 1959.
3. Baltiņš, Druviete 2017 – Baltiņš, Māris, Druviete, Ina. *Ceļavējš cilvēku ciltij: valoda sabiedrībā*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2017.
4. Charteris-Black 2014 – Charteris-Black, Jonathan. *Analysing Political Speeches: Rhetoric, Discourse and Metaphor*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2014.
5. Druviete 2015 – Druviete, Ina. Tulkotājas priekšvārds. No: Aičisone, Džina. *Runātpējīgais zīdītājdzīvnieks*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015.
6. Kopoloveca 2017 – Kopoloveca, Nadežda. *Lidera portreta radīšanas modelis latviešu un čehu politiskajā diskursā*. Promocijas darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2017.
7. Laizāns, Lāms 2014 – Laizāns, Mārtiņš, Lāms, Ojārs. Aristotelis. Rētorika. 21. gs. Latvija. *Autors. Teksts. Laikmets*. Rēzekne : Rīgdava, 2014, 173.–178. lpp.
8. Lakoff, Johnson 1980 – Lakoff, George, Johnson, Mark M. *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980.
9. Lauze 2018 – Lauze, Linda. Atbildes uz jautājumiem mutvārdu tekstā: pragmatiskais aspekts. *Valoda: nozīme un forma 9. Gramatika un pragmatika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 168.–177. lpp.
10. Liepa 2009 – Liepa, Dite. Metaforu lietojums presē. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 14.–24. lpp.
11. O'Keeffe 2006 – O'Keeffe, Anne. *Investigating Media Discourse*. London and New York : Routledge, 2006.
12. Placinska, Karapetjana 2016 – Placinska, Alla, Karapetjana, Indra. Language of troubled times: Creativity of manipulation. *Russian Linguistic Bulletin*, 2016, 4 (8), pp. 4–11.

13. Romāne 2017 – Romāne, Līga. *Britu politiku argumentācijas stratēģijas Brexit retorikā*. Maģistra darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2017.
14. Roziņa, Karapetjana 2009 – Roziņa, Gunta, Karapetjana, Indra. The Use of Language in Political Rhetoric: Linguistic Manipulation. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 (19), pp. 111–122.
15. Van Dijk 2006 – Van Dijk, Teun Adrianus. *Discourse and Manipulation. Discourse and Society*. London : Sage Publications Ltd. 17 (2), 2006, pp. 359–383.
16. Wilson 2015 – Wilson, John. *Talking with the President. The Pragmatics of Presidential Language*. Oxford and New York : Oxford University Press, 2015.
17. Wodak et al. 2009 – Wodak, Ruth, de Cillia, Rudolph, Reisigl, Martin, Liebhart, Karin. *Discursive Construction of National Identity*. London and New York : Routledge, 2009.

Edmunds Trumpa

Baltu valodu attīstība un liktenis 21. gadsimtā lietuvieša skatījumā

Pirms vairākiem gadiem, 2013. gada 4. jūnijā, masu medijos no portāla *Livones.net* tika izplatīta ziņa par Kanādā mirušo pēdējo zināmo lībiešu valodas runātāju, kurai šī valoda bijusi dzimtā: „Svētdien, 2. jūnijā, mūžībā aizgājusi vecākā lībiešu dzimtas runātāja Grizelda Kristiņa un līdz ar viņu pilnībā saglabātā lībiešu valoda. [...] Kā liecina *Livones.net* apkopotā informācija, laika posmā no 2004. gada līdz 2009. gadam miruši gandrīz visi zināmie Latvijā dzīvojušie lībiešu valodas kā pirmās (dzimtās) valodas runātāji. Pēc 2010. gada bija palikusi tikai viena dzimtās lībiešu valodas runātāja – Grizelda Kristiņa. Taču pašlaik pastāv grupa lībiešu pēcteču, kas no vecvecākiem, kursus vai pašmācības ceļā visai pilnvērtīgi apguvuši valodu un spēj tajā sazināties. Šādu lībiešu valodas lietotāju varētu būt aptuveni 15.” (LSM 2013)

Šī ziņa ir kā nekrologs Baltijas krastos dzīvojušai senai somugru tautai. Taču tā savdabīgi atgādina kādu līdzīgu ziņojumu no 18. gadsimta. Otrā (rediģētā) 1545. gada prūšu katehisma titullapā (grāmatas eksemplārs atrodams Sanktpēterburgā) kāds ar roku aptuveni 1700. gadā ierakstījis: „Šī vecā prūšu valoda tagad ir pilnīgi aizgājusi mūžībā. 1677. gadā vienīgais šīs valodas pratējs, vecītis, kas dzīvoja Kuršu kāpās, nomira, taču tādiem tur vēl vajadzētu būt.” (Mažiulis 1966, 25, sal. Trautmann 1910, VIII) Tiesa, arī vēlāk ne pārāk uzticami avoti liecināja, ka atsevišķi prūšu valodas runātāji, iespējams, bijuši vēl 18. gadsimta pirmajos gadu desmitos un pat gadsimta beigās.

Tomēr šī rietumbaltu valoda iznīka, atstājot vien nedaudzus rakstu pieminekļus. Apjomīgākie no tiem – trīs iespiestie katehismi un divas ar roku rakstītās vārdnīcinājas, kas kopš 19. gadsimta piesaistījušas valodnieku lielu uzmanību. Pēdējā laikā intensīvi tiek pētīti arī prūšu vietvārdi, kurus dažādos laikposmos atnācēji vācieši, lietuvieši un poļi pielāgojuši savai izrunai. Polijas Varmijas-Mazūrijas vojevodistē slāviskotie toponīmi arvien turpina skanēt kā dzīva prūšu pagātnes atbalss, taču Krievijai piederošās Austrumprūsijas ziemeļu daļas (Kaļiņingradas apgabala) vietu vārdi 1946.–1950. gadā tika pilnībā iznīcināti, nomainot tos pret krieviskajiem.

Mūsdienās nedaudzi entuziasti, galvenokārt valodnieki, prūšu (precīzāk sakot – jaunprūšu) valodu rekonstruē, kopj un pat lieto atbilstoši mūsdienu reālījām – izdod grāmatas, dzied dziesmas, pat veido interneta ziņu lapas

ar laika prognozēm. Līdzīgi kā prūšu gadījumā, ievērojot valodas struktūras īpatnības un radniecīgo valodu attīstības modeļus, jau tagad modernajam laikam tiek pielāgota arī libiešu valoda. Atliek cerēt, ka iepriekš minētajā veidā abas valodas paliks dzīvas – kaut vai nedaudziem runātājiem.

Baltu izplatības teritorija kādreiz bijusi milzīga, iespējams, ka pat desmit reižu lielāka nekā tagadējā Latvijas un Lietuvas kopējā platība – dažādos laikos tā sniegusies starp Volgas un Okas augštecī, Dņepras vidusteci, tagadējās Vācijas austrumiem, migrācija sasniegusi arī Somijas dienvidus. Daudzām ciltīm nosaukumi nav zināmi. Par tām liecina pat ne pēdas, bet tikai to ēnas – dažādas arheoloģiskās kultūras, saglabājušies ūdenstilpņu vārdi, ar baltu valodām, iespējams, saistītie aizguvumi (piemēram, somu un mordviešu valodā).

Vairāk ir paveicies baltu ciltīm un valodām, kas bijušas mūsu Baltijas reģionā, lai arī daudzām ir saglabājis pavisam skops lingvistiskais materiāls – galvenokārt senajās hronikās uzrakstītie vietvārdi un personvārdi. Taču – un tas ir ārkārtīgi svarīgi – ir pieminēti cilšu un to daļu nosaukumi. Dažus no tiem mantojušas vēlāko laiku zemes, valstis un to iedzīvotāji.

Pirmkārt, prūšu nosaukumu pārņēma viņus iekarojuši Vācu ordeņa valsts, kas pēc sekularizācijas 1525. gadā kļuva par Prūsijas hercogisti, bet turienes vāciešus ar laiku sāka dēvēt par prūšiem. Arī 13. gadsimtā izveidotajā Livonijas valstī, ko var saukt par baltu tautu „katlu”, nokļuvušie kurši un zemgaļi deva nosaukumu 16. gadsimtā dibinātajai Kurzemes un Zemgales hercogistei, kā arī kurseniekiem, kas 15.–17. gadsimtā bija izceļojuši no Kurzemes un apmetušies uz dzīvi tagadējo Kuršu kāpu teritorijā. Latvieši sākotnēji bija latgaļu sinonīms, viņu apdzīvotā teritorija bija Daugavas labajā krastā, vēlāk ar to sāka apzīmēt arī kreisā krasta iedzīvotājus no Kurzemes, Zemgales, Sēlijas (etnonīms, kas apzīmē visus latviešus, parādījās tikai 17. gadsimtā, bet Latvijas kā visas latviešu apdzīvotās teritorijas apzīmējums – 19. gadsimtā).

13. gadsimtā izveidojusies Lietuvas valsts līdz 15. gadsimtam kopā ar lietuviešiem „iekausēja” arī kuršu, zemgaļu, sēļu, jātvingu daļas; sāka veidoties mūsdienu lietuviešu tauta, taču vārdi *Lietuva* un *lietuvietis* līdz pat 19. gadsimtam nebija viennozīmīgi – ar tiem varēja apzīmēt arī milzīgo Lietuvas Dižkunigaitijas teritoriju un tajā dzīvojošās dažādās tautas, arī slāviem piederīgās. Savukārt iztukšotās prūšu zemes Vācu ordeņa austrumu daļā 14.–15. gadsimtā bija kolonizējuši lietuvninki – lietuviešu ieceļotāji, kuri veidoja kultūrvēsturisko telpu, kas tiek saukta par Mazo Lietuvu. No 16. līdz pat 19. gadsimtam kultūras un valodas kopšanas ziņā tas bija stiprākais lietuviešu areāls, spēcīgāks pat par etnisko Lietuvu.

Būtībā austrumbaltu ciltis un to valodas, kas atradās tuvāk Baltijas jūrai, bez pēdām nepazuda. Tēlaini izsakoties, tās kā dažādu šķirņu sēklas sakrita trijos laukos (Livonija, Lietuva, Prūsija), kuros izauga trīs raibas pļavas – latviskā un divas lietuviskās. Katrā no tām ar laiku sāka ieviesties noteicošie kultūraugi, mauriņš (literārās valodas), taču noteiktos stūros līdz pat mūsdienām palikuši arī krāsainie savvaļas augi (seno baltu cilšu substrātiskās pazīmes dialektos). Tiesa, labi kultivēto lietuviešu pļavu Prūsijā 19. gadsimtā arvien straujāk sāka nomākt vāciskie kultūraugi, un tās paliekas tika uzartas 1945. gadā pēc padomju karaspēka ienākšanas.

1994. gadā Viļņas Universitātes Lituānistikas centra vestibilā tika atklāts kenotafs ('tukšais kaps'), kas veltīts visām pazudušajām baltu ciltīm: kapā nav mirstīgo atlieku, bet ir ierakstīti tautu nosaukumi. Šī grīdā iebūvētā marmora plāksne ir tikai viena no telpas sastāvdaļām – vestibilā ir velves, kas izgreznotas ar kenotafa autora Petra Repša (*Petras Repšys*) radītām freskām, kurās attēloti dažādu gadalaiku sižeti ar lietuviešu (patiesībā – baltu) paražām. Visas maģiskās ainavas vieno dzīvības koka zari un lapotne. Freskas tiek uzskatītas par izcilu lietuviešu vizuālās mākslas darbu, tās ir tik apburošas, ka šajā telpā apmeklētāji staigā, pacēlušī galvu, un kapu dažreiz pat nepamana. Ir bijuši arī kuriozi gadījumi, kad cilvēki uz grīdas izciļņa pakrīt. Simboliski – dzīvība ir svarīgāka par nāvi. Šī vieta, ko var saukt par baltu panteonu un svētnīcu, izraisa cēlas izjūtas, kā arī izbrīnu, galvenokārt par to, ka šāda vieta vispār pastāv.

Patiesībā Lietuvā šādas vietas ir divas – otra atrodas Lietuviešu valodas institūtā, kur ierīkots muzejs „Lietuviešu valodas pavards”. Tas ir vienīgais interaktīvais Lietuvas muzejs, kurā lietuviešu valodai var „pieskarties ar rokām”, salikt izlokšņu vārdu vai karšu mozaīku jeb tā dēvēto puzli, uzzināt par jaunākajiem valodniecības sasniegumiem. Muzejs parasti asociējas ar pagātni, eksponāti ir mirstošu vai mirušu reāliju liecinieki. Bet šis muzejs ir aktīvi funkcionējoša institūta daļa, tā eksponāti top mūsdienās. Arī minētais baltu cilšu kaps atrodas vestibilā, kas savieno divas Viļņas Universitātes katedras – Baltistikas katedru un Lietuviešu valodas katedru. Tātad kapsēta tā nav, bet zinātnes svētnīca gan, te rit intensīvs zinātnisks un akadēmisks darbs.

Lietuviešu centieni sakralizēt dzimto valodu un akcentēt to kā visaugstāko vērtību ir cieši saistīti ar savdabīgiem un skarbiem etniskās vēstures apstākļiem. Tauta, kas viduslaikos bija izveidojusi valsti (15. gadsimtā Vītauta Dižā laikos teritorijas ziņā tā bija lielākā Eiropā un iekļāva vairākas austrumslāvu zemes ar daudzām baltu salām uz austrumiem un dienvidiem no Lietuvas), 19. gadsimtā jau atradās ēnā, savā ziņā aizmirstībā. Lietuviešu (zemnieku, arī dažu tautiski noskaņotu bajāru) valoda oficiālajā saziņā

nestāvēja ne tuvu poļu un krievu valodai. Caur muižām un baznīcu pastiprinājās poļu kā prestižas valodas izplatība, slāvu (poļu un baltkrievu) sala Viļņā un ap Viļņu izauga un pārtapa par pussalu kā slāvu teritorijas turpinājums no austrumu puses (par to plašāk – šī raksta nobeigumā). Ap 1840. gadu Lietuvas vārdu mēģināts izskaust no oficiālās aprites – to nomainīja nosaukums Ziemeļrietumu apgabals (*Северо-Западный край*).

Dažus gadu desmitus 19. gadsimta otrajā pusē vispār var uzskatīt par kritiskāko un tumšāko brīdi lietuviešu tautas vēsturē. Laiks, kad jau bija pievērsta uzmanība lietuviešu valodas arhaiskumam, kad tika publicēta Augusta Šleihera (*August Schleicher*) lietuviešu valodas gramatika (1856), apmēram sakrīt ar 1864. gadā izsludināto un 40 gadus ilgušo lietuviešu drukas aizliegumu un valodas izstumšanu no skolām. Tā laikmeta gaišie prāti bija nopietni noraizējušies par lietuviešu valodas likteni.

Drukas aizlieguma otrajā posmā tautā notika sākotnēji nemanāms, bet izšķirīgs lūzums. Lietuviešu inteliģenci 19. gadsimta 60.–80. gados vēl pārstāvēja tikai atsevišķas personības, taču vēlāk līdz ar nelegālās publicistikas („Aušra”, „Varpas”) rašanos un Mazajā Lietuvā izdoto grāmatu izplatīšanu un to pieprasījuma pieaugumu inteliģence sāka veidoties kā vesels sabiedrības slānis. Nākamās inteliģentu paaudzes bija no dzimtbūšanas atbrīvoto lietuviešu zemnieku bērni, kuri pirmoreiz pasaulē izgāja ar apziņu, ka tautas būtība un dvēsele ir dzimtā valoda. Tiesa, tautiskās apziņas izplatība bija lēna, dažādos sabiedrības slāņos un novados tā turpinājās līdz pat 20. gadsimta pirmajiem gadu desmitiem. Nevar gluži apgalvot, ka drukas aizliegums paātrināja tautiskā noskaņojuma attīstību, drīzāk otrādi – to slāpēja un palēnināja, bet tajā pašā laikā radikalizēja.

Nacionālā atmoda Lietuvā nerisinājās paralēli ar Latviju, kultūrvēsturē svarīgi notikumi (piemēram, pirmā laikraksta, pirmā romāna izdošana, pirmie Dziesmu svētki) Lietuvā aizkavējās par 20 gadiem un vairāk – tas būtu vismaz par vienu paaudzi. Toties viena no specifiskām lietuviešu atmodas iezīmēm ir tā, ka arvien skaidrākas aprises ieguva pretpolisks noskaņojums, lēnām tika sarautas saites, kuras bija izveidojušās vairāku gadsimtu kopvalsts pastāvēšanā un katoļu ticības kopībā. Tas bija jūtams pat sadzīves līmenī, piemēram, ap 1910. gadu vairākās divvalodīgās draudzēs nereti notika lietuviešu un poļu kautiņi cīņā par dievkalpojumu valodu. Bet šī abu tautu attālināšanās nebija cara administrācijas darbības rezultāts, kā tas sākotnēji bija paredzēts, liedzot lietuviešiem izdot grāmatas ar poļu burtiem. Tā bija daļa no neapstādināma tautu pašnoteikšanās procesa, kas 19. gadsimta otrajā pusē pārņēma Eiropu un 20. gadsimta sākumā izvērtās plašumā. Turklāt, tāpat kā lietuvieši, arī poļi bija cietusi un apspiesta tauta, kam vajadzēja atgūt gan pašcieņu, gan zemes,

kas pēc iespējas atgādinātu līdz 1795. gadam pastāvējušās valsts kontūru. Tautu pavasari piedzīvojušās nācijas bija izsalkušas, savrupas, neatlaidīgas, neapzinātu instinktu pilnas un tāpēc kritiskos momentos savstarpēji naidīgas. Pirmā pasaules kara beigās tās stāvēja uz neatkarības starta līnijas kā nevienādu svara kategoriju cīnītājas.

Polija 1919.–1920. gadā ieņēma vēsturisko Lietuvas galvaspilsētu Viļņu, un starp diviem bijušajiem sabiedrotajiem gandrīz 20 gadu turpinājās karastāvoklis. Šie apstākļi, ievērojot nesenā drukas aizlieguma apgrūtinājumus, lietuvieša dvēselē atstāja tam laikam, šķiet, neizdzēšamu rētu, arī pēctraumatisko sindromu, kas beidzās tikai līdz ar neatkarības atjaunošanu 1990. gadā (vēl ap to laiku dialektoloģijas ekspedīcijās nācies dzirdēt vecos cilvēkus runājam, ka pasaulē nav sliktāka cilvēka par poli). Taču tolaik, pirmajos valsts pastāvēšanas gados, Lietuvas Republika bija neliels trijstūra formas zemes pleķītis bez vēsturiskās galvaspilsētas, bez savas pieejas jūras ostai, arī ar nepiepildītu sapni par nacionālo universitāti.

Viļņas Jezuītu akadēmijā (vēlākā universitāte), kas bija dibināta 1579. gadā, pirmajos pastāvēšanas gados sāka darboties seminārs, kur sagatavoja lietuviešu (starp citu, arī latviešu) katoļu mācītājus Lietuvas Dižkunigaitijas draudzēm, veicināja lietuviešu (arī latviešu) grāmatu izdošanu. Īpaši intensīvi bija gadi līdz 17. gadsimta vidum. Taču pamatstudijas notika latīņu, poļu un krievu valodā, līdz 1832. gadā universitāte tika slēgta. Lietuviešu valodai tā netika atvērta arī pēc atjaunošanas poļu pārvaldītajā Viļņā 1919. gadā – tā bija izteikti poliska augstskola. Savukārt pagaidu galvaspilsētā Kauņā 1922. gadā tika dibināta Lietuvas Universitāte. 1930. gadā par godu dižkunigaiša Vītauta 500 gadu nāves jubilejai tā tika pārdēvēta par Vītauta Dižā Universitāti (starp citu, gandrīz visi tajā gadā dzimušie zēni tika nosaukti par Vītautiem). Tas bija lepnuma akts, atceroties reibinošos pagātnes sasniegumus, un solījums celt un nezaudēt pašapziņu nākotnē. Tādas pašiedvesmošanas zīmes bija ļoti nepieciešamas, jo problēmu bija daudz.

Lietuviešu sabiedrībai, kura neatkarības sākumā dzīvoja galvenokārt laukos, bija neparasts uzdevums – lietuviskot pilsētas, ieskaitot Kauņu, jo ne vienmēr pat valsts iestādēs varēja sarunāties lietuviski. Piemēram, pirmajās 1918. gada pagaidu galvaspilsētas vēlēšanās poļu pārstāvji izcīnīja 30 vietu, ebreju – 22, lietuviešu – 12, vācu – 6 vietas, bet krievu – 1 vietu. 1920., 1921. un 1924. gadā Kauņas pilsētas padomes vēlēšanās lietuvieši tā arī neieguva vairākumu, to izcīnīja tikai pēc likuma izmaiņām 1931. un 1934. gadā (Archyvai 2020). Taču pirmās neatkarības 20 gados paveiktie darbi bija paliekoši – izveidots labs skolu tīkls, izglītota, lasītspējīga sabiedrība, inteliģence, kas guvusi pieredzi Eiropas universitātēs, arī lietuviešu valodas

pārsvars publiskajā aprītē. Jauniešos, kas nojauta un redzēja nemierīgu laiku tuvošanos, dominēja apziņa, ka izglītība un valoda ir svarīgākais lietuviskuma garantis jebkuros vēstures apstākļos.

1939. gada septembrī Padomju Savienība okupēja Polijas austrumu daļu un ar sev izdevīgiem nosacījumiem piedāvāja Lietuvai pārņemt Viļņu un tās apgabalu. Ļoti zīmīgi, ka Lietuvas valdība, pieņemot šo piedāvājumu un ielaižot valstī padomju armijas daļas, valsts institūcijas uz Viļņu tā arī nepārcēla. Taču izdarīja kādu pārdrošu soli, kura sekas redzam arī mūsdienās, – nekavējoties uz Viļņas Universitāti pārvietoja Vītauta Dižā Universitātes Humanitāro un Juridisko fakultāti ar 1000 studentiem un profesūru. Filologi bija pirmais lietuviešu desants pilsētā, kurā šis tautības iedzīvotāju bija vien pusotrs procents! 1943. gadā vācieši otro reizi vēsturē universitāti slēdza.

Pēc kara tā atjaunojās kā lietuviska universitāte. Būtisks arī fakts, ka Viļņā gandrīz pilnībā bija nomainījies iedzīvotāju nacionālais sastāvs: apmēram 30 % ebreju kopienas vācu laikā tika iznīcināti, liela daļa poļu piecdesmito gadu beigās aizbrauca uz Poliju, to īpatsvars no pirmskara 65 % saruka līdz apmēram 15 % mūsdienās; uz Viļņu, bēgdami no darba kolhozos, pārcēlās tūkstošiem lietuviešu, viņi pašlaik veido vairāk nekā 65 % no pilsētniekiem. Neskatoties uz padomju laikmeta grūtībām, ko var nosacīti salīdzināt ar drukas aizlieguma gadiem un iedomāties kā ideoloģizētu tā versiju 20. gadsimtā, universitāte neatlaidīgi atjaunojusies kā institūcija, kas pārstāv tautas garu un kalpo tautai, te izaudzis augstākā līmeņa baltistikas centrs.

Tas, kādā veidā padomju okupācijas gados auga lietuviešu īpatsvars, noturējās komunisma ideoloģija ar lietuviskuma elementiem un pat tika piekopts tautiskā romantisma gars, būtu atsevišķa tēma. Taču sekas ir tādas, ka Lietuva nacionālā sastāva ziņā ir diezgan monolīta valsts: 2018. gadā tajā dzīvoja 86,8 % lietuviešu, 5,6 % poļu, 4,6 % krievu un apmēram 2 % citu tautību cilvēku (VLE 2020). Ja nacionālo viendabību varētu uzskatīt par tautas un tās valodas drošības rādītāju, lietuviešu īpatsvaru varētu uzskatīt par tuvu ideālajam.

No šī Lietuvas kultūrvēstures fragmentu kopsavilkuma var redzēt, ka pagājušajā gadsimtā par spīti dramatiskajiem un draudīgajiem pagātnes notikumiem (drukā aizliegums, konflikts ar Poliju, padomju okupācija) lietuviešu tauta kļuvusi nevis vājāka, bet stiprāka. Ja pastāvētu subjektīvs garīgā (ne politiskā) spēka indekss, varētu uzskatīt, ka kopš 19. gadsimta 80. gadiem līdz mūsdienām tas visu laiku lēnāk vai ātrāk, tomēr ir audzis. Noteiktos apstākļos (neatkarības gados) bijis arī uzplaukums. No visiem bijušajiem vēstures posmiem vissekmīgākais ir tieši šis laikmets. Kas ir izaugsmes dzinējspēks?

Viens no svarīgākajiem, ja ne galvenais, – valoda un tās vērtības apziņa! Lietuviešiem tas ir bijis ne vien lingvistisks, bet arī eksistenciāls, izdzīvošanas jēdziens, kas kopš drukas aizlieguma palicis asinīs. Daudzus gadsimtus, izņemot dažus posmus, valodai nebija oficiālā statusa, tas darbojās kā badināšana bērnam, kurš arī pieaugot vienmēr izjutīs izsalkumu un pie pirmajām draudu pazīmēm vēlēšies jau iepriekš nepieļaut šādu stāvokli, jo trauma darbojas kā pote.

Tas izskaidro, kādēļ Filoloģijas fakultāte Viļņā atrodas blakus rektorātam un kādēļ pirmajos atjaunotās neatkarības gados, kad bija nabadzība un gandrīz tukšs valsts budžets, tika uzcelta milzīga Lietuviešu valodas institūta ēka; kādēļ likumi, kas saistīti ar valsts valodas statusa maiņu par labu lietuviešu valodai, tika pieņemti jau 1988. gada rudenī, kad bija pagājuši tikai četri mēneši kopš nacionālās kustības darbības sākuma, bet vēlāk, laikā no 1997. gada līdz 2019. gadam, Valsts valodas komisijas akceptēto un Valsts valodas inspekcijas uzraudzīto valodas normu pārkāpums, līdzīgi kā sīkais huligānisms, varēja tikt administratīvi sodīts. Padomju laikmeta otrajā pusē iestāties Filoloģijas fakultātē bija ļoti grūti, tā vilināja skolu beidzējus kā medus bites, konkursi bija milzīgi, koridoros, gaidot rezultātus, pulcējās jaunieši un nebija ko elpot. Baltistu kongress vienmēr bijis pasākums ar spriedzes pilnām diskusijām, kurās vērojām izcilāko valodnieku zinātnisko ideju sadursmes, un pati baltistika izaudzināja pašmāju baltistu zelta paaudzi, tā uzplauka un sāka piedzīvot ziedu laikus jau divus gadu desmitus pirms nacionālās atmodas. Daudzi trimdas rakstnieki deklarēja: rakstīt lietuviski un rakstīt labā valodā – tas ir pienākums. Apbrīnojami, bet vienā balsī to atklāti apliecināja arī padomju Lietuvas dzejnieki. Grāmatnīcas bija pilnas, rindas bija pat garākas nekā maiznīcās.

Ir bijuši dažādi laikposmi, bet paradigma tā pati – rūpes vai uztraukums par dzimto valodu. Valoda un ar to saistītā pasaule (grāmatas, skola, augstskola) bija pretošanās veids, tā vilināja kā neizsmeļams garaspēka avots absurda un bezspēcības apstākļos, vienoja un iedrošināja atgūt brīvību. Tā bija kā slēptā reliģija antīko laiku kristiešiem, kas tika praktizēta nevis katakombās, bet lietuviešu sirdīs. Atgriežoties pie domas par baltu cilšu kapu Viļņas Universitātes vestibilā, patiesībā lielāku izbrīnu raisa nevis greznums, bet pats fakts, kam tas ticis izveidots. Panteonus parasti ceļ dievībām vai drošsirdīgiem, izciliem cilvēkiem, bet šeit – radniecīgām valodām un tajās runājušām ciltīm. Jebkurā gadījumā to var atļauties tikai augstas garīgās kultūras sabiedrības. Nekrologi, šķiet, tādām nedraud.

Tomēr viss nav tik vienkārši, ir arī jautājuma otra puse. Ir pazīmes, ka zelta laikmets var neturpināties mūžīgi, un neviens nav pasargāts no tā, ka

viņa vārds kādreiz tiktu ierakstīts kenotafā. Vai patiešām pat lietuviešu un latviešu valoda? Taču pirmās pazīmes, ka kaut kas ir mainījies, ir arvien tukšāki filoloģijas fakultāšu koridori un grāmatnīcas. „Priekš kam? Tāpat aizvedis makulatūrā,” – noteica ēkas darbinieks, paskatīdamies uz grāmatu kastēm, kas tika nestas uz Lituānistikas centru. Daudzu augstskolu kolēģi (ne tikai Latvijā, bet arī Lietuvā) apstiprinās, ka katru gadu jācinās par programmu izdzīvošanu, vairākas augstskolas ir slēgtas. Lietuvā katru gadu notiek milzīgs grāmatu gadatirgus, uz kuru sabrauc tūkstošiem cilvēku, notiek tikšanās ar autoriem, liekas, ka interese par grāmatām pieaug. Taču tas ir kā Ziemassvētku dižpārdoklis ar teātra elementiem, grāmatnīcu skaits pilsētās jau desmit gadus samazinās, dažviet tās vairāk atgādina bijušās svētnīcas, kurās tiek ierīkotas kafejnīcas, kancelejas veikali un aptiekas. Ir vēl viena, delikāta, puse – agrākajos gados iznākušās valodniecības grāmatas var iegūt mantojumā no aizsaulē aizgājušajiem kolēģiem, pat vairākos eksemplāros. Un tādu būs arvien vairāk. Pārstrādei daudz grāmatu nodod pat bibliotēkas. Kaut kas neatgriezenisks ir noticis ar attieksmi pret izglītību, grāmatām, arī pret valodu. Tā vairs nav ne slēptā, ne atklātā reliģija. Par šo tēmu jau kādu laiku norūpējušies runā lietuviešu valodnieki. Ir pat jūtams saspīlējums starp dažādām lingvistu grupām, kad tiek skartas noteiktas valodas politikas tēmas.

Vieni ir tradicionālisti, kas atbalsta stingrāku valodas normēšanu un kodificēšanu, kā tas bijis līdz šim, un katru atvieglojumu valodas politikā uzskata par liktenīgu sarkanās līnijas pārkāpšanu un tumšās nākotnes ziņnesi, piemēram, atļauju ārzemnieku uzvārdus atstāt oriģinālrakstībā daiļliteratūrā, publicistikā, arī zinātniskos tekstos. Šāda prakse ieviesās jau pirms vairāk nekā desmit gadiem, neskatoties uz vairāku valodnieku iebildumiem. Visskaļākā no protesta balsīm bija Vinca Urbuša (*Vincas Urbutis*, 1929–2015) polemiskā monogrāfija „Lietuviešu valodas nodevība” (V. Urbutis, *Lietuvių kalbos išdavystė*, 2007). Šobrīd vēl ir saglabājies „pēdējais bastions” – ārzemnieku uzvārdu rakstīšana pasēs, kur arvien tiek ievēroti fonētiskās adaptācijas principi.

Taču pavisam nesen, 2019. gada 31. janvārī, notika atkāpšanās no vēl vienas sarkanās līnijas – Lietuviešu valsts valodas komisija atcēla 22 gadus spēkā bijušo lēmumu par administratīvo atbildību, kas iestātos par „Lielo valodas kļūdu saraksta” (sk. DKKS 2020) neievērošanu (par kļūdainu runāšanu vai rakstīšanu publiskās personas varēja saņemt naudas sodu ar visām no tā izrietošajām sekām, piemēram, saņemt atteikumu vīzai uz trešajām valstīm). Kļūdu saraksts pārtapis par vienkāršu rekomendāciju rokasgrāmatu valodas redaktoriem, stingrs likums – par ieteikumiem. Arī par šīm pārmaiņām daļa valodnieku bija neizpratnē, raisījās diskusijas. Tas vājinot lietuviešu valodas prestižu un jau tā nedrošās pozīcijas uz angļu valodas ietekmes fona.

Citi valodnieki, no kuriem visaktīvākā ir Lietuviešu valodas institūta sociolingviste Loreta Vaicekauskienė (*Loreta Vaicekauskienė*), kopā ar vairākiem sabiedrībā pazīstamiem vēsturniekiem, rakstniekiem un filozofiem apgalvo, ka valoda ir katra cilvēka identitātes daļa, kuru neviens nedrīkst monopolizēt, tas ir process, un jāpaļaujas uz tautu, kurai pieder tiesības valodu attīstīt dabiski. Valodnieka uzdevums esot procesus vērot un aprakstīt, nevis piemērot kodificētas normas, kuras Lietuvā, iespējams, ir visstingrākās pasaulē. Nevajadzētu pieļaut situācijas, kad izdevniecību redaktori nežēlīgi rediģē daiļdarbus, kuros rakstnieki izmantojuši aizguvumus, barbarismus, netulkojamus reģionālistus, vai arī piesardzības labad atsakās tos rediģēt. Baiļu sajūta, kuru ir ieviesis „valodas normētāju talibāns”, kā izteicies kāds diskusiju dalībnieks, neesot modernas tautas pazīme, visas lielās nācijas ļaujot savām valodām būt mainīgām un brīvām. Valodas normēšana esot māns, tā uzturot nepamatotu ilūziju, ka valodas procesus var kontrolēt.

Šādi viedokļi presē sāka intensīvi parādīties 2011. gada sākumā (sk., piemēram, LR 2011a, b; NŽ 2011, 10–22), un apmaiņa ar tiem nav rimusies līdz pat šai dienai. Ir daudz publikāciju, kas atbalsta līdzīgu nostāju, īpaši ievērojams ir rakstu krājums „Lietuviešu valodas ideoloģija. Normēšanas ideju un varas vēsture” (*Lietuvių kalbos ideologija. Norminimo idėjų ir galios istorija*, sk. Vaicekauskienė, Šepetyš 2016, krājuma recenziju sk. Vanags 2016, 134–140). Tajā tiek analizēta literārās valodas un pūrisma attīstība, valodnieka autoritārā dominance un valodas normēšanas institūciju spēks, kam ideoloģiska izcelsme meklējama padomju laikos. Šai viedokļu grupai piederīgie valodnieki skatās uz lietuviešu valodas nākotni optimistiskāk nekā viņu oponenti, vienlaicīgi paužot diezgan izsmelošus un pārliecinošus argumentus par to, ka nav un tuvākajā laikā nebūs iemeslu šīs valodas prestiža mazināšanai, jo vairāk – iznīkšanai. Piemēram, Ģiedrijs Subačius (*Giedrius Subačius*) žurnālā „Kultūros barai” ir publicējis rakstu ar provocējošu nosaukumu „Lietuviešu valodas nāve” (*Lietuvių kalbos mirtis*, sk. Subačius 2013, 36–41). Ir vērts plašāk aplūkot šī valodnieka atziņas.

Ģ. Subačius savus argumentus pamato ar Luī Žana Kalvē (*Louis Jean Calvet*) atziņām. Šis franču lingvists min trīs valodu iznīkšanas tipus (no vārda *nāve* viņš izvairās), tiesa, robeža starp tiem nav stingra. Pirmais no tiem ir *valodas transformācija*, kas ir notikusi, piemēram, ar latīņu valodu: tā neiznīka, bet attīstījās un pārveidojās par citām romāņu valodām, iegūstot jaunus nosaukumus. Tajā tiek runāts, tikai tā ir stipri evolucionējusi. Otrais tips ir *runātāju iznīkšana*, kā piemēru varot minēt prūšu un lībiešu valodu. Trešais tips būtu *valodas nomaiņa*, dominējošai valodai izstumjot vājāko, piemēram, latīņu valoda izstumusi savas izplatības teritorijā agrāk runāto etrusku, gallu u. c. valodas.

Lietuviešu valoda, kā norāda Ģ. Subačius, kopš nodalīšanās no austrumbaltu pirmvalodas 5.–6. gadsimtā ir *transformējusies* lēnām un ļoti maz, taču ir izveidojušies dialekti. Patiesībā īstais pārmaiņu apjoms nav zināms, bet mēs vienalga uz to attiecinām vienu un to pašu – lietuviešu valodas – nosaukumu. Līdzīgi ir bijis ar angļu valodu. No 5. līdz 11. gadsimtam mūsdienu izpratnē tā funkcionēja kā senangļu valoda, kas strukturāli bija pat līdzīgāka lietuviešu valodai nekā mūsdienu angļu valodai, kurā pašlaik ir 99 % aizguvumu un tikai 1 % seno mantoto vārdu. Nosaukuma saglabāšana vien ļauj izdarīt pieņēmumu, ka angļu valoda ir „seniskāka” par franču valodu, kuru tikai 9. gadsimtā baznīca atzina par atsevišķu romāņu valodu, turpretim angļi var lepoties ar savu valodu, kas pastāv jau kopš 5. gadsimta. Tātad, lai arī kāda būtu valodas struktūras attīstība, tautas identitāte saistīties ar valodas nosaukumu, nevis ar konkrētām izmaiņām. Piemēram, 1873. gadā cars atļāvis, izmantojot krievu burtus, Panevėžas skolotāju seminārā pasniegt žemaišu valodu. Ja eksperiments lietuviešu valodas nosaukuma vietā ieviest šo nosaukumu būtu izdevies, daļa lietuviešu tomēr noteikti negribētu ar to identificēties, žemaišu valodas vārds būtu nopietna identitātes barjera, kuru daudzi nevarētu pārvarēt.

Lietuviešu valodas *runātāju izbeigšanās* (otrais iznīkšanas tips) esot vēl viens iespējamais uztraukuma avots. Problēma ir nevis maza dzimstība, bet emigrācija – līdz 2013. gadam no Lietuvas izbrauca 0,6 miljoni iedzīvotāju (pēc jaunākiem datiem – 0,69 miljoni), taču viņi var atgriezties jebkurā izdevīgā brīdī, piemēram, pēc aiziešanas pensijā. Turklāt emigrācija samazinās (kopš 2018. gada iebrucēju ir pat vairāk nekā izbraukušo, tiesa, lielu daļu no tiem veido personas no trešajām valstīm).

Valodnieks norāda, ka visprecīzāk valodu dzīvīgumu ataino mājaslapa *ethnologue.com* (Ethnologue 2020). Izdevums neapstiprinot satraukuma pilnos viedokļus, kas tolaik bija atrodami UNESCO atlantā (UNESCO 2020), ka „ik pa divām nedēļām mirst pa valodai” un ka „līdz 21. gadsimta beigām izzudīs puse dzīvo valodu (tātad ap 3500)”. Tieši otrādi, valodu skaits pasaulē palielinoties: saskaņā ar 17. laidieni 2013. gadā bijušas 7105 dzīvas valodas (188 no tām – visvājākās, „aizmigušās”); salīdzinājumam – 16. laidienā (2009) minētas 6909, 15. laidienā (2005) – 6912, bet 14. laidienā (2000) – tikai 6809 valodas.

Jāpiebilst, ka šādas statistikas tendences var apstiprināt arī 23. (jaunākais) laidienis: 2020. gadā ir uzskaitītas 7117 valodas. Taču noteikti vajadzīgs arī paskaidrojums, kādā veidā šis pārsteidzošais pieaugums rodas – var manīt, ka sarakstu katru gadu papildina reģionālās valodas vai dialekti (piemēram, latgaliešu, žemaišu valoda), minoritāšu lokalizētie varianti (piemēram, Baltijas romu valoda), kurlmēmo valodas (piemēram, latviešu un lietuviešu žestu

valoda), revitalizētas valodas (piemēram, prūšu valoda, kas kartē ir nokļuvusi Polijas teritorijā). Tādējādi pieaugums, iespējams, saistīts nevis ar to, ka vairāk valodu reāli ir izveidojies, bet ar to, ka arvien jauni valodu paveidi tiek atzīti par atsevišķām valodām. „Jaunatrasto” valodu skaits atsvēr un pat pārspēj mirušo valodu skaitu.

Taču jebkurā gadījumā Ģ. Subačus uzsver, ka saskaņā ar sarežģītu rādītāju, ko veido vairāki kritēriji un kas ļauj valodas dalīt piecās pakāpēs – 1) institucionalizētās, 2) attīstībā esošās, 3) dzīvotspējīgās, 4) problemātiskās, 5) izmirstošās –, lietuviešu, latviešu un igauņu valoda pēc diviem kritērijiem – runātāju skaita un valodas funkcionalitātes (ko veido izplatība sabiedrībā un mantojamība) – ir pasaulē dzīvotspējīgāko institucionalizēto valodu vidū. Runātāju skaita ziņā lietuviešu valoda ir viena no 393 (5,5 %) pasaules lielākajām valodām, bet pēc funkcionalitātes rādītāja iekļūst pat spēcīgāko simtniekā (0,7 %).

Runādams par trešo tipu (valodu izstumj cita, *dominējošā*, valoda), valodnieks atzīst, ka bailes zaudēt savu valodu lietuviešiem nav svešas: sākotnēji domāts, ka to izstums poļu valoda, bet 19. gadsimta otrajā pusē, kad radās „krievu lietas” (*русское дело*) politika, bija bailes no krievu valodas, kas turpinājušās arī padomju laikos. Mūsdienās krievu valodai daudz kas ir piedots, bet agresora etiķete tiek piekabināta angļu valodai. Kā argumentu nepamatotām bailēm Ģ. Subačus min to, ka angļu valoda kā pasaules komunikācijas līdzeklis nav starp tām politiski spēcīgāko kaimiņu valodām (poļu, krievu, vācu), kas tradicionāli konkurējušas ar autohtono lietuviešu valodu, turklāt Lietuvas tuvumā nav nevienas angļiski runājošas valsts. Ja cilvēks iemācās angļiski, tas nenozīmē, ka aizmirsīs runāt lietuviski.

Komentējot sūdzības, ka arvien vairāk vārdu tiek pārņemts no angļu valodas un cīņa pret tiem daudziem izskatās pēc īstas lietuviešu valodas glābšanas misijas, valodnieks vērš uzmanību uz to, ka ne jau vārdi ir tas valodas slānis, kura dēļ tiek izkustināti valodas pamati. Piemēram, „Lietuviešu valodas vārdnīcas” 20 sējumos ir apmēram pusmiljons vārdu. Bet varam pāršķirstīt daudzas lappuses, līdz atradīsim mums zināmu vai saprotamu dzimtās valodas vārdu. Tur ir leksika no izloksnēm, senajiem tekstiem – daudz vārdu, kurus esam aizmirsuši. Izglītotam cilvēkam pietiek ar apmēram desmit tūkstošiem vārdu, savukārt ikdienā iztiekam ar trim tūkstošiem. Tātad mēs pazīstam ap 2 % vārdu no „Lietuviešu valodas vārdnīcas”, bet tas nenozīmē, ka lietuviešu valoda iznīkst. Vārdi nav ķieģeļi, no kuriem ir uzcelta valodas pils, tās ir mēbeles – vienas iztur laika pārbaudījumus, citas tiek nomainītas, bet celtne no tā nesabrūk. Valodas sienas izjuku tad, ja izšķīstu tie valodas slāņi, kas vārdus savieno, – skaņas, galotnes, to izkārtojums.

Kā raksta beigās secina Ģ. Subačus, lietuviešu valoda neatbilst nevienam no trijiem valodas iznīkšanas tipiem. Tā ir viena no dzīvīgākajām valodām gan Eiropā, gan pasaulē, tās izzušana nav paredzēta arī pēc simt gadiem, ja nu vienīgi iejauktos kāds „forsmažors”: pasaules karš, Tobas vulkāns vai Čikslubas asteroīds. Esot par agru tai šūt līķautu.

Minētais raksts ar diezgan skaidriem un pamatotiem argumentiem rosina optimistisku skatījumu uz lietuviešu (iespējams, arī latviešu) valodas izredzēm tuvākajā nākotnē. Tomēr gribētos šim optimismam pieliet darvas karoti. Ir taisnība, ka vārdi nav celtnes ķieģeļi. Patiesībā valodas sienas neizjuku arī tad, ja izšķīstu skaņas, galotnes un to izkārtojums – tas būtu jauns veidols, nevis nāve. Taču tā noteikti iestātos tādā gadījumā, ja mājas iedzīvotājiem (runātājiem) kļūtu neomulīgi un rastos vēlme vai nepieciešamība iekārtoties citā mājoklī, bet vecais būtu pamests – vairs pat nav svarīgi, kādā stāvoklī tas bijis aiziešanas brīdī. Kāpēc lai tā notiktu – valodas māja nedroša, pārāk šaura, neērta? Runājot par nedrošību, jāpiemin kāds riska faktors, kas mūsdienās ir gandrīz nenovēršams un kļuvis par konstrukcijas nepilnību.

Slavenais kuģis „Titāniks” tika uzbūvēts, izmantojot modernākās 20. gadsimta sākuma tehnoloģijas, tā korpuss bija sadalīts 16 blokos ar ūdensnecaurlaidīgām starpsienām, tāpēc tika uzskatīts, ka kuģis ir nenogremdējams. Tomēr 1912. gada pavasarī tas ietriecās aisbergā un nogrima. Nelaimīgas apstākļu sakritības dēļ ar ūdeni piepildījās pirmie pieci bloki – par vienu vairāk, nekā vajadzēja, lai kuģis saglabātu peldspēju. Var apgalvot, ka šādu bloku funkciju valodā veic dialekti.

Pirmkārt, dialekti ir savdabīgi seno valodu turpinājumi, un izlokšņu īpatnību izzušana nozīmē arī šo turpinājumu beigas. Jākonstatē, ka lielākie austrumbaltu seno valodu reliktu zaudējumi notikuši pēdējos gadu desmitos. Daudzu seno baltu cilšu izmiršana beidzas 21. gadsimtā. Bioloģijas terminos runājot, augu daudzveidība ir zudusi. Lai arī mūsdienu dialektologi (īpaši Lietuvā) secina, ka izlokšnes neiznīkst, tikai pārveidojas lielākos veidojumos – ģeolektos un reģiolektos –, to iekšējā struktūra ir nenoturīga un izskalota, tie vairs nav atsevišķi nodaļējumi, tikai koptelpas nostūri.

Otrkārt, paturot prātā, ka atklājumi valodniecībā mēdz balstīties uz likumsakarībām dabas zinībās (piemēram, Augusta Šleihera izmantotais ģealoģiskais valodu koks, pēc izotermu principa Augusta Bīlenšteina izgudrotais izoglosas jēdziens), var mēģināt šo situāciju skaidrot ar īpatnībām dabā – „ja tiek vienādoti dzīvo organismu dzīves apstākļi (zemes kultivēšana, nosusināšana, monokultūras), neatgriezeniski samazinās sugu skaits un populāciju ģenētiskā daudzveidība, t. i., samazinās ekosistēmas stabilitāte un rezistence pret dažu tās sugu nekontrolējamu ietekmi (kaitēkļi un slimības)”

(Letonika 2005). Kultivētajai augsnei turklāt pastāvīgi vajadzīgs precīzi dozēts mēslojums. Pretējā gadījumā vājākās sugas var vieglāk izstumt spēcīgākie (piemēram, invazīvie) augi. Var saskatīt līdzību ar valodām: to valodu, kurai vairs nav strukturētu reģionālo paveidu, noteiktos kritiskos brīžos vieglāk varētu nomainīt agresīvāka un lielāka valoda. Savukārt dialekti, iekšējais valodas sazarojums nav tikai valodas skaistuma un bagātības avots. Mazai valodai tas ir kā glābšanas riņķis vai trūkstošais ūdensnecaurļaidīgais bloks „Titānikam”. Starp citu, tā nav tikai teorija – baltu valodu vēsturē lietuviešu valodas „titāniks” jau reiz ir slīcis un ticis izglābts.

Lietuviešu valodai dažādos vēsturiskos laikos ir bijušas pat piecas rakstu valodas, no tām 16. gadsimta beigās un 17. gadsimtā paralēli pastāvējušas un konkurējušas veselas trīs: 1) Prūsijas hercogistē – Mazās Lietuvas rakstu valoda, kurai sākotnēji bez rietumaukštaišu īpatnībām bija raksturīgs arī žemaišu dialekta piejaukums, taču apmēram no 17. gadsimta vidus par normu kļuvis dialekts, kas vistuvāk atbilst mūsdienu rietumaukštaišu Kauņas izloksnei; 2) Lietuvas Dižkunigaitijā – „žemaišu” rakstu valoda, kas patiesībā balstīta nevis uz žemaišu, bet pašā Lietuvas centrā esošās rietumaukštaišu dialekta Šauļu izloksnes īpatnībām (nosaukums radies tāpēc, ka reģions atradās Žemaitijas kunigaitijas austrumos); 3) Lietuvas Dižkunigaitijā – „lietuviešu” rakstu valoda, kas pārstāvēja Viļņas un tās apkārtnes lietuviešu valodu un atspoguļo austrumaukštaišu Viļņas izloksnes īpatnības.

Var uzskatīt, ka tajā laikā lietuviešu etniskais areāls abās valstīs piedzīvoja lielāku vai mazāku kultūras uzplaukumu, zelta laikus, kurus pat būtu iespējams sastatīt ar mūsdienu situāciju. Taču Lietuvas Dižkunigaitijā grāmatu izdošana augstā līmenī noturējās tikai sešdesmit, septiņdesmit gadu līdz 1655. gada katastrofai, kad daļu etniskās Lietuvas un grāmatu izdošanas centru Viļņu uz sešiem gadiem okupēja Maskavas karaspēks, pilsēta tika izlaupīta, iedzīvotāji noslepkavoti, turklāt cilvēkus daudzviet bija iznīcinājis arī mēris. „Žemaišu” un Viļņas rakstu valodas varianti vairs netika kopti un arī neatguvās, lēnām iznīka, tam sekoja lietuviskās apziņas lejupslīdes gadi, publiskajā sfērā ieviesās poļu valoda. Savukārt Prūsijas lietuviešu valoda turpināja attīstīties vienmērīgi.

Taču ap laiku, kad iznīka šīs divas rakstu valodas, Lietuvas Dižkunigaitijā parādījās jauns – trešais – lokalizētais rakstu valodas variants, kas bija balstīts uz dialektu no paša Lietuvas ziemeļrietumu stūra. 1759. gadā iznāca pirmā grāmata īstajā žemaišu valodā, kas atbilst ziemeļžemaišu Kretingas izloksnes īpatnībām. Šī valoda pārsvarā funkcionēja visu 19. gadsimtu līdz 20. gadsimta sākumam, ieskaitot vēsturnieka Simona Daukanta (*Simonas Daukantas*) un Žemaites (*Žemaitė*) darbības gadus, atsevišķu rakstnieku daiļradē tā tiek kopta arī mūsdienās. Bija garš laika posms, īpaši 19. gadsimta pirmajā pusē,

kad vairums darbu tika radīti un publicēti galvenokārt žemaišu rakstu valodā (šo mūsdienām neparasto situāciju var iztēloties apmēram tā, it kā latviešu valodu ilgu laiku pārstāvētu latgaliešu rakstu valoda). Tātad lietuviešu valoda aizpagājušā gadsimta visgrūtākajos gados, pateicoties dialektiem, nepazuda un kā putns joprojām lidoja ar diviem spārniem.

Otrā spārna – Mazās Lietuvas lietuviešu valodas – pozīcija ģermanizācijas dēļ stipri novājinājās 19. gadsimta otrajā pusē, īpaši pēc Vācijas apvienošanās, bet plašais lietuviešu areāls, galvenokārt pēc mēra epidēmijām, bija sācis sarukt jau agrāk. Drukas aizlieguma laikā Mazā Lietuva kļuva par aizliegto grāmatu drukāšanas centru un 40 gadus uzturēja lietuviešu tautas garu etniskajā Lietuvā. Patiesībā šajā laikā tika uzturēts ne tikai gars, bet arī pati dzīvība. Lietuvas dienvidrietumu Suvalkijas reģions, kurā sākās tautas atmoda, ģeogrāfiski pieslēgjes Mazajai Lietuvai, bet abus apgabalus vienmēr vienojusi dialektālā kopība (tā pati rietumaukštaišu Kauņas izloksne). Vēstures liktenis pagriezās tā, ka pirmā no piecām rakstu valodām savā ziņā kļuva arī par pēdējo – aiz robežas palika Kaļiņingradas apgabals, bet mūsdienu literārā valoda ir Prūsijas lietuviešu rakstu valodas turpinājums. Bez dialektālās dažādības šādu laimīgu notikumu gaitu iedomāties nebūtu iespējams.

Vai līdzīgi valodas zaudēšanas draudi varētu atkārtoties? Vai kāda glābšanas iespēja mūsdienās vēl pastāvētu? Varbūt nopietnas krīzes gadījumā atliktu emigrēt un dibināt kopienas, uzturēt valodu svešumā? Daži lietuviešu domātāji, starp citu, brīvprātīgās trimdas ceļus bija saplānojuši: 19. gadsimta otrajā pusē Andrius Vištelis-Višteljausks (*Andrius Vištelis-Višteliauskas*) aicināja Lietuvu pārcelt uz Argentīnu (jau bija nopircis tur salu, bet tā applūda), savukārt 20. gadsimta 30. gados Kazis Pakšts (*Kazys Pakštas*) visai nopietni meklēja lietuviešiem piemērotas teritorijas Madagaskarā, Kanādā, bet par vienu no labākajām vietām mērenā klimata dēļ bija atzinis Angolu. Tomēr arī aizbraucot netiktu atrisināta kāda problēma – vai tur būtu iespējas un vai vispār gribētos būt lietuvietim?

Runājot par baltu valodu dzīvotspēju, jāpievērš uzmanība ne tikai valodas celtnes konstrukcijas stiprumam, bet arī iedzīvotāju (runātāju) pašsajūtai, kas ir subjektīva un mainīga. Pienāk brīdis, kad runātājs izvēlas vairs nerunāt senču valodā, tiesa, tā nav sekunde, mēnesis vai gads – valodas nāve parasti ir mērāma paaudzēs. Tomēr pati izvēle ir apzināta. Valodnieks Deivids Kristals (*David Crystal*), kurš savā grāmatā „Valodas nāve” (*Language Death*) izsmeljoši paskaidro dažādus valodu iznīkšanas aspektus un to glābšanai piedāvā valodu ekoloģijas teoriju, ir ieminējies, ka valoda parasti netiek „nogalināta”, bet „valodas pašnāvību” apzināti izdara pats runātājs (Crystal 2005, 92–93).

Ir nācies saskarties ar dažiem reāliem gadījumiem, kad „noķerts” lietuviešu valodas un lietuviešu identitātes nāves fakts. Piemēram, 1994. gadā, vācot lietuviešu valodas materiālu Baltkrievijā Pelesas apkaimē, Leļušu ciemā bija izdevies atrast pēdējo lietuvieti, vārdā Magdalena, kas jaunībā bija ieprecējusies no netālās Pavalakes. Kamēr runājām ar veco sievieti, viņas mazbērns visu laiku iejaucās un baltkrievu valodā diezgan agresīvi atgādināja: „Bāba, ko tu te muldi savā nesaprotamajā valodā, izbeidz!” Pēc dažiem gadiem atkārtotā vizītē iekšā vairs netikām ielaisti, parunājām ārā. Šī teicēja bija vērtīga, jo netieši apliecināja, ka Pelesas lietuviešu sala kādreiz bijusi lielāka, līdz Otrajam pasaules karam tā bijusi pussala, jo saskārusies ar galveno areālu Lietuvā. 2002. gadā cita Pelesas teicēja jau pabrīdināja, ka tur doties nav vērts, tante nomirusi. Taču vēl piebilda, ka pirms kara Leļūši bijuši vislietuviskākais ciems ne tikai Pelesas draudzē, bet varbūt visā Grodņas apgabalā: mājas vissakoptākās, saimniecības visbagātākās, jaunie vīrieši bijuši visdedzīgākie patrioti, paslepus no poļiem ierīkojuši pat „Svētā Kazimira” biedrības lietuviešu lasītavu. Ne viena vien apkaimes lietuviešu meitene sapņojusi tur ieprecēties. Taču visi kā viens par sievieti ņēmuši baltkrievietes (viņas bijušas koši skaistas, skaļas, mācējušas sevi parādīt no labākās puses), un tā lietuviskums pēkšņi izbeidzies, bērniem tēvu valoda netika nodota, mazbērni to pat ienīst. Vīri tagad nomiruši, ieprecētā Magdalena bijusi izņēmums...

Šis atmiņas atstāja satriecošu iespaidu, jo, kā var noprast, slāviskošana konkrētajā vietā notikusi ļoti ātri, vienas paaudzes laikā. Bet īpaši pārsteidzoši bija tas, ka identitātes maiņa skārusi cilvēkus, kam, cik var noprast, bijis visaugstākais novērtējums kopienā, – izglītotākos, apzinīgākos, turīgākos, turklāt patiesi vai šķietami aktīvi noskaņotos cīņai par lietuviešu valodas tiesībām. Tas noticis modernajos laikos, kad jau bija izveidota tautiskā valsts, bet, Polijai okupējot Viļņas apgabalu, visi Pelesas lietuvieši bija aktīvi noskaņojušies cīņai pret poļu administrāciju par savām tiesībām, 1926. gadā pat uzcēluši savu lietuviešu baznīcu. Jāpiebilst, ka šī sala pastāv vēl šodien, te ir viena no divām lietuviešu vidusskolām Baltkrievijā. Ekspedīcijās Pelesas apkaimē noskaidrojās arī pretējā tendence – lietuviešu valodu vislabāk bija saglabājuši tieši zemākā prestiža un izglītības teicēji. Turklāt daži, kas dzīvoja apsūbējušās bijušajās dūmistabās, bez jebkādas izglītības, runāja pat ar neparasti arhaiskām fonētiskajām īpatnībām, ko pirms simt gadiem Eduards Volters raksturoja kā viduslaiku prūšu pārbēdzēju valodas substrāta pazīmes.

Vai šis pagātnes atgadījums Leļušu ciemā nav stāsts par līdzīgiem notikumiem, kas no 17. gadsimta līdz 20. gadsimtam risinājušies daudzās Viļņas apgabala apdzīvotās vietās? Šķiet, pat šādu minikopienu gadījumā var saskatīt korelāciju starp sociālo hierarhiju un valodas noturību. Protams, lietuviešu

valoda ap Viļņu vispirms pazuda muižās un draudzēs, to izstūma poļu valoda, tālāk šāda valodas nomaiņa ik pēc paaudzes vai lēnāk izplatījās arī lauku kopienās, tikai tur aizstājēja bija baltkrievu valoda ar poļu valodas elementiem (tajā laikā tā bija jauna valoda un strauji attīstījās). Lauku vidē šos valodiski neskaidri diferencētos veidojumus, kam bija viens un tas pats nosaukums „poļu valoda”, vienoja runātāju piederība pie poliskās katoļu baznīcas draudzes. Nepieciešams šī procesa ievads bija arī aktīvas divvalodības fāze.

Bet tendence bijusi viena – sasniedzot noteiktu augstāku sociālo pakāpienu, mēdza notikt etniskā pārdegšana, kuras iespējamās sekas bija mantotās (šai gadījumā – lietuviešu) valodas apzināta „pašnāvība” jeb ātrāka vai lēnāka koda maiņa. Tiesa, šāda pārdegšana varēja būt nesāpīga un pat vēlama, jo līdz 19.–20. gadsimta nacionālisma koncepcijas rašanās brīdim un tautu atmodai etniskajai piederībai bija cita nozīme, šajā gadījumā etniskais lietuviskums vairāk saistījās ar atrašanos zemākā sociālā (zemnieku) slānī. Arī 20. gadsimtā pēc inerces vēl bija dzīvs uzskats, ka lietuvieši ir zemnieki. Lietuviešu valodas aizstāšana ar poļu vai baltkrievu valodu tajā laikā pat nebija īsta identitātes maiņa – tikai stāvokļa uzlabojums. Turklāt vairākus gadsimtus arī tautas koncepts bijis cits – valstiskais lietuviskums pirmām kārtām nozīmēja pilsonisku piederību Lietuvas Dižkunigaitijai un Abu Tautu Republikai. Būt par „lietuvieti” varēja ne tikai lietuvietis, bet, piemēram, arī baltkrievu augstmanis vai sīkais bajārs – kopumā lemttiesīgu Lietuvas Dižkunigaitijas bajāru izcelsmes pilsoņu no visa iedzīvotāju skaita bija ap 10 %. Viņus visus šajā valstī vienoja tā laika *lingua franca* – poļu valoda, kas 17. gadsimta beigās bija kļuvusi par oficiālo valsts valodu. Lietuvas valsts kancelejā, iestādēs un muižās tā jau agrāk bija izstūmusi senslāvu rakstu valodu, bet pašā Polijā – latīņu valodu.

Paradoksāli un neticami, bet, sastatot Lietuvas poļu valodas izplatības karti un lietuviešu dialektu karti, noskaidrojas, ka tie ir vieni un tie paši areāli, uz kuru dialektālā pamata 16.–17. gadsimtā bija veidojušās divas vēlāk zaudētās lietuviešu rakstu valodas – centrālās Lietuvas žemaišu valoda ap Ķēdaiņiem un lietuviešu valoda ap Viļņu. Šim aspektam, šķiet, līdz šim neviens nav pievērsis uzmanību. Vai var pieļaut domu, ka, piemēram, 1595. gada Mikaloja Daukšas (*Mikalojus Daukša*) katehisma vai 1605. gada anonīmā Jakuba Ledesmas (*Jakub Ledesma*) katehisma lasītāju pēcteči bija tie, kas ātrāk nekā citur ļāva slāvu valodai nomainīt lietuviešu valodu? Tam ir nepieciešams vairāk pierādījumu, bet nevar atnest iespēju, ka tipisks polonizācijai pakļautais (precīzāk – izlēmis pakļauties) lietuvietis bija jau dažās paaudzēs vairāk izglītots nekā citos Lietuvas reģionos – lasītspējīgs, prata vismaz divas valodas, zināja vairāk par notikumiem, kas pārsniedz draudzes robežas, varbūt pat bija valsts patriots, gribēja izjust kopības sajūtu ar mācītāju vai bagātāku kaimiņu. To īpaši vairoja

spēja sarunāties poliski, kas bija kultūras valoda, vai vienkāršā baltkrievu valodā. Drošības un nākotnes labad zemnieks poliski izglītoja bērnus, nākot jaunai modei, precības bija vairāk vēlamas ar „poliski” runājošu nekā ar lietuviešu meiteni (vēl pēdējos gados ir dzirdētas atmiņas no Širvintu apkaimes poļiem, ka rietumu un ziemeļu pusē atradusies mazāk izglītotā „tumšā Lietuva”, poliski – *ciemna Litwa*). Poļu valoda līdz atmodas laikiem bija kā uz plašo pasauli izcirsts logs, cerība uz labāku dzīvi, dzīves veids vienotā sabiedrībā.

16.–17. gadsimtā Lietuvas Dižkunigaitijā drukātais vārds (pirmā grāmata iespiesta 1595. gadā) vismaz draudžu līmenī veicināja etniskās lietuviešu sabiedrības izaugsmi, taču ne mirkli tā nebija aizgājusi no poļu valodas ēnas (kurai bija daudz dziļākas tradīcijas, jo pirmā drukātā grāmata parādījās gandrīz gadsimtu agrāk – 1508. gadā). Kad pēc 17. gadsimta vidus postošā kara lietuviešu grāmatu izdošanas tradīcijas sabruka, lasošās lietuviešu sabiedrības daļas vajadzību apmierināšanu klusām un nesāpīgi pārņēma poļu grāmatniecība. Tajā brīdī īpaši pastiprinājās polonizācijas procesi, un lietuviešu valodas areāls ap Viļņu un Ķēdaiņiem sāka zīmīgi samazināties. Lietuviešu valodu saglabāja tie plašie reģioni, kas bija mazāk izglītoti. Dīvainā kārtā lasītspējas veicināšana īsajā lietuviešu zelta laikmetā vēlāk pavērsās pret pašu lietuviešu valodu.

Šāda lietuviešu valodas izstumšanas interpretācija ir jāpārbauda ar daudziem faktiem un viedokļiem, par to ir jādiskutē. Taču tās iespējamību apstiprina arī mūsdienu situācija. Izglītība, daudzu valodu zināšanas dzimtās valodas apziņu (labāk to definēt ar brīvāku terminu – valodisko pašsajūtu) un tautisko identitāti nenodrošina un nevairo. 21. gadsimts ir zīmīgs ar to, ka mēs izejam no nacionālo valstu un valodu gara cildināšanas laikmeta, kā tas bijis 19.–20. gadsimtā. Komunicēšana ar pasauli pati par sevi ir nenoliedzami augstāka vērtība nekā tas, kādā valodā tā notiek. Līdz ar to jau minētais profesora Ģ. Subačius apgalvojums, ka baltu valodām apdraudējumu var radīt vienīgi kāda no fatālajām pasaules katastrofām – pasaules karš, Tobas vulkāns vai Čiksulubas asteroidi –, ir pārdrošs.

1. Archyvai 2020 – Virtualios parodos. Tautinės mažumos laikinojoje sostinėje [tiešsaiste]. *Kauno regioninis valstybės archyvas* [skatīts: 05.12.2020.]. Pieejams: https://www.archyvai.lt/lt/kaa_virtualios-parodos/tautines-mazumos-laikinojoje-sostineje.html
2. Crystal 2005 – Crystal, David. *Kalbos mirtis*. Vilnius : Tyto Alba, 2005.
3. DKKS 2020 – Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas [tiešsaiste]. *Valstybinė lietuvių kalbos komisija* [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: <http://www.vlkk.lt/vlkk-nutarimai/suvestines-nutarimu-redakcijos/didziuju-kalbos-klaidu-sarasas>

4. VLE 2020 – Lietuvos gyventojai [tiešsaiste]. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuvos-gyventojai-124129>
5. Ethnologue 2020 – *Ethnologue: Languages of the World* [tiešsaiste] [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: <https://www.ethnologue.com/>
6. Letonika 2005 – Liepa, Imants. Bioloģiskā daudzveidība. Meža enciklopēdija [tiešsaiste]. *Letonika.lv* [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=7&q=daudzveid%C4%ABba&id=971028&g=1>
7. LR 2011a – Juocevičiūtė, Goda. Laisvos minties kastravimas – įprasta praktika Lietuvoje [tiešsaiste]. *Lietuvos rytas*, 02.01.2011. [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: <https://www.lrytas.lt/bendraukime/isklausykite/2011/01/02/news/laisvos-minties-kastravimas-iprasta-praktika-lietuvoje-3064273/>
8. LR 2011b – Vaiseta, Tomas. Kalbininkė L. Vaicekauskienė: „Mes manipuliuojame visuomene, kai nuolat kalbame apie grėsmes lietuvių kalbai“ [tiešsaiste]. *Lietuvos rytas*, 26.01.2011. [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2011/01/26/news/kalbininke-l-vaicekauskiene-mes-manipuliuojame-visuomene-kai-nuolat-kalbame-apie-gresmes-lietuviu-kalbai--5590321/>
9. LSM 2013 – Mūžībā aizgājusi pēdējā libiešu valodas runātāja [tiešsaiste]. *Lsm.lv*, 04.06.2013. [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/muziba-aizgajusi-pedeja-libiesu-valodas-runataja.a58172/>
10. Mažiulis 1966 – Mažiulis, Vytautas. *Prūsų kalbos paminklai*. T.1. Vilnius : Moksas, 1966.
11. NŽ 2011 – Apie kalbos raidą ir jos vaizdinius: *audiatur et altera pars* [tiešsaiste]. *Naujasis židinys*, 2011 (1), p. 10–22 [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: <https://nzidiny.lt/project/2011-nr-1/>
12. Subačius 2013 – Subačius, Giedrius. Lietuvių kalbos mirtis [tiešsaiste]. *Kultūros barai*, 2013 (5), p. 36–41 [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: https://www.academia.edu/3590452/Lietuvi%C5%B3_kalbos_mirtis_Death_of_Lithuanian_
13. Trautmann 1910 – Trautmann, Reinhold. *Die altpreussischen Sprachdenkmäler* [tiešsaiste]. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1910 [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: <https://archive.org/details/diealtpreussisch00trau/page/n3/mode/2up>
14. UNESCO 2020 – *UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger* [tiešsaiste] [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: <http://www.unesco.org/languages-atlas/>
15. Urbutis 2007 – Urbutis, Vincas. *Lietuvių kalbos išdavystė*. Vilnius : Margi raštai, 2007.
16. Vaicekauskienė, Šepetys 2016 – Vaicekauskienė, Loreta, Šepetys, Nerijus (red.). *Lietuvių kalbos ideologija. Norminimo idėjų ir galios istorija*. Vilnius : Naujasis Židinys-Aidai, 2016.
17. Vanags 2017 – Vanags, Pēteris. Lietuvių kalbos ideologija. Norminimo idėju ir galios istorija. (Recenzija) [tiešsaiste]. *Baltu filologija*, 25 (2). Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 134.–140. lpp. [skatīts 05.12.2020.]. Pieejams: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/BF/BFXV_2_.pdf

VALODA UN RUNA

Jūlija Zālīte

Kā pieredzējuši televīzijas raidījumu viesi realizē runātāju maiņu politisko diskusiju raidījumos? Latviešu un vācu politisko televīzijas raidījumu salīdzinājums

Ievads

Ārzemju pētījumos par politiskajiem televīzijas raidījumiem pēdējos gadu desmitos parādās informācija, ka pieredzējuši politisko raidījumu dalībnieki pievērš mazāk uzmanības runas saturam un kvalitātei un arvien biežāk veido runas plūsmu kā teatralizētu cīņu par runātāja tiesību iegūšanu (*Inszenierung der Diskurse*), pārkāpj pieklājīgas runas likumus (piemēram, pārtrauc citu runātāju), lai tādējādi sarunā dominētu (Fahr 2009; Richling 2009). Sarunas dalībnieki veido diskusiju televīzijas kameru priekšā ne tikai lai savstarpēji komunicētu, bet galvenokārt lai šo sarunu kā teātra uzvedumu spēlētu publikai, kas atrodas pie televizoru ekrāniem (Michel, Girnth 2009). Izvēlētās raidījuma tēmas un to apspriešana ir orientēta uz to, lai skatītājā izraisītu emocijas, nevis lai skatītāju informētu (Herles 2009, 36). Sarunas saturs kļūst arvien mazsvarīgāks, jo lielāka uzmanība tiek pievērsta formai. Moderatori retāk pievēršas kāda satura nopietnai iztirzāšanai, bet rūpējas par to, lai diskusija līdzinātos teatralizētam uzvedumam (Richling 2009, 41). Verbālajā līmenī tas izpaužas kā runātāja pārtraukšana, vienlaicīga runāšana, cita raidījuma dalībnieka aizvainošana utt., un tas viss notiek, lai celtu raidījuma reitingus, jo, kā rāda vācu pētījumi, tieši tas skatītājus piesaista visvairāk (Fahr 2009).

Bet vai Latvijā arī ir vērojama tendence, ka politiskajos televīzijas raidījumos dalībnieki tiekas, lai ar savu runas stilu raisītu skatītājos emocijas, nevis lai meklētu risinājumus kādai problēmai? Lai pilnībā atbildētu uz šo jautājumu, būtu nepieciešama detalizēta runātā teksta satura analīze, taču šajā rakstā uzmanība pievērsta runātāju maiņai. Tiks analizētas tādas pazīmes kā intonācija, runātā teksta pārklāšanās, pārtraukšana, runāšanas skaļums, runātā teksta daļu atkārtojums u. c. Jāuzsver, ka līdz šim **runātāju maiņa** ir analizēta, pamatojoties galvenokārt uz audioierakstiem (Birkner, Stukenbrock 2009). Līdz ar to runātāju maiņas definīcija balstījās uz atziņu, ka sarunu veido divas skaidri nodalītas lomas – klausītājs un runātājs. Runātāju maiņa ietvēra „visu, ko saka A, pirms B pārņem vadību savās rokās, un otrādi”

(Stenström 1994, 34). Šī definīcija nezaudēja savu aktualitāti daudzus gadus (Duncan, Fiske 1977; Rath 1979; Brinker, Sager 2010), līdz jaunākie runātāju maiņas sistēmas multimodālie pētījumi (tādi, kuros tiek ņemta vērā arī neverbālā komunikācija) pierādīja, ka runātāja un klausītāja lomas nav tik stingri nodalāmas un ka neverbālā komunikācija var ietekmēt runātāju maiņas norisi (Mondada, Schmitt 2008). Līdz ar to arvien biežāk zinātniskajos rakstos vairs neizšķir runātāja un klausītāja lomu, bet gan saka vienkārši – sarunas dalībnieks.

Latviešu valodniecībā trūkst spontānu uz dialogu orientētu mutvārdu tekstu, t. sk. politisko televīzijas raidījumu, lingvistisko pētījumu, izmantojot alternatīvas diskursa analīzes vienības (piemēram, runātāju maiņu) un videoierakstus. Kā vienu no nedaudzajiem piemēriem var minēt Maijas Brēdes rakstu „Diskusijas kā informatīvā intonācijas stila žanra fonostilistiskais raksturojums”. Šajā rakstā analizēts raidījums „Sastrēgumstunda”, lai noskaidrotu, kad un ar kādu mērķi raidījumu viesi izmanto pauzes, autore secina arī, ka politiskajiem televīzijas raidījumiem ir raksturīgi nepabeigtas struktūras teikumi un sinhrona runāšana (Brēde 2013). Latvijas pētnieku uzmanības centrā līdz pat 21. gadsimtam ir bijusi sarunvalodas sintakses līmeņa parādību izpēte valodas sistēmā, bet retāk analizēta mutvārdu teksta organizācija un mutvārdu teksta struktūrelementi (Kas runā? Cik ilgi? Cik bieži? Kurš no runātājiem ir atbildīgs par sarunas temata maiņu?).

Šī raksta mērķis ir noskaidrot, kā regulāri televīzijas raidījuma viesi¹ realizē runātāju maiņu politiskajos televīzijas raidījumos un vai runas plūsma ir kā teatralizēta cīņa par runātāja tiesību iegūšanu. Uz jautājumu, kā konkrēti var pētīt runātāju maiņu, koncentrēti atbild autoru kolektīvs grāmatā „Studienbuch Linguistik” (1997), kurā ir apkopota visa svarīgākā terminoloģija šīs parādības aprakstīšanai. Tāpat 2010. gadā izdotajā grāmatā „Linguistische Gesprächsanalyse” sadaļā „Einheiten und Strukturen” tiek norādīts, ka, pētot runātāju maiņu, ir svarīgi izmantot tādus terminus kā runas uzsākšana pēc pašiniciatīvas (*Selbstwahl*), runas uzsākšana pēc uzaicinājuma (*Fremdwahl*), runātāju maiņa bez runāto tekstu pārklāšanās (*glatter Sprecherwechsel*), runātāju maiņa pēc pauzes (*Sprecherwechsel nach Pause*), runātāju maiņa pēc pārtraukšanas (*Sprecherwechsel nach Unterbrechung*).

¹ Regulāri raidījuma viesi ir tādi diskusijas dalībnieki, kuriem ir liela uzstāšanās pieredze televīzijas raidījumos. Pēc vispārīga transkripta izveidošanas un runātāju maiņas cēloņu analīzes tika konstatēts, ka komunikācijas dalībnieki ar lielu pieredzi runu veido citādi, nekā to dara komunikācijas dalībnieki ar mazu uzstāšanās pieredzi televīzijas kameru priekšā, tāpēc analīzes gaitā tika izdalītas šīs divas dalībnieku grupas – televīzijas raidījuma regulārs viesis un televīzijas raidījuma debitants.

Pētījuma objekts ir četru politisko raidījumu videoieraksti un šo raidījumu transkribētais teksts. Šie četri raidījumi ir „Kas notiek Latvijā?“, „Sastrēgumstunda“, „Hartaberfair“ un „Maybrit Illner“. Divi no šiem politiskajiem raidījumiem ir latviešu un divi vācu valodā. Analizēto politisko televīzijas raidījumu raidīšanas laiks aptver laika posmu no 2009. gada līdz 2015. gadam. GAT² sistēmā transkribētais teksts ir analizēts pēc lingvistiskās sarunas analīzes principiem³. GAT transkribēšanas sistēma ļauj attēlot ne tikai verbalizēto tekstu, bet arī intonācijas maiņu, pauzes, sinhronas runāšanas vietas, runas skaļuma maiņu, smiešanos, runāšanas tempa maiņu un citas mutvārdu komunikācijai raksturīgas parādības. Lai rastu atbildi, kā televīzijas eksperti veic runātāju maiņu, no transkriptiem tika izvēlēti tikai tie fragmenti, kuros saruna orientēta uz konfrontāciju, t. i., kur kāds no sarunas dalībniekiem vai nu mēģina, vai arī viņam izdodas pārtraukt citu saziņas dalībnieku. Tā kā latviešu raidījumos uz konfrontāciju orientēti fragmenti netika konstatēti, analizētas tās vietas, kur notiek repliku pārklāšanās. Šādi uz konfrontāciju orientēti sarunas fragmenti analizēti trijos līmeņos – verbālajā, prosodijas un žestikulācijas līmenī.

Latviešu raidījumu fragmentos **verbālajā līmenī** nav raksturīga bieža un ilglaicīga sinhrona runāšana vai citu sarunas dalībnieku pārtraukšana. Arī skaita ziņā ir redzams, ka vācu raidījumos sinhrona runāšana vērojama daudz biežāk un veidojas turbulences fāzes⁴, kuru laikā skatītājam vairs nav iespējams izsekot, kurš ko saka.

	Sinhrona runāšana	Turbulences fāzes
<i>Hartaberfair</i>	111	9
<i>Maybrit Illner</i>	67	4
<i>Kas notiek Latvijā?</i>	22	2
<i>Sastrēgumstunda</i>	26	–

1. tabula. Sinhronas runāšanas epizožu un turbulencu skaits raidījumos

² GAT (*Gesprächsanalytisches Transkriptionssystem*) transkribēšanas sistēmu 1998. gadā izstrādāja lingvisti Vācijā, un tā atspoguļo ne tikai verbalizēto tekstu, bet arī pauzes, sinhronu runāšanu, intonācijas maiņu utt.

³ Daži lingvisti atzīst, ka lingvistiskā sarunas analīze ir ne tikai pētījuma virziens valodniecībā, bet arī patstāvīga valodniecības apakšnozare (Brinker, Sager 2010; Deppermann 2008). Lingvistiskās sarunas analīzes pirmsākumi ir meklējami teksta lingvistikā, lingvistiskajā pragmatikā, runas aktu teorijā, kā arī runas etnogrāfijā. Sarunu analīzes teorijā saruna tiek definēta kā ierobežots izteikumu virknējums, kurā piedalās vismaz divi runātāji, ir vērojama vismaz viena runātāju maiņa un sarunas pamatā ir kāda konkrēta tēma (Brinker, Sager 2010, 12).

⁴ Turbulences fāze veidojas tad, kad vairāk nekā divi runātāji veido savus izteikumus sinhroni un paralēlās runāšanas laikā nav iespējams saklausīt sacīto (Schultz 2006, 324).

Ja latviešu raidījumos tomēr veidojas sinhronas runāšanas epizodes, tad tās ir īsas. Fragments no raidījuma „Sastrēgumstunda” ir raksturīgs piemērs tam, kurā izteikuma daļā un kādā apjomā tā sastopama:

1. piemērs „Sastrēgumstunda” (SA 24:44-26:23/1,1)

- 1 BC: Pirmkārt
- 2 JĀ-
- 3 pa=par to musu iespēju PĀrvērtēšanu,
- 4 nu ko jus GRIBat?
- 5 tā ir MAksa;(-)
- 6 par mūsu VEIkmes stastu.
- 7 mēs PĀrdevām (-)-
- 8 sevi kā VALsti,(-)
- 9 kas [spēj savilkt JOSTas],
- 10 IM: [nu tā NAV taisnība.]

Kā redzams šajā piemērā, sinhrona runāšana veidojas tikai izteikuma beigās (9. un 10. rindiņā) un raidījuma dalībnieki vienlaicīgi izrunā tikai dažus vārdus. Politiskajiem televīzijas raidījumiem tas ir raksturīgi un neliecina par nepieklājību, jo, lai arī runātie teksti pārklājas, skatītājs spēj uztvert abu raidījuma dalībnieku izteikumus.

Nākamā latviešu raidījumu īpatnība ir fakts, ka viesi visbiežāk uzsāk savu runu ar partikulu *nu*. Šī partikula izteikuma sākumā kopumā tiek lietota 43 reizes, dažkārt tā tiek lietota arī iso *u*, bet nereti tekstā patskanis tiek arī pagarināts. Tas ir izteikuma sākuma vārds, kas ne tikai pastiprina vai izceļ kādu vārdu vai izteikuma daļu, bet veic arī piepildītās pauzes (*gefüllte Pausen*) funkciju un tādējādi neļauj citam viesim realizēt runātāju maiņu. Šādā veidā latviešu raidījumos tiek signalizēts, ka runātājs vēlas uzsākt vai arī vēl nav pabeidzis sakāmo:

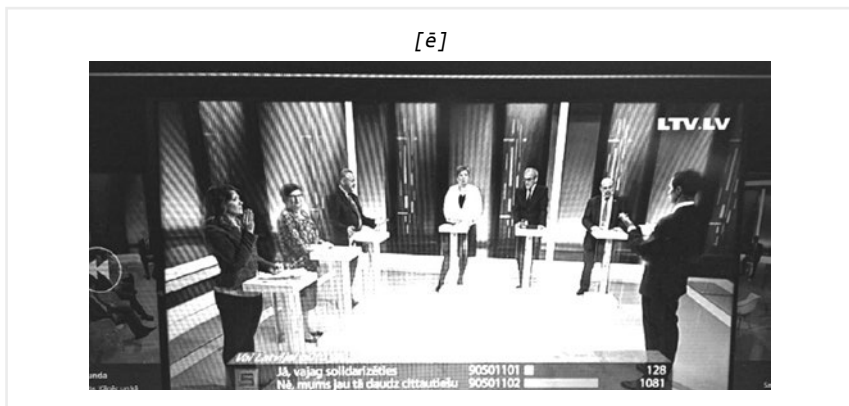
2. piemērs „Sastrēgumstunda” (SA 24:44-26:23/1,4)

- 23 BC: [nū: NĒ;
- 24 nē=pied]odiet;
- 25 RZ: [Latvija tāpēc-]
- 26 nedubulto [kvotu;
- 27 nu ko Jūs-]
- 28 BC: [bet=bet=bet=bet runa par-]
- 29 runa par KVOTam;
- 30 nu=nu=nu=TIEšam,
- 31 man=s=t=es gribu izmantot-
- 32 t=to RETu Iespēju-
- 33 PILnība piekrist-
- 34 Zīles kungam.

Šī piemēra 23. un 30. rindiņā partikula *nu* norāda, ka runātājs vēl formulē izteikumu, ka viņš vēl domā un tūlīt uzsāks sakāmo. Šī piemēra 27. rindiņā partikula *nu* ir drīzāk parazītvārds, bez kura runātājs varētu iztikt. Šajā fragmentā ir arī saikļa *bet* atkārtojums (28. rindiņa). Runātā teksta daļu vai vārdu atkārtojums ir raksturīgs politiskajiem televīzijas raidījumiem, jo sarunas dalībnieks tekstu iepriekš nesagatavo un, lai nezaudētu runātāja tiesības klusuma brīžos, aizpilda pauzi ar atkārtojumiem. Citās reizēs diskusijas dalībnieki uz vēlmi pārņemt runātāja tiesības norāda ar garo patskani *ē*, taču, pamanīdami, ka otrs runātājs tomēr turpina sakāmo, ļauj tam pabeigt.

Vēl viens novērojums ir tāds, ka regulāri raidījuma viesi veido garākus izteikumus (neatkarīgi no tā, vai komunikācijas dalībnieks ir sieviete vai vīrietis), turpretim nepieredzējuši televīzijas dalībnieki – debitanti – izsakās īsi. Latviešu un vācu politisko televīzijas raidījumu debitantu izteikuma vidējais laiks ir 300 sekundes, taču regulāru raidījuma viesu vidējais runāšanas laiks – 500 sekundes. Tāpat izteikuma ievadfrāžu analīze parāda, ka latviešu korpusā sarunas dalībnieki neatsaucas uz iepriekšējā runātāja formulēto izteikumu, jo dialoga izveide ir centrēta uz moderatoru, un analizētajos transkriptos nav sastopamas ievadfrāzes, kurās kāds no viesiem aizstāvētu savas runātāja tiesības, kā tas ir vācu raidījumos.

Prosodijas limenī analizētajos latviešu raidījumos regulāro dalībnieku runāšanas temps ir mērens, runas skaļums vienmērīgs. Izteikta **žestikulācija**, kura vērsta uz to, lai pārņemtu runātāja lomu vai kādu citu runātāju pārtrauktu, novērota tikai vienu reizi:

1. attēls. ID paceļ roku krūšu augstumā⁵

⁵ Lai gan attēli šeit un tālāk rakstā neatbilst kvalitātes prasībām, tie ievietoti saturā labākai izpratnei.

Raidījumā „Sastrēgumstunda” viesis klusējot pacēlis roku krūšu augstumā, kā tas pieņemts skolā, tādējādi moderatoram liekot saprast, ka viņš arī vēlas izteikties. Interesanti ir tas, ka šo kustību nepavada izteikums, bet gan tikai aizpildīta pauze ar garo patskani ē. Tā kā šo signālu, kuru varētu tulkot kā ‘es vēlos runāt’, nepavada teksts, tas paliek moderatora nepamanīts, un raidījuma viesis pēc kāda laika spiests nolaist roku, savu mērķi nesasniedzis.

Atsevišķu transkriptu analīze parāda, ka latviešu raidījuma regulārie viesi sagaida, līdz iepriekšējais runātājs ir beidzis sakāmo, un tikai tad uzsāk savu izteikumu. Situācijās, kad moderators regulāro raidījuma viesi pārtrauc, viņš neizrāda neapmierinātību un nemēģina tekstu turpināt. Tāpat latviešu televīzijas raidījuma dalībnieki reizēs, kad izveidojas sinhrona runāšana, beidz sakāmo neatkarīgi no tā, vai doma ir vai nav pateikta līdz galam.

Analizējot vācu raidījumu uz konfrontāciju orientētos fragmentus **verbālajā līmenī**, jāmin, ka šeit raksturīga bieža un ilga sinhrona runāšana, kura nereti beidzas ar visu viesu vienlaicīgu runāšanu, kā tas ir redzams 3. piemērā:

3. piemērs, „Hartaberfair” (HaF 48:21-51:43/1,2)

- 32 KGE: [sie-]
KGE: [Jūs]
33 BL: [<<len>BIN] ich !VÖ:LL!ig>-
BL: es [esmu] pilnīgi
34 bei Ihnen;=
ar Jums
35 =da haben wir überHAUpt keinen DISsens;=
tur mums pilnībā nav nekādu domstarpību
36 =wir wollen grade die stärkere MITwirkung
(-) der bürger-
mēs arī vēlamies stiprāku pilsoņu sadarbību
37 <<len>auch [an euroPÄ:ischen Angelegenheiten.>]
arī [Eiropas jautājumos]
38 KGE: [die MITwirkung-
KGE: [līdzdarbošanās
39 der BÜRger an]; (--)
pilsoņu
40 die MITwirkung ihrer [ParTEImitglieder-
[partijas biedru līdzdarbošanās
41 herr <<f>LUcke> -
Lukes kungs
42 an ihrem progRAMM,
Jūsu programmā

- 43 wenn ich das kurz FRAGEN darf;]
ja es īsi drikstu jautāt]
- 44 BL: [<<f>jetzt lassen sie MICH doch mal reden;
BL: [tagad ļaujiet taču man runāt
- 45 sie haben gerade eine GANZE zeit geredet>;
Jūs tikko jau diezgan ilgi runājāt
- 46 LAssen sie mich gerade was dazu SAGEN.]
ļaujiet man kaut ko par šo pateikt]
- 47 (Alle reden durcheinander.)
(visi runā, runāto tekstu nav iespējams saprast)

(tulk. Jūlija Zālite)

Šeit vērojams, kā regulāri raidījuma viesi runā sinhroni un izmanto izteicienus, kas izsaka vēlmi pabeigt runu (*jetzt lassen sie mich doch mal reden* 'ļaujiet taču tagad man runāt') (44. rindiņa). Šī frāze tiek izteikta īpaši skaļi. Vācu televīzijas regulārie raidījuma viesi „cīnās” par savām runāšanas tiesībām, gan runājot skaļāk (41. un 44. rindiņa), gan akcentējot atsevišķus vārdus un zilbes (33. rindiņa), gan norādot uz to, ka iepriekšējais viesis jau ir pietiekami daudz runājis (45. rindiņa). Vēl ir jāatzīmē, ka vairākās vietās (33. rindiņa un 37. rindiņa) sarunas dalībnieki palēnina runu, lai pievērstu īpašu uzmanību sevis sacītajam. 34., 35. un 36. rindiņā izteikumu daļas tiek sapludinātas kopā, lai citam sarunas dalībniekam nebūtu iespējas pārņemt runātāja lomu, taču šis fragments parāda, ka tas viesi KGE neattur uzsākt sakāmo, un tādējādi tiek izraisīta turbulences fāze.

Citos piemēros, kurus lielā apjoma dēļ šajā rakstā nebija iespējams attēlot, ir redzams, kā regulāri raidījuma viesi ignorē moderatora vēlmi nodot runāšanas tiesības kādam citam, jo tie droši uzsāk izteikumu tad, kad paši to vēlas, un negaida, līdz moderators vai kāds cits diskusijas dalībnieks pabeigs sakāmo. Vairāki raidījumu fragmenti parāda, ka vācu raidījumos diskusijas dalībnieki regulāri sāk runāt pēc pašiniciatīvas un atsaucas uz iepriekšējā runātāja izteikumu (piemēram, *Das ist doch vollkommen falsch* 'tas taču ir pilnīgi nepareizi') vai labprāt veido dialogus, papildinot iepriekš teikto, līdz ar to bieži izvēlas saikli *und* 'un'. Viņi ir ieinteresēti veidot dialogu savā starpā, un saruna nav centrēta uz moderatoru, kā tas ir latviešu raidījumos, kad saruna notiek pēc principa – moderators jautā, diskusijas dalībnieks atbild.

Raksturīgāko izteikuma ievadfrāžu analīze parāda, ka vācu raidījumos sarunas dalībnieki tiešāk un nepārpotamāk izsaka vēlmi runāt (piemēram, *Jetzt bin ich dran* 'tagad ir mana kārta', *Jetzt lassen Sie mich doch mal* 'ļaujiet taču tagad man') un viesi aizstāv savas runātāja tiesības (piemēram, *Nein*,

*Frau...jetzt wollte ich 'nē... kundze, tagad es vēlējos'). Viņi veido garus izteikumus, strukturē runāto tekstu (piemēram, *erstens...zweitens...* 'pirmkārt..., otrkārt...'), runas plūsmā ir vērojama izteikumu sadalīta realizācija un moderatora pārtraukšana.*

Prosodijas līmenī runas plūsmā ir vērojams dažāds skaņas stiprums, izteikti intonācijas kāpumi un kritumi, atsevišķas izteikumu daļas tiek izrunātas skaļi. **Neverbālā līmenī** raksturīga aktīva žestikulācija ar rokām, lai aizstāvētu vai iegūtu runāšanas tiesības. Tā kā vācu raidījumos sinhrona runāšana itin bieži nonāk līdz turbulences fāzei (raidījumā „Hartaberfair” 8 reizes, raidījumā „Maybrit Illner” 4 reizes), kad moderatoram nepieciešams iejaukties, lai sakārtotu sarunas dalībnieku runāšanas secību, sarunas dalībnieki papildus izteikumiem, kuros apliecina runāšanas vēlmi, izmanto arī, piemēram, izstieptu rādītājpirkstu krūšu augstumā, lai izcīnītu tiesības runāt (raidījums „Hartaberfair”):

2. attēls. BL paceļ rādītājpirkstu krūšu augstumā

Jāpiebilst, ka žestikulācija apvienojumā ar runāto tekstu, kura mērķis ir iegūt runātāja tiesības, praktiski vienmēr ir veiksmīga, moderators reaģē uz šiem neverbālajiem signāliem un drīzumā šim diskusijas dalībniekam dod vārdu. Jāpatur prātā, ka dažādās kultūrās žestu izpratne ir atšķirīga. Latviešu kultūrā rādīt kādam citam ikšķi nozīmē vienprātību vai patiku, savukārt vācu raidījumā „Hartaberfair” ikšķis tiek izmantots, lai tiktu pie vārda. Raidījuma viesis KGE rāda ikšķi un vairākkārt atkārtoti *viens jautājums, viens jautājums*, tādējādi apliecinot, ka ikšķis netiek rādīts, lai izrādītu patiku, bet gan tāpēc, lai viņam tiktu dota iespēja izteikties:

Viens jautājums**3. attēls.** KGE rāda īkšķi

Citā fragmentā regulārie raidījuma viesi tik ļoti aizrāvušies ar diskusijas veidošanu paši savā starpā, ka izveidojusies sinhrona runāšana, kuru moderators vēlas pārtraukt. Sākotnēji viņš mēģina to izdarīt, runājot skaļāk un atkārtojot izteikumus, taču raidījuma viesi nereaģē uz moderatora vēlmi pārņemt diskusijas vadītāja lomu:

Hallo, Lindnera kungs**4. attēls.** Moderators pieskaras viesim CL ar roku pie elkoņa

Diskusijas dalībnieki turpina sinhronu runāšanu, tāpēc moderatoram nākas pieskarties viesim CL pie elkoņa, lai tādējādi pievērstu sev uzmanību. Šo kustību pavada vārdi *Hallo Herr Lindner* 'hallo, Lindnera kungs'. Tikai tad, kad moderators sāk ar viesi CL komunicēt neverbāli, moderatora runātais teksts tiek uzklaussīts, un viņš var dot vārdu tam dalībniekam, kuru izvēlēties kā nākamo.

Nobeigumā var secināt, ka analizētajos latviešu raidījumos „Sastrēgumstunda” un „Kas notiek Latvijā?” regulāri televīzijas raidījuma viesi neveido teatralizētu cīņu par runātāja tiesību iegūšanu. Runātāji sāk savu repliku tikai pēc tam, kad iepriekšējais runātājs sakāmo pilnībā pabeidzis. Ja raidījuma viesim izveidojas sinhrona runāšana ar moderatoru, viņš atkāpjas no runātāja lomas un ļauj izteikties moderatoram. Vienīgais signāls, kuru raidījuma viesi izmanto, lai saglabātu runāšanas tiesības, ir aizpildītas pauzes – partikula *nu* vai garais patskanis *ē*. Analizētajos latviešu raidījumos nav vērojams plašs skaļuma diapazons un frāzes, kuras liecinātu par diskusijas dalībnieku vēlmi pabeigt izteikumu gadījumos, kad viņiem šāda iespēja ir atņemta. Taču šeit ir īpaši jāuzsver, ka analizētie latviešu raidījumi ir nedaudz vecāki nekā vācu raidījumi, un, skatoties mūsdienu televīzijas raidījumus, intuitīvi jūtams, ka teatralizētā cīņa ar cita runātāja pārtraukšanu un skaļāku runāšanu jau ir ienākusi arī latviešu televīzijā, tāpēc būtu nepieciešami jaunāki pētījumi, ņemot vērā arī neverbālo komunikāciju.

Vācu raidījumos verbālās komunikācijas līmenī raksturīga bieža un ilga sinhrona runāšana, turklāt paši eksperti neizrāda iniciatīvu šo sinhrono runāšanu izbeigt. Nereti moderatoram nākas iejaukties turbulences fāzēs. Regulārie raidījuma viesi izsaka neapmierinātību ar to, ka viņiem neļauj pabeigt domu. Sarunas dalībnieki visbiežāk aizstāv tiesības pabeigt runu (angļu *turn-holding-strategy*), atkārtojot izteikuma daļas vai sapludinot izteikumus tā, lai starp tiem neveidotos pauzes. Prosodijas līmenī var novērot plašu skaļuma diapazonu un izteikuma daļu palēnināšanu vai paātrināšanu, lai tādējādi pievērstu lielāku uzmanību teiktā saturam. Neverbālā līmenī raksturīga aktīva žestikulācija, īpaši reizēs, kad jāaizstāv vai jāizcīna tiesības runāt. Tādējādi var teikt, ka vācu politiskajos televīzijas raidījumos ir vērojama tendence veidot teatralizētu cīņu par runātāja tiesību iegūšanu.

GAT (*Gesprächsanalytisches Transkriptionssystem*) transkripcijas sistēmas skaidrojums

(Selting *et al.* 1998)

STRUKTŪRA

[] sinhrona runāšana
= ātra pāreja no vienas teksta daļas uz otru

PAUZES

(.) mikropauze
(-), (--), (---) īsa, vidēji gara, gara pauze no aptuveni 0,25–0,75 sek. līdz aptuveni 1 sek.
(2.0) pauzes garums, ja tā ilgāka par 1 sek.

CITI APZĪMĒJUMI

un=ē	plūstoša, nepārtraukta pāreja no vienas zilbes vai teksta daļas uz otru
;, ::, :::	patskaņu vai citu skaņu pagarinājums atkarībā no ilguma
ē, ā u. c.	aizpildītas pauzes

SMIEŠANĀS

((smejas))	smiešanās
------------	-----------

UZTVERES SIGNĀLI

jā, nē	vienzilbes signāli
nē=jā	divzilbju signāli
'hm'hm	nebalsīgie līdzskaņi

UZSVARS

TAisnība	galvenais uzsvars
----------	-------------------

INTONĀCIJA IZTEIKUMA BEIGĀS

?	kāpjoša
,	vidēji kāpjoša
-	nemainīga
;	vidēji krītoša
.	krītoša

PĀRĒJIE APZĪMĒJUMI

((šķauda))	paraverbālā izturēšanās
<<šķauda>>	paraverbālā izturēšanās, kas pavada izteikumu
<<izbrīns>>	interpretējoši komentāri
()	nesaprotama runātā teksta daļa
(šādi)	vārds vai tā daļa, kuru nebija iespējams precīzi saklausīt
tā(t)ad	skaņa vai zilbe, kuru nebija iespējams precīzi saklausīt
(tāds/tāda)	iespējamās alternatīvas
((...))	transkriptā izlaista runātā teksta daļa

RUNĀTĀ TEKSTA SKAĻUMS UN TEMPS

<<f>>	= forte, skaļi
<<ff>>	= fortissimo, ļoti skaļi
<<p>>	= piano, klusu
<<pp>>	= pianissimo, ļoti klusu
<<all>>	= allegro, ātri
<<len>>	= lento, lēni
<<cresc>>	= crescendo, izteikums kļūst skaļāks
<<dim>>	= diminuendo, izteikums kļūst klusāks
<<acc>>	= accelerando, izteikums kļūst ātrāks
<<rall>>	= rallentando, izteikums kļūst lēnāks

IEELPA UN IZELPA

.h, .hh, .hhh	ieelpa, tās garums
h, hh, hhh	izelpa, tās garums

1. Birkner, Stukenbrock 2009 – Birkner, Karin, Stukenbrock, Anja. *Die Arbeit mit Transkripten in Fortbildung, Lehre und Forschung*. Mannheim : Verlag für Gesprächsforschung, 2009.
2. Brēde 2013 – Brēde, Maija. Diskusijas kā informatīvā intonācijas stila žanra fonostilistiskais raksturojums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 17 (1), 2013. Liepāja : LiePA, 2013, 24.–37. lpp.
3. Brinker, Sager 2010 – Brinker, Klaus, Sager, Sven Frederik. *Linguistische Gesprächsanalyse. Eine Einführung*. 5. Aufl. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2010.
4. Duncan, Fiske 1977 – Duncan, Starkey, Fiske, Donald Winslow. *Face-to-face interaction. Research, methods, and theory*. New York : L. Erlbaum Associates Distributed by Halsted Press, 1977.
5. Herles 2009 – Herles, Wolfgang. Exempel Talkshow. *Polit-Talkshows-Bühnen der Macht*. Bonn : Bouvier Verlag, 2009, S. 33–38.
6. Fahr 2009 – Fahr, Annette. *Politische Talkshows aus Zuschauersicht. Informiertheit und Unterhaltung im Kontext der Politikvermittlung*. Baden-Baden : Nomos Verl.-Ges. (Angewandte Medienforschung, 43), 2009.
7. Michel, Girnth 2009 – Michel, Sascha, Heiko, Girnth. Die Polit-Talkshows als Bühne – Was macht den Erfolg politischer Talkshows aus? *Polit-Talkshows-Bühnen der Macht*. Bonn : Bouvier Verlag, 2009, S. 10–16.
8. Mondada, Schmitt 2008 – Mondada, Lorenza, Schmitt, Reinhold. Zur Multimodalität von Situationseröffnungen. *Situationseröffnungen. Zur multimodalen Herstellung fokussierter Interaktion*. Tübingen : Narr, 2008, S. 7–53.
9. Rath 1979 – Rath, Rainer. *Kommunikationspraxis. Analysen zur Textbildung und Textgliederung im gesprochenen Deutsch*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1979.
10. Richling 2009 – Richling, Mathias. Ich schaue Polit-Talkshows um den homo politicus im TV und auf freier Wildbahn zu beobachten. *Polit-Talkshows-Bühnen der Macht*. Bonn : Bouvier Verlag, 2009, S. 39–42.
11. Schultz 2006 – Schultz, Tanjev. *Geschwätz oder Diskurs? Die Rationalität politischer Talkshows im Fernsehen*. Köln : Herbert von Halem Verlag, 2006.
12. Studienbuch Linguistik 1997 – Linke, Angelika, Nussbaumer, Markus, Portmann, Paul R. *Studienbuch Linguistik*. Reihe Germanistische Linguistik. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1997.

Baiba Saulīte, Gunta Nešpore-Bērzkalne

Svešvārdi latviešu valodā: ko atklāj korpusa dati

Raksta¹ mērķis ir analizēt svešvārdus kā ļoti nozīmīgu, bet vienlaikus diezgan mainīgu leksikas daļu. Lai noskaidrotu, kāds ir svešvārdu īpatsvars latviešu valodā, kādi ir populārākie svešvārdi un kādēļ mainās noteiktu svešvārdu aktualitāte, rakstā kvalitatīvi un kvantitatīvi salīdzināti 2008. gada un 2016. gada periodikā sastopamie svešvārdi.

Valodas materiāla analīzei no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (LVK2018; apjoms – 10 milj. vārdlietojumu) nodalīts Periodikas korpus (PK; apjoms – 5 679 832 vārdlietojumi), kurā proporcionāli ir iekļauti automātiski morfoloģiski marķēti teksti no nacionālajiem un reģionālajiem laikrakstiem, kā arī no speciālās un populārās periodikas (Levāne-Petrova 2019, 134), kas publicēta laikā no 2005. gada līdz 2016. gadam.

Lai salīdzinātu svešvārdu lietojuma tendences dažādos laika posmos, no šī korpusa izvēlēti divi periodi – 2016. gada teksti, jo tie ir jaunākie, kas ievietoti LVK2018, un 2008. gada teksti. 2005. gada teksti netika analizēti tādēļ, ka to apjoms ir tikai 268 000 vārdlietojumu, arī 2006. un 2007. gada periodika korpusā nav plaši pārstāvēta, tāpēc plašākai analīzei tika izvēlēti tieši 2008. gada teksti. Korpusā esošo 2008. un 2016. gada tekstu apjoms ir atšķirīgs – 2016. gada periodikas korpusā ir apmēram 1 720 000 vārdlietojumu, bet 2008. gada korpusā – apmēram 760 000 vārdlietojumu, tomēr iegūtie rezultāti ir savstarpēji salīdzināmi, jo, veidojot svešvārdu sarakstus, tiek rēķināts vārda relatīvais biežums konkrētajā korpusā, t. i., biežums attieksmē pret korpusa lielumu.

Svešvārdu atlases principi

Vispirms jānoskaidro, ko saprotam ar svešvārdu un kādi kritēriji ievēroti, atlasot svešvārdus Periodikas korpusā.

Svešvārda jēdziens

Svešvārda jēdziens un tā izpratne latviešu valodniecībā aktualizējas 20. gadsimta 60. gados līdz ar svešvārdu lietojuma paplašināšanos. Alīse

¹ Raksts tapis saistībā ar ERAF pēcdoktorantūras pētniecības atbalsta projektu „No abstraktās nozīmes reprezentācijas līdz dabiskam teikumam un saistītam tekstam” (1.1.1.2/VIAA/1/16/188).

Laua nevēlas latviešu valodniecībā turpināt vācu leksikologu pieejā balstīto tradīciju nelatviskas cilmes vārdus klasificēt aizguvumos (*Lehnwörter*) un svešvārdos (*Fremdwörter*). Viņa norāda, ka par svešvārdiem sauktie vārdi ir internacionāli aizguvumi jeb internacionālismi – daudzām valodām kopēji, plaši lietoti vārdi, kas bieži ir vairāk pazīstami nekā dažs labs latviskas cilmes vārds. (Laua 1969, 116)

Vēlāk Juris Baldunčiks oponentē, ka svešvārds ne vienmēr ir internacionālisms (Baldunčiks 2005, 194; Baldunčiks 2007, 6). Viņš arī kritizē latviešu valodniecībā iesakņojušos tradīciju aizgūto leksiku dalīt nacionālos un internacionālos aizguvumos (sk. Laua 1969; Augstkalne 1998). Balstoties uz aizguvuma asimilācijas pakāpi, J. Baldunčiks svešvārdus definē kā nepilnīgi asimilētus (pēc formas un/vai semantiskā satura) aizguvumus (Baldunčiks 2007, 6). Šādu klasifikāciju un definīciju savā disertācijā „Politiskās jomas svešvārdi vācu 20. gadsimta leksikogrāfiskajos avotos sastatījumā ar latviešu valodu” pēc būtības pieņem arī Agnese Dubova, tomēr arī viņa norāda, ka pētījumi par aizguvumu adaptācijas un asimilācijas problēmām būtu jāturpina (Dubova 2013, 25).

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” norādīts, ka svešvārds ir „no citas valodas aizgūts un aizguvējvalodas gramatiskajai sistēmai gramatiski pielāgots aizguvums, kura citvalodisko cilmi (pēc atsevišķām fonētiskām un/vai morfoloģiskām pazīmēm) uztver aizguvējvalodas lietotāju vairākums” (VPSV 2007, 384), bet internacionālisms – „vārds, ko savstarpēji atbilstošā izrunā un rakstībā un vienādā nozīmē lieto vismaz trijās dažādu valodu grupu valodās” (VPSV 2007, 162).

Šajā rakstā pieņemtā izpratne lielā mērā atbilst „Valodniecības pamatterminu skaidrojošās vārdnīcas” svešvārda definīcijai, paturot prātā, ka svešvārdi bieži ir internacionālismi, bet vienlaikus tie ne vienmēr ir tādi, ko aizguvējvalodas lietotāju vairākums uztver par svešiem, neparastiem. Lai svešvārdu atlase šī raksta vajadzībām būtu skaidra un objektīva, svešvārdi pēc iespējas pārbaudīti jaunākajās svešvārdu vārdnīcās (Baldunčiks 2007; Cebura 2019). Vārdnīcu autori gan atzīst, ka ne visi šajās vārdnīcās ievietotie vārdi uzskatāmi par svešvārdiem, jo sastādītāji svešvārda kategorijā iekļāvuši no asimilācijas un funkcionēšanas viedokļa neviendabīgus vārdus (Baldunčiks 2007, 6), turklāt visi svešvārdi, piemēram, jaunākie, vārdnīcās nemaz nav iekļauti.

Biežāk lietoto svešvārdu sarakstu izveide

Interesanti, ka svešvārdu apjomu jau pirms 60 gadiem analizējis arī Arturs Ozols. A. Laua, atsaucoties uz viņa referāta datiem (proti, „Rīgas Balss” 1962. gada 13. marta numurā 6400 vārdu plašā tekstā ir 1077 internacionālismi, bet „Jaunāko Ziņu” 1939. gada 17. jūnija numurā tāda paša apjoma tekstā ir tikai 502 internacionālismi), konstatē, ka sakarā ar plašajām izglītības iespējām, kultūras, zinātnes un tehnikas attīstību sevišķi strauji paplašinās internacionālismu lietošana un ka 1962. gada izdevumā ir „divreiz vairāk internacionālismu nekā buržuāziskās Latvijas izdevumā priekš 23 gadiem” (Laua 1969, 129).

Izmantojot tekstu korpusu, mūsdienās ir daudz vieglāk kvantitatīvi analizēt plašāku teksta apjomu. Lai salīdzinātu svešvārdu lietojumu 2016. un 2008. gadā, no periodikas korpusa atlasīti attiecīgajos gados publicētie teksti un izveidoti šajos tekstos lietoto verbu, substantīvu un adjektīvu biežuma saraksti, iekļaujot tajos vārdus, kuru relatīvais biežums korpusā ir vismaz 0,00002 (t. i., uz 100 000 vārdlietojumiem tas ir sastopams vismaz divas reizes). Tātad 2016. gada biežuma sarakstā iekļauti vārdi, kas attiecīgā gada tekstos lietoti vismaz 35 (substantīvi un adjektīvi) vai 36 (verbi) reizes, bet 2008. gada biežuma sarakstā iekļauti vārdi, kas lietoti vismaz 16 reižu. Šajos sarakstos, pamatojoties uz iepriekšējā nodaļā aprakstītajiem kritērijiem un turpmāk norādītajiem izņēmumiem, atlasīti svešvārdi. Tie svešvārdi, par kuriem radās šaubas, salīdzināti ar iepriekšminētajām svešvārdu vārdnīcām – ja vārds nav atrasts „Svešvārdu vārdnīcā” (Baldunčiks 2007), tas meklēts „Ilustrētajā svešvārdu vārdnīcā” (Cebura 2019), kas ir apjomīgāka. Piemēram, vārds *salsa*, kas bijis diezgan populārs 2008. gadā, atrasts tieši „Ilustrētajā svešvārdu vārdnīcā”. Turpretim 2016. gada korpusā bieži sastopamais svešvārda *informācija* īsinājums *info* (54²) nav ievietots nevienā no vārdnīcām, un tas ir saprotami, jo šāda leksēma drīzāk uzskatāma par sarunvalodas elementu, turklāt korpusā tā lietota galvenokārt vienā izdevumā – Aglonas, Dagdas un Krāslavas avīzē „Ezerzeme”. Domājams gan, ka mūsdienu periodikā šī leksēma, kuras popularitātes pieaugumu noteikti ietekmējis zīmju skaita ierobežojums tviterī, ir izplatījusies daudz plašāk.

Raksta izstrādes gaitā atklājās, ka nevienā no izmantotajām vārdnīcām nav atrodamas arī leksēmas, par kurām raksta autorēm nav šaubu, ka tie ir svešvārdi, – *fitness* (42) un *džihādists* (41). Arī šie svešvārdi 2016. gada korpusā

² Šeit un turpmāk ar skaitli iekavās apzīmēts attiecīgās leksēmas vārdlietojumu skaits tekstu korpusā.

ir ļoti populāri, bet nav sastopami 2008. gada korpusā, tomēr tie atšķirībā no leksēmas *info* izveidotajos svešvārdu sarakstos ir paturēti.

Svešvārdu sarakstu izveidē galvenais kritērijs (ar nelielām atkāpēm) ir – ja vārda nav vārdnīcā, tas sarakstā netiek iekļauts. Svešvārdu sarakstā netika atstātas arī dažas bieži lietotas leksikas grupas – svešvalodu cilmes skaitļi, mēnešu, mērvienību, tautu nosaukumi, kas vārdnīcās ir iekļauti, bet šajā rakstā netiek aplūkoti, piemēram, *miljons, maijs, minūte, anglis*. Šāda pieeja ļauj samazināt analizējamo datu apjomu un iegūt daudzveidīgāku datu kopu.

Svešvārdu sarakstos netika paturētas šādas leksēmas:

- 1) salikteni, kas nav atrodami vārdnīcās:
 - pat ja salikteņu daļas atsevišķi atrodamas (Baldunčiks 2007), piemēram, *eirolīga, meistarklase, kinoteātris*;
 - pat ja vārdnīcā ir salikteņa pirmā daļa, piemēram, *kinolente, struktūrvienība, kapitālsabiedrība*;
 - pat ja vārdnīcā ir salikteņa otrā daļa, piemēram, *pamatkapitāls, izpilddirektors, siltumenerģija*;
- 2) deverbāli substantīvu darinājumi ar latviskām izskaņām, ja tādi nav ievietoti svešvārdu vārdnīcās, piemēram, *plānošana, kredītešana, finansēšana, finansējums, grupējums, ražotājs*;
- 3) adjektīvs ar latvisku izskaņu *talantīgs*;
- 4) salīdzinoši bieži lietotie priedēkļverbi *noformēt* (arī substantīvs *noformējums*), *ieplānot, ieinteresēt*.

LVK2018 gramatiskā marķējuma īpatnības

LVK2018 ir automātiski morfoloģiski marķēts, t. i., katram vārdlietojumam ir automātiski pievienotas tam atbilstošas morfoloģiskās pazīmes (piemēram, dzimte, skaitlis, locījums, deklinācija lietvārdam) un pamatforma (Levāne-Petrova 2019, 140). Šim rakstam atlasītas visas pamatformas, kas marķētas kā lietvārdi, verbi vai adjektīvi. Gadījumos, kur iespējami homonīmi vai homogrāfi, korpusa piemēri manuāli pārskatīti, lai paturētu tikai svešvārdus, piemēram, *mērs* 'pašvaldības vadītājs' (neiekļaujot mērišanas vienības nozīmi). Tāpat ņemts vērā, ka automātiskajā marķējumā ne vienmēr precīzi ir nošķirtas homoformas, piemēram, 2016. gada korpusā ļoti populāra ir pamatforma *pasta* (85). Tomēr, aplūkojot piemērus, redzams, ka šāda pamatforma kļūdaini pievienota arī 1. deklinācijas lietvārda *pasts* vienskaitļa ģenitīva formai, bet svešvārds *pasta* parādās tikai 21 reizi, tādēļ biežāk lietoto svešvārdu sarakstā neiekļaujas.

Substantīvu sarakstos kā atsevišķas vienības ievietoti amata nosaukumi abās dzimtēs, piemēram, *aktieris, aktrise; modelis, modele; politiķis, politiķe*, jo tie gramatiski marķēti ar konkrētās dzimtes pamatformu. Nedaudz atkāpjoties no kritērija „ir vārdnīcā”, sarakstā atstāts arī deminutīvs *ballīte*, kas abos korpusos sastopams biežāk nekā leksēma *balle*.

Noliegtie verbi un adjektīvi korpusā tiek uzskatīti par atsevišķām leksēmām, tie netiek pieskaitīti nenoliegtajām leksēmām (resp., teikumā *Par zaudējumu apjomu policija neinformē* verba pamatforma ir *neinformēt*, nevis *informēt*). Neviens noliegtais verbs nav lietots tik bieži, lai iekļūtu starp biežāk lietotajiem svešvārdiem, bet adjektīvu sarakstā ir iekļuvus vārds *nelegāls* (2016: 110; 2008: 30).

Jāpiebilst, ka adjektīviskie divdabji ir nonākuši verbu, nevis adjektīvu sarakstā, jo tie ir marķēti kā verba formas ar atbilstošu pamatformu, piemēram, *luminiscējošs* un *luminiscēt*.

Biežāk lietotie svešvārdi

Pēc rūpīgas Periodikas korpusa biežuma sarakstu analīzes šajā rakstā izmantotajos biežuma sarakstos ir iekļauti:

- 1) 2016. gads: 58 verbi, 110 adjektīvi, 665 substantīvi;
kopā 833 svešvārdi;
- 2) 2008. gads: 59 verbi, 124 adjektīvi, 658 substantīvi;
kopā 841 svešvārds.

Kā redzams, svešvārdu kopējais skaits šajos laika posmos īpaši neatšķiras, un, balstoties uz statistiku, nevar apgalvot, ka svešvārdu daudzums latviešu valodas tekstos nepilnas desmitgades laikā ir būtiski pieaudzis.

Iegūtie svešvārdu biežuma saraksti ļauj noskaidrot vēl kādu interesantu informāciju – kāds latviešu valodā ir svešvārdu īpatsvars triju analizēto vārdšķiru biežāk lietoto vārdu kopās un kurā vārdšķirā to ir visvairāk (sk. 1 tabulu). Skaidrs, ka skaita ziņā lielākā daļa svešvārdu ir lietvārdi (tāpat kā lielākā daļa periodikā lietoto vārdu vispār), tas atspoguļojas arī 2. tabulā ar 50 biežāk lietotajiem svešvārdiem – starp tiem ir tikai daži verbi un adjektīvi. Bet vislielākais svešvārdu īpatsvars ir adjektīvu kopā. Pārsteidzoši, bet gandrīz trešdaļa biežāk lietoto adjektīvu – 31 % un mazliet vairāk par 29 % – ir svešvārdi. Lietvārdi atpaliek tikai nedaudz, savukārt biežāk lietotie verbi ir ļoti latviski – tajos ir mazāk nekā 7 % svešvārdu. Jāņem vērā, ka šādas svešvārdu un latviskas cilmes vārdu proporcijas ir konstatētas tieši starp biežāk lietotajiem attiecīgās vārdšķiras vārdiem. Apskatot lielāku vārdu skaitu, rezultāti varētu atšķirties.

Vārdšķira	2008. gads	2016. gads
Substantīvi	27,04 %	25,90 %
Verbi	6,37 %	6,62 %
Adjektīvi	31,00 %	29,10 %

1. tabula. Svešvārdu īpatsvars Periodikas korpusā

2016. gads			
	Svešvārds	Vārdlietojumu skaits	Vārdšķira
1.	eiro	2655	subst.
2.	komanda	2320	subst.
3.	grupa	2209	subst.
4.	aģentūra	1573	subst.
5.	centrs	1494	subst.
6.	aktieris	1421	subst.
7.	projekts	1381	subst.
8.	informācija	1354	subst.
9.	informēt	1341	verbs
10.	aktrise	1271	subst.
11.	rezultāts	1256	subst.
12.	čempionāts	1184	subst.
13.	mūzika	1181	subst.
14.	sports	1138	subst.
15.	koncerts	1138	subst.
16.	konkurss	1132	subst.
17.	sezona	1071	subst.
18.	plānot	1049	verbs
19.	turnīrs	991	subst.
20.	policija	971	subst.
21.	ministrs	963	subst.
22.	ministrija	934	subst.
23.	programma	925	subst.
24.	persona	920	subst.
25.	kultūra	889	subst.
26.	filma	831	subst.
27.	prezidents	794	subst.

2008. gads			
	Svešvārds	Vārdlietojumu skaits	Vārdšķira
1.	situācija	622	subst.
2.	policija	577	subst.
3.	rajons	574	subst.
4.	rezultāts	570	subst.
5.	grupa	564	subst.
6.	projekts	554	subst.
7.	centrs	543	subst.
8.	problēma	510	subst.
9.	persona	485	subst.
10.	informācija	484	subst.
11.	ministrs	466	subst.
12.	banka	458	subst.
13.	komanda	451	subst.
14.	sistēma	446	subst.
15.	ministrija	403	subst.
16.	informēt	349	verbs
17.	sports	353	subst.
18.	process	349	subst.
19.	produkts	323	subst.
20.	programma	303	subst.
21.	sociāls	295	adj.
22.	prezidents	289	subst.
23.	kultūra	286	subst.
24.	plānot	280	verbs
25.	partija	275	subst.
26.	budžets	263	subst.
27.	interese	261	subst.

2016. gads			
	Svešvārds	Vārdlietojumu skaits	Vārdšķira
28.	sociāls	790	adj.
29.	festivāls	771	subst.
30.	basketbols	767	subst.
31.	klubs	756	subst.
32.	problēma	746	subst.
33.	sistēma	744	subst.
34.	situācija	729	subst.
35.	mačs	728	subst.
36.	nacionāls	696	adj.
37.	teātris	694	subst.
38.	fotogrāfija	671	subst.
39.	pacients	666	subst.
40.	process	662	subst.
41.	treneris	643	subst.
42.	komisija	630	subst.
43.	produkts	625	subst.
44.	banka	604	subst.
45.	deputāts	571	subst.
46.	reģions	544	subst.
47.	mode	541	subst.
48.	numurs	536	subst.
49.	portāls	533	subst.
50.	klase	521	subst.

2008. gads			
	Svešvārds	Vārdlietojumu skaits	Vārdšķira
28.	teritorija	254	subst.
29.	klase	254	subst.
30.	dati	251	subst.
31.	konkrēts	250	adj.
32.	juridisks	250	adj.
33.	čempionāts	247	subst.
34.	komisija	243	subst.
35.	summa	241	subst.
36.	speciālists	236	subst.
37.	konkurss	236	subst.
38.	aģentūra	233	subst.
39.	ekonomisks	232	adj.
40.	klients	230	subst.
41.	teātris	229	subst.
42.	deputāts	227	subst.
43.	kvalitāte	220	subst.
44.	mūzika	218	subst.
45.	nacionāls	216	adj.
46.	administratīvs	210	adj.
47.	finanses	208	subst.
48.	partneris	206	subst.
49.	kredits	203	subst.
50.	eiro	202	subst.

2. tabula. Piecdesmit 2016. gadā un 2008. gadā biežāk lietotie svešvārdi

Gandrīz piektā daļa svešvārdu ir mainīga, t. i., tāda, kas ir atrodama tikai vienā sarakstā. Piemēram, 2016. gada sarakstos ir 13 verbi, 20 adjektīvi un ap 140 substantīvu, kas nav sastopami 2008. gada biežāk lietoto svešvārdu sarakstos.

Atšķirības substantīvu sarakstos (lielākā daļa 2. tabulā redzamo biežāk lietoto svešvārdu ir lietvārdi, tāpēc atsevišķs biežāk lietoto lietvārdu saraksts šeit netiek publicēts) acīmredzot liecina par laikmetu un aktuālajām reālijām, piemēram, 2008. gadā populārie lietvārdi – *demokrātija, konstitūcija, hipotēka,*

referendums, privatizācija, margarīns – nav atrodami vai ļoti reti atrodami 2016. gada korpusā. Var pieņemt, ka, piemēram, *privatizācija* vairs nav aktuāla, turpretim *demokrātija* kļuvusi pašsaprotama, bet tikpat labi tam var būt arī kāds cits skaidrojums. Tāpat 2016. gada korpusā nav atrodams vārds *santīms*, kas 2008. gada sarakstā vēl ieņem 132. vietu. Latvijas nacionālās valūtas maiņa 2014. gadā ietekmējusi ne vien leksēmas *santīms* izzušanu no 2016. gada periodikas korpusa, bet arī vārdu *eiro* (1. vieta) un *cents* (543. vieta) iekļūšanu 2016. gada biežāk lietoto svešvārdu sarakstā.

Līdzīgi ir ar svešvārdu *rajons*, kas 2008. gada administratīvi teritoriālās reformas dēļ šī gada biežuma sarakstā ieņem augsto 3. vietu. Tomēr šī leksēma, protams, nav izzudusi no 2016. gada korpusa, jo tai ir arī citas plaši lietotas nozīmes.

Šķietami populārs 2008. gada korpusā ir vārds *manipulators*, kas 2016. gadā konstatēts tikai divas reizes, tomēr, sīkāk aplūkojot 2008. gada korpusa datus, var secināt, ka no kopumā atrastajiem 39 piemēriem 38 ir lietoti vienā tekstā. Tajā par manipulatoriem tiek saukti cilvēki, kas „mēģina uzspiest citiem sev izdevīgus uzvedības modeļus” (LVK2018).

2008. gada biežuma sarakstā iekļuvis arī svešvārds *fenomens* (piemēram, vārdkopās *pievilcības fenomens, melošanas fenomens, interesants fenomens, dežavu fenomens* (LVK2018)), kas 2016. gada korpusā sastopams tikai četras reizes. Jaunākajā korpusā turpretim nostiprinājies no valodas kultūras viedokļa negatīvi vērtētais svešvārds *etaps* ‘posms’ (sk. Freimane 1993, 378), kas nav iekļuvis 2008. gada biežāk lietoto svešvārdu kopā.

2016. gada korpusā popularitāte pieaugusi vārdiem *Kremlis*, kas izplatījies kā Krievijas valdības nosaukums, *rotācija*, kas arvien biežāk apzīmē darbinieku nomainīšanu, un *kapacitāte*, kas visai plaši lietota, apzīmējot dažādu iestāžu spējas un jaudu (*VID kapacitāte, ministriju kapacitāte, Valsts kancelejas kapacitāte* (LVK2018)). Šie vārdi nav iekļuvuši 2008. gada biežuma sarakstā, bet korpusā ir sastopami.

Pavisam no jauna ne tikai 2016. gada korpusā kopumā, bet arī biežāk lietoto vārdu sarakstā ienākušas tādas leksēmas kā *vegāns, fitness, džihādists, politiķe, tenisiste*, kas nav atrodamas 2008. gada korpusā. Svešvārds *vegāns* gan lietots tikai četros dokumentos, bet kopējais vārdlietojumu skaits sasniedz 54, un var teikt, ka tā popularitāte saistāma ar vegānisma kā atšķirīga uztura režīma un dzīvesveida izplatīšanos sabiedrībā. Savukārt vārdnīcās neievietotais vārds *fitness* (50) diezgan daudzveidīgi lietots dažādos izdevumos un sastopams ne vien tādās vārdkopās kā *fitnesa trenere/speciāliste/entuziaste, fitnesa trenāžieris/apģērbs/pulkstenis/aproce, fitnesa klubs/centrs, fitnesa konkurss/sacensības*, bet arī vārdkopās *fitnesa noslēpums* un *fitnesa tirgus* (LVK2018).

Interesanti arī noskaidrot, kādēļ 2016. gada tekstos atšķirībā no 2008. gada tekstiem tik bieži sastopami atsevišķu amatu vai profesiju nosaukumi sieviešu dzimtē. Korpusa analīze ļauj secināt, ka līdz ar Latvijas labāko tenisistu Aļonas Ostapenko un Anastasijas Sevastovas panākumiem sieviešu teniss kopumā 2016. gada periodikā aprakstīts ļoti bieži – minētas gan vairākas Latvijas tenisistes, gan arī dažādas ārzemju tenisistes.

Leksēmas *politīke* iekļūšana biežāk lietoto svešvārdu kopā vedina domāt, ka 2016. gadā Latvijā ir daudz vairāk sieviešu politiķu. Korpusa izpēte gan liecina, ka periodikā patiešām minētas vairākas spilgtas politiķes (Sandra Kalniete, Ināra Mūrniece, Laimdota Straujuma u. c.). Tomēr gandrīz puse vārdlietojumu (19 no 41) attiecas uz vienu politiķi – Solvitu Āboltiņu: gan atreferēts viņas sacītais, gan apspriests politiķes *publiskais tēls, mulķīgā izrunāšanās, izteikumi un stila maiņa* (LVK2018).

Verbu un adjektīvu kopās atšķirības nav tik ievērojamas, saraksti ir daudz vienveidīgāki.

Adjektīvu sarakstos (30 biežāk lietotos adjektīvus sk. 3. tabulā) neparādās vārdi, kas vienā korpusā ir biežāk lietoto svešvārdu sarakstā, bet otrajā korpusā vispār nav konstatēti, tātad par būtisku adjektīvu maiņu runāt nevar. Ja aplūko 2016. gada adjektīvu sarakstu, var redzēt, ka līdz pat 57. pozīcijai adjektīvi, kas atrodami šajā kopā, sakrīt ar adjektīviem, kas ir 2008. gada sarakstā, tikai atšķirīgā pozīcijā. Vienīgais adjektīvs, kas kļuvis ļoti populārs 2016. gadā (92. pozīcija) salīdzinājumā ar 2008. gadu (tikai divi piemēri korpusā kopumā), ir *skandalozs*. Tas bieži lietots vārdkopās, kur nosaukta konkrēta persona (*skandalozais Kaimiņš, skandalozā Agnese Rakovska* (LVK2018)) vai persona kopā ar tās amatu (*skandalozais Saeimas deputāts Artuss Kaimiņš, skandalozais dizaineris Dāvids, skandalozā politiķe Solvita Āboltiņa* (LVK2018)). Pārējie adjektīvi, ja arī nav iekļauti otrajā sarakstā, tomēr ir atrodami korpusā vismaz piecas vai vairāk reizes.

2016. gads		
	Svešvārds	Vārdlietojumu skaits
1.	sociāls	790
2.	nacionāls	696
3.	olimpisks	440
4.	populārs	391
5.	konkrēts	365
6.	aktīvs	355
7.	profesionāls	331
8.	fizisks	331
9.	reģionāls	323
10.	publisks	293
11.	tehnisks	290
12.	privāts	290
13.	muzikāls	254
14.	politisks	242
15.	interesants	237
16.	pozitīvs	226
17.	rezultatīvs	219
18.	ekonomisks	213
19.	speciāls	209
20.	elektronisks	205
21.	centrāls	200
22.	aktuāls	196
23.	administratīvs	191
24.	oficiāls	189
25.	regulārs	181
26.	seksuāls	156
27.	reāls	156
28.	medicīnisk	152
29.	tradicionāls	146
30.	obligāts	141

2008. gads		
	Svešvārds	Vārdlietojumu skaits
1.	sociāls	295
2.	konkrēts	250
3.	juridisks	250
4.	ekonomisks	232
5.	nacionāls	216
6.	administratīvs	210
7.	politisks	165
8.	profesionāls	157
9.	fizisks	149
10.	mobils	142
11.	privāts	141
12.	pozitīvs	138
13.	tehnisks	122
14.	centrāls	119
15.	interesants	117
16.	publisks	111
17.	aktīvs	110
18.	reāls	102
19.	speciāls	98
20.	olimpisks	97
21.	reģionāls	91
22.	seksuāls	88
23.	aktuāls	84
24.	individuāls	81
25.	tradicionāls	78
26.	kvalitatīvs	78
27.	populārs	77
28.	negatīvs	77
29.	emocionāls	76
30.	finansiāls	68

3. tabula. Trīsdesmit 2016. gadā un 2008. gadā biežāk lietotie adjektīvi (svešvārdi)

Verbu sarakstos pirmajiem pieciem gandrīz sakrīt pat pozīcijas (sk. 4. tabulu). Interesanti, ka biežuma ziņā gan 2016., gan 2008. gadā no sekotājiem ir krietni atrāvušies pirmie divi – *informēt* un *plānot*. Pirmais no tiem tik bieži lietots ziņu tekstu specifikas dēļ, kur parasti tiek norādīts informācijas avots (*Veselības ministrija informē* [..]; *Kā informē Rīgas Domes pārstāvji* [..]; *Prese informē* [..] (LVK2018)). Atšķirības abu apskatīto gadu verbu kopās, šķiet, daļēji skaidrojamas ar tekstu specifiku, nevis leksēmu popularitātes maiņu. Tā, piemēram, 2016. gada biežāk lietoto svešvārdu sarakstā sastopam vārdus *filmēties* un *fotografēties*, kuru nav 2008. gada korpusā. Tāpat vecākajā korpusā nav vārda *debitēt* un tikai divas reizes parādās verbs *triumfēt*. Šos verbus, iespējams, varētu uzskatīt par sporta nozares modes vārdiem – vairāk nekā puse no *debitēt* lietojumiem un gandrīz visi *triumfēt* lietojumi (71 no 74) konstatēti ziņās par sportu. Jau 2016. gada periodikā populārs kļūst arī darbības vārds *pozēt* (2016. gada korpusā – 38, 2008. gada korpusā – vienu reizi): *pozē* ne tikai *slavenības*, *zvaigznes*, *modeles*, *aktrises* un *sabiedrībā zināmas personas* (LVK2018), bet arī šo personu bērni.

2016. gads		
	Svešvārds	Vārdlietojumu skaits
1.	informēt	1341
2.	plānot	1049
3.	organizēt	364
4.	konstatēt	356
5.	reģistrēt	349
6.	publicēt	289
7.	startēt	256
8.	komentēt	194
9.	realizēt	190
10.	abonēt	175
11.	prezentēt	168
12.	publiskot	153
13.	kontrolēt	144
14.	prognozēt	143
15.	demonstrēt	136
16.	interesēt	98

2008. gads		
	Svešvārds	Vārdlietojumu skaits
1.	informēt	349
2.	plānot	280
3.	konstatēt	166
4.	organizēt	149
5.	reģistrēt	132
6.	realizēt	119
7.	prognozēt	109
8.	startēt	79
9.	publicēt	75
10.	analizēt	75
11.	kontrolēt	70
12.	komentēt	61
13.	regulēt	60
14.	reaģēt	59
15.	fiksēt	57
16.	likvidēt	53

17.	fiksēt	90
18.	kritizēt	88
19.	filmēties	86
20.	likvidēt	85
21.	reaģēt	82
22.	studēt	81
23.	koncentrēties	81
24.	finišēt	81
25.	analizēt	80
26.	garantēt	78
27.	akcentēt	78
28.	pretendēt	76
29.	kursēt	76
30.	triumfēt	74

17.	garantēt	49
18.	demonstrēt	49
19.	interesēt	46
20.	studēt	44
21.	precizēt	41
22.	finansēt	39
23.	prezentēt	37
24.	akcentēt	37
25.	ignorēt	36
26.	interesēties	35
27.	diskutēt	35
28.	kompensēt	32
29.	motivēt	31
30.	deklarēt	31

4. tabula. Trīsdesmit 2016. gadā un 2008. gadā biežāk lietotie verbi (svešvārdi)

Secinājumi

Korpusa datu pētījums ļauj secināt, ka astoņu gadu laikā svešvārdu īpatsvars periodikas tekstos nav mainījies. Arī kvalitatīvās izmaiņas ir samērā nelielas – leksēmas drīzāk maina pozīciju biežuma sarakstā, nevis to vispār zaudē vai sarakstā ienāk no jauna.

Rakstā izmantotā analīzes metode gan neļauj konstatēt leksēmas, kas ikdienā uzkrītoši pamanāmas un šķietami liecina par svešvārdu pārdaudzumu latviešu valodā, piemēram, tādus nevēlamus vai neveiksmīgus aizguvumus kā *eskalācija* (visā 2005.–2016. gada Periodikas korpusā tikai 11 vārdlietojumu), *eskalēt* (PK trīs vārdlietojumi), *eskalēties* (PK divi vārdlietojumi), *ekspektācijas* (PK divi vārdlietojumi – viens no tiem kļūdainis, ar pamatformu *ekspektācijs*, bet otrs – teikumā, kurā blakus lietots arī attiecīgais latviskas izcelsmes vārds: *Nesamērīgi lielas stipendijas var radīt nepamatotas ekspektācijas un gaidas*), *ekselence* 'izcilība' (PK pieci vārdlietojumi). Tas saistīts gan ar korpusa specifiku – periodikā ievietoti pārsvarā rediģēti teksti literārajā valodā (iespējams, zinātniskajos tekstos nevēlamu aizguvumu būtu vairāk), gan arī ar korpusā ievietoto tekstu publicēšanas laiku – tas, kas šobrīd ir populārs, pirms dažiem gadiem, iespējams, vēl nebija aktuāls un LVK2018 nav sastopams (piemēram, *inflenceris*, *hakatons*, *episks*). Par to varēs spriest precīzāk, kad būs pieejams 2019. gada periodikas korpus.

Biezums ir tikai viens no pētāmajiem svešvārdu lietošanas aspektiem. Atsevišķi būtu jāvērtē to iederība un lietderība tekstā, jo nozīmes ziņā neskaidrs vai nemotivēti lietots svešvārds var radīt iespaidu, ka svešvārdu ir par daudz arī tad, ja absolūtos skaitļos to lietojums nav tik biežs.

Avots

LVK2018 – *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>

1. Augstkalne 1998 – Augstkalne, Rūta (red.). *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998.
2. Baldunčiks 2005 – Baldunčiks, Juris. Ar leksikas aizgūšanu saistītie jēdzieni un terminoloģija mūsdienu latviešu valodniecībā. *Linguistica Lettica*. Nr. 14. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005, 174.–188. lpp.
3. Baldunčiks 2007 – Baldunčiks, Juris (red.). *Svešvārdu vārdnīca*. Lab., papild. 3. izd. Rīga : Jumava, 2007.
4. Cebura 2019 – Cebura, Aina (red.). *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2019.
5. Dubova 2013 – Dubova, Agnese. *Politiskās jomas svešvārdi vācu 20. gadsimta leksikogrāfiskajos avotos sastatījumā ar latviešu valodu*. Promocijas darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2013.
6. Freimane 1993 – Freimane, Inta. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
7. Laua 1969 – Laua, Alīse. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1969.
8. Levāne-Petrova 2019 – Levāne-Petrova, Kristīne. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus, tā nozīme gramatikas pētījumos [tiešsaistē]. *Valoda: nozīme un forma 10*. Rīga : LU apgāds, 2019, 132.–146. lpp. [skatīts 15.09.2020.]. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Valoda-nozime-forma/VNF-10/vnf_10-12_Levane_Petrova.pdf
9. Skujiņa 2007 – Skujiņa, Valentina (red.). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Daudzās sejas, daudzie vārdi: „Facebook” nosaukuma varianti latviešu valodā

Ievads: par virtuāliem vietvārdiem un ne tikai

Gan mūsu ikdienā, gan arī zinātnē arvien nozīmīgāku vietu ieņem internets, tostarp tāda mums daudziem aktuāla parādība kā sociālo tīklu vietnes. Pēdējo pārdesmit gadu laikā jau ir bijis ne mazums pētījumu dažādās valodniecības nozarēs par dažādām ar interneta lietošanu saistītām valodas parādībām. Šoreiz pievērsīsimies tematam, kas galvenokārt saistās ar socioonomastikas jomu – citiem vārdiem sakot, ir analizējams gan no onomastikas, gan sociolingvistikas skatpunkta¹. Jāpiebilst, ka digitālās vides onomastiskie pētījumi, kā novērots, biežāk saistās ar virtuālajiem antroponīmiem, resp., personvārdiem, – dažādiem tiešsaistē izmantotajiem lietotājvārdiem (*usernames*). Savukārt šī raksta uzmanības centrā ir, metaforiski izsakoties, virtuālie toponīmi, resp., vietvārdi. Turklāt šis temats ir saistīts arī ar datorlingvistiku, terminoloģiju, stilistiku u. c. valodniecības nozarēm.

Lai arī ikdienas sarunvalodā ir pierasts runāt vienkārši par *sociālajiem tīkliem* (*social networks*) vai saīsināti par *socīkliem*, ar to domājot tādas interneta vietnes kā „Facebook”, „Twitter” vai „Draugiem.lv”, eksperti uzsver, ka tas nav precīzi. Piemēram, Jānis Buholcs norāda, ka „jēdziena lietojums šādā nozīmē jau komunikācijas *rīku* ar komunikācijas *procesu*” (Buholcs 2018). Tādēļ korekts šī jēdziena apzīmējums (vismaz oficiālā tekstā) ir *sociālo tīklu vietne* (*social networking site*) vai *sociālo tīklu platforma* (*social networking platform*). Sociālais tīkls kā tāds nozīmē savstarpēji saistītu cilvēku kopumu plašākā nozīmē, ne tikai internetā, un sociālie tīkli ir eksistējuši vienmēr, arī pirms interneta un attiecīgo interneta vietņu izgudrošanas. Jāpiebilst, ka sociālo tīklu vietnes ir tikai viens no sociālo mediju veidiem. Pie sociālajiem medijiem pieskaitāmi arī blogi (interneta dienasgrāmatas), forumi (diskusiju vietnes) u. c. (vairāk par to sk. Buholcs 2020).

¹ Somu valodnieki Terhi Ainiala (*Terhi Ainiala*) un Jans Ola Estmans (*Jan-Ola Östman*) uzsver, ka socioonomastika galvenokārt aplūko īpašvārdu lietojumu, variācijas un lietotāju attieksmi – atšķirībā no tradicionālās onomastikas, kas fokusējas uz īpašvārdu etimoloģiju un tipoloģiju (Ainiala, Östman 2017, 2).

Šobrīd viena no pasaulē populārākajām un izplatītākajām sociālo tīklu vietnēm neapšaubāmi ir Marka Cukerberga² (*Mark Zuckerberg*) dibinātais „Facebook” (turpmāk tekstā – FB). Tā nosaukums daudziem no mums ir kļuvis par ikdienas diskursa neatņemamu daļu, jo FB mēs gan pavadām laiku un veicam dažādas darbības, gan arī bieži to pieminam, aprakstot tur piedzīvoto vai arī atsaucoties uz tur uzzināto. Citiem vārdiem sakot – mums ļoti bieži nākas to saukt vārdā. Tieši šim vārdam resp. vārdiem un tam, kā un kāpēc tie veidojušies, ir veltīts šis raksts.

Vispirms jāprecizē, kurai no onomastikas apakšnozarēm pieder interneta vietņu nosaukumu un jo īpaši sociālo tīklu vietņu nosaukumu pētniecība. No visiem onīmu veidiem, kādus pazīst un analizē mūsdienu onomastika, visatbilstošākais šai parādībai šķiet *ergonīma* jēdziens. Jāpiebilst, ka *ergonīms* ir viens no tiem Padomju Savienībā radītajiem valodniecības terminiem, kurus Rietumu pasaulē pazīst salīdzinoši maz un lieto galvenokārt bijušā t. s. Austrumu bloka valstu valodnieki. (Kā šī termina pirmavotu parasti min 1978. gadā izdoto Natālijas Podoļskas (*Наталья Подольская*) sastādīto onomastikas terminu vārdnīcu.) Taču nenoliedzami *ergonīms* ir ērts un ietilpīgs apzīmējums uzņēmumu, iestāžu u. c. nosaukumiem. Kā norādījusi Solvita Berra (Pošeiko), vācu valodniecībā termins *ergonīms* (resp., *das Ergonym*) tiek attiecināts arī uz dažādu produktu, pakalpojumu, mākslas darbu u. c. nosaukumiem (Pošeiko 2015, 142). Angļu valodas vidē šādus un līdzīga satura īpašvārdus apzīmē arī ar terminiem *commercial name* ‘komerciālais nosaukums’, *company name* ‘uzņēmuma nosaukums’, *business name* ‘biznesa nosaukums’, *brand name* ‘zīmols’, *product name* ‘produkta nosaukums’, *trademark* ‘prečzīme’ u. c.

Lai gan interneta vietņu nosaukumi pēc satura un būtības jāuzskata par *ergonīmiem*, tiem piemīt arī dažas toponīmu, resp., vietvārdu, pazīmes. Pirmkārt, iemesls tam ir psiholoģisks – sociālo tīklu vietnes, kaut arī virtuālas, tomēr tiek uztvertas līdzīgi kā reālās pasaules vietas vai telpas, nevis vienkārši kā saziņas instruments. Tajās veidojas cilvēku kopienas, norisinās sabiedriskā dzīve un veidojas emocionāla piesaiste gan kopienas līdzcilvēkiem, gan apkārtējai videi. Kā pārliecinājušies daudzi šo vietņu lietotāji, pēkšņas vizuālas vai funkcionālas pārmaiņas vietnes saskarnē jeb interfeisā mēdz izraisīt nepatīkamu sajūtu – līdzīgi kā, piemēram, koku izciršana vai nepievilcīgas ēkas parādīšanās pierastā reālās vides ainavā. Tā, piemēram, šī raksta tapšanas laikā FB norisinājās pakāpeniska pāreja no iepriekšējā saskarnes dizaina uz

² Lai gan par viņa uzvārda oficiālo latviskoto variantu tiek uzskatīts *Zakerbergs* (atveidojot vārdu *Zuckerberg* nevis no vāciskās oriģinālformas, bet no tā izrunas mūsdienu ASV), tomēr būtu ieteicams kā paralēlu atzīt arī variantu *Cukerbergs*, kas ir vēsturiski precīzāks un ko lieto Latvijas sabiedrības absolūtais vairākums.

jaunu, par ko daudzi FB lietotāji bija un joprojām ir vīlušies un neapmierināti. Tas ir saprotami, it īpaši ņemot vērā statistikas datus, ka FB lietotāju vidū arvien pieaug vecākās paaudzes pārstāvju skaits un samazinās pusaudžu un jauniešu skaits (Aboulhosn 2020). Citiem vārdiem sakot – mēs, FB lietotāji, kļūstam arvien „pieaugušaķi” un zināmā mērā konservatīvāķi, tādēļ arvien nelabprātāk pieņemam tehniskas izmaiņas un jauninājumus, ja pēc tiem nav īpašas praktiskas nepieciešamības.

Otrkārt, arī valodnieciskā ziņā interneta vietņu nosaukumi piedzīvo līdzīgus procesus kā toponīmi – vismaz latviešu valodas lietotāju vidē un neformālā saziņā (ko sīkāk aplūkosim mazliet vēlāk). Saskaņā ar latviešu valodas tradīciju un arī spēkā esošajām likuma normām citvalodu toponīmi tiek transkribēti³ jeb atveidoti pēc izrunas un pielāgoti latviešu gramatikai un ortogrāfijai. Piemēram, 2012. gadā pieņemtie Ministru kabineta (MK) „Vietvārdu informācijas noteikumi” nosaka: „Ārvalstu vietvārdus latviešu valodā atveido atbilstoši Valsts valodas likuma prasībām un citvalodu īpašvārdu atveides noteikumiem (norādījumiem par citvalodu īpašvārdu atveidi un pareizrunu latviešu literārajā valodā)”. Tāda pati prakse attiecas uz citvalodu personvārdiem – saskaņā ar 2004. gadā pieņemtajiem MK „Noteikumiem par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju”, tos „latviešu valodā atveido atbilstoši to izrunai oriģinālvalodā [...] un iekļauj latviešu valodas gramatiskajā sistēmā”. Atsevišķos gadījumos ir oficiāli nostiprinājušies arī daļēji vai pilnībā tulkoti toponīmi – piemēram, *New Zealand* > *Jaunzēlande*, *Crna Gora* > *Melnkalne* u. c.

Savukārt ar citvalodu ergonīmiem rīkojas dažādi – tos mēdz gan pilnīgi vai daļēji tulkot vai transkribēt (piemēram, *World Bank* > *Pasaules Banka*, *University of Cambridge* > *Kembridžas Universitāte*), gan arī atstāt oriģinālrakstībā (piemēram, *Tour de France*). Likumi un normatīvie akti, kas attiecas uz ergonīmu lietošanu, ir dažādi un šo tēmu atspoguļo vien fragmentāri. Piemēram, 2000. gadā pieņemtie MK „Noteikumi par iestāžu, sabiedrisko organizāciju, uzņēmumu (uzņēmēj sabiedrību) nosaukumu un pasākumu nosaukumu veidošanu un lietošanu” nosaka, ka Latvijas teritorijā dibināto iestāžu, uzņēmumu u. c. nosaukumus „veido un raksta saskaņā ar latviešu valodas normām”. Citās valstīs dibināti uzņēmumi (pie kādiem pieder arī FB īpašnieks – korporācija *Facebook, Inc.*) un to nosaukumu lietošana šajos

³ Gan MK „Noteikumos par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju”, gan arī citos mūsdienu avotos termini *transkribēt* un *transkripcija* lietoti kā sinonīmi terminiem *atveidot* un *atveide* [latviešu rakstībā pēc oriģinālvalodas izrunas], savukārt senāk latviešu valodniecībā transkribēšanas jēdziens tika saistīts pamatā ar fonētisko transkripciju, resp., izrunas atveidi ar īpašiem simboliem.

noteikumos nav minēta. Arī Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā, kas pieņemts 2010. gadā, runāts tikai par Latvijas teritorijā dibinātiem plašsaziņas līdzekļiem vai programmām un pieprasīts, lai to nosaukumi atbilstu Valsts valodas likuma prasībām. Savukārt Preču zīmju likums, kas pieņemts 2020. gadā, valodiskus aspektus tikpat kā nepiemin.

Tomēr saskaņā ar literārās valodas normām un ierasto praksi ir pieņemts, ka citvalodu ergonīmus vairumā gadījumu atstāj nemainītus. Tas uzsvērts dažādos informatīvos materiālos – piemēram, Valsts valodas centra mājaslapā (<https://vvc.gov.lv>) sadaļā „Valodas konsultācijas”, kur publicēti dažādi jautājumi un atbildes (tostarp par īpašvārdu lietošanu), lasām: „Vai preses izdevumu nosaukumi ir jātulko? Latviešu valodā izdevumu nosaukumus netulko, bet saglabā oriģinālvalodā, norādot pēdiņās vai slīpinot.” Arī tulkojumu birojs „Rīgas tulki” ir apkopojis un publicējis dažādus ieteikumus par citvalodu īpašvārdu atveidi latviešu valodā, un starp gadījumiem, kad tie latviešu tekstā jāatstāj oriģinālrakstībā, min šādus piemērus: „1) Mediju aģentūru, izdevumu nosaukumos (Reuters). 2) Sporta komandu nosaukumos (Barcelona). 3) Zīmolu nosaukumos (Mercedes Benz). 4) Starptautisku organizāciju nosaukumos un saīsinājumos jeb abreviatūrās (ES, EDSO, ANO). 5) Politisko un sabiedrisko organizāciju nosaukumos (Greenpeace). 6) Augu šķirņu nosaukumos (*Taxus cuspidata*). 7) Skaņdarbu nosaukumos (Yellow submarine).” (Rīgas tulki, 21.09.2011.) (Citāta teksts te saglabāts tādā formā, kādā tas bija publicēts minētajā avotā, taču jāpiebilst, ka uzskaitītos oriģinālvalodā atstātos nosaukumus pienāktos slīpināt, kad tos lieto latviešu tekstā.) Visbeidzot, arī pētnieki uzsver, ka uzņēmumu, preču zīmju u. c. nosaukumus pieņemts atstāt nemainītus, piemēram: „IKT terminu veidotāji izvairās no preču zīmju tulkošanas un cenšas netulkot arī firmu, programmatūru un aparatūru nosaukumus. Šādu terminu latviskos ekvivalentus parasti veido, pievienojot kādu skaidrojošu (nomenklatūras) vārdu, piem., *operētājsistēma Microsoft Windows*.” (Ilziņa 2010, 79–80)

Vārdu sakot, digitālās vides īpašvārdi (interneta vietņu, platformu, dažādu digitālo rīku u. c. nosaukumi) pieder pie tās ergonīmu grupas, kas būtu jāatstāj nemainītā un neadaptētā veidolā. Taču, kā rāda pieredze, tas ne vienmēr tā notiek. Pirmām kārtām jau tāpēc, ka arī ekspertu vidū nav pilnīgas vienprātības par to, kā kurā gadījumā būtu jārikojas. Piemēram, rakstu krājumā „Latviešu valoda digitālajā vidē: datorlingvistika. Informatīvi izglītojoša semināru cikla materiāli” (2012), kurā lasāmi dažādu autoru raksti, redzamas arī atšķirīgas pieejas digitālo onīmu atveidē. Tur lasāms gan transkribēts, adaptēts un ar mazo sākumburtu kā sugasvārds rakstīts nosaukums „mikroblogu vietne tviteris” (Brice 2012, 37) un „tvitera serviss” (Bojārs 2012, 44), gan oriģinālrakstībā atstāts „mikroblogu serviss *Twitter*” (Bojārs 2012, 44); gan transkribēts, adaptēts un

ar lielo sākumburtu kā īpašvārds rakstīts nosaukums „enciklopēdija *Vikipēdija*” (Helviga 2012, 112), gan oriģinālrakstībā atstāts nosaukums „*Google* reāllaika meklētājs” (Brice 2012, 39). Arī rakstu autori paši nereti komentē un atsaucas uz šo nosaukumu variatīvumu. Turklāt stāsts par „*Twitter*” nosaukumu būtu pelnījis īpašu uzmanību. 2009. gada 30. oktobrī LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas apakškomisija nezināmu iemeslu dēļ rīkoja sēdi – „lai nolemtu, kā latviskosim angļu vārdu „*Twitter*” un no tā veidotos atvasinājumus” (TK 2009) – un vienojās par terminiem *tviteris*, *tvīts*, *tvītots*, *retvītots* u. c. Citiem vārdiem sakot, īpašvārds „*Twitter*” tika pārvērsts par sugasvārdu *tviteris*, lai gan tā funkcijās būtiski nekas netika mainījies.

Jāpiebilst, ka daļa ekspertu joprojām oficiālā saziņā lieto „*Twitter*” nosaukuma oriģinālformu – piemēram, tādu redzam arī Nacionālās enciklopēdijas šķirklī „Sociālie mediji” (Buholcs 2020). Savukārt plašsaziņas līdzekļos valda lietojuma dažādība (līdzīgi kā iepriekš citētajā rakstu krājumā par datorlingvistiku) – piemēram, vienā un tai pašā ziņu vietnē lasāms virsraksts „*Twitter*” lietotāji Latvijā sūdzas par trokšņu daudzuma pieaugumu (lsm.lv 14.04.2018.) un *Uzlauzts Saeimas deputāta Krēsliņa tvitera konts* (lsm.lv 09.03.2018.). Vēl lielāka dažādība vērojama interneta vides neformālajā saziņā – vietne „*Twitter*” tiek saukta gan oriģinālvārdā, gan par *tviteri*, gan daļēji transkribētā vārdā par *Twiteri* vai *twiteri*, gan arī tulkotos un lokalizētos vārdos par *čiepstētavu*, *čivinātavu* u. c.

Otrkārt, šīs dažādības iemesli atspoguļo ne tikai ekspertu šķietamo nespēju vienoties, bet arī dziļākus sociolingvistiskus, vēsturiskus un psiholoģiskus cēloņus. Vēlme adaptēt citvalodas vārdus, pielāgojot tos savā valodā pierastajai fonoloģiskajai un gramatiskajai sistēmai, ir mūžsena un instinktīva, turklāt latviešu valodā to balsta arī juridiski pieņemtā tradīcija citvalodu personvārdu un vietvārdu transkribēšanā. Lai gan produktu nosaukumi, prečzīmes un vēl daļa ergonīmu parasti netiek šai tradīcijai oficiāli pakļauti, neoficiālajā mutvārdu un rakstveida saziņā to pielāgošana tomēr notiek. Turklāt, jo lielāka ir kādas parādības vai vietas loma un klātbūtne cilvēka (vai cilvēku kopienas) dzīvē, jo lielāka nozīme ir arī tās vārdam un jo aktīvāk notiek tās nosaukšana vai pārdēvēšana – gan apzināti vai neapzināti sekojot kādai normai un tradīcijai, gan arī, gluži pretēji, cenšoties izkāpt no normas rāmjiem un paužot savu individuālo attieksmi vai radošo domu.

Daudziem onīmiem mēdz būt gan oficiālie, gan neoficiālie varianti. Piemēram, neoficiālie personvārdi ir oficiālo personvārdu t. s. hipokoristiskie varianti – tie, ko tautā mēdz saukt arī par pamazināmajām formām vai mīlināmajiem vārdiem (*Jānis* > *Jānītis*, *Jancis*, *Janka*; *Andrejs* > *Andris*,

Andža u. tml.). Pie neoficiālajiem personvārdiem pieder arī iesaukas. Pastāv arī neoficiālie vietvārdi – parādība, kas arvien biežāk nonāk mūsdienu onomastikas pētījumu lokā. Tie mēdz būt gan aprakstoši nosaukumi (piemēram, *the Other Place* ‘tā otra vieta’, ironiska Oksfordas iesauka, ko lieto kembridžieši, un otrādi, *Mazā Parīze* ‘Rīga’ u. tml.), gan atvasinājumi no oficiālā nosaukuma (piemēram, *Пумер* < *Санкт-Петербург* [Sanktpēterburga], *Ќисītis* < *Ќиšezers* u. tml.). Latviešu onomastikā neoficiālos toponīmus visvairāk analizējusi Laimute Balode. Kādā no viņas pētījumiem runāts par neoficiālajiem urbanonīmiem, resp., pilsētas daļu un objektu neoficiālajiem jeb slenga nosaukumiem (Balode, Doniņa 2015). Jāsecina, ka daļa no tajā aplūkotajiem piemēriem (kas iegūti, aptaujājot jauniešus dažādās Latvijas pilsētās) vienlaikus ir arī ergonīmi, jo tie ir uzņēmumu nosaukumi, kuru lietojums nav atkarīgs no konkrētā topoobjekta (attiecīgā uzņēmuma filiāles) atrašanās vietas, – piemēram, *Hesītis* < *Hesburger*, *Staķiks* < *Statoil* u. tml.

Dažādi nosaukumu varianti (gan oficiālie, gan neoficiālie) mēdz būt gan reālās, gan arī virtuālās pasaules vietām. Jau minējām „Twitter” latviskos variantus *čiepstētava* un *čivinātava*. No populārākajiem interneta vietņu slenga nosaukumiem latviešu valodā var minēt arī tādus kā *Gūgles tante* vai *māte Gūgle*, ar ko nereti tiek humoristiski apzīmēta meklētājprogramma „Google”; no oriģinālākajiem – retumis redzētos *TuTruba* (arī *tutruļa*) un *TuCaurule* (arī *tucaurule*), kas ir video koplietošanas vietnes „YouTube” kalkēti nosaukumi. Taču vislielākā nosaukumu dažādība un bagātība, kā šķiet, ir sociālo tīklu vietnei „Facebook”, kam arī galvenokārt veltīts šis raksts.

Sejogrāmatas daudzās sejas

Tātad: kas īsti ir FB? Tā ir gan virtuāla vieta – vietne ar adresi *facebook.com*, gan reāla vieta ar fizisku adresi – uzņēmuma *Facebook, Inc.* galvenais birojs Menlopārkā (*Menlo Park*) Kalifornijas štatā ASV, gan arī simboliska un metaforiska vieta, kas daudziem no mums kļuvusi gandrīz vai par otrajām mājām.

Latviešu valodā novērotos FB apzīmējumus pēc uzbūves, kā arī pēc darināšanas paņēmiena un grafiskās atveides var iedalīt vairākās grupās.

Abreviatūras. Visbiežāk ir novērots iniciālsaliktenis **FB** (reizēm arī **Fb** un **fb**), kas ir ne vien īsuma dēļ visērtākais, bet savā ziņā arī drošākais un korektākais apzīmējums, ja rodas šaubas par pilnā vārda *Facebook* rakstisko atveidi (t. i., par to, vai attiecīgajā latviešu tekstā to labāk transkribēt vai atstāt oriģinālā, un vai lietot kursīvu, pēdiņas vai abus reizē). Arī stilistiskā ziņā šis šķiet neitrālākais apzīmējums. Saīsinājums *FB* tiek plaši lietots arī angļu un

citās valodās, un to uztver kā normu. Reiz kāda FB lietotāja diskusijā kļūdaini izmantoja abreviatūru *FA* attiecīgās vietnes apzīmēšanai, kam sekoja šāds sarunas turpinājums:

A: [...] *no kurienes (un ko apzīmē otrais burts salikumā) FA? Līdz šim to pazinām kā FB...*

B: [...] *Nu bet ir par ko cepties, fb, fa! Vai nav vienalga kā kurš saīsina, saprast taču var. Valodnieki abreviatūru nav piedāvājuši facebook saīsināšanai. (facebook.com 08.2020.; šeit un turpmāk izcēlumi mani – D. S.-O.)*

Interesanti, ka šai piemērā vienlaikus pausta gan klasiski nevērīgā attieksme „saprast taču var”, gan gaidas, lai valodnieki kaut ko „piedāvātu”.

Ir novērotas arī daļējas abreviatūras **fbuks** un **fbook** – pēdējā reizēm arī ar latviešu galotni -s. Gadās redzēt arī piemērus, kad nominatīvā lietota forma *fbook*, bet citos locījumos tai pievienotas lokāmās galotnes: *zinu ka twitter savienojot ar fbook viss ko raksti tur parādās fbookā, šeit maz kaut kas tāds iespējams?, kādos fbooka vai šejienes uzstādījumos pameklē* (irc.lv 10.2013.).

Transkribēti un adaptēti varianti. Ja FB būtu personvārds vai vietvārds, tā oficiālais latviskotais variants būtu **Feisbuks**; ja termins, tad **feisbuks**. Šī FB nosaukuma transkripcija pilnībā atbilst angļu īpašvārdu atveides normām latviešu valodā, un, kaut arī šis FB nosaukuma latviskojums vēl nav oficiāli apstiprināts, tas ir viens no visbiežāk lietotajiem un arī stilistiski neitrālākajiem. Interesanti, ka reizēm šo adaptēto variantu lieto vienā tekstā ar neadaptētu līdzīgas kategorijas cita objekta nosaukumu: [...] *spekulācijas par tradicionālo mediju ātru galu bija lielo gigantu feisbuka un google radītas.* (nra.lv 13.03.2019.)

Diezgan bieži novēroti arī dažādi viena un tā paša nosaukuma atveides varianti vienā tekstā. Piemēram, ziņu vietnē „Jauns.lv” kāda raksta virsraksts ir *Eiropas Komisija: ne feisbuks, ne tviteris, ne Google nepilda solījumu apkarot viltus ziņas* (jauns.lv 01.03.2019.), taču pašā rakstā lasāms: *2018. gada rudenī Eiropas Savienība (ES) saskaņoja ar „Facebook”, „Twitter” un „Google” brīvprātīgu reglamentu cīņai ar viltus ziņām* (jauns.lv 01.03.2019). Īpaši interesants šai ziņā ir raksts *Feisbuks par tevi zina daudz...* portālā „Santa.lv”, pārpublicēts no žurnāla „Klubs”. Tur divi FB nosaukuma varianti – oriģinālais un latviskotais – reizēm sastopami pat vienā teikumā, piemēram: [...] *ņemot vērā dažādu aptauju un testu milzīgo popularitāti feisbukā, pastāv pamatotas aizdomas, ka vēl citas*

līdzīga tipa lietotnes, izmantojot Facebook, varētu būt ieguvušas vēl daudzkārt vairāk lietotāju datu. (santa.lv 04.04.2019.) Rodas iespaids, ka autors visa raksta garumā apzināti centies pārmaiņus lietot abus variantus, sekojot nerakstītajam stila likumam, ka jālieto sinonīmi, lai novērstu viena vārda atkārtošanos. Taču vai šis likums būtu jāattiecinā arī uz viena un tā paša īpašvārda dažādiem atveides variantiem?...

FB apzīmējumu dažādība un nenoteiktība, kā šķiet, palaiķam samulsina ne vien izklaidējošās preses žurnālistus, bet arī akadēmiskās pasaules pārstāvjus. Tā, piemēram, kādā teātra zinātnieces Valdas Čakares rakstītā izrādes recenzijā redzam pat trīs dažādus variantus: „Feisbuks” (transkribēts, pēdīnās un taisnā šriftā, ar lielo sākumburtu), *feisbuks* (transkribēts, kursīvā, ar mazo sākumburtu) un *Facebook* (oriģinālrakstībā, kursīvā) (Čakare 2019).

Arī laikrakstā „Diena” tā dažādos pielikumos un dažādu autoru rakstos lasāms gan oriģinālais, gan latviskotais FB nosaukums. Lai gan statistiska analīze netika veikta, pirmais iespaids ir tāds, ka transkribētais variants *feisbuks* ir biežāk sastopams intervijās, tātad neformālāka žanra tekstos. Piemēram, Undīnes Adamaites intervijā ar Sergeju Timofejevu lasām: ***Tavā dzejā cilvēki dzīvo parastu mūsdienu cilvēku dzīvi – kopdzīvē cits ar citu un feisbuku.*** [...] ***[V]ai tu esi aktīvs komentētājs un diskutētājs sociālajos tīklos?*** – *Es dažreiz tur publicēju dzejoļus. Man feisbuks ir svarīgs arī kā kultūras reklāmas platforma.* (Diena 20.08.2018.) Arī Jānis Rokpelnis kādā intervijā saka: *Es esmu interneta cilvēks. Man tviterī ir 5200 sekotāju. Es sekoju ap 4000. Ļoti dažādu paaudžu visdažādākajiem cilvēkiem.* [...] *Joprojām interesants man liekas kaut kas jauns mākslā. Feisbuks, protams.* (Diena 22.04.2017.)

Turpretī netranskribētais variants *Facebook* šķiet biežāk sastopams informatīva rakstura tekstos – it īpaši tādos, kas tapuši, kā senāk teica, „pēc ārzemju preses materiāliem”. Piemēram, *Sociālo mediju vietne Facebook vienojies ar Francijas valdību samaksāt 106 miljonus eiro nodokļos par desmit gadu periodu* [...], *pirmdien paziņojis Facebook* (Diena 24.08.2020.) un *Pēc vairākkārtējas vērsšanās pie Instagram un tā māteskompānijas Facebook nekas nav mainījies* (Diena 14.12.2019.). Turklāt jāpiebilst – ja runa ir nevis par interneta vietni pašu, bet attiecīgo uzņēmumu, kam tā pieder, tad korektāk droši vien būtu lietot pilno nosaukumu *Facebook, Inc.*

Dažreiz arī „Dienā” varam vērot dažādus FB nosaukuma atveides variantus vienā publikācijā. Piemēram, kādā rakstā, kur citētas vairāku mākslas kritiķu atbildes uz žurnālista uzdoto jautājumu par to, vai viņi piedalās „sociālo tīklu polemikā” par savas jomas aktualitātēm, Līga Ulberte piemin cilvēkus, *kuri savu feisbuku sienu izmanto, lai pašapliecinātos ironiskās pasāžās, cik viss*

ir slikti, savukārt Uldis Rudaks atzīst: *Reizēm, paužot savas domas facebook vai tviterī, kas izraisījušas plašas diskusijas jeb debates, radušās idejas rakstiem.* (Diena 12.01.2019.) Acīmredzot aptaujātie savas atbildes uz uzdotajiem jautājumiem nosūtījuši žurnālistam rakstiski un tās iekļautas publikācijā bez tehniskām izmaiņām.

Novērojumi liecina, ka vairumā gadījumu transkribētais variants *feisboks* lietots ar mazo sākumburtu (līdzīgi kā Terminoloģijas komisijas piedāvātais *tviteris*). Ar lielo sākumburtu tas parādās salīdzinoši retāk – piemēram, dziesminieka Kaspara Dimitera dzejolī „Feisboks”: *Es zinu – pat ja pats Cukerbergs tevi ik rītu sistu, tu Feisbukā atgriezies, jo īstajā vārdā Feisbuku sauc par Antikristu.* (Dimiters 2017)

FB nosaukumu transkripcija neaprobežojas tikai ar tradicionāli veidoto *feisboks*. Dažādās interneta vietnēs, diskusiju forumos, lietotāju komentāros pie ziņu vietnēs publicētiem rakstiem utt. redzam arī tādus piemērus kā **Facebooks**, kur transkribēta tikai salikteņa otrā daļa, un **Facebooks**, kur netranskribētajam vārdam pievienota latviešu galotne, lai to varētu locīt atbilstoši latviešu gramatikas prasībām. Kā piemēru, kur nestandarta atveidojums *Facebooks* lietots stilistiskos nolūkos, var minēt Jura Paidera raksta virsrakstu *Facebooks un faceblefs*, kurā apšaubīti dati par FB lietotāju skaitu un popularitāti Latvijā. Pašā rakstā viscaur lietots FB nosaukuma oriģināls, piemēram: [...] *nenovēroju nedz masveida atteikšanos no draugiem* [domāta vietne „Draugiem.lv”], *nedz masveida padošanos „Cukerberga armijai” – iesaistoties Facebook.* (nra.lv 08.01.2013.)

Diezgan bieži redzams arī variants **feisbūks** – ar garo patskani ū, kuru šai vārdā acīmredzot izrunā un raksta tie, kam nav zināma angļu vārda *book* pareizā izruna. Redzēts arī okazionāls lietojums **feisbūķis**, kas šādā it kā arhaiski stilizētā veidā visdrīzāk rakstīts humora nolūkos.

Atvasinājumi un īsinājumi. No latviskotā varianta *feisboks* tiek darināts arī saīsinājums **feisis** un tā deminutīvs **feisītis**. (Jāpiebilst, ka jauniešu slengā sastopams arī gandrīz identisks vārds *feiss*, deminutīvā *feisiņš*, taču tā etimons ir angļu vārds *face* ‘seja’ un arī latviešu sarunvalodā tas apzīmē seju.) Ievadot vārdu *feisītis* meklētājprogrammā „Google”, lielākā daļa atrasto rezultātu ir no ierakstiem „Twitter” vietnē. Interesanti ir salīdzināt divus ar sešu gadu atstarpī tapušus ierakstus, kuru autori tieši apcerējuši FB nosaukuma lietojuma nianšes. 2013. gadā kāds lietotājs jautā: *Kā tiņi dēvē feisbuku? Feisītis?* un cita starpā saņem šādas atbildes: *Neesmu jau kādu laiku tiņis. Man ir feisītis un Feišuks :D* (Twitter 10.01.2013.). (Otrajā piemērā pievienotais smailijs gan rāda, ka tvīta autors to diez vai domājis nopietni. Vārds *feišuks* nešķiet dzirdēts un visdrīzāk ir okazionāls darinājums.) Savukārt 2019. gadā kāds „Twitter” lietotājs apgalvo

(kā nojaušams, visdrīzāk jokojot): *Kaitina, ja god. Facebook corporation latviski frivoli saukā par feisīti. Vajadzētu likt banu for life*⁴. Vienā no atbildes tvītiem lakoniski uzskaitīti trīs pēc šāda modeļa veidoti nosaukumu atvasinājumi, acīmredzot uzsverot, ka tā ir tipiska parādība: *Feisītis, maķītis, hesītis...* Cita ieraksta autore savukārt pauž savas izjūtas par „pamazināto” FB nosaukumu: [...] *Man gan tas viss blāķis skan vnk pēc feiša, ir tak liels.* (Twitter 04.10.2019.) Vērts pieminēt arī kādu piemēru, kas savulaik lasīts tieši FB vietnē. Kāda lietotāja savā ierakstā rezignēti apcer dzīvi FB un lieto neformālo nosaukumu *Feisītis*, kā arī atvasina abstraktu lietvārdu *feisība* kā stāvokļa apzīmējumu (ar alūziju uz Milana Kunderas slavenā romāna „Nepanesamais esības vieglums” nosaukumu): *Nepanesamais feisības vieglums.* [...] *Nobildējām olu. „Brokastīs ēdu olu.” Ielaikojām cita brokastis.* [...] *Garlaicīgs tas Feisītis palicis, nav tā, kā 2015.–2016. gadā.* [...] *Mēs zinām, ka Feisītis ir ļaudīm gados. Mēs tādi neesam, bet kur gan citur mēs iesim.* (facebook.com 09.06.2020.)

Kādā vietnes „Spoki.lv” lietotāja komentārā savukārt pamanīts savdabīgs divu darbības vārdu atvasinājums no transkribētā FB nosaukuma: *Nenobriedušiem prātiem ir jāliedz iespēja feisoties un bukoties.* (spoki.lv 31.10.2018.)

Tulkojumi. Liela (un diezgan interesanta un radoša) daļa no FB nosaukuma latviskojumiem ir tulkojumi. Vairums no tiem ir kalki, kur burtiski iztulkotas abas salikteņa *Facebook* daļas, bet izmantoti stilistiski atšķirīgi vārda *face* latviešu ekvivalenti – gan neitrālais *seja*, gan arī stilistiski ekspresīvāki sinonīmi *ģimis*, *mūlis* un *purns*. Katram no šiem kalkiem savukārt mēdz būt variācijas ar nelielām ortogrāfiskām un gramatiskām atšķirībām – piemēram, *seju grāmata / sejugrāmata / sejasgrāmata; ģimju grāmata / ģimgrāmata; mūļu grāmata / mūljugrāmata; purnu grāmata / purniņgrāmata* utt. Redzēts arī latgalisks FB nosaukuma tulkojums *mutisgruomota*. Kalkētajiem FB nosaukumiem mēdz būt arī īsinājumi un atvasinājumi – *mūlene, purnene* u. c.

Interesanti, ka stilistiskās variācijas ar dažādu leksisko slāņu elementiem galvenokārt novērotas salikteņa pirmajā daļā, bet ļoti reti – otrajā. Kā vienu no retiem izņēmumiem var minēt piemēru *mūļbībele* (savulaik pamanīts kādā FB lietotāja komentārā 2018. gadā), kur gan *seja*, gan *grāmata* aizstātas ar tēlainiem sinonīmiem. Pastāv arī radošāki FB nosaukuma atveides varianti, kur salikteņa otrā daļa nevis tulkota, bet aizstāta ar pavisam citu jēdzienu. Piemēram: *Dzīve Purnu kastē. Zinu zinu ka pareizi ir sejugrāmata :D bet vismaz man liekas, kad kaste skan un piestāv labāk nekā grāmata* [...] *tād nu skatamies, kā paiet dzīve iekš Facebook :P* (spoki.lv 01.02.2019.). Savukārt kādā diskusijā FB lasīts variants *ģimju lapa*.

⁴ *Likt banu* – domāts ‘uzlikt aizliegumu [ieiet, lietot u. c.]’ (to put under a ban); *for life* ‘uz mūžu’.

Palaikam redzēts arī daļēji kalkēts FB nosaukums – **feisgrāmata**. Otrāds risinājums, kur tulkota pirmā, bet transkribēta otrā daļa, konstatēts tikai vienreiz – vietnē „Jautajums.lv” kādā komentārā pieminēts **ģimju buks** (jautajums.lv 06.02.2017.). Citā diskusijā tai pašā vietnē FB nosaukums pārveidots vēl oriģinālāk, novietojot abus jēdzienus ačgārnā secībā: **Izdzēsies pats no tā grāmatas ģimja, ja jau šis nekādi nevēlas tevi saprast.** (jautajums.lv 17.11.2018.)

Aprakstoši nosaukumi. Visbeidzot jāpiemin arī daži gadījumi, kur FB nosaukums aizstāts ar metaforisku aprakstu, kura pamatā ir atsauce uz līdzīgu parādību. Tā, piemēram, kāda blogere savā virtuālajā dienasgrāmatā raksta: [...] izrādās, ka tavs pienākums, ir būt pārstāvētam vispasaules **sejigrāmatā** aka **facebook** vai **draugiem.lv lielā māsā**. (crgdays.wordpress.com 11.01.2009.) Līdzīgā veidā arī kāds „Twitter” lietotājs apzīmē FB par latviešiem tolaik pazīstamākās sociālo tīklu vietnes „Draugiem.lv” līdzinieku jeb **angļu draugiem.lv** (Twitter 10.01.2013.).

Secinājumi

Daudzu šai rakstā aplūkoto FB nosaukuma variantu pamatā ir kādas normas (gramatiskas, ortogrāfiskas, stilistiskas, translatoģiskas utt.), kuras ir vai ir bijušas spēkā šādos vai līdzīgos gadījumos, tādēļ valodas lietotāji apzināti vai neapzināti tās izmanto. (Juridisku normu, kas regulētu FB nosaukšanu latviešu tekstā, pagaidām vēl nav.) Daļa no nosaukumiem savukārt iecerēta kā radoša normu pārkāpšana un iešana pret straumi jeb mainstreamu – tādējādi paužot vēlamu oriģinalitāti ne vien valodas lietojumā, bet arī ar atteikšanos sekot vispārējai modei. Turklāt ar komiskajiem FB apzīmējumiem, kā šķiet, daudzi cenšas simboliski noraidīt vai vismaz mazināt FB ietekmi savā dzīvē. Tas atsauc atmiņā franču sociologa Pjēra Burdjē (*Pierre Bourdieu*) savulaik teikto par „vārdošanas varu” (*le pouvoir de nomination*; angļu tulkojumos parasti atveidots kā *the power of naming*) kā simbolisku varas izpausmi (Bourdieu 1986 u. c.). Taču par varas aspektiem liek aizdomāties ne tikai tēlainie, emocionāli iekrāsotie FB apzīmējumi, bet arī neitrālais *feisboks*. Kurš ir tas brīdis, kad īpašvārds kļūst par sugasvārdu un to sāk rakstīt ar mazo burtu? Loģiski būtu, ka tas notiek tad, kad ar sākotnējā unikālā objekta vārdu sāk apzīmēt arī citus līdzīgas kategorijas objektus. Bet kā ar gadījumiem, kad objekts joprojām ir tikai viens, toties kļuvis ļoti plaši pazīstams (kā tas notika ar „Internetu”, resp., internetu)? Vai unikālo vārdu par sugasvārdu ir padarījis tikai pieradums? Un vai tas ir pietiekams iemesls, lai degradētu nosaukumu jeb onīmu, jeb īpašvārdu līdz vienkāršam lietvārdam?... Šie nav vienīgie jautājumi, kas nāk prātā saistībā ar FB saukšanu vārdā. Taču turpināsim vērojumus, un gan jau radīsies arī ieteikumi.

Avoti⁵

Bojārs 2012 – Bojārs, Uldis. Sociālā tīmekļa satura apkopošana un analīze [tiešsaiste]. *Latviešu valoda digitālajā vidē: datorlingvistika. Informatīvi izglītojoša semināru cikla materiāli*. Rakstu krājums. Rīga : LVA, 2012 [skatīts 19.03.2019.]. Pieejams: http://www.valoda.lv/Petijumi/Valodas_situacijas_izpete/mid_510.

Brice 2012 – Brice, Līva. Viens otram skolotājs: tvīteris kā latviešu valodas spordinātājs digitālajā vidē [tiešsaiste]. *Latviešu valoda digitālajā vidē: datorlingvistika. Informatīvi izglītojoša semināru cikla materiāli*. Rakstu krājums. Rīga : LVA, 2012 [skatīts 19.03.2019.]. Pieejams: http://www.valoda.lv/Petijumi/Valodas_situacijas_izpete/mid_510

Čakare 2019 – Čakare, Valda. „Feisbuku” pūdercukurā [tiešsaiste], 05.06.2019. [skatīts 27.08.2020.]. Pieejams: <https://www.kroders.lv/verte/1289>

Dimiters 2017 – Dimiters, Kaspars. *Feisbuku* [tiešsaiste], 24.09.2017. [skatīts 27.08.2020.]. Pieejams: <http://kasparsdimiters.lv/feisbuku/>

Helviga 2012 – Helviga, Anita. Ieskats datorlingvistikas terminoloģijas iezīmēs un attīstības tendencēs [tiešsaiste]. *Latviešu valoda digitālajā vidē: datorlingvistika. Informatīvi izglītojoša semināru cikla materiāli*. Rakstu krājums. Rīga : LVA, 2012 [skatīts 19.03.2019.]. Pieejams: http://www.valoda.lv/Petijumi/Valodas_situacijas_izpete/mid_510.

nra.lv 08.01.2013. – Paiders, Juris. Facebooks un faceblefs [tiešsaiste]. *Nra.lv*, 08.01.2013. [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://nra.lv/viedokli/juris-paiders-3/86768-facebook-un-faceblefs.htm>

nra.lv 13.03.2019. – Paiders, Juris. Latvijas Reklāmas asociācija: Ātro kredītu reklāmu aizliegums ir bezjēdzīgs [tiešsaiste]. *Nra.lv*, 13.03.2019. [skatīts 20.03.2019.]. Pieejams: <https://nra.lv/latvija/275221-latvijas-reklamas-asociacija-atro-kreditu-reklamu-aizliegums-ir-bezjedzigs.htm>

Diena 22.04.2017. – Adamaite, Undīne. Intervija ar dzejnieku Jāni Rokpelnī. Draudzība ar jaunumu smalki piešmauks [tiešsaiste]. *Diena*, 22.04.2017. [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-dzejnieku-jani-rokpelni-draudziba-ar-launumu-smalki-piesmauks-14170561>

Diena 20.08.2018. – Adamaite, Undīne. Intervija ar dzejnieku Sergeju Timofejevu. Gan meitene, gan suns [tiešsaiste]. *Diena*, 20.08.2018. [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-dzejnieku-sergeju-timofejevu-gan-meitene-gan-suns-14203377>

Diena 12.01.2019. – Normunda Naumaņa balvas mākslas kritikā nominantu aptauja. Mums patīk domāt [tiešsaiste]. *Diena*, 12.01.2019. [skatīts 11.03.2019.]. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/zinas/normunda-naumana-balvas-makslas-kritika-nominantu-aptauja.-mums-patik-domat-14212305>

Diena 14.12.2019. – Ķezberis, Uldis. Pornoizvaigznes pret Instagram [tiešsaiste]. *Diena*, 14.12.2019. [skatīts 25.08.2020.]. Pieejams: https://www.diena.lv/raksts/sestdiena/pasaule/pornoizvaigznes-pret-instagram_-14232076

⁵ Avotu sarakstā nav uzrādīti rakstā anonīmi citētie vietņu „Facebook”, „Twitter”, „Spoki.lv”, „Jautajums.lv” u. c. lietotāju komentāri.

Diena 24.08.2020. – Facebook vienoties ar Franciju par 106 miljonu eiro samaksāšanu nodokļos [tiešsaiste]. *Diena*, 24.08.2020. [skatīts 25.08.2020.]. Pieejams: https://www.diena.lv/raksts/pasaule/cits/_facebook_vienoties-ar-franciju-par-106-miljonu-eiro-samaksasanu-nodoklos-14247002

jauns.lv 01.03.2019. – Eiropas Komisija: ne feisbuku, ne tviteris, ne Google nepilda solījumu apkarot viltus ziņas [tiešsaiste]. *Jauns.lv*, 01.03.2019. [skatīts 20.03.2019.]. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/arzemes/320577-eiropas-komisija-ne-feisbuku-ne-tviteris-ne-google-nepilda-solijumu-apkarot-viltus-zinas>

lsm.lv 14.04.2018. – Bērziņa, Sabine. „Twitter” lietotāji Latvijā sūdzas par troļļu daudzuma pieaugumu [tiešsaiste]. *Lsm.lv*, 04.04.2018. [skatīts 21.03.2019.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/twitter-lietotaji-latvija-sudzas-par-trollu-daudzuma-pieaugumu.a274945/>

lsm.lv 09.03.2018. – Barisa-Sermule, Liene. Uzlauzts Saeimas deputāta Krēsliņa tvitera konts [tiešsaiste]. *Lsm.lv*, 03.03.2018. [skatīts 21.03.2019.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/uzlauzts-saeimas-deputata-kreslina-tvitera-konts.a270840/>

santa.lv 04.04.2019. – Lūsis, Andris. Feisbuku par tevi zina daudz... [tiešsaiste]. *Santa.lv*, 04.04.2019. [skatīts 20.06.2020.]. Pieejams: <https://www.santa.lv/raksts/klubs/feisbuku-par-tevi-zina-daudz-25883/>

1. Aboulhosen 2020 – Aboulhosen, Sarah. 18 Facebook statistics every marketer should know in 2020 [tiešsaiste]. *SproutSocial*, 03.08.2020. [skatīts 17.08.2020.]. Pieejams: <https://sproutsocial.com/insights/facebook-stats-for-marketers/>
2. Ainiala, Östman 2017 – Ainiala, Terhi, Östman, Jan-Ola. Introduction: Socio-onomastics and pragmatics. *Socio-onomastics: the Pragmatics of Names*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 2017, pp. 1–18.
3. Balode, Doniņa 2015 – Balode, Laimute, Doniņa, Sintija. Ieskats Latvijas neoficiālajos urbanonimos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 10. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2015.
4. Bourdieu 1986 – Bourdieu, Pierre. La force du droit [tiešsaiste]. *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 64, septembre 1986 [skatīts 10.10.2019.]. Pieejams: https://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_1986_num_64_1_2332#arss_0335-5322_1986_num_64_1_T1_0012_0000/
5. Buholcs 2018 – Buholcs, Jānis. Tas, ko vienmēr esat gribējuši zināt par sociālajiem tīkliem [tiešsaiste]. *Lsm.lv*, 13.05.2018. [skatīts 27.03.2019.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/arpus-etera/arpus-etera/janis-buholcs-tas-ko-vienmer-esat-gribejusi-zinat-par-socialajiem-tikliem.a277642/>
6. Buholcs 2020 – Buholcs, Jānis. Sociālie mediji [tiešsaiste]. *Nacionālā enciklopēdija*. Atjaunots 26.02.2020. [skatīts 27.04.2020.]. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/4805-socialie-mediji/>

7. *Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likums* [tiešsaiste]. Pieņemts: 12.07.2010. [skatīts 20.03.2019.] Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/214039-elektronisko-plassazinas-lidzeklu-likums>
8. Ilziņa 2010 – Ilziņa, Ilze Irēna. ISO standarti un informācijas un komunikācijas tehnoloģijas terminoloģijas izstrādes pieredze. *Linguistica Lettica*. 19. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2010.
9. Ministru kabineta noteikumi Nr. 50. Rīgā 2012. gada 10. janvārī (prot. Nr. 2 31.§) [tiešsaiste]. *Vietvārdu informācijas noteikumi* [skatīts 20.03.2019.]. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/243610-vietvardu-informacijas-noteikumi>
10. Ministru kabineta noteikumi Nr. 114. Rīgā 2004. gada 2. martā (prot. Nr. 9 25.§) [tiešsaiste]. *Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju* [skatīts 20.03.2019.]. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/85209-noteikumi-par-personvardu-rakstibu-un-lietosanu-latviesu-valoda-ka-ari-to-identifikaciju>
11. Ministru kabineta noteikumi Nr. 294. Rīgā 2000. gada 22. augustā (prot. Nr. 39 48.§) [tiešsaiste]. *Noteikumi par iestāžu, sabiedrisko organizāciju, uzņēmumu (uzņēmēj sabiedrību) nosaukumu un pasākumu nosaukumu veidošanu un lietošanu* [skatīts 20.03.2019.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/10130-noteikumi-par-vietu-nosaukumu-iestazu-sabiedrisko-organizaciju-uznemumu-uznemejsabiedribu-nosaukumu-un-pasakumu-nosaukumu>
12. Pošeiko 2015 – Pošeiko, Solvita. *Valodas un to funkcionalitāte pilsētu publiskajā telpā: Baltijas valstu lingvistiskā ainava*. Promocijas darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2015.
13. *Preču zīmju likums* [tiešsaiste]. Pieņemts: 06.02.2020. [skatīts 20.06.2020.] Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/312695-precu-zimju-likums>
14. Valodas konsultācijas [tiešsaiste]. *Valsts valodas centrs* [skatīts 21.03.2019.]. Pieejams: <https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/category&path=311>
15. Svešvārdu un citvalodu īpašvārdu pareizrakstība latviešu valodā [tiešsaiste]. *Rīgas tulki*, 21.09.2011. [skatīts 20.08.2020.]. Pieejams: <https://www.rigastulki.lv/lv/rigas-tulki-tehnisku-un-sarezgutu-tekstu-tulkosana/svesvardu-un-citvalodu-ipasvardu-pareizrakstiba-latviesu-valoda/>
16. TK 2009 – LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas apakškomisijas sēdes protokols Nr. 339 [skatīts 18.03.2019.]. Pieejams: <http://www.termnet.lv/uploads/protokols339.pdf>
17. Подольская 1978 – Подольская, Наталья. *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва : Наука, 1978.

Evija Liparte

Jauni nosaukumi un „senas dziesmas jaunās skaņās” – uz koronavīrusa laiku caur valodas prizmu raugoties

Koronavīrusa pandēmija 2020. gadā atnesusi¹ pārmaiņas teju visu pasaules iedzīvotāju ikdienā un dažādās dzīves jomās. Izņēmums nav arī valoda, kurā – kopā ar jaunajām reālijām – gan ienākuši jauni nosaukumi, gan jaunas nozīmes ieguvuši jau zināmi vārdi, vārdkopas, metaforas, veidotas dažādas vārdu spēles. Rakstā izcelti būtiskākie periodi sabiedrības dzīvē saistībā ar Covid-19, katram no tiem sniedzot raksturīgāko valodas parādību aprakstu (tiesa, visu minēto grupu leksika sastopama teju visos izdalītajos periodos), katrai no tām savukārt iespēju robežās norādot datumu, kad tā parādījies internetā, un kontekstu, ar ko tā saistīta. Noteikti nav apzināti visi lietojumi (un nav savāktas visas iespējamās valodas vienības) interneta plašumos, nemaz nerunājot par lietojumu mutvārdos vai privātā korespondencē, no kā sniegti tikai daži piemēri, kas saņemti kā atbildes uz autores publisko uzaicinājumu *feisbukā* (turpmāk – FB)² 17.04.³, sākot vākt materiālu. Raksta nolūks – iepazīstināt ar šī materiāla, kuru joprojām iespējams papildināt teju vai katru dienu, daudzveidību, norādot arī uz atbilstmēm resp. paralēlēm citās valodās. Raksts pabeigts 2020. gada decembra sākumā. Tajā analizēts valodas materiāls, kas savākts līdz novembra beigām, taču jauni vārdi fiksēti arī vēlāk, piemēram, *maskturis* (kom.⁴ 03.12.), *kovidiotiāde* (kom. 04.12.), *surogātkopābūšana* (Ķikule 07.12.).

¹ Pētījums veikts no 2020. gada pavasara līdz rudenim, aptverot gan periodus, kad Latvijā koronavīrusa dēļ bija ārkārtējā situācija, gan – kad tādas nebija, taču pandēmijas beigas tad vēl nebija paredzamas. Kopumā raksts veidots tagadnes formā.

² Pie šīs tēmas raksta autore arī nonākusi caur FB, iespēju robežās atbildot uz lietuviešu filologu jautājumiem par jaunvārdiem saistībā ar ārkārtējo situāciju. Paldies par pamudinājumiem, padomiem un palīdzību Inai Druvieteī, Laimutei Balodei, Lindai Lauzei, Ilgai Miglai, Santai Jērānei, Guntim Pakalnam, Lienei Findlijai (*Liene Findlay*) un visvairāk Ritai Urnēžūtei (*Rita Urnēžiūtē*), kā arī visiem tiem (vairāk nekā 20) cilvēkiem, kuri atsaucās uz šo uzaicinājumu.

³ Datumi norādīti šajā pieraksta formā: diena, mēnesis.

⁴ Šādi apzīmēti piemēri, kas ņemti no komentāriem pie rakstiem par dažādām tēmām interneta portālos *delfi.lv*, *jauns.lv*, *tvnet.lv*, *apollo.lv*, *nra.lv*, *la.lv*, *skaties.lv*, *pietiek.com*, *sportacentrs.com* u. c.

Apkopotās valodas vienības autore dēvē par *kovidvārdiem* (pēc analogijas ar *apvidvārdiem*), plašākajā nozīmē ar to saprotot jebkuru ar Covid-19 pandēmijas laiku saistītu (no jauna radītu vai jaunu nozīmi ieguvušu) valodas vienību, bet šaurākā – valodas vienību, kas apzīmē slimību Covid-19.⁵ Pēc citu valodu parauga *kovidvārdus* varētu saukt arī par *koronvārdiem* (sal. lietuviešu *koronažodžiai* ‘jaundarinājumi, kas nosauc ar koronavīrusu saistītas reālijas’ (Aleksaitė, Urnėžiūtė 2020, 21), vācu *Corona-Wörter* (OE24), angļu *CoronaWord* (<https://davidastle.com/da-blog/coronaword> u. c.)). Izmantojot „Google” meklētāju, internetā gan nav atrodami ne *kovidvārdi*, ne *koronvārdi* (skatīts 08.12.).

Laiks pirms pandēmijas

Kaut arī Covid-19 Latviju sasniedza tikai 02.03.2020., dažādos interneta portālos latviešu valodā vīruss, tā izplatība un Latvijas perspektīvas epidēmijas apstākļos apspriesti jau janvārī. Agrākais no atrastajiem avotiem (turklāt bagātīgs un ilgstošs) – portāla „Delfi” sadaļas „Cālis” forums (turpmāk – C).

Jauno, baidīgo reāliju eifēmismi un metaforas

26.01. šajā forumā uzsākta speciāla tēma „Korona vīruss”.⁶ Jau pirmajā ierakstā pausta interese un negatīva attieksme pret jauno vīrusu, izmantojot eifēmismu: *Interesanti, ka nekur nav minēts kā izpaužas saslimšana, no kā rodas. Savādāk cilvēki nemaz nezin kā izplatās šis vīruss, no kā jāuzmanās un kā var zināt, ka pielipusi tā draņķība*.⁷ Forumā dalībnieki diskutē par koronavīrusu kā kaut ko nezināmu, draudīgu, izvairās saukt to īstajā vārdā, tāpēc lieto daudz dažādu eifēmismu – netiešu (metaforisku) apzīmējumu „vārdiem, kas apzīmē kaut ko ļaunu, bīstamu, nepieklājīgu, kroplīgu un tāpēc izraisa baiļu, nepatiku, kauna, žēluma jūtas” (Laua 1969, 107).

⁵ *Kovidvārdiem* šaurākajā nozīmē veltīta autore pirmā publikācija par Covid-19 un valodas tēmu, sk. Liparte 2020a.

⁶ 10.07. autore konstatējusi, ka diskusijas turpinātas 35. šās tēmas daļā (vienu daļu veido 150 lapu ar 10 ierakstiem katrā), bet vēlāk pamanītas vēl citas ar Covid-19 saistītas, nenumurētas tēmas. Daļu no tēmām sk. avotu sarakstā.

⁷ Piemēri rakstā sniegti, nelabojot kļūdas, kā arī saglabājot tajos lietotās pēdiņas vai vienpēdiņas. Izņēmumi treknrakstā šeit un turpmāk – šā raksta autore.

Alīse Laua norāda, ka eifēmismiem var būt neitrāla, sarunvalodas vārda vai poētisma stilistiskā nokrāsa (Laua 1969, 108). Tāda piemīt arī koronavīrusa un Covid-19 eifēmismiem. Stilistiski neitrāli ir ne vien vietniekvārdi *tas*, *viņš*, bet arī citu slimību nosaukumi, piemēram, *gripa*, (*ķīniešu*) *iesnas*, *skorbul(i)s*. Pēdējais ir izdomāts nāvējošas slimības nosaukums, kurš zināms tikai latviešu valodā, no spēlfilmas „Emīla nedarbi” (1985)⁸. Daļa no „Cāļa” foruma dalībniekiem ne vien aktīvi lieto šo eifēmsmu, bet vēlāk ar to darina arī dažādus jaunvārdus: *skorbuļēra*, *skorbuļtests*, *skorbuļanalīzes*, *skorbuļklepus*, *skorbuļkrīze*, *skorbuļzaķis* u. c.

Nav daudz eifēmismu ar poētisma stilistisko nokrāsu, piemēram, *ārzemju draugs* (C 26.01.), *nāves pļaujmašīna* (C 15.02.), *pastardienas baisma* (C 27.02.). Negatīvo attieksmi pret koronavīrusu un Covid-19 rāda sarunvalodas vārdu (*draņķis*, *draņķība*, *sūds*, *sū*, *zaraza*, *užas*, *triperis*), tostarp arī vulgārismu, lietojums, kurš saglabājas visā aplūkotajā laikā (janvāris–novembris). Kaut gan eifēmisms ir „vārds vai teiciens, ko lieto kāda rupja, nepieklājīga vārda vai teiciena [...] vietā” (Tēz), šajā gadījumā paši rupjie vārdi tiek lietoti kā slimības nosaukuma eifēmismi, piemēram, [...] *negribu slimot ne ar kādām hujņām no Hujaņas* (C 01.03.).

Sākotnēji situācija šķiet tik draudīga, ka to vairākkārt salīdzina ar *nāves ēnu*, okazonāli – *zobena ēnu*, pārņemot šīs metaforas no latviešu literatūras vai kino klasikas. Šādu lietojumu, Raiņa vārdiem runājot, varētu saukt par „senu dziesmu jaunās skaņās”. *Nāves ēnas* metafora saglabājas arī pirmās ārkārtējās situācijas laikā, turklāt pēc analogijas tiek veidotas arī jaunas „ēnas” – *kroņa ēnā* (C 23.03.), *Jāņi Covid-19 pandēmijas ēnā* (Gušča, skaties.lv 17.06.), *skorbuļēnā* (C 30.09.).

Vienota nosaukuma trūkums

Sākotnēji nav skaidrs, kā pareizi jāsauc šīs jaunās reālijas, tāpēc paša vīrusa un tā izraisītās slimības nosaukumiem ļoti daudz variantu, piemēram: *koronovīruss*, *korono vīruss*, *korona vīruss*, *koronavīruss*, *koronasvīruss*, *koronas vīruss*, *karona vīruss*, *Coronavīruss*, „*corona*” *vīruss*, *Coronas vīruss*, *coronvīruss*, *koronvīruss*, *corona*, *korona*, *korons*; *covid*, *covids*, *covit*, *kovid*, *kovids*, *kovīts*. Jau februāra beigās parādās arī vīrusa nosaukuma latviskotie varianti *kroņa vīruss*, *kroņvīruss*, *kronis* (sk. tālāk). Okazonāli lietots cits latviskojums *vainagvīruss* tviterī (turpmāk – T) 22.02.

⁸ Astridas Lindgrēnes grāmatā, pēc kuras motīviem uzņemta šī filma, runāts par tifu.

Pandēmijas un ārkārtējās situācijas izsludināšana

Var pieņemt, ka pirmais – neskaidribu un baiļu no nezināmā – periods beidzas tad, kad sākas reāla „cīņa” ar reālu „ienaidnieku”. Šā perioda sākumu sabiedrības dzīvē iezīmē pirmie apstiprinātie inficēšanās ar Covid-19 gadījumi Latvijā (02.03.; 08.03.), kā arī koronavīrusa pandēmijas pasaulē (10.03.) un ārkārtējās situācijas Latvijā (12.03.) izsludināšana.

Termini un to varianti

No valodas viedokļa šā perioda sākumu iezīmē VVC informācija, kā pareizi jāsauca vīrus un tā izraisītā slimība (10.03., 16.03.)⁹ un LVA konsultācija (bez datuma norādes) par terminu *ārkārtējā situācija*. Pēdējā izskaidrota atšķirība starp *ārkārtas* un *ārkārtējs*, iesakot šo konkrēto situāciju saukt par *ārkārtējo* (<https://www.valodaskonsultācijas.lv/lv/questions/798>, skatīts 13.07.). Tomēr sinonīmisks vārdkopu *ārkārtējā/ārkārtas situācija* lietojums resp. to jaukšana vērojama gan plašsaziņas līdzekļos, gan valsts institūcijās (piemēram, Slimību profilakses un kontroles centra vietnes adrese kādu laiku bija <https://arkartassituacija.gov.lv>, skatīts 09.06.).

Visu aplūkoto laiku (janvāris–novembris) saglabājas arī dažādi vīrusa un slimības nosaukuma rakstības varianti, turklāt ne vien sociālajos tīklos, forumos, komentāros, bet arī oficiālu iestāžu vietnēs (piemēram, *koronovīruss* Ministru kabineta vietnē 02.07.). Situāciju sarežģī arī tas, ka Latviešu valodas attīstības kopa (turpmāk – LVAK) par pareizu atzīst tikai formu *koronvīruss* resp. *korōnvīruss*, norādot, ka latviešu valodā nav vārda *korons*, un par nepareizām dēvējot salikteņu formas un vārdkopas ar *korona(-)* (JJV).

Īsinājumi

Acīmredzami universāla parādība daudzās valodās ir koronavīrusa nosaukuma īsināšana. Visbiežākais variants: *korona/corona*.¹⁰ Biedrības vācu valodai vietnē 13.03. norādīts, ka pašlaik visvairāk tiek runāts par *Coronavirus*

⁹ Vietnē <https://www.vvc.gov.lv> (skatīts 13.07.) šī informācija sniegta divas reizes. 16.03. norādīts: „Ņemot vērā pēdējās dienās sastopamās svārstības pandēmiju izraisošā vīrusa rakstībā, Valsts valodas centrs informē, ka vienīgais pareizais šīs vīrusu dzimtas *Coronaviridae* nosaukums latviešu valodā ir **koronavīrusi**.” Šis nosaukums kā vienīgais iekļauts arī ES terminu datu bāzē IATE.

¹⁰ Daži virsraksti citās valodās: angļu *Do you speak corona?* (08.04.); vācu *Wirklichkeit in Zeiten von Corona* (28.03.); krievu *Заболела... корона или не корона* (26.04.); lietuviešu sk. Šulija, Liparte 2020b.

vai īsi – par *Corona* (GFDS), bet Kuzbasa vietnē krievu valodā 21.04. publicētā *koronaslenga* aprakstā teikts: *коронарка, корона, коронка* – saīsināti koronavīrusa nosaukumi, kuri tiek izmantoti internetā (Мемы). Krievu lingvists Maksims Krongauzs (*Максим Кронгауз*) to skaidro šādi: jo svarīgāks mums ir vārds, jo vairāk izredžu, ka to saīsināsim (Кронгауз). Par vārda *korona* kā vīrusa vai tā izraisītās slimības saīsināta nosaukuma lietošanu brīvā stila tekstos raksta arī lietuviešu valodnieces (Aleksaitė, Urnėžiūtė 2020, 21), bet lietojumu latviešu valodā raksturo komentārs pie LVAK ieraksta par *koronvīrusu: Paldies par skaidrojumu. Referātos būs pareizi rakstīts. Sarunvalodā vienalga – korona.* (T 14.03.)

Reizēm tiek īsināts vīrusa nosaukuma sākums: *K vīruss* (C 26.02.).

Nosaukumu Covid-19 parasti īsina, atmetot skaitli un lietojot nelokāmu formu *kovid/covid* vai pievienojot tai galotni (sk. tālāk). Citi varianti – īsina nosaukumu, paturot skaitli. Sākot ar aprīli, bieži fiksēts *C19*, bet okazonāli – *covi-19* (kom. 18.03.) un *cov19* (FB 26.05.).

Nosaukumu *kronvīruss* bieži īsina kā *kronis*, sevišķi, lietojot to atkārtoti, piemēram, *Ja šitā turpināsies, tad drīz sāks močīt visādas Amway izplatītājus un Jehovas lieciniekus, jo šāmie, kopā ar dievvārdu un kosmētiku, izplata **kronvīrusu**, propagandējot, ka viņu produkcija var no tā **kroņa** pasargāt* (C 01.03.), dažkārt pievienojot arī apzīmētājus, piemēram, *ķiniešu kronis* (C 02.03.), „*itāļu kronis*” (C 08.03.).

Nosaukumu iekļaušana latviešu valodas sistēmā

Sākot plaši lietot jaunā vīrusa un slimības nosaukumus, līdzās nelokāmām formām vērojami centieni tos iekļaut latviešu valodas gramatiskajā sistēmā (piešķirt dzimtes kategoriju, resp., pievienot galotni). Runājot par vīrusu, varianti sastopami pat vienas personas ierakstos tajā pašā dienā: *jo neba viens **Korona** var tapt letāls; Es domāju, ka mums tā **Korona** jau diezgan plaša...* (abi C 03.03.). Slimības nosaukumam pievieno tikai vīriešu dzimtes galotni (parasti -s, t. i., *kovids/covids*, okazonāli arī -us: *covidus bumba* (T 25.03.); *Kovidum kirdikt!* (T 31.03.).

Cits latviskošanas veids – tulkot visu salikteni vai daļu no tā. Plaši izplatās nosaukums *kronvīruss*, sniedzot tam arī dažādus skaidrojumus.¹¹ Bet kāds FB lietotājs 26.04. jautā: *Kāpēc Latviešu valodas institūts nelatvisko koronvīrusu? #vainagmireklis.*

¹¹ Vīruss apstādinājās radības kroni tā skrējienā vai uzlicis kroni visam (plašāk sk. Liparte 2020b, 34).

Speciālā leksika, barbarismi un negatīva konotācija

Sākotnējās bailes no nezināmā nomainījās konkrēts ienaidnieks, ar kuru jācīnās, svarīga ir arī noteikumu ievērošana, bet dažādu nozaru (sevišķi medicīnas, ekonomikas un militārā) speciālā leksika kļūst vispārlietojama. Plaši tiek izmantota kara retorika¹², piemēram, 25.03. prezidents pateicas mediķiem, kuri ir *frontes pirmajās līnijās*, bet žurnālisti raksta: *Tas ir karš* (Raudseps, ir.lv 25.03.), arī par pārdevējiem sakot, ka viņi ir *karalaukam pa vidu* (Lauziniece, l'imperfekt, FB 09.04.).

„Pandēmija aktualizē un velk ārā no vārdnīcām un tiesību aktiem specifiskos terminus,” norāda Agne Aleksaite (*Agnē Aleksaitē*) un Rita Urnēžiute (*Rita Urnēžiūtē*), minot latviešu valodas piemērus *pašizolācija*, *dīkstāve* (Aleksaitē, Urnēžiūtē 2020, 18). Jāpiekrīt autorēm, ka ārkārtējās situācijas laikā dominējošie vārdi un jēdzieni patiešām nav jauni, bet līdz tam daļa no tiem tikuši lietoti salīdzinoši maz vai tikai konkrētā jomā. Tā ir universāla parādība, par ko runā arī citu valodu pētnieki, piemēram, Aleksandra Lenca (*Alexandra Lenz*) no Austrijas ZA (Lenz).

Latviešu valodā „atdzimst” arī valodas kļūdas (barbarismi), piemēram, saskatām maksimumu dēvējot par *inficēšanās piķi* (Viņķele, TVNET 31.03.), *inficēšanās „piķi”* (Viņķele, NRA 14.04.), bet robežu starp valstīm slēgšanu vai stingru karantīnu – *lockdauns* (C 23.03.), tā dēvētā „lokdauna” [..] *varbūtība* (Kozins, TVNET 31.03.).

Koronavīrusam parādoties Latvijā, negatīvu konotāciju iegūst arī vārdi, kuriem pašiem tā nepiemīt, piemēram, ***Slēpotājs*** drīz būs lamuvārds (C 08.03.), *Vai tik drīzumā neuzradīsies bari ar „misānēm”, kurus valstij vajadzēs glābt no skartajām teritorijām* (C 10.03.).

Jaunas reālijas – jauni nosaukumi

Tā kā ierobežojumu dēļ dažādas lietas nākas veikt attālināti, parādās arī to nosaukumi ar *e-*, *māj-*, *tāl-* u. tml.: ne tikai *e-skola*, *e-saeima*, *e-teātris*, *e-cietums*, *e-tiesa*, bet arī okazonālismi, piemēram, *Nosaukums attālinātajām sapulcēm* – *e-pulces*, *digipulces*, *pandēmikums* (T 25.03.); *Bet jā, tāl... var mēģināt visu – tālmīlestība, tālgastronomija, tālalpīnisms...* (kom. 22.04.). Latvijas Universitāte konstatē *Runājošo galvu semestra beigās* (FB 19.06.), savukārt *Labvēlīgais TIPS piesaka gada nevārdus – ZŪMINĀRIJS, ZŪMOŠANA*,

¹² Jau agrākos pētījumos norādīts, ka slimības rada savas metaforas – „nāvējošu vīrusu izplatīšanās nereti salīdzinātas ar invāziju, ar piesārņojumu, ar nezināma svešinieka uzbrukumu, ar apokaliptisku pasauli” (Lasišanas darbnīca). Uz kara un upuru metaforu izmantojumu pandēmijas laikā norāda arī cittautu autori (Nerlich; Krug; Lenz; Šulija).

ZŪMOTĀJS (FB 29.04.). Sākoties ierobežotiem kultūras pasākumiem, aprīlī no aizmirstības tiek izcelts *drive-in kinoteātris* (LA 20.04.), *autokino* (Tēz), pēc analogijas veidojot arī *autokonzertu* (LA 20.04.).

Dažādu okazionālu apzīmējumu ir ļoti daudz, visus pieminēt nav iespējams. Droši vien arī 2020. gada vārda, nevārda un spārnotā teiciena kandidātu būs daudz.

Speciālas Covid-19 vārdnīcas

23.04. FB parādās neliela apjoma (20 jēdzienu) „Covid-19 skaidrojošā vārdnīca” (CovSV), kuras autore ir Aiga Veckalne un kura sasauca ar jau agrāk citās valodās internetā publicētām līdzīgām vārdnīcām, no kurām pirmā bija nīderlandiešu valodā 14.03., vēlāk arī angļu, vācu, horvātu, krievu u. c. valodās. Daļa no šo vārdnīcu šķirkļu vārdiem apzīmē universālas reālijas un sastopami teju katrā no tām. Tie ir ne vien oficiāli slimības, vīrusa un ar tiem saistīto procesu, darbību, priekšmetu u. tml. nosaukumi, bet arī, piemēram, *kovidioti* – cilvēks, kurš koronavīrusa laikā nerīkojas saprātīgi, *koroniāļi* – tie, kuri piedzims pēc 9 mēnešiem. Plašāka apjoma un vēlāk publicētās vārdnīcās iekļauti arī citi universālu reāliju nosaukumi (saistīti ar attālinātajiem procesiem, iepirktajiem *kāmišu* krājumiem, distancēšanos, *koronas* frizūrām, sazvērētības teorijām (piemēram, *infodēmija*) u. c.).

Kovidvārdu darināšanas azarts?

A. Aleksaite un R. Urnēžute min, ka aprīļa sākumā angļu sarunvalodas un slenga vārdnīcā „Urban Dictionary” bija aptuveni pa 30 jauniem vārdiem un vārdkopām ar komponentiem *covid-*, *coron(a)-* un vairāk nekā 10 šādu valodas vienību ar *quarant-* (Aleksaitē, Urnēžiūtē 2020, 19). Uz nepieciešamību izteikt jaunos apstākļus, kā arī uz kreatīvu jaunu vārdu radīšanu, nereti izmantojot jau pazīstamu valodas materiālu, norāda arī A. Lenca (Lenz).

Latviešu valodā tāpat fiksēts bagātīgs *kovidvārdu* birums. Lasot ziņas un komentārus dažādos interneta portālos, dažbrīd šķiet, ka leksēmu *kovid-* vai *coron(a)-* var pievienot teju katram vārdam, veidojot vārdkopas vai salikteņus, kuri gan lielākoties ir okazionāli¹³, piemēram, substantīvi: *koronahistērija* (C 28.02.), *koronpacients* (C 02.03.), *Covidtante* (= pirmā Covid-19 paciente Latvijā) (C 03.03.), *koronoptimisti* (C 08.03.), *korontamponi*, *koronsimptomi* (abi C 09.03.), *koronasērga* (kom. 17.03.), *koronaslimība* (Kluinis, NRA 20.03.),

¹³ Sniegta tikai daļa no salikteņiem, sakārtojot tos hronoloģiskā secībā un norādot vienīgā resp. pirmā lietojuma datumu.

koronpanika/koronapanika (abi C 23.03.), *koronanojūgšanās* (C 23.03.), *kovidzombiji* (C 25.03.), *kovidmuļķi un kovidnoziedznieki* (Lorencs, LA 03.04.), *kovidstulbums* (Talsu Vēstis 03.04.), *kovidsērga, kovidkrīze* (abi Veidemane, NRA 15.04.), *kovidlaiks* (Veidemane, NRA 21.04.), *covidioti, covidhistēriķi un covidpohujisti* (FB 24.04.), *covidliķi* (FB 24.04.), *koronodistancēšanās, koronopsihoze* (abi Brauns, jauns.lv 29.04.), *koronbriesmas* (kom. 29.04.), *kovidšovs* (FB 07.05.), *Covidjēga* (FB 07.05.), *Covidmāte 1984, kovidtrijotne* (abi Zaļūksnis, InfoTOP 07.05.), *covidsekta* (FB 26.05.), *covidpsihoze* (FB 30.05.), *klīniskais kovidmīzals* (= cilvēka raksturojums) (FB 30.05.), *kovidrelīģija* (FB 31.05.), *covidticīgie* (kom. 10.07.), *'kovidballīte'* (delfi.lv 13.07.), *kovidbīstamība, kovidbusiness* (abi Krautmanis, NRA 16.07.), *Kovidistāna* (Gata Šļūkas karikatūrā 31.07.), *koronabubulis* (kom. 25.09.), *kovidprojekti, īsā kovidsaitīte, kovidinstruments* (visi Veidemane, NRA 30.09.), *kovidkursija* (Lūsis, TVNET 13.10.), *kovidapcīnīšanā* (kom. 11.11.) utt. Fiksēti arī daži šāda veida salikti adjektīvi, piemēram, *KoronTrakās Dienas* (Gata Šļūkas karikatūrā 04.03.), *koronaslimie* (T 06.03.), *kovidstulbs, kovidslims, koviddumjais* (Talsu Vēstis 03.04.), *covidhistēriska tante* (FB 25.04.), *covdebilais vīruss* (kom. 01.06.), divdabju formas, piemēram, *koronjukušie* (kom. 10.06.), *kovidinficētie* (Krautmanis, NRA 16.07.), *covidapstulbotie* (kom. 17.07.), kā arī adverbs: *Tas nav kovidspecifiski* (C 28.08.).

Mazāk salikteņu un vārdkopu fiksēts ar leksēmu *kroņ(a)-*, piemēram, *kroņa slimnieks* (C 29.02.), *kroņagripa* (T 14.03.) / *kroņgripa* (Veidemane, NRA 31.03.), *kroņa karte* (= slimības izplatības karte) (C 04.05.), *kroņakrīze* (C 04.05.) / *kroņkrīze* (FB 07.05.), *kroņveidīgam diagnozēm* (C 23.03.) u. c., un vēl mazāk – ar *karantīn-*, piemēram, *Mūziķi visā Latvijā vienojušies „karantīnas izaicinājumā”* (Zvērs, skaties.lv 21.03.), *karantīnlaiks* (Krumgolde, Youtube 29.03.), *karantīnmaizītes* (Grēviņa, picburn.net 11.04.), *karantīndienas* (FB 15.05.), *„karantīnas vasara”* (Zaļūksnis, InfoTOP 07.05.).

Salīdzinoši reti ar saknēm *kovid-*, *koron-* tiek veidoti okazonāli atvasinājumi. Biežākais no tiem, turklāt ar dažādām nozīmēm (saslimušais; slimība), – *kovidnieks* (plašāk sk. Liparte 2020a, 31). Ar Covid-19 saslimušu personu dēvē arī par *koronnieku* (C 08.03.), *Covidistu, koroninieku* (abi C 23.03.), bet visu situāciju – par *covidiādi* (kom. 13.07.), *covidzācību* (kom. 10.11.). Pamanīti arī daži deminutīvi (*koroniņš* (C 03.03.), *korončiķis* (T 14.03.)) un verbu formas (*kovidēts, atCovidet*).

Jāpiemin arī „Covid Apokalipses Scenārijs” – kolektīvā jaunrade „Cāļa” forumā 24.03.–12.04., kurā ar Covid-19 inficētie ir *covidoņi, covidņi, covidaīņi, covidiāņi, kovidoņi, kovidņi, kovidāņi, kovidaiņi* (šķiet, katrs rakstītājs lieto savu variantu).

Vārdu spēles

Visu aplūkoto pandēmijas laiku tautas radošums izpaužas dažādās vārdu spēlēs, piemēram, *Corona vīrusam vajag atrast Corona sievieti!* (FB 09.04.) (šo asprātīgo padomu citē arī Aleksaitē, Urnēžiūtē 2020, 18); *Atmodai – D. Īvāns. Mums – divāns. Paliec mājās* („Gada vārds” pateicas Evai Eglājai) (T 30.03.). Apspēlēti tiek arī uzvārdi – Kariņš, Dumpis, Viņķele (sk. Liparte 2020b, 34).

Lielāko daļu vārdu spēļu nav iespējams saprast, nezinot konkrētu kontekstu. Piemēram, ārsts reanimatologs Pēteris Tamužs raksta: *Interneta komentātori, repatriētie Īrijas šampinjonu griezēji, dzērāji un deģenerāti nebūs spiesti izolēties no savas ģimenes un bērniem 2 nedēļas, pēc saskares ar „CoVid zilā dimanta” bomzi.* (FB 03.04.) Ar to domāta 31.03. konstatētā plaša apmēra inficēšanās ar Covid-19 evaņģēliski kristīgās draudzes „Zilais Krusts” vīriešu patversmē Rīgā, taču vārds *dimants* var norādīt kā uz Latvijā izplatīto azartspēļu zāļu tīklu „Zilais dimants” (un faktu, ka martā pieņemts lēmums slēgt šādas zāles ārkārtējās situācijas laikā), tā arī uz kruīza kuģi „Diamond Princess”, uz kura februāra sākumā kādam pasažierim bija diagnosticēts Covid-19, tāpēc visam kuģim, kas tajā laikā atradās Japānā, tika noteikta 14 dienu karantīna (tās laikā vismaz 542 no 3700 pasažieriem un apkalpes locekļiem koronavīrusa testi pozitīvi; tobrīd tā ir otra lielākā inficēto personu grupa ārpus Covid-19 uzliesmojuma epicentra Ķīnā).

Interesantus izteicienus, tostarp vārdu spēles, pandēmijas laikā lieto arī valsts augstākās amatpersonas, sevišķi premjerministrs filologs Krišjānis Kariņš, piemēram, *Covid-19 lai paliek jaunos, bet mēs – Jānos* (LA 15.06.).

Ierobežojumu mīkstināšana

Pēc zināma atslābuma jaunu sašutuma un arī jaunvārdu vilni izraisa pārmaiņas, kas saistītas ar lietotni „Apturi Covid” un ierobežojumu mīkstināšanu no 01.06., kā arī ārkārtējās situācijas atcelšanu 09.06. Pieaug to cilvēku skaits, kuri uzskata, ka pandēmija Latvijā nav bijusi, ka tās nav vispār vai ka tā (vismaz Eiropā) jau beigusies, kuri uzsver, ka laiks „atmosties”, un popularizē dažādas sazvērestības teorijas.

„Atmaskojoša” leksika

Jau iepriekšējā periodā sporādiskas ir leksēmas, kas pauž neticību Covid-19 un pandēmijai (piemēram, *Politvīruss* (FB 17.04.), *makaronvīruss* (kom. 27.04.), *feik-pandēmija* (FB 29.04.)), taču saistībā ar ārkārtējās situācijas atcelšanu un viedokli, ka koronavīrusa pandēmija ir mākslīgi radīta un kādam izdevīga, fiksēts daudz salikteņu un vārdkopu ar negatīvu konotāciju, kuros leksēmām *kovid(a)*, *koron(a)* pievienoti *cirks*, *šovs*, *afēra*, *farss*, *murgs*, *balagāns*, *shēmas*, *operācija*, *sekta*, *relīģija* u. tml. (sk. arī salikteņu sarakstu iepriekš). Pašu vīrusu dēvē arī par *neesošu vīrusu* (kom. 29.05.), *viltus vīrusu* (FB 27.06.), *feiku slimību* (FB 18.07.), *lohovīrusu* (FB 03.08.).

Salīdzinājumi ar dzīvniekiem

Sejas aizsegu (aizsargmasku), kuru lietošana sabiedriskajā transportā un citviet obligāta 12.05.–01.07. un kurus daudzi dēvē par *uzpurņiem*, okazonāli arī par *namordņikiem* (C 26.02.), *mornikiem* (FB 19.05.) (no krievu *намордник* ‘uzpurnis’), lietotāji tiek nicīgi salīdzināti ar vergiem, suņiem, retāk – kaķiem, bet tie, kuri nav pārstājuši ticēt koronavīrusa eksistencei un ievērot piesardzības pasākumus, – ar aītām, auniem. Kāds FB lietotājs pašu Covid-19 sauc *aitu slimību* / *aitcovid* (27.06.).

Vārdi ar pretējām nozīmēm (Orvela „jaunruna”)

Okazonāli jau agrāk (pirmoreiz 12.04.), bet daudz plašāk, sākot ar maija otro pusi, saistībā ar lietotni „Apturi Covid” tiek piesaukta angļu rakstnieka Džordža Orvela darbā „1984” minētā jaunruna ar mainītām vārdu nozīmēm, piemēram, [...] *Latvijas premjers paziņo, ka veids „kā palaist brīvībā” ir „ar uzliktām mobilās izsekošanas ierīcēm”. Gluži kā Orvela „jaunrunā” ar otrādu vārdu lietošanu, kur brīvība ir verdzība – un uzlikt važas ir „palaist brīvībā”?* (žurnālists Sandris Točs, FB 16.05.); [...] *premjers Kariņš orveliski paziņoja, ka izsekošanas ierīces Jūs palaidīs brīvībā* (politiķis Aldis Gobzems, FB 19.05.). Leksēma *orvelisks* nav jauna, internetā atrodami pat ar 2005. gadu datēti piemēri. Tātad tās lietojumu šajā situācijā varētu dēvēt par „senu dziesmu jaunās skaņās”, turklāt tas raksturīgs ne tikai latviešu valodai.

Šajā pašā laikā (pirmoreiz attēlā 27.04.) parādās arī slimības nosaukums *Covid-1984*, piemēram, *Tātad konstatējam: ārkārtējo situāciju „Covid-1984” dēļ Ministru kabinets ir pagarinājis bez īpaša iemesla* (Zaļūksnis, InfoTOP 07.05.). Gan pavasarī, gan rudenī šis apzīmējums tiek lietots kā latviešu, tā citās (piemēram, angļu, vācu) valodās.

Postpandēmijas laiks?

Kaut gan šajā rakstā aplūkotajā laikā (2020. gada janvāri–novembrī) Covid-19 pandēmija vēl nav beigusies, cilvēki pievēršas arī *covidbrīvnākotnei* (kom. 12.05.), diskutē *par jauno, skaisto, zaļo pēckoronahistērijas ekoloģiju* (C 04.05.). Plašsaziņas līdzekļos tiek apcerēta *pēcpandēmijas pasaule* (TVNET 06.04., jauns.lv 11.04.), *‘pēcpandēmijas’ ekonomika* (Zile, Delfi 20.04.), *postpandēmijas/postpandēmiskais teātris* (LR1 Kultūras rondo 16.04.), *post-pandēmijas ceļošana* (jauns.lv 08.05.), *pēc-Covid apstākļos, pēc-Covid-19 situācijā* (abi Čigāne, ir.lv 19.05.), *postpandēmijas nākotne* (Atlāce-Bistere, db.lv 09.07.) utt. Par *postpandēmijas laiku* (leta.lv 14.07.) Latvijā dēvē arī laiku pēc ārkārtējās situācijas atcelšanas jūnijā, tad vēl nezinot, ka rudenī tā tiks izsludināta atkārtoti.

Otrais vilnis un atkārtota ārkārtējā situācija

Rudenī ar Covid-19 inficēto personu skaits visā Eiropā ievērojami un strauji palielinās. To skaidro dažādi: gan ar pandēmijas otro vilni, gan pieaugošo testēšanas apjomu, kura dēļ koronavīrusa pandēmija iegūst vēl citus „atmaskojošus” nosaukumus – *testdēmija* (par „testdemic” 11.09. publiski runā kāda īru ārste; nosaukums tiek pārņemts arī citās valodās; „Urban Dictionary” tas gan nav iekļauts (skatīts 08.12.)), *ciparu pandēmija* (kom. 20.10.), *papīra slimība* (kom. 07.11.). Atsevišķi jāmin 07.11. publiskotais iepriekšējā diennaktī Latvijā konstatētais tobrīd vislielākais ar Covid-19 saslimušo skaits – 404 cilvēki –, uz ko pandēmiju noliedzošie portāla „Delfi” komentatori reaģē nekavējoties: *Ar šo dienu koronavīrusam tiek piešķirts jauns vārds – „vīruss 404”* (07.11.), balstoties uz asociāciju ar datoru ekrānos rādāmo kļūdas paziņojumu „404 – lapa nav atrasta”. Tas ir brīdī, kad valstī jau pieņemts (06.11.) lēmums par atkārtotu ārkārtējo situāciju no 09.11. līdz 06.12. Nedaudz vēlāk, pašas ārkārtējās situācijas laikā, šis skaitlis tiek apspēlēts vēlreiz: *Ko nu, ārpārta stāvoklis jāņem nost? 404 Not found! No 404 inficētiem dienā, šodien, cik reizes mazāk?* (kom. 11.11.)

Mēnesi pirms ārkārtējās situācijas izsludināšanas (no 07.10. sabiedriskajā transportā, no 14.10. arī citās sabiedriskās vietās) visā Latvijā ieviesta prasība lietot aizsargmaskas, kuras atkal izpelnās daudz uzmanības un gūst dažādus epitetus, piemēram: *maskas ir brīnišķīgs kovīdkulta amulets* (C 05.10.), *businessmaskas* (kom. 24.10.), *glābējmaskas* (kom. 08.11.), *lupatmaskas* (kom. 10.11.), *brīnummaskas* (kom. 11.11.), *briesmīgās zilās pampermaskas* (C 16.11.), *piespiedu mutes sedziņa* (kom. 17.11.). Fiksēti arī citi okazonāli

jaunvārdi un vārdkopas: pati situācija ir *maskodiotisms* (kom. 14.10.), maskas nevalkātājs – *bezmasknieks* (kom. 30.10.), to valkātāji – *maskainie* (kom. 17.11.), *masku cilvēki* (kom. 18.11.). Tiek pat piedāvāts: *Vēl varētu autobusus braukāt maskucisti (masku policisti) civilajā.* (C 05.10.)

Okazionāli rudenī „Cāļa” forumā lietotas arī sejasmasku valkāšanu resp. likšanu tās valkāt apzīmējošu verbu formas: *apuzpurņojušies* (30.08.), *uzpurņoties* (15.09.), *jāuzpurņo / lai [...] apuzpurņo* (abi 11.09.), arī substantīvs *uzpurņošanās* (05.10.). Forumos fiksētas okazionālas verbu formas no kopš pavasara lietojamā barbarisma *lokdauns*: *lokdaunojam* (C 02.10.), *lai var lokdaunot* (C 05.10.).

Šis raksts pabeigts 2020. gada decembra sākumā – laikā, kad Latvijā otrreiz ieviesta un līdz 11.01.2021. pagarināta ārkārtējā situācija, kad liela daļa pasaules iedzīvotāju sašķēlušies pretējās (nereti – savstarpēji agresīvi noskaņotās) nometnēs, no kuriem vienus dēvē par *covidfaniem*, *covidfobiem*, *covidhistērikiem*, *covidpiekritējiem*, *kovidsektantiem*, *kovidticīgajiem* u. tml., bet otrs – par *kovidnoliedzējiem*, *koviddeniāliem*, *covidpohujistiem*, *covidķeceriem* u. tml., un kad daudzviet pasaulē norisinās pirmie eksperimenti ar steidzīgi izstrādātu koronavīrusa vakcīnu, kura jau krietni agrāk ironiski nosaukta par *brīnumvakcīnu* (ārsts Pēteris Apinis, FB 21.03.), *glābējvakcīnu* (kom. 12.04.), *supervakcīnu* (kom. 08.07.).

Par kovidvārdu nākotni domājot

No milzīgā ar koronavīrusu un citām šā laika reālijām saistīto valodas vienību klāsta dažādu valodu vispārlietojamo vārdu vārdnīcās tikušas vai tiks uzņemtas tikai nedaudzas biežāk lietotās. Arī jau minētajās speciālajās *kovidvārdu* vārdnīcās, kuras cita pēc citas dažādās valodās parādījās pavasarī, protams, nav iekļautas visas šādas valodas vienības, jo, kā redzams arī pēc šā raksta piemēriem, jaunvārdu veidošana un jaunu nozīmju piešķiršana jau esošām valodas vienībām pašlaik ir nebeidzams process, kurš operatīvi parāda cilvēku reakciju uz situāciju un dažādām tās izmaiņām. Valodās, kurās pastāv plaši pieejamas jaunvārdu datubāzes (piemēram, angļu <https://www.urbandictionary.com>; lietuviešu <http://naujazodziai.lki.lt>), daļa no *kovidvārdiem* iekļuvuši tajās. Taču, vērdamās uz savu savāktu latviešu valodas materiālu – vairākiem tūkstošiem unikālu, ar koronavīrusa pandēmiju saistītu valodas vienību –, šā raksta autore sliecas piekrist M. Krongauza teiktajam: tie ir vārdi viendienīši, kuri aktuāli šajā periodā, bet izzudīs pēc slimības un pašizolācijas laikmeta beigām (Кронгауз). Citiem vārdiem sakot, tie nosēdīsies pasīvās leksikas slānī kā spilgta 2020. gada zīme (Aleksaitē, Urnēžiūtē 2020, 21).

Autore turpina apkopot *kovidvārdus*, uzskatīdama, ka savākto materiālu būtu vērts sakārtot un izdot speciālā vārdnīcā, to papildinot ar aprakstiem un analīzi, varbūt arī ar trāpīgām ilustrācijām (karikatūrām).

Daži secinājumi

Raksts sniedz tikai nelielu sistēmisku ieskatu pandēmijas laika latviešu valodas leksikas, semantikas, frazeoloģijas īpatnībās. Liela daļa šajā situācijā latviešu valodā lietotās leksikas ir kopīga ar citām valodām, atspoguļo universālas reālijas, taču konstatētas arī specifiskas valodas parādības (piemēram, *skorbul(i)s*, dažādas „ēnas” un vārdu spēles).

Laikam ritot, vērojama atšķirīga attieksme pret Covid-19 (kā pret kaut ko nesaprotamu, draudīgu, paralizējošu, noteicošu, krāpniecisku, neeksistējošu u. c.). Šīs pārmaiņas, kuras atspoguļojas arī valodas vienību izvēlē un lietojumā, saistītas ar konkrētiem notikumiem, uz ko interneta lietotāji parasti reaģē ļoti ātri un emocionāli, bieži vien – ar neliterāru leksiku.

Tā kā tautas jaunrade valodas jomā pandēmijas laikā izpaudusies ļoti plaši un daudzveidīgi (iespējams, piespiedu *mājsēdes* dēļ, – par to sk. arī Liparte 2020b, 34), raksts varētu būt vismaz divreiz garāks (piemēram, šeit nav apskatīta ar pašu *mājsēdi*, distances mērvienībām, *kāmišu* krājumiem, Lieldienām, talku, amatpersonu apzīmējumiem (apsaukām) saistītā leksika). Autore turpina šāda valodas materiāla vākšanu, apkopošanu un analīzi, cerot, ka to visu kādreiz būs iespējams publicēt, tādējādi saglabājot liecības par koronavīrusa pandēmijas laika izpausmēm valodā.

Avoti

Atlāce-Bistere, Zane. Mileniāļi kļūst lojālāki darba vietai [tiešsaiste]. *Dienas Bizness*, 09.07.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.db.lv/zinas/mileniali-klust-lojalaki-darba-vietai-497380>

Cik riskanta būs post-pandēmijas ceļošana? [tiešsaiste]. *Jauns.lv*, 08.05.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/zinas/384793-cik-riskanta-bus-post-pandemijas-celosana>

Čigāne, Lolita. Dzīve pēc Covid-19 ir jau sākusies [tiešsaiste]. *Ir.lv*, 19.05.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://ir.lv/2020/05/19/dzive-pec-covid-19-ir-jau-sakusies/>

„Covid-19 lai paliek jānos, bet mēs – Jānos.” Ministru prezidents aicina svinēt Jānos ģimenes lokā [tiešsaiste]. *La.lv*, 15.06.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/covid-19-lai-paliek-janos-bet-mes-janos-ministru-prezidents-aicina-svinet-janos-gimenes-loka>

Delfi.lv sadaļas *Cālis* foruma atsevišķas tēmas. Pieejams: <https://calis.delfi.lv/forums/8-plapina/>

Do you speak corona? A guide to covid-19 slang [tiešsaiste]. *The Economist*, 08.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.economist.com/1843/2020/04/08/do-you-speak-corona-a-guide-to-covid-19-slang>

Grēviņa, Zane. 11.04.2020. [tiešsaiste] [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.picburn.net/p/2281277643714598401>

Gušča, Anita. Ligo svētki un Jāņi Covid-19 pandēmijas ēnā: uzzini, kā šogad ļauts svinēt [tiešsaiste]. *Skaties.lv*, 17.06.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://skaties.lv/zinas/latvija/sabiedriba/ligo-svetki-un-jani-covid-19-pandemijas-ena-uzzini-ka-sogad-lauts-svinet/>

Ieskats pēcpandēmijas pasaulē: Lielās kompānijas audzēs ietekmi, bet kapitālisms „mainīs seju” [tiešsaiste]. *Tvnet*, 06.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/6941296/ieskats-pecpandemijas-pasaule-lielas-kompanijas-audzes-ietekmi-bet-kapitalisms-mainis-seju>

Internetā apmeklēs ārstu, gan mācīsies spēlēt klavieres. Kāda būs dzīve pēcpandēmijas pasaulē [tiešsaiste]. *Jauns.lv*, 11.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/bizness/380480-interneta-apekles-arstu-gan-macisies-spelet-klavieres-kada-bus-dzive-pecpandemijas-pasaule>

Kariņš: ES investīcijām jāstiprina dalībvalstu ekonomikas Covid-19 seku pārvarēšanai [tiešsaiste], 02.07.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.mk.gov.lv/lv/aktualitates/karins-es-investicijam-jastiprina-dalibvalstu-ekonomikas-covid-19-seku-parvaresani>

Kluinis, Arnis. Koronaslimības pabalstu Latvijai nemaksās [tiešsaiste]. *Nra.lv*, 20.03.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://nra.lv/ekonomika/latvija/308361-koronaslimibas-pabalstu-latvijai-nemaksas.htm>

Kozins, Ilja. Viņķele: Ārkārtējā situācija jāpagarina uz 3 mēnešiem [tiešsaiste]. *Tvnet*, 31.03.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/6937410/vinkele-arkarteja-situacija-japagarina-uz-3-menesiem>

Krautmanis, Māris. Krišjānis Kariņš pieprasa no citiem to, ko neievēro pats! [tiešsaiste]. *Nra.lv*, 16.07.2020. [skatīts 18.08.2020.]. Pieejams: <https://neatkariga.nra.lv/komentarimaris-krautmanis-3/319714-krisjanis-karins-pieprasa-no-citiem-to-ko-neievero-pats>

Krumgolde, Veronika. Sporta skolotājs, ejot uz darbu karantīnlaikā [tiešsaiste]. *Youtube*, 29.03.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=WSVwihKhhOU>

Ķīkule, Lilija. *Laimīgu jauno gadu!*, 07.12.2020. (nepublicēts manuskripts)

Ieta.lv – Purviša balvai nominēti Apaļā, Gabrāna, Rasas un Raita Šmitu darbi [tiešsaiste]. *Ieta.lv*, 14.07.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.leta.lv/home/important/FDC431F7-22A4-473F-BD8C-4166D40BF05E>

Liepājas teātris nācis klajā ar podkāstu „Pipētavas sarunas” [tiešsaiste]. *LR1 Kultūras rondo*, 16.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/liepajas-teatris-nacis-klaja-ar-podkastu-pipetavas-sarunas.a128855/>

Lorencs, Juris. Kovidmuļķi un kovidnoziedznieki [tiešsaiste]. *La.lv*, 03.04.2020. [skatīts 10.07.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/kovidmulki-un-kovidnoziedznieki>

Lūsis, Toms. Kā ekskursija aizklāpēja Natālijas Draudziņas vidusskolu [tiešsaiste]. *Tvnet*, 13.10.2020. [skatīts 10.07.2020.]. Pieejams: <https://www.tvnet.lv/7085340/ka-ekskursija-aizklapeja-natalijas-draudzinas-vidusskolu>

LETA/LA.LV – Popularitāti gūst *drive-in* kinoteātri [tiešsaiste]. *La.lv*, 20.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/popularitati-gust-drive-in-kinoteatri>

Raudseps, Pauls. Tas ir karš [tiešsaiste]. *Ir.lv*, 25.03.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://ir.lv/2020/03/25/tas-ir-kars/>

Šerpā Vaļa. Jauns jēdziens – kovidstulbs [tiešsaiste]. *Talsuvestis.lv*, 03.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <http://www.talsuvestis.lv/2020/04/03/jauns-jedziens-kovidstulbs/>

Valsts prezidents pateicas medicīnas nozarē strādājošajiem par nesavtīgu un pašaielīdzīgu darbu Latvijas iedzīvotāju veselības labā [tiešsaiste]. *Nmpd.gov.lv*, 25.03.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: http://www.nmpd.gov.lv/nmpd/preses_relizes/?doc=2204

Veidemane, Elita. Gobzema testētājās nedienas [tiešsaiste]. *Nra.lv*, 21.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://nra.lv/viedokli/elita-veidemane/311717-gobzema-testetajas-nedienas.htm>

Veidemane, Elita. Kā pelnīt uz kovidhistērijas rēķina? [tiešsaiste]. *Nra.lv*, 30.09.2020. [skatīts 10.07.2020.]. Pieejams: <https://neatkariga.nra.lv/komentari/elita-veidemane/325877-ka-pelnit-uz-kovidhisterijas-rekina>

Veidemane, Elita. Klepotāja nevarēja... [tiešsaiste]. *Nra.lv*, 31.03.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://nra.lv/viedokli/elita-veidemane/309542-klepotaja-nevareja.htm>

Veidemane, Elita. Sūri iesmīet acīs [tiešsaiste]. *Nra.lv*, 15.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://nra.lv/viedokli/elita-veidemane/311123-suri-iesmiet-acis.htm>

Zaļūksnis, Dzintars. Valdība mums gādā „karantīnas vasaru” [tiešsaiste]. *Infotop.lv*, 07.05.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: www.infotop.lv/article/lv/valdiba-mums-gada-karantinas-vasaru

Zilgalvis, Valdis. Nāves ēnā [tiešsaiste]. *Adventisti.lv*, 24.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://adventisti.lv/lv/jaunumi/3483-Naves-ena>

Zīle, Roberts. Roberts Zīle: Kādai jābūt ‘pēcpandēmijas’ ekonomikai Eiropā? [tiešsaiste]. *Delfi*, 20.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.delfi.lv/news/versijas/roberts-zile-kadai-jabut-pecpandemijas-ekonomikai-eiropa.d?id=52069517>

Ziņu aģentūra LETA – Viņķele skaidro, kad pēc speciālistu prognozēm Latvijā gaidāms Covid-19 inficēšanās „pīķis” [tiešsaiste]. *Nra.lv*, 14.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://nra.lv/latvija/311078-vinkele-skaidro-kad-pec-specialistu-prognozēm-latvija-gaidams-covid-19-inficesanas-pikis.htm>

Zvērs, Jānis. Koncertējošajiem mūziķiem grūti laiki: Latvijas mākslinieki vienojušies „karantīnas izaicinājumā” [tiešsaiste]. *Skaties.lv*, 21.03.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://skaties.lv/zinas/latvija/koncertejosajiem-muzikiem-gruti-laiki-latvijas-makslinieki-vienojusies-karantinas-izaicinajuma/>

„Žēl, ka tik steidzīgi un latviski noreagēju,” Mārtiņš Brauns atvainojas par neglītu vārdu veltīšanu savam kolēģim Baušķeniekam [tiešsaiste]. *Jauns.lv*, 29.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/izklaide/383529-zel-ka-tik-steidzigi-un-latviski-noreageju-martins-brauns-atvainojas-par-neglitu-vardu-veltisanu-savam-kolejim-bauskeniekam>

Wirklichkeit in Zeiten von Corona. Kinder philosophieren durchs Megafon [tiešsaiste]. *RadioMikro, ARD Audiothek* 28.03.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.ardaudiothek.de/radiomikro/wirklichkeit-in-zeiten-von-corona-kinder-philosophieren-durchs-megafon/78747482>

Жизнь продолжается. Заболела... корона или не корона [tiešsaiste]. *Yandex. Zen*, 26.04.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: https://zen.yandex.ru/media/8670_1/zabolelakorona-ili-ne-korona-5ea4d63a7e79087ec366344e

1. Aleksaitė, Urnėžiūtė 2020 – Aleksaitė, Agnė, Urnėžiūtė, Rita. Pandemžodžiai Lietuvoje ir svetur. *Gimtoji kalba*. Nr. 4 (634), 2020, p. 17–21.
2. CovSV – Veckalne, Aiga. Covid-19 skaidrojošā vārdnīca [tiešsaiste]. *Pieturzīmes*, 23.04.2020. [skatīts 16.08.2020.]. Pieejams: <https://www.facebook.com/notes/aiga-veckalne-pieturzimes/covid-19-skaidrojoša-vārdnīca/1323293991202941/>
3. GFDS – Das Coronavirus aus sprachlicher Sicht [tiešsaiste]. *Gesellschaft für deutsche Sprache e. V.*, 13.03. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://gfds.de/das-coronavirus-aus-sprachlicher-sicht/#>
4. JJV – Jaundarinājumu un jaunvārdu vārdnīca [tiešsaiste] [skatīts 16.08.2020.]. Pieejams: <https://lvak.wordpress.com/jaunakie-termini-meklejum-i-un-diskusijas/jaundarinajumu-un-jaunvardu-vardnica/>
5. Krug – Krug, Dietmar. Corona, Kriegsrhetorik und Angstmacher [tiešsaiste]. *Der Standard*, 02.05.2020. [skatīts 15.08.2020.]. Pieejams: <https://www.derstandard.at/story/2000117220357/corona-kriegsrhetorik-und-angstmacher>
6. Lasišanas darbnīca – Lasišanas darbnīca „Pandēmija un tās metaforas” [tiešsaiste], 07.04.2020. [skatīts 20.07.2020.]. Pieejams: <https://lcca.lv/lv/izstades/lasinasan-darbnica-pandemija-un-tas-metaforas>
7. Laua 1969 – Laua, Alise. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1969.
8. Lenz – Alexandra N. Lenz. Let's talk about corona. Linguistin an der ÖAW, über alte Ausdrücke in neuem Gewand und Sprachverhaltensmuster in Krisenzeiten [tiešsaiste]. *Österreichische Akademie der Wissenschaften*, 14.05.2020. [skatīts 04.12.2020.]. Pieejams: <https://www.oeaw.ac.at/detail/news/lets-talk-about-corona/>
9. Liparte 2020a – Liparte, Evija. Šiek tiek apie kovidžodžius latvių kalboje. *Gimtoji kalba*. Nr. 5 (635), 2020, p. 30–35.
10. Liparte 2020b – Liparte, Evija. Koronos eufemizmai, metaforos, žodžių žaismas latvių kalboje. *Gimtoji kalba*. Nr. 6 (636), 2020, p. 30–34.

11. Nerlich – Nerlich, Brigitte. *Metaphors in the time of coronavirus* [tiešsaiste], 17.03.2020. [skatīts 14.08.2020.]. Pieejams: <https://blogs.nottingham.ac.uk/makingsciencepublic/2020/03/17/metaphors-in-the-time-of-coronavirus/>
12. OE24 – Diese Corona-Wörter könnten schon bald im Duden stehen [tiešsaiste]. OE24, 09.05.2020. [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.oe24.at/welt/diese-corona-woerter-koennten-schon-bald-im-duden-stehen/429303191>
13. Šulija – Šulija, Augustinas. Korona ir karo retorika – savaitė sekant naujienas Lietuvoje [tiešsaiste]. *Bernardinai.lt*, 28.03.2020. [skatīts 15.08.2020.]. Pieejams: <https://www.bernardinai.lt/2020-03-28-korona-ir-karo-retorika-savaite-sekant-naujienas-lietuvoje/>
14. Tēz – *Tēzurs*. Sast. Spektors, Andrejs. Rīga : Mākslīgā intelekta laboratorija, 2009–2020. Pieejams: <https://tezurs.lv/>
15. Азбука – Азбука карантина: смотрите, чем пополнился наш словарь из-за коронавируса [tiešsaiste], 22.05.2020. [skatīts 13.07.2020.]. Pieejams: https://www.nn.ru/news/articles/azbuka_karantina_smotrite_chem_popolnilya_nash_slovar_izza_koronavirusa/69272044/
16. Мемы – Мемы и сленг: как коронавирус обогатил мир сетевых шуток [tiešsaiste]. *Интернет-журнал о жизни в Кузбассе „Сибдено“*, 21.04.2020. [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <https://sibdepo.ru/reading/memy-i-sleng-kak-koronavirus-obogatil-mir-setevyh-shutok.html>
17. Кронгауз – Абрамов, Андрей. Словарь эпохи коронавируса: „Ковидиоты на самоизоляции зачали корониалов, зумились и оформили ковидиворс“. *Что стало с русским языком за время пандемии – объясняет лингвист Максим Кронгауз* [tiešsaiste], 22.05.2020. [skatīts 02.12.2020.]. Pieejams: <https://www.kp.ru/daily/27132/4221683/>

VALODA UN NORMA

Emīlija Mežale

Norādāmo vietniekvārdu lietojuma stilistiskais un pragmatiskais aspekts

Ievads

Vietniekvārdi, viena no latviešu valodā visbiežāk lietotajām vārdšķirām (Nītiņa 2013, 428), var būt labs palīgs gan stilistiskās ekspresijas radīšanā, gan komunikatīvo mērķu sasniegšanā. Norādāmie vietniekvārdi atkarībā no lietojuma var norādīt uz kādu priekšmetu, aktualizēt kaut ko iepriekš pieminētu un piešķirt papildu ekspresiju gan mutvārdu, gan rakstītā tekstā. Ar vietniekvārdu palīdzību iespējams tekstu padarīt gan stilistiski, gan emocionāli ekspresīvu, turklāt prasmīgs teksta autors, tos veiksmīgi izmantojot, arī daiļliteratūrā var radīt dabīgas sarunas iespaidu, variējot ekspresijas gradācijas.

Līdz šim vietniekvārdi lingvistiskajā literatūrā galvenokārt skatīti no standartvalodas jeb literārās valodas normu viedokļa, vērtējot to lietojumu kategorijās *vēlams/nevēlams*, tomēr, kā min Andra Kalnača, rakstot par norādāmajiem vietniekvārdiem noteiktā artikula nozīmē, vēlamu vai nevēlamu lietojumu ne vienmēr iespējams skaidri nodalīt (Kalnača 2011, 94). Sarunvalodā laika gaitā izveidojušās savas valodas līdzekļu lietojuma tradīcijas, kas nereti apskatāmas kā novirzes no literārās valodas normām, turklāt sarunvalodas kontekstā šiem izteiksmes līdzekļiem var arī nepiemist negatīva konotācija vai pazemināta stila nokrāsa. Runājot par personām, norādāmie vietniekvārdi ne vienmēr izsaka nievājumu pret apzīmēto personu, bet dažkārt ietekmē vienīgi paša izteikuma kopējo noskaņu un stilu, savukārt norādāmais vietniekvārds noteiktā artikula nozīmē var tekstā arī iederēties – viss atkarīgs no lietojuma konteksta un citiem valodas līdzekļiem, kas tekstā lietoti un cits citu papildina.

Raksts izstrādāts kā daļa no autorenes pētījuma par sarunvalodas līdzekļu izmantojumu latviešu un somu valodas tiešsaistes tekstos. Atbilstoši savām pētnieciskajām interesēm autore rakstā pievērsusies galvenokārt sarunvalodai raksturīgam norādāmo vietniekvārdu lietojumam: norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantiem, lietojumam emocionālās ekspresijas pastiprinātāja funkcijā un norādāmā artikula nozīmē, kā arī substantīviskiem vietniekvārdiem, kas norāda uz personām. Raksta mērķis ir iepazīstināt ar

norādāmo vietniekvārdu lietojumu dažādos rakstu valodas žanros, vienlaikus salīdzinājumam piedāvājot arī piemērus no mutvārdu teksta. Norādāmo vietniekvārdu lietojums skatīts no pragmatiskā un stila viedokļa, vērtējot izmantoto līdzekļu iederību un lomu tekstā.

Rakstā aplūkotos valodas piemērus autore ir ekscerpējusi gan no tiešsaistē pieejamajiem avotiem, kā ziņu portālu un blogu (emuāru) teksti un to komentāri un laikrakstu tiešsaistes versijas, gan no daiļliteratūras un podraidījumiem (*podcast*) (sk. avotus). Valodas piemēros ir saglabāta oriģinālā ortogrāfija un interpunkcija. Visi izcēlumi ir autores veikti.

Stila jēdziens

Stila jēdzienam ir vairāki aspekti. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” **stils** definēts kā „laika gaitā un dažādu sociālo un profesionālo slāņu lietojumā konkrētās situācijās mainīgs valodas paveids, ko raksturo noteikta valodas līdzekļu atlase un kombinēšana atbilstoši saziņas mērķim un saziņas situācijai” (VPSV 2007, 376). Jāņa Rozenberga stila definīcija šķiet vēl precīzāka – tajā ietverta arī konkrēta stila izvēles atkarība no „komunikācijas satura, vides un komunikatora attieksmes pret tiem” (Rozenbergs 1995, 80).

Latviešu valodniecības tradīcijā, sekojot Prāgas lingvistiskā pulciņa paraugam, tiek runāts galvenokārt par valodas **funkcionālajiem stiliem**, kuros valodas līdzekļu atlase saistīta ar noteiktu teksta funkciju (Kvašīte 2013, 175). Tradicionāli izšķir piecus latviešu valodas funkcionālos stilus: zinātnisko un populārzinātnisko stilu, lietišķo rakstu stilu, publicistikas stilu, (literārās) sarunvalodas stilu un daiļliteratūras stilu (Rozenbergs 1995, 82). Mūsdienās dažādu procesu rezultātā stilu robežām ir tendence nivelēties – „rodas grūtības diferencēt valodas līdzekļus pēc to piederības pie konkrēta stila” (Kvašīte 2013, 190). Stilu robežu saplūšana varētu būt saistīta arī ar valodas demokratizācijas procesiem un stila, valodas kultūras un normu izpratnes pasliktināšanos. Spilgts piemērs stilu robežu saplūšanai ir blogu teksti, kas bieži vien balansē uz publicistikas un sarunvalodas stila robežas.

Tiek runāts arī par **emocionāli ekspresīvajiem stiliem**, kuros galvenā nozīme ir autora emocionālajai attieksmei un vērtējumam (VPSV 2007, 106; Rozenbergs 1995, 105). Emocionāli ekspresīvie stili latviešu valodā ir kopumā seši: oficiālais stils, svinīgais stils, sirsnīgais stils, humoristiskais stils, ironiskais stils un satīriskais stils (Rozenbergs 1995, 106).

Par funkcionālo un emocionāli ekspresīvo stilu raksturīgākajiem diferencētājiem tiek uzskatīti dažādi leksikas slāņi, mākslinieciskās

un emocionālās izteiksmes līdzekļi, kā arī atšķirīgi teksta uzbūves principi. Par morfoloģijas un sintakses lomu stilistiskas papildinformācijas izteikšanā, kā min A. Kalnača, joprojām nav vienprātības (Kalnača 2011, 5). Tomēr nav noliedzams, ka latviešu valodā arī morfoloģiskajiem elementiem, tostarp norādāmajiem vietniekvārdiem, ir sava funkcija stila un ekspresijas veidošanā. Morfoloģiski paņēmieni, kā norādāmo vietniekvārdu *šis, tas, šāds, tāds* izmantojums gan substantīva, gan adjektīva nozīmē palīdz pastiprināt tekstā paustā tiešo un netiešo ekspresiju līdztekus dažādu leksikas slāņu (piemēram, slengismu, poētismu u. tml.) izmantojumam. Arī Daina Nītiņa ir minējusi, ka „spēles ar vārdiem un verbu formām pastiprina vietniekvārdu *es, tu, mēs, jūs, viss, visi* izmantošana” (Nītiņa [2001] 2014a, 331). Raksta autore minēto vietniekvārdu uzskaitījumu vēl papildinātu ar norādāmajiem vietniekvārdiem *šis* un *tas*. No tiem jo īpaši vietniekvārdam *šis* mēdz piemist teksta emocionālās ekspresijas pastiprinātāja funkcija.

Līdztekus minētajiem stilu veidiem var runāt arī par **autora individuālo stilu** (šādā gadījumā stilistiskā papildinformācija izriet no „teksta autora apzināti īstenota individuāla izteiksmes veida” (Kalnača 2011, 107)) un dažādu **literatūras žanru stilu** (Jeffries, McIntyre 2010, 30). Šie aspekti ir tie, ko ar terminu *stils (style)* visbiežāk saprot Rietumu lingvistiskajā literatūrā, savukārt funkcionālajiem stiliem atbilst jēdziens *reģistrs (register)* (sk. Biber, Conrad, 2019). Jāpiemin, ka, latviešu valodnieciskajā literatūrā vārds *reģistrs* šādā nozīmē netiek lietots. Piemēram, J. Rozenbergs ar reģistru saprot tekstveides tipus, kā monologs un dialogs (Rozenbergs 1995, 79), savukārt „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” šāds termins neparādās vispār.

Šajā rakstā uzmanība tiks pievērsta valodas līdzekļu iederībai tekstā no funkcionālo un emocionāli ekspresīvo stilu viedokļa.

Sarunvalodas stila un sarunvalodas jēdzienu šķirums

Latviešu valodā šķirami sarunvalodas stila un sarunvalodas jēdzieni. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” abu terminu skaidrojums ir līdzīgs. **Sarunvalodas stils** definēts kā „funkcionālais stils, ko lieto ikdienas mutvārdu saziņā. Sarunvalodas stilā plaši izmanto emocionāli ekspresīvus valodas līdzekļus, to raksturo sarunvalodas vārdu, neliterārajā paveidā – arī slengismu, lietojums, tēlaina izteiksme, vienkāršas sintaktiskās uzbūves teikumi, daudz reducētu un aprautu izteikumu, liekvārdība” (VPSV 2007, 342), savukārt **sarunvaloda** – kā „valodas paveids, ko lieto ikdienas mutvārdu saziņā. Rakstu formā to izmanto, piemēram, neoficiālās vēstulēs, dienasgrāmatās un

kā stilistisku izteiksmes līdzekli daiļliteratūrā un publicistikā” (VPSV 2007, 342). Šīs definīcijas īsti neievieš skaidrību par jēdzienu nošķirumu – sarunvalodas vārdi, slengismi, aprauti izteikumi u. tml. raksturīgi ne tikai sarunvalodas stilam, bet arī pašai sarunvalodai, turklāt tieši sarunvalodu pamatā izmanto mutvārdu saziņā.

Lietderīgs ir Ilzes Lokmanes piedāvātais funkcionālā paveida (sarunvaloda) un funkcionālā stila (sarunvalodas stils) šķirums, proti, ka „funkcionālais paveids ir situatīvi nosacīts un balstīts uz lietojuma jomas, turpretim funkcionālais stils nosakāms pēc valodas līdzekļu atlases” (Lokmane 2009, 5). Sarunvalodas stils nav identisks pašai sarunvalodai, jo iekļauj apzināti izvēlētus valodas līdzekļus (sk. arī Baltiņš, Druviete 2017, 147) – līdzekļi, kas sarunvalodā ir dabīgi un ko bieži neievērojam, jo tie ir iederīgi konkrētajā situācijā, citās valodas lietojuma situācijās iegūst stilistisku ekspresiju. Galvenā atšķirība starp sarunvalodu un sarunvalodas stilu slēpjas tajā, ka sarunvaloda ir spontāna ikdienas runas un rakstu forma, savukārt sarunvalodas stils – apzināts sarunvalodas līdzekļu lietojums teksta ekspresijas radīšanai. Ar sarunvalodas rakstu formu šeit domāti tādi tekstu žanri, kuros dominē sarunvalodai raksturīgu valodas elementu lietojums, kā interneta komentāri un sarakste īsziņās vai citās privātās saziņas vietnēs. Sarunvalodas izmantojums rakstu valodā gan vēl jāpētī, lai noskaidrotu, piemēram, to, kā nošķirt valodas kļūdas no sarunvalodai raksturīgām pazīmēm.

Šajā rakstā uzmanība pievērsta tieši sarunvalodas pazīmēm un līdzekļiem, kuru izmantojums tomēr ne vienmēr padara visu tekstu par sarunvalodas stilam piederīgu. Kā būs redzams tālāk piemēros, arī citu funkcionālo stilu tekstos parādās tādas pazīmes, kas būtu uzskatāmas par **sarunvalodas normai** piederīgām. Sarunvalodas normas jēdzienu autore aplūkojusi rakstā „Sarunvalodas stila jēdziens: kopīgais un atšķirīgais latviešu un somu valodā” (Mežale 2017, 127–131). Ar to tiek saprastas pazīmes, kas uztveramas kā atkāpes no literārās valodas normas, tomēr ir iesakņojušās ikdienas sarunvalodā un kļuvušas tai raksturīgas. Kā dažas no šīm pazīmēm var minēt svārstības patskaņu kvalitātē dažādu vārdu izrunā, saīsinātus saliktos skaitļa vārdus, sarunvalodai raksturīgus norādāmo vietniekvārdu variantus un norādāmo vietniekvārdu lietojumu noteiktā artikula nozīmē, nominatīva lietojumu ģenitīva vietā atsevišķās konstrukcijās u. tml. (sk. Lauze, Auziņa 2019, 5–12).

Pragmatikas jēdziens

Lingvistiskā pragmatika ir „valodniecības apakšnozare, kurā pēta valodas lietojumu saziņā, piemēram, konstatē un formulē veiksmīgas saziņas nosacījumus, veido runas aktu tipoloģiju, pēta nozīmes, kādas izteikums iegūst runas situācijā, resp., izteikuma tiešā un slēptā satura attieksmes” (VPSV 2007, 219). Pragmatikā tiek pievērsta uzmanība gan teksta (runāta vai rakstīta) uzbūvei, gan vārdu izvēlei un diskursa iezīmētāju lietojumam, kā arī citiem valodas līdzekļiem, ar kuru palīdzību katrs indivīds veido sev vēlamu saturu un piešķir tekstam vajadzīgo izteiksmi un ekspresiju, kā arī parāda savu attieksmi gan pret runas situāciju, gan pret teksta saturu un auditoriju. Kā raksta D. Nītiņa, „pragmatiskā funkcija ir valodas konkrētais, individuālais izmantojums, ko nosaka runātāja vai rakstītāja nolūki, viņa garastāvoklis, nepieciešamība spēlēt kādu lomu, vēlēšanās kaut ko panākt vai izteikt savu attieksmi” (Nītiņa [2001] 2014b, 334). Pragmatikā vislielākā uzmanība tiek pievērsta valodas lietojumam un tā likumsakarībām. Lai arī pamatā to izmanto mutisku saziņas situāciju analizē, to var izmantot arī rakstītu tekstu pētniecībā, jo „arī rakstiskie teksti ir valodas darbības rezultāts. Parasti gan rakstiskajos tekstos tieši neparādās runātājs un klausītājs, tajos nav tik daudz informācijas par neverbālo darbību un situāciju kā mutiskās sarunās, tomēr teksta autoram un lasītājam ir kopējas zināšanas par kontekstu un teksta fonu. Pieredzējuši lasītāji orientējas darba rašanās situācijā un interpretē autora vēstījuma nodomu, tādēļ, piemēram, arī literatūrzinātnē pēdējā laikā plaši tiek izmantota pragmatiskā pieeja” (Plaude 2004, 7–8).

Vēl viens aspekts, kam pievēršas pragmatika, ir izteikuma konteksts – gan ārējais, situatīvais, gan iekšējais, intertekstuālais (Cutting 2008, 5–7). Konteksta aspektā liela nozīme ir referencei jeb „valodas vienības attiecināšanai uz noteiktu reāliju konkrētā tekstā” (VPSV 2007, 323) un teksta saistījumam, uz ko var palūkoties gan no pragmatikas viedokļa (vai izmantotais valodas līdzeklis palīdz autoram padarīt tekstu skaidrāku un sasniegt savus mērķus), gan no stilistikas skatpunkta (vai izmantotais valodas līdzeklis iederas teksta kopējā stilā).

Pragmatikas saistība ar stilistiku novērojama arī funkcionālo stilu kontekstā – abas nozares dažādos aspektos pievēršas valodas izteiksmes funkcijām. Stilistika, ja ar to saprot funkcionālo stilu analīzi, pētī valodas līdzekļu lomu konkrētas funkcijas tekstos, bet pragmatika pētī, kā ar attiecīgajiem valodas līdzekļiem nodrošināt to, lai teksts veiktu savas funkcijas, kā runātājam vai rakstītājam tos izmantot, lai sasniegtu saziņas mērķi. Ar stilistiski ekspresīviem līdzekļiem no stilistikas viedokļa var radīt vienota stila tekstu, turklāt tos var izmantot, lai kādā tekstā radītu ekspresīvus izcēlumus, kas piesaista klausītāja vai lasītāja uzmanību. No pragmatikas viedokļa lielāka

nozīme ir nevis stilistiski ekspresīvā līdzekļa lomai teksta kopējā stila radīšanā, bet gan tam, kādu rezultātu teksta autors ar to panāk saziņas situācijā: kā tas ietekmē lasītāju vai klausītāju, vai tas palīdz autoram sasniegt savus mērķus vai – gluži otrādi – tos kavē.

Norādāmie vietniekvārdi kā stilistiski ekspresīvs līdzeklis

Vietniekvārdiem kā vārdšķirai raksturīgi, ka tie reālijas nevis nosauc, bet uz tām norāda. Reāliju, uz ko tiek norādīts, sauc par referentu, savukārt attieksmi starp vientniekvārdu un reāliju – par referenci. Vietniekvārdu reference var būt situatīva, proti, atkarīga no runas situācijas, vietas un laika, vai intertekstuāla, aktualizējot tekstā jau iepriekš minētu priekšmetu vai norādot uz kaut ko tekstā noprotojamu.

Latviešu valodā norādāmie vietniekvārdi ir *šis, šī un tas, tā*, kā arī to saliktās vārdformas *šitas, šitais, šitā*. Līdzās tiem jāmin arī vietniekvārdi *šāds, šāda un tāds, tāda*, kā arī sarunvalodā sastopamās formas *šitāds, šitāda*. (Nītiņa 2013, 439–442) Viena no norādāmo vietniekvārdu pamatfunkcijām ir lietojums **adjektīva funkcijā** jeb blakus lietvārdam. Šāds lietojums parasti raksturīgs vietniekvārdam *šis, šī* (Nītiņa 2013, 441):

Savulaik aktīvākā ietekme bijusi vācu un krievu valodai; šī ietekme ir izslimota, daudzas parādības ir gandrīz pilnībā izzudušas no aktīvās aprites, dažas lietojumā nostiprinājušās (foršs mums ir aktīvākā aprītē un ar citādu nozīmi nekā vācu valodā), bet kopumā pret šīm valodām izveidojusies imunitāte un ietekme nepalielinās. (satori.lv)

No aplūkotajām funkcijām izriet arī gadījumi, kad norādāmajam vietniekvārdam adjektīviskā lietojumā parādās sarunvalodas ekspresija, – lietojums emocionālās ekspresijas pastiprinātāja nozīmē un lietojums bez situatīvas vai intertekstuālas references jeb lietojums noteiktā artikula nozīmē (sīkāk par minētajām norādāmo vietniekvārdu funkcijām sk. Mežale 2019). Viena no pazīmēm, kas liecina par emocionālās ekspresijas pastiprinātāja nozīmē lietotu norādāmo vietniekvārdu, ir tā vairākkārtējs atkārtojums īsā teksta fragmentā:

„Pasakiet LGBT tolerances tirāniem, šai lavandas mafijai, šiem homofašistiem, šiem varavīksnes radikāļiem, ka viņi nav gaidīti jūsu valstīs, lai izplatītu savu anti-religīso un anti-civilizācijas propagandu!” kongresā 2018. gadā no tribīnes teica konservatīvais mācītājs Džosaja Trenholms. (satori.lv)

Nākamajā piemērā savukārt redzams norādāmā vietniekvārda lietojums noteiktā artikula nozīmē – ar norādāmo vietniekvārdu *tas* apzīmēts vārds *telefons*, lai gan runa ir par telefonu kā tādu, nevis kādu konkrētu visiem zināmu vai iepriekš apspriestu telefonu:

*Ja parole ir aizmirsta un **tā telefona** nav, tad skolotāja un/vai vecāku panelī ir jābūt pogai „norādīt jaunu paroli” (un arī „ģenerēt jaunu paroli”, lai skolotājam nav jāmēģina kaut kas izdomāt).* (laacz.lv)

Norādāmais vietniekvārds gan emocionālās ekspresijas pastiprinātāja nozīmē, gan noteiktā artikula nozīmē sastopams tekstos ar sarunvalodas nokrāsu – interneta komentāros, blogu ierakstos, intervijās, neformālas situācijas mutvārdu tekstos, podraižu sarunās, kā arī daiļliteratūrā attēlotajā sarunvalodā jeb sarunvalodas stilā.

Substantīviskā lietojumā norādāmais vietniekvārds netiek lietots līdzās lietvārdam, bet to aizstāj. Substantīviski parasti tiek lietots vietniekvārds *tas*, *tā* (Nītiņa 2013, 441), arī *šis*, *ši*. To var lietot, lai norādītu gan uz priekšmetiem, gan uz dzīvām būtnēm, piemēram, personām:

*Kā bankai SEB ir pienākums konstatēt **gadījumus**, kad ir aizdomas par naudas atmazgāšanu, un ziņot par **tiem**.* (delfi.lv)

***Laurim**, protams, palīdz viņa mamma – paņem divi, apmet **šim** apgurniem un tur galus ciet, svinīgi solīdama vismaz septiņas reizes, ka viņa neskatās [...].* (Bugavičute-Pēce 2019, 81)

Norādāmo vietniekvārdu attiecināšana uz personām uzskatāma par sarunvalodai tipisku lietojumu, turklāt tas nereti parāda negatīvu, pat nievājošu, attieksmi vai nu pret minēto personu, vai pret runas situāciju kopumā. Dažos gadījumos lietojumam negatīvas konotācijas nav, taču tas nepārprotami piešķir tekstam sarunvalodas ekspresiju, jo šāds lietojums ir uzskatāms par novirzi no literārās valodas jeb standartvalodas normas. Sarunvalodas ekspresiju tekstā rada arī norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu *šitas*, *šitais*, *šitāds* lietojums. Tie nereti sastopami arī adjektīviskā lietojumā:

*Es **šitās visas šausmas** zinu, jo ome man šo stāstu mēdz stāstīt vakara pasakas vietā.* (Bugavičute-Pēce 2019, 39)

Tālākajās apakšnodaļās apskatīts sarunvalodai raksturīgs norādāmo vietniekvārdu lietojums dažādu žanru tekstos gan rakstu valodā, gan mutvārdos.

Komentāri internetā

Interneta komentāros (gan ziņu portālos, gan blogos) atrodams plašs ar sarunvalodas nokrāsu lietotu norādāmo vietniekvārdu klāsts.

Vietniekvārdi *šitais, šitas* sastopami visai reti, lai arī kopumā komentāru stils vērtējams kā ļoti sarunvalodisks, reizēm pat vulgārs. Komentāros **vietniekvārdu sarunvalodas varianti** parādās adjektīviskā lietojumā, kas varētu būt skaidrojams ar komentāru dabu – tā ir reakcija uz kaut ko jau iepriekš pateiktu, resp., uzrakstītu, tātad akcentē un aktualizē kādu iepriekšminētu priekšmetu vai tēmu:

*Bet **šitās** šausmas – kaut kāda mauka māja, kurā bomži ielauzušies.* (satori.lv)

Visai bieži komentāros parādās **norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, runājot par personu**. Šādi gadījumi visos aplūkotojos teksta žanros kopā dalāmi četrās grupās. Pirmkārt, vietniekvārds nepiešķir tekstam nekādu emocionālo ekspresiju. Tādi gadījumi ir ļoti reti:

*Manuprāt visa sāls bērna negulēšanai savā gultā/istabā ir vecāku galvās un slinkumā piepūlēties. Panemot **mazo** blakus aizmigt un iesnauzoties pasiem **to** neparvietot uz savu gulvietu.* (seekthesimple.com)

Otrkārt, vietniekvārds piešķir pozitīvu konotāciju. Arī šāds vietniekvārdu lietojums sastopams retos gadījumos. Piemērā ar vietniekvārdu *šis* autors izsaka atbalstu nosauktajām personām un liek noprast, ka uzskata tās par emocionāli tuvām, par „savējām”:

*Uzskatu, ka mums būtu **šiem** jāpievienojas viņu centienu atbalstīšanai.* (delfi.lv)

Treškārt, vietniekvārds nevis izsaka nievājošu attieksmi pret nosaukto personu, bet gan paspilgtina visa komentāra kopējo sarunvalodas ekspresiju vai negatīvo konotāciju, ko nereti papildina arī slenga un vienkāršrunas leksika vai vulgārismi. Šāds lietojums atrodams biežāk:

***Vienu angli** aizveda uz geju klubu tā parādīt kā Krievijā aizliedz tad **šīs** šausmās izmuka ārā no kluba un lūdza vairāk nevest uz tādām iestādēm. Izrādās **šim** uzmācās divi tēviņi. Bet Britos **šim** bija iestāstīts ka Krievijā viss esot aizliegts.* (delfi.lv)

*Tas kas šobrīd notiek literatūras lauciņā – tas ir antinacionāli, tas ir kā vēl viens akmens pie nabaga **Laimdotas** kājām, lai **šo** ātrāk nogremdētu dzelmē. (satori.lv)*

Ceturtkārt, vietniekvārds gan piešķir negatīvu ekspresiju komentāram kopumā, gan izsaka nicinošu attieksmi pret nosaukto personu. No iepriekšējās grupas šāds lietojums atšķirams kontekstā:

*Padomju savienībā **tāduš „zagšanas lielmeistarus”** uzreiz lika pie sienas, **šitie** brauca skoloties uz pašu Amēriku! (nra.lv)*

Bieži komentāros atrodami **norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula nozīmē**. Tie šķietami atsaucas uz kādu tekstā iepriekš minētu priekšmetu vai parādību, bet, tā kā visbiežāk komentārā nav runa par konkrētu priekšmetu, bet par visu priekšmetu grupu jeb sugu kā tādu, tas uzskatāms par lietojumu artikula nozīmē, nevis pamatlietojuumu adjektīva funkcijā. No stila viedokļa šādos tekstos norādāmo vietniekvārdu lietojums artikula nozīmē nav traucējošs, tas lielākoties papildina tekstā dominējošo sarunvalodas nokrāsu, taču no pragmatikas viedokļa tas ir nevajadzīgs, jo aktualizē kaut ko tādu, kam aktualizācija kontekstā nav nepieciešama. Nereti lietojuma motivācija pat grūti nosakāma un šķiet, ka norādāmais vietniekvārds artikula nozīmē lietots ieraduma vai inerces pēc, pielāgojoties iepriekšējiem runātājiem vai rakstītājiem, tomēr dažkārt nojaušama vēlme novērst jebkādas iespējamus pārpratumus un uzsvērt, ka joprojām tiek turpināta iepriekš skartā tēma:

*Un par **to gultu**- co sleeping ir viena brīnišķīga lieta. (seekthesimple.com)*

*Tas attiecas gan uz **to šūšanu** (visu iespējamo sašūšu līdz bērniņam) un visu pārējo. (seekthesimple.com)*

*Nezinu, kas viņiem ar **to paroļu šifrēšanu**, bet vecāki redz tikai bērna paroles, tāpat arī klašu audzinātāji. (laacz.lv)*

Norādāmais vietniekvārds artikula lietojumā var uzsvērt autora noteiktību un stingro nostāju kādā jautājumā:

*Nekomentēšu par to ir/nav pārkāpums, **bet tā paroļu nešifrēšana** man gan liekas reāli šķība. (laacz.lv)*

*Bet cik ilgi mēs gribam pajāt **tos bērnus** un atbalstīt, un atļaut **to sarežģīto ķīmiju un matemātiku** nezināt, ja jau neinteresē? (viensplusviens.lv)*

Sastopami arī gadījumi, kad norādāmais vietniekvārds ir lietots artikula nozīmē pirms īpašvārdiem vai abreviatūrām, kurus to nepārprotamās nozīmes dēļ nebūtu vajadzības marķēt ar norādāmo vietniekvārdu:

*Un Al faniem pie viena ar – tik jau citā mēlē: (ar visiem **tiem 4G, 5G**)
youtu.be/qWhkWNCCjtl. (nra.lv)*

*liec tu vienreiz mierā **to kremli**, stulbeni! (nra.lv)*

Blogu teksti un intervijas

Blogu tekstos un rakstītās intervijās novērotas līdzīgas norādāmo vietniekvārdu lietojuma tendences. Kopumā ne blogu tekstos, ne intervijās nav daudz norādāmo vietniekvārdu sarunvalodai raksturīgā lietojumā. Šie teksti balansē uz publicistikas un sarunvalodas stila robežas, taču visbiežāk sarunvalodas ekspresija tiek panākta ar leksikas lietojumu, retos gadījumos izmantojot arī citus sarunvalodas līdzekļus.

Tieši blogu tekstos nereti ir grūti nošķirt sarunvalodas līdzekļus no valodas kļūdām, jo, lai arī autori mēdz uzsvērt vēlmi un tiesības tekstu veidot tādā valodā, kādā paši runā, šādi līdzekļi tekstā ne vienmēr iederas un reizēm pat traucē. Vienlaikus jāatzīst, ka dažkārt šķietami nederīgs sarunvalodas līdzeklis tomēr veic noteiktu funkciju:

*Tā man pirms vairākiem gadiem ļoti gribējās tādus „edgy” (drosmīgs un interesantus?) **puszābakus**, bet nobijos un nopirku vienu ļoti vienkāršu pāri. Nav jau tā, ka es **tos** nevilku un man **tie** nepatika, nebūt ne. Es patiešām **tos zābakus** esmu kārtīgi pavalkājusi, bet bieži **tie** atstāja sajūtu, ka varēju jau toreiz arī pariskēt. (seekthesimple.com)*

Šajā gadījumā ir viegli atrodams sākotnējais vārds, uz ko attiecas ar norādāmā vietniekvārda palīdzību aktualizētais **tos zābakus**, bet, tā kā jau ir notikusi pāreja uz vispārīgo *tas* (es **tos** nevilku un man **tie** nepatika), atkārtota aktualizācija tekstā nav nepieciešama. Vienlaikus, protams, var runāt par autora individuālo stilu un vēlmi priekšmetu no jauna izcelt. Tas parāda šādu gadījumu duālumu un to, ka ne vienmēr norādāmo vietniekvārdu lietojums noteiktā artikula nozīmē vērtējams kā nederīgs. Līdzīgs ir nākamais gadījums, kad ar vietniekvārdu *tas* aktualizētais priekšmets iepriekš nav pieminēts, bet iespējams, ka teksta autors ir vēlējies pastiprināt teksta negatīvo emocionālo ekspresiju:

*Mums tāds jau ir vairākas nedēļas, un es to nevaru ciest, bet tomēr izturu. Izturu **to nepatiku** pret kastu kastēm, kas piepildītas ar krāmiem, jo zinu, ka citādāk īsti nav iespējams. (seekthesimple.com)*

Reti sastopams gadījums, kad norādāmo vietniekvārdu artikula funkcijā izmanto, iespējams, pēc citu valodu parauga – piemēram, angļu valodā noteiktais artikuls *the* tiek lietots pirms tādiem vārdiem kā *pirmais* (*the first*) un *pēdējais* (*the last*):

*Organizācija rakstīja, ka diemžēl diezgan liela daļa tekstmateriālu, kas tiek atvesti, ir no **tās pēdējās kategorijas** – saplēsti, netīri un pārāk nonēsāti. (seekthesimple.com)*

Dažkārt novērojams adjektīviski lietotu norādāmo vietniekvārdu pārdaudzums tekstā. Lielākoties tas notiek gadījumos, kad netiek ievērots princips veikt aktualizāciju ar norādāmo vietniekvārdu *šis* un tālāk tekstā lietot „vispārīgo un reizē deiktisko vietniekvārdu *tas, tā*, turklāt substantīviski bez saistījuma ar atbilstošo priekšmetu resp. lietvārdu” (Nītiņa 2010, 125). Runātā tekstā šāda tendence spontānuma dēļ varētu būt saprotama, taču tekstā, kura tapšana nav tik ļoti iegrožota laikā un kurš ir labojams, tas var kļūt traucējoši:

***Šī kompānija** nodarbojās ar muitas nodokli neaplikto luksusa preču tirdzniecību diplomātiem un komisāriem visās pasaules valstīs. [...] Sāku pie viņiem arī strādāt klientu apkalpošanas sfērā un pēc apmēram gada **šī kompānija** izlēma, ka filāles atvēršana Latvijā tomēr nav izrādījies rentabla. [...] Tomēr **šai kompānijai** bija sava filiāle arī Dubajā un man tika piedāvāts strādāt tur. (tvnet.lv)*

*Atskatoties uz ceļojumu, no pastaigas visspilgtāk atmiņā palikusi ielas māksla, jo īpaši pagalma galerija jeb kādas mājas iekšpagalms, kuram dzīvību piešķīris ilgstošs **šīs mājas** iemītnieks – mākslinieks Vytenis Jakas, uz pagalma ēku sienām attainojot **šīs mājas** kādreizējos iedzīvotājus. Katrs **šī pagalma** stūris ir īpašs un unikāls. (viensplusviens.lv)*

Nereti aktualizācija rakstītā tekstā nemaz nav nepieciešama, piemēram, ja atkārtotais vārds ir tajā pašā teikumā:

*Lieta tāda, ka katrai no tām ir **savs dialekts** un viens un tas pats vārds **šajos dialektos** var būt pilnīgi citāds. Ņemot vērā, ka **ši valodas daudzveidība** ir tik liela, es laikam padevos. (tvnet.lv)*

Podraidījumi

Norādāmo vietniekvārdu lietojums noteiktā artikula nozīmē podraidījumu sarunās sastopams pārsteidzoši reti:

Tās apstāšanās pauzes man ar nenāk tik raiti. (Lāčplēse)

Tā grāmata mani atbīda atpakaļ uz tā celiņa. (Lāčplēse)

Otrajā piemērā iezīmēts tikai otrais vietniekvārds *tas*, jo pirmais atsaucas uz konkrētu tekstā iepriekš minētu grāmatu un nav uzskatāms par noteiktā artikula nozīmē lietotu vietniekvārdu.

Visbiežāk lietoti sarunvalodas varianti *šitais*, *šitas*, parasti substantīviski:

Man vajadzēja nedēļu, lai saprastu, ka šitas nerullē. (Lāčplēse)

Man likās, bāc, kā lai šito kādam paskaidro, ka man šitas riktīgi izgāzās. (Lāčplēse)

Manuprāt, šito tiešām nevajag kultivēt. (Lāčplēse)

Interesants ir gadījums, kad vietniekvārda sarunvalodas variants lietots kā vietniekvārda *tas* sinonīms, it kā precizējot vai pārlabojot, tādējādi uzsverot runas situācijas neformālo gaisotni un pastiprinot runātā teksta sarunvalodas ekspresiju:

Tas ir tas, šitais „pats sev priekšnieks”. (Lāčplēse)

Daiļliteratūra

Visvairāk piemēru ar sarunvalodai raksturīgu norādāmo vietniekvārdu lietojumu atrodams tieši sarunvalodas stila tekstos daiļliteratūrā. Tas varētu būt skaidrojams ar diviem faktoriem. Pirmkārt, apzināti atdarinot sarunvalodu daiļliteratūras tekstos, autori izvēlas ierobežotu skaitu pazīmju un to kompensē ar katras pazīmes lietojuma biežumu. Otrkārt, rakstot komentārus u. c. sarunvalodai tuvinātus tekstus, autori ekspresijas panākšanai izmanto galvenokārt dažādu līmeņu, tostarp stilistiski pazemināto, leksiku.

Daiļliteratūrā atveidotajā sarunvalodā nereti sastopami norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti, galvenokārt adjektīviskā lietojumā. Pirmkārt, tie var pastiprināt tekstā pausto emocionālo ekspresiju – gan pozitīvo, gan negatīvo:

Bet viņš **šito kaunu** nevarēja pārdzīvot un padzina omi no mājām. (Bugavičute-Pēce 2019, 38)

„Jēkab, tu?” man zvana Lauris! **Šito uzdrikslēšanos!** (Bugavičute-Pēce 2019, 78)

Mortiis, kā man patik **šitas džeks**. (Joņevs 2013, 115)

Otrkārt, vietniekvārdi nereti kalpo teksta neformālās nokrāsas pastiprināšanai:

Turklāt viņam vajagot uz omes jubileju aparātā ielikt jaunu filmiņu, un lai es neaizmirstu, kurš man **šito brīvdienu** tik labi izkārtāja. (Bugavičute-Pēce 2019, 80)

„A tu zobus neatsit pret **šito stieni**, ka tu esi stūri tā noliecis?” prasa viens no čaļiem, kurš kā lietpratējs novērtē manu braucamo. (Bugavičute-Pēce 2019, 96)

Cipam gan pašam bija viens konkrēts jautājums: – Kas jums **šito visu** pastāstīja? (Joņevs 2013, 158)

Daudz retāk atrodams norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu substantīvisks lietojums:

Viņš brīdi paskuma, pagrozīja abas pleijera pogas un deva man nākamo dziesmu: – **Šito** ievērtē! (Joņevs 2013, 97)

Gadījumos, kad norādāmais vietniekvārds apzīmē personu, lai piešķirtu izteikti negatīvu konotāciju vai spēcīgu emocionālo papildinformāciju, to papildina pazeminātas leksikas lietojums. Lielākoties šādā funkcijā lietots vietniekvārds *šis* un sarunvalodas varianti *šitas*, *šitais*:

Man **šitā**, bratana, dēls, tas ir pilnīgs pizģec, atbrauc ciemos un iet pa sienām, joptvajuženij, un es jau bračkam saku – nu un, kāds tolks, ka tu redzi, ja nerubī puiku novaldīt, karoče – sadirsāmies, un **šie** aizbrauca. (Bugavičute-Pēce 2019, 18–19)

Kamēr es ievēlku elpu, lai viņam pateiktu, ka viņš, mazais maitasgabals kamuflāžas biksēs, man ir miris, **šis** turpina: „Tad tu tiksī?” (Bugavičute-Pēce 2019, 78)

Šitie nav īstie. **Šitie** debīļi spēlējas tikai ar ripām un žiletēm. (Joņevs 2013, 59)

Tomēr jāpiebilst, ka visai bieži vietniekvārda lietojums piešķir sarunvalodas ekspresiju bez izteikti negatīva vērtējuma:

Šis stūrēja tālāk, cik nu pa Jelgavas šoseju vispār jāstūrē. (Joņevs 2013, 87)

„Sūdi?” viņš prasa, un es, uzmetis šim ašu skatienu, pamanu divas ārkārtīgi ieinteresētas acis. (Bugavičute-Pēce 2019, 74)

„Neticams gadījums – Jēkabs Logins izbēdzis no slimnīcas un drasējis pa Cēsīm slimnīcas pidžamā, biedēdams miermīlīgos pilsētas ļaudis, lai paziņotu vecākiem, ka viņiem jāsavāc šis no slimnīcas. Ha, ha, ha!” (Bugavičute-Pēce 2019, 112)

Retos gadījumos lietots arī vietniekvārds *tas*:

Iepriekšējais šīs vēl nebija paguvis atraut vaļā, pirms diabēts tam saēda acis. (Bugavičute-Pēce 2019, 81)

Šajā gadījumā vietniekvārds *tas* izmantots, lai atšķirtu aprakstītās varones tagadējo dzīvesbiedru (*šīs*), no iepriekšējā (*tas*).

Citi sarunvalodai raksturīgi norādāmo vietniekvārdu lietojuma gadījumi, kā lietojums noteiktā artikula nozīmē, daļlīteratūrā nav tik bieži sastopami, iespējams, tādēļ, ka tam nav tik izteiktas sarunvalodas ekspresijas. Kopumā spilgtākā iezīme, kas raksturo sarunvalodas atainojumu daļlīteratūrā, ir tā, ka izmantoto sarunvalodas pazīmju dažādība ir neliela, taču tās parādās visai bieži. Galvenais sarunvalodas atainošanai izmantotais līdzeklis ir stilistiski pazemināta leksika vai tai līdzvērtīgas stilistiski iezīmētas leksēmas, kā vietniekvārdi *šitas* un *šitais*, bet citi līdzekļi, piemēram, artikula nozīmē lietots norādāmais vietniekvārds *tas*, parādās daudz retāk vai pat neparādās nemaz.

Nobeigums

Visos aplūkotajos teksta žanros atrodams sarunvalodai raksturīgs norādāmo vietniekvārdu lietojums, taču reālajā sarunvalodas lietojumā un tam tuvinātā rakstu valodas variantā (podraidījumos un komentāros) tie sastopami retāk nekā daļlīteratūrā izmantotajā sarunvalodas stilā. Daļlīteratūrā visbiežāk tiek izmantotas sarunvalodas pazīmes ar izteiktu stilistisko un emocionālo ekspresiju, proti, norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas varianti vai uz personām attiecināti norādāmie vietniekvārdi adjektīva funkcijā. Vismazāk

norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu (*šitas* un *šitais*) sastopams blogu tekstos un rakstos publicētajās intervijās. Arī mutvārdu sarunās, proti, podraidījumos, nav lielu vietniekvārdu lietojuma variāciju.

Galvenā problēma, kurai turpmākos pētījumos būtu pievēršama īpaša uzmanība, ir sarunvalodas līdzekļu un valodas kļūdu nošķiršana. Tā kā vairākas sarunvalodas normas no literārās valodas jeb standartvalodas viedokļa vērtējamas kā kļūdas, rakstītā tekstā nereti rodas grūtības noteikt, piemēram, kurā gadījumā autors norādāmo vietniekvārdu *tas* artikula funkcijā lietojis apzināti, lai piešķirtu tekstam sarunvalodas ekspresiju un tuvinātu to sarunvalodas stilam, kurā – savas nepietiekamās lingvistiskās kompetences dēļ. Minētā problēma kļūst aktuāla arī sarunvalodai raksturīgu vietniekvārdu lietojumā, jo īpaši noteiktā artikula nozīmē. Viens no kritērijiem, kas ļautu noteikt lietojuma raksturu, varētu būt teksta kopējā kvalitāte, taču tas ne vienmēr palīdz, vērtējot, piemēram, komentāru u. c. interneta saziņas žanrus, kuros rakstītājs savas individualitātes, sarunas temata, adresātu u. c. faktoru dēļ (Balčiņš, Druviete 2017, 147) var būt izvēlējis sarunvalodu, iesaistot tekstā dažādus līdzekļus, kas neatbilst standartvalodas normām. Tādējādi arī spilgta emocionālā ekspresija, ko panāk ar norādāmo vietniekvārdu lietojumu, vai sarunvalodas un slenga izmantojums ne vienmēr liecina par cilvēka valodas kultūru kā tādu un par nespēju sazināties labā literārajā valodā citā situācijā. Vienlaikus nevar bez ievēribas atstāt interneta komentāru zemo kultūru kopumā, kas attiecas ne tikai uz valodas lietojumu, bet arī attieksmi pret saziņas situāciju vispār – tā parādās, piemēram, citu diskusijas dalībnieku apsaukšanā vai pret viņiem vērstos nievājošos izteikumos.

Otra problēma, kas novērojama tekstos ar bagātīgu sarunvalodas līdzekļu, tostarp norādāmo vietniekvārdu sarunvalodas variantu, lietojumu, ir valodas noplicināšanās – nereti tiek izmantots vieglākais un ātrākais variants, kā nosaukt vai raksturot sarunas priekšmetu. Tādējādi teksts vienlaikus ar sarunvalodas nokrāsas iegūšanu zaudē individuālo stilu, kas ir viens no svarīgākajiem runas faktoriem no pragmatikas viedokļa.

Avoti

delfi.lv – ziņu portāls „Delfi”.

Bugavičute-Pēce, Rasa. *Puika, kurš redzēja tumsā*. Rīga : Latvijas Mediji, 2019.

ir.lv – žurnāla „Ir” elektroniskā versija.

Joņevs, Jānis. *Jelgava 94*. Rīga : Mansards, 2013.

laacz.lv – blogs „Laacz”, autors – Kaspars Foigts.

Lāčplēse – podraidījums „Lāčplēse”, veidotāja – Malvine Mennika.

nra.lv – laikraksta „Neatkarīgā Rīta Avīze” ziņu portāls.

satori.lv – kultūras un patstāvīgas domas interneta žurnāls „Satori”.

seekthesimple.com – blogs „Seek the simple”, autori – Laura un Andris Arnicāni.

tvnet.lv – ziņu portāls „Tvnet”.

viensplusviens.lv – blogs „Viens plus viens”, autori – Toms un Laura Grēviņi.

1. Baltiņš, Druviete 2017 – Baltiņš, Māris, Druviete, Ina. *Ceļavējs cilvēku ciltij: valoda sabiedrībā*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2017.
2. Biber, Conrad 2019 – Biber, Douglas, Conrad, Susan. *Register, genre, and style*. 2nd edition. Cambridge : Cambridge University press, 2019.
3. Cutting 2008 – Cutting, Joan. *Pragmatics and discourse. A resource book for students*. 2nd edition. London and New York : Routledge, 2008.
4. Jeffries, McIntyre 2010 – Jeffries, Lesley, McIntyre, Dan. *Stylistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010.
5. Kalnača 2011 – Kalnača, Andra. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
6. Kvašīte 2013 – Kvašīte, Regīna. Latviešu valodas stili. *Latviešu valoda*. Red. Andrejs Veisbergs. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 175.–192. lpp.
7. Lauze, Auziņa 2019 – Lauze, Linda, Auziņa, Ilze. *Dzīvā valoda: Autentiski mutvārdu teksti [tiešsaiste]*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2019 [skatīts 15.08.2020.]. Pieejams: <https://valoda.lv/games/dziva-valoda/Dz%C4%ABv%C4%81%20valoda.pdf>
8. Levinson 1983 – Levinson, Stephen Curtis. *Pragmatics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983.
9. Lokmane 2009 – Lokmane, Ilze. Publicistikas valodas vieta funkcionālo paveidu un stilu sistēmā. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Sast. un atb. red. Ilze Lokmane. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 5.–13. lpp.
10. Mežale 2017 – Mežale, Emīlija. Sarunvalodas stila jēdziens: kopīgais un atšķirīgais latviešu un somu valodā. *RES LATVIENSES. IV. Semantika. Sintakse. Valodas kultūra. INTA FREIMANE. SCRIPTUM FESTIVUM*. Sast. un red. Andra Kalnača, Ilze Lokmane. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 118.–137. lpp.
11. Mežale 2019 – Mežale, Emīlija. Norādāmo vietniekvārdu lietojums latviešu un somu presē. *Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā*. Sast. un red. Andra Kalnača, Ilze Lokmane. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 163.–181. lpp.

12. Nītiņa 2010 – Nītiņa, Daina. Vietniekvārdu semantika: *šis un tas, un viņš. XI starptautiskā baltistu kongresa „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne” referātu tēzes 2010. gada 27.–30. septembrī*. Rīga : LU un LU Latviešu valodas institūts, 2010, 125. lpp.
13. Nītiņa 2013 – Nītiņa, Daina. Vietniekvārds (pronomens). *Latviešu valodas gramatika*. Red. Daina Nītiņa, Juris Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 428.–455. lpp.
14. Nītiņa [2001], 2014a – Nītiņa, Daina. Vārdu un vārdformu semantikas pragmatiskie aspekti (2001). *Ne tikai gramatika: rakstu izlase*. Sast. autore. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2014, 327.–333. lpp.
15. Nītiņa [2001], 2014b – Nītiņa, Daina. Valodas pragmatiskā funkcija (2001). *Ne tikai gramatika: rakstu izlase*. Sast. autore. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2014, 334.–339. lpp.
16. Plaude 2004 – Plaude, Ilze. *Pragmatika*. Rīga : Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļa, 2004.
17. Rozenbergs 1995 – Rozenbergs, Jānis. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1995.
18. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Andra Kalnača, Kitija Nagle

Daudzskaitlinieki un valodas prakse

Lietvārda skaitļa formu lietojums ir viena no visvairāk pamanāmām pārmaiņām valodas praksē. Proti, mūsdienu latviešu valodā tradicionālajam vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojumam vērojama tendence variēties – kā vienas, tā otras grupas lietvārdi nereti tiek lietoti otra skaitļa formā (piemēram, Freimane 1993, 200; Smiltnece 2013, 338):

- (1) vienskaitlinieki daudzskaitļa formā
 - a. *Līguma mērķis ir veicināt **pieredžu** un kultūras apmaiņu [..].* (mazsalaca.lv)
 - b. *Suntažu internātpamatskola – rehabilitācijas centrs aicina darbā latviešu valodas un literatūras skolotāju, kā arī ārstu ar atbilstošām **izglītībām**.* (ogresnovads.lv)
- (2) daudzskaitlinieki vienskaitļa formā
 - a. *Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja galvenā **baža** ir nepieļaut riskus, lai likums nepavērtu ne vismazāko iespēju legalizēt noziedzīgā ceļā iegūtu naudu.* (LVK2018)
 - b. *Es arī vēlētos nedaudz turpināt komisijas priekšsēdētājas jau iesākto **debati** tieši par šo valstsnācijas jēdzienu [..].* (LVK2018)

(1) piemēros jābūt vienskaitliniekiem *pieredze* un *izglītība*, savukārt (2) piemēros – daudzskaitliniekiem *bažas* un *debates*.

Problēmas vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojumā latviešu valodā nav jauna parādība, par to rakstīts gan valodas kultūras aspektā (sk., piemēram, Strazdiņa 1970; Riekstiņa 1980; Paegle 1989; Freimane 1993, 200–201; Paegle, Kušķis 2002, 150–151; Baldunčiks 2005; Ščucka 2007; Nītiņa 2008; 2011; Lokmane 2011), gan lietvārda skaitļa kategorijas aprakstā gramatikās (sk., piemēram, Ahero *et al.* 1959, 383–388; Smiltnece 2013, 338–343). 2020. gadā Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu filoloģijas bakalaura studiju programmas absolvente Annija Gulbe aizstāvējusi bakalaura darbu „Vienskaitlinieki un daudzskaitlinieki latviešu un lietuviešu valodā” (darba vadītāja – Andra Kalnača), kurā konstatējusi, ka mūsdienu latviešu un lietuviešu valodā norisinās ļoti līdzīgas vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojuma pārmaiņas. Tādas pašas tendences uzrāda arī, piemēram, Ramunes Kasperavičienes (*Ramunė Kasperavičienė*) lietuviešu un

angļu valodas skaitļa formu sastatāms pētījums (sk. Kasperavičienē 2009; 2002). Tas liek domāt, ka neiederīgas lietvārda skaitļa formas nav tikai valodas lietotāju nevērība un ka izskaidrojums varētu būt meklējams lietvārdu skaitļa lietojuma atšķirībās dažādos valodas paveidos, to atspoguļojumā normatīvos avotos, kā arī valodu savstarpējos kontaktos.

Šai rakstā uzmanība pievērsta daudzskaitlinieku lietojuma aktualitātēm, balstoties uz Kitijas Nagles 2019. gadā aizstāvēto maģistra darbu „Vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojums latviešu valodā” (Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu filoloģijas maģistra studiju noslēgumā; darba vadītāja – Andra Kalnača). Rakstā izmantota arī daļa maģistra darbu piemēru, kas atlasīti trīs korpusos – „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” (LVK2018), „Latvian Web” (LatvianWaC) un „Latvian Web 2014” (lvTenTen14).

Lai izprastu atkāpes daudzskaitlinieku lietojumā, nepieciešams īsi aplūkot lietvārda skaitļa kategorijas būtību valodā. Šī kategorija „izsaka priekšmetu dalījumu grupās atkarībā no skaita, daudzuma vai arī norāda uz priekšmetu formālu klasifikāciju pēc galotnēm [...]” (Skujiņa 2007, 362). Lietvārda skaitļa kategorija balstās uz opozīciju **viens – daudz**. Lielākā daļa lietvārdu nosauc konkrētus vai abstraktus priekšmetus, ko var saskaitīt, piemēram, *galds, krēsls, logs, koks, zieds, cilvēks, suns*, arī *tikšanās, vēlēšanās, nodaļa, likums, dziesma*. Taču valodā ir arī lietvārdi, kas nosauc priekšmetus, kuri nav saskaitāmi, piemēram, šķidrumus (*ūdens, piens, eļļa*), masu vai vielu (*ledus, sniegs, dubļi, dūņas*), dabas parādības (*migla, tumsa, lietus*), telpiskus nojēgumus (*grīda, virsma, griesti*), abstraktus jēdzienus (*atmiņas, laime, cerības*) (par skaitāmiem un neskaitāmiem priekšmetiem plašāk sk. Corbett 2000; Rothstein 2010; 2017; Landman 2011; Kalnača 2016).

Iepriekš definīcijā minētā priekšmetu formālā klasifikācija pēc galotnēm attiecas tieši uz otrās grupas, t. i., neskaitāmiem, lietvārdiem – šai gadījumā vienskaitļa vai daudzskaitļa formai nav tieša sakara ar priekšmetu daudzumu. Lietvārda viena vai otra skaitļa formu, resp., vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku, veidolu nosaka valodas tradīcija (Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002, 52–53; Smiltnece 2013, 338), kas ne vienmēr ir konsekventa. Tā, piemēram, latviešu valodā lietvārdi *cukurs* un *sāls* ir vienskaitlinieki, bet *milti* un *putraimi* ir daudzskaitlinieki, lai gan visi minētie lietvārdi nosauc priekšmetus, kas sastāv no sīkām daļām. Šāda valodas tradīcijas nekonsekvence rada dažādas lietvārda skaitļa formu lietojuma variācijas, kas, protams, apgrūtina arī normēšanu, jo šais gadījumos nevar balstīties uz kritēriju **viens – daudz**. Turklāt arī vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku semantiskās grupas ir ļoti līdzīgas – vielas un šķidruma nosaukumi (*ūdens, žults, skābeklis* un *dubļi, putekļi, putas*),

priekšmetu (*malka, nauda un milti, putraimi*), būtnu vai augu kopas (*cilvēce, kūla, zelmenis un ļaudis, ceriņi, virši*), dabas parādības (*tveice, sals, tumsa un lietavas, kāvi, šalkas*), abstrakti nojēgumi (*sirsnība, cieņa, pagātne un beigas, jūtas, šaubas*), slimību un fizioloģisku norišu nosaukumi (*gripa, tuberkuloze, nieze, ēde un vējbakas, iesnas, šķavas, žagas*), īpašvārdi (*Liepāja, Tallina, Viļņa un Preiļi, Mažeiki, Helsinki*) u. c. Daudzskaitlinieku grupā iekļāvušies arī sākotnēji divskaitlinieki (*durvis, vārti, dzirnavas, ragavas, grieznes, smadzenes* utt.), kā arī ēdienreizu (*brokastis, pusdienas, vakariņas*) un svētku (*kāzas, bēres, raudzības, Jāņi, Lieldienas, Ziemassvētki*) nosaukumi (par vienskaitliniekiem un daudzskaitliniekiem latviešu valodā plašāk sk., piemēram, Endzelīns 1951, 551–552; Ahero *et al.* 1959, 384–388; Nītiņa 2001, 12–13; Paegle 2003, 34–36; Smiltnece 2013, 338–343; Kalnača 2013, 58–59).

Kā norāda Jānis Rozenbergs (1983, 19), „bieži stilistiskos nolūkos daudzskaitlinekus lieto vienskaitļa formā un retāk arī vienskaitliniekus daudzskaitļa formā” (sk. arī Freimane 1993, 211; Nītiņa 2008, 11). Tātad lietvārda skaitļa formālums izpaužas arī t. s. stilistiskajā lietojumā – vēloties piešķirt lielāku ekspresivitāti teksta saturam un pastiprināt negatīvu vai pozitīvu attieksmi pret to, teksta autors vienskaitliniekus vai daudzskaitliniekus var lietot otra skaitļa formā, piemēram:

- (3) a. [...] *viņi [bērni] dzer tos nedabigos veikala **pienus***. (LVK2018)
- b. *Tad [man tika parādīta] vecpilsēta, kuru **smieklis** bija nosaukt par vecpilsētu, jo tās visas bija jaunas mājas*. (LVK2018)

Daļa lietvārdu, kas nosauc neskaitāmus priekšmetus, tiek lietoti abos skaitļos, taču nav saistāmi ar opozīciju *viens – daudz*, jo starp skaitļa formām nav nozīmes atšķirības (Ahero *et al.* 1959, 383; Paegle, Kuškis 2002, 150–151; Paegle 2003, 34; Smiltnece 2013, 337). Šādi lietvārdi, lai gan skaitļa pretstatījumu neizsaka, nav ne vienskaitlinieki, ne daudzskaitlinieki, kā *debess* un *debesis*, *māls* un *māli*, *smilts* un *smiltis*, *asins* un *asinis*, piemēram:

- (4) a. *Tikšanās laikā [...] tika apspriesti Pāvilostas novada aktuālie jautājumi – Latvijas mazo ostu attīstība, [...] Pāvilostas molu pagarināšana, kas novērstu **smilts** sanesumus starp moliem [...]*. (LVK2018)
- b. *Ir sēnes, kas aug tīrās kāpu **smiltīs** [...]*. (LVK2018)

Terminu nozīmē šādi lietvārdi vai nu ir tikai viena skaitļa formā, vai arī vienā un tai pašā terminoloģiskajā vārdkopā iespējamās abu skaitļu formas bez daudzuma pretstatījuma (piemēri no „Latvijas Nacionālā terminoloģijas portāla”, sk. <https://termini.gov.lv>):

- (5) a. **asins** plazma, **asins** sausna, **asins** ogle un perifērās **asinis**, autologas **asinis**, heterologas **asinis**
- b. veidņu **māls**, putekļu **māls**, **māla** slānekļis un kārtainie **māli**, atkrāsojošie **māli**, **mālu** minerāli
- (6) a. kvarca **smilts** un kvarca **smiltis**, plūstošā **smilts** un plūstošās **smiltis**
- b. keramikas **māls** un keramikas **māli**, **māla** irdinātājs un **mālu** irdinātājs

Tādējādi, kā redzams no lietvārda skaitļa kategorijas un skaitļa formu lietojuma īsa pārskata, normēšana valodas praksē nav viegli īstenojama, jo galvenais kritērijs ir tradīcija, daļēji arī stilistiskais lietojums, taču trūkst citu, iespējams, objektīvāku, argumentu par labu vienas vai otras lietvārda skaitļa formas izvēlei (sk. arī Smiltņiece 2013, 343).

Raksta turpmākajā daļā sniegts atsevišķu daudzskaitlinieku lietojuma apskats mūsdienu latviešu valodā, analizētas atkāpes no literārās valodas normām un to iespējamie cēloņi.

Vārdi *asaras*, *siekalas* un *sviedri* ir daudzskaitlinieki (sk. Guļevska 1987, 77, 727 un 779), kas nosauc ķermeņa šķidrumu. Blakus daudzskaitļa formai visiem trim vārdiem sastopams arī vienskaitlis, piemēram:

- (7) a. [...] *viņš nenoslaucīja kādu **asaru***. (lvTenTen14)
- b. *Kāda **asara** ar var nobirt*. (lvTenTen14)
- c. [...] *aizkustinājuma un pārsteiguma **asara***. (LVK2018)
- (8) a. [...] *un mutes kaktiņā viņai sakrājās caurspīdīga **siekala***. (LVK2018)
- b. *Šajā brīdī es noriju **siekalu***. (LVK2018)
- c. *Annijai ir neskaidra runa un tek **siekala***. (lvTenTen14)
- (9) a. [...] *tiem, kas par šo zemi nav ne asins, ne **sviedra** lāsi nolikuši*. (lvTenTen14)
- b. [...] *ne **sviedra** pilītes uz pieres*. (lvTenTen14)
- c. [...] *reizēm pirmais **sviedrs** parādās vien pēc 50 noskrietajiem kilometriem*. (lvTenTen14)

Daudzskaitlinieks *asaras* kvantitātes ziņā nav tik stabils jēdziens, jo *asaras* var plūst vairāk un mazāk, arī ritēt pa atsevišķām lāsēm. Tāpēc vienskaitļa forma *asara* var būt arī asaru lāses metonīmisks apzīmējums. Atšķirībā no vārdiem *siekalas* un *sviedri* „Latviešu valodas vārdnīcas” šķirkli *asaras* norādīta arī vienskaitļa forma *asara*, lai gan visi piemēri, ieskaitot frazeoloģismus, ietver tikai daudzskaitļa formu (Guļevska 1987, 77; sk. arī <https://tezaurs.lv/asaras>).

Jānis Rozenbergs uzskata (1983, 19), ka šāds vienskaitļa formas lietojums daudzskaitļa vietā var norādīt arī uz pozitīvu attieksmi, stila paaugstinājumu un sirsnību. Iespējams, valodas lietotājs šādi cenšas panākt neformālāku, draudzīgāku saziņu.

Mūsdienu latviešu valodā, kā to liecina piemēri, diezgan bieži vienskaitļa formā sastopams arī vārds *siekalas*, resp., *siekala*. Taču daudzskaitlinieka *sviedri* lietojums vienskaitlī šķiet neparasts. Tomēr (9a) piemērā vienskaitļa formas *sviedra lāsi* lietojumā var saskatīt vēlmi akcentēt teksta tēlainību, turpretī (9b) un (9c) piemērā iederīgāka būtu daudzskaitļa forma – *sviedru pilītes, pirmie sviedri*. Vienskaitļa forma *asara* piešķir tēlainību arī (7) piemēros. Turpretī (8) piemēri ar *siekalu*, šķiet, ir uz robežas starp vārdformas stilistisku lietojumu un tādiem lietvārdiem kā iepriekš minētie *asinis, māli, smiltis*, kam iespējamās abas skaitļa formas bez stilistikas un semantiskas atšķirības. Tomēr valodas kultūras aspektā neitrālāks un iederīgāks būtu „tradicionālais” daudzskaitlis *siekalas*.

Lietvārdiem, kam abas skaitļa formas lietojamas bez nozīmes atšķirības, tuvinās arī daudzskaitlinieks *ķīmikālijas* ‘ķīmiskās rūpniecības produkti, ķīmiski preparāti’ (Guļevska 1987, 425), ne velti vārdnīcas šķirkli norādīta arī vienskaitļa forma *ķīmikālija*, lai gan piemēri sniegti tikai ar daudzskaitļa formu. Daudzskaitlinieka statusa maiņu apliecina vienskaitļa formu lietojums stilistiski neitrālos tekstos:

- (10) a. [...] *DHA ir stipra ķīmikālija*. (LatvianWaC)
- b. [...] *nepieciešams izskaidrot galveno ietekmes veidu, t. i., vai ķīmikālija ir tieši genotoksiska*. (LatvianWaC)
- c. *Tā ķīmikālija, kura šorīt izplūda Kundziņsalā, kādam pieder*. (LatvianWaC)

Arī terminoloģijā sastopamas abu skaitļu formas, turklāt nereti vienā un tai pašā terminoloģiskajā vārdkopā – *sintētiska ķīmikālija*, *attīstīšanas ķīmikālija*, *PIC ķīmikālija* un *indīgās ķīmikālijas*, *kodināšanas ķīmikālijas*, *lauksaimniecības ķīmikālijas*, arī *ķīmikāliju reģenerācija*, *ķīmikāliju kodīgums* (sk. <https://termini.gov.lv>).

Daudzskaitliniekiem, kas nosauc pārtikas produktus, piemēram, *tauki*, *milti*, *putraimi*, *konservi* (Ahero et al. 1959, 386), vienskaitļa formas lietojums nav raksturīgs. Tāpat arī labības un dažādu augu nosaukumi parasti ir daudzskaitlī, piemēram, *rudzi*, *mieži*, *kvieši*, *auzas*, *kaņepes*, *lini* (Ahero et al., op. cit.). Tomēr, piemēram, daudzskaitlinieks *griķi* (Guļevska 1987, 244; sk. arī <https://tezaurs.lv/gri%C4%B7i>) tiek lietots arī vienskaitlī (11a), turklāt dažkārt pat viena teikuma robežās vērojamas abas šī vārda skaitļa formas (11b):

- (11) a. *Ja **griķis** šogad medoja viduvēji, tad viršu ienesums bija izcils.* (LVK2018)
- b. *Rezultātā **griķu** medus nav tipisks – ir **griķu** smarža un garša, bet ne tik ļoti izteikta, medus ir gaišāks par tipisku **griķi**, bet garšas kombinācija ir ļoti izdevusies.* (LVK2018)

Ja (11a) piemērā nešaubīgi iederīgāks būtu daudzskaitlis *griķi*, tad (11b) piemērā ir cita situācija – vienskaitļa forma izmantota kā metonīmija, lai otrreiz neatkārtotu vārdu savienojumu *griķu medus*. Daudzskaitļa forma *griķi* šai gadījumā nav piemērota, teikuma daļa būtu jāpārveido [...] *medus ir gaišāks nekā parasti*. (11b) piemērs faktiski norāda uz runātu valodu, kurā tiek plaši izmantota metonīmija, kas var izpausties arī kā daudzskaitlinieku lietojums vienskaitlī (sk. arī Lokmane 2011, 104). Tāpat tieši runātai valodai raksturīgs daudzskaitlinieku lietojums vienskaitlī kā tēlainības izteikšanas līdzeklis bez īpašas papildinformācijas, sk. *siekalu* (8b), *sviedra* (9b) un (9c) piemērus.

Kā norādījusi Gunta Smiltnece (2013, 342), dažādu augu nosaukumus, kuri ir daudzskaitlinieki, iespējams lietot vienskaitlī, ja tiek runāts par vienu atsevišķu augu vai arī šo vārdu lieto vispārinātā nozīmē, apzīmējot augu sugu vai kā terminu (sk. arī Ahero et al. 1959, 387), piemēram, *lielā nātre*, *sīkā nātre*, *tīruma sinepe*, *parastā dille*, *rūpnieciskais cigoriņš*, *Tatārijas griķis*, *vasaras rapsis*, *ziemas rapsis* (sugu nosaukumi no <https://termini.gov.lv>). Lai gan „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” minēts, ka „daudzi augu nosaukumi tomēr ir tādi daudzskaitlinieki, kam literārajā valodā vienskaitļa formas parasti

nelieto, piemēram, *ceriņi, dilles, [...] spināti, virši [...]*" (Ahero *et al.*, *op. cit.*), šādus daudzskaitliniekus var sastapt arī vienskaitļa formā, piemēram:

- (12) a. *Otrā pusē milzīgs **ceriņš**, to iestādīja pirmajā pavasarī.* (LVK2018)
- b. *Bez sīla **virša** šeit sastopamas šādas sugas [...].* (LVK2018)
- c. *Ziedkopa tam līdzīga kā milzu **dillei** vai burkānam.* (LVK2018)
- d. *Eiropā **spināts** ienācis, domājams, no Spānijas puses.* (lvTenTen14)
- e. *[...] ja dažas dienas ir skumjš garastāvoklis, turklāt bez jebkāda redzama iemesla, palīdzēs **sinepe**.* (lvTenTen14)

Minētajos piemēros tikai (12a) vienskaitļa forma *ceriņš* un varbūt arī (12c) *dille* būtu tāda, kas nosauc atsevišķu augu, taču pārējos gadījumos vienskaitlis nav piemērots – tā vietā daudzskaitlis *virši, spināti, sinepes* nepārprotami ir labāks un arī dabiskāks. Iespējams, ka tādos piemēros kā (12b), (12d), (12e) izpaužas krievu valodas ietekme, kur atšķirībā no latviešu valodas augu un to sugu, augļu, dārzeņu, pārtikas produktu u. c. priekšmetu kopums tiek nosaukts vienskaitlī (sk., piemēram, Paegle 1989, 80; Corbett 2000, 80; par nevēlamām vienskaitļa formām vispārīgākuma nozīmē un krievu valodas ietekmi sk. arī Lokmane 2011, 104). Arī atsevišķās terminoloģiskās vārdkopās, kas nosauc augu sugas, daudzskaitlinieku lietojums vienskaitlī tomēr varētu būt radies citu valodu iespaidā, jo kopumā šādos gadījumos dominē augu sugu nosaukumi daudzskaitlī, piemēram, *parastie ceriņi, pūkainie ceriņi, Japānas ceriņi; lauka salāti, lapu salāti, romiešu salāti; lapu sinepes, baltās sinepes, melnās sinepes* (<https://termini.gov.lv>). Tomēr ir arī tādi augu nosaukumu termini, kur vienā un tai pašā vārdkopā svārstās lietvārda skaitlis, turklāt bez nozīmes atšķirības, piemēram, *parastais cigoriņš* un *parastie cigoriņi* (sk. <https://termini.gov.lv>). Jāatzīst, ka vienu un to pašu vārdu lietojums daudzskaitlinieka funkcijā un vienskaitlī terminoloģiskās vārdkopās valodas lietotājos tomēr rada neskaidrību, kā arī vājina daudzskaitlinieku statusu kopumā.

Daudzskaitlinieki ir arī tādi vārdi kā *putekļi, dūmi* un *pelni* (Guļevska 1987, 661, 196 un 605–606; sk. arī Ahero *et al.* 1959, 386), kas apzīmē sīku daļiņu kopumu, taču stilistiskos nolūkos tie visai plaši sastopami vienskaitļa formā, tādējādi piešķirot tekstam tēlainību:

- (13) a. *Es negribu, ka tu esi **puteklis**.* (LVK2018)
- b. *Un ne **puteklis** negulst, neceļas, nelido.* (LVK2018)
- c. *Neviens **puteklis** un smilšu grauds tur nepaliek.* (lvTenTen14)

- (14) a. [...] *viņš trepju smēķējamā galā vilks gardu **dūmu***. (LVK2018)
 b. [...] *Ūdenspīpes **dūma** baudīšana ir process, kam nepiedien steiga un lieka kņada*. (lvTenTen14)
- (15) a. [...] *nekad tur neviens ne griezis ne **pelns** nav nokritis*. (lvTenTen14)
 b. *Pajūk sarkans, pajūk melns, pajūk nost no **pelna** pelns*. (lvTenTen14)

(14a) piemērā lietots sarunvalodas frazeoloģisms (uz)vilkst dūmu '(uz)smēķēt', kur iespējams tikai vārds *dūms* vienskaitlī (sk. arī Nītiņa 2001, 13). „Latviešu valodas slenga vārdnīcā” vienskaitļa forma *dūms* reģistrēta kā slengisms ar nozīmi 'smēķis, cigarete', šķirkļi norādot arī frazeoloģismu *uzraut dūmu* 'uzsmēķēt' (Bušs, Ernstsone 2006, 130), kas nozīmes ziņā sakrīt ar (uz)vilkst dūmu. Taču (14b) piemērā *ūdenspīpes dūma baudīšana* tomēr nav saistāma ar slengu, vienskaitļa formai *dūma* te ir pretēja funkcija – tā palīdz radīt pozitīvu teksta noskaņu.

Stilistiski iezīmēts var būt arī daudzskaitlinieku *putas*, *drupas* un *atliekas* (Guļevska 1987, 661, 196 un 90) vienskaitļa formu lietojums:

- (16) a. **Putā** tāda gaiši brūna, krēmīga. Garšā jaušama karamele. (lvTenTen14)
 b. [...] *alus dzidrs smukā krāsā. nav pārgāzēts un labi tur **putu**... esmu ticis līdz pusglāzei, un kāds puscentimetrs **putas** joprojām ir virsū. Interesanti ka pati **puta** ir rūgta*. (lvTenTen14)
- (17) a. [...] *itāļiem pašiem laikam katra bedre un **drupa** ir pazīstama, tāpēc neiedomājas, ka tūristu labad vajadzētu pielikt arī kādus redzamākus aprakstījumus*. (lvTenTen14)
 b. [...] *galvenais, ka tā ir liela, liela **drupa**, kuru apskatot jāpielieto ļoti daudz fantāzijas un iztēles*. (LatvianWaC)

Ja vienskaitlis *puta* saistīts ar pozitīva vērtējuma akcentēšanu, tad *drupa*, tieši pretēji, norāda uz teksta autora nievīgu attieksmi pret izsakāmo saturu. Līdzīgs ir arī vienskaitļa *atlieka* lietojuma mērķis, jo ar to tiek pastiprināts satura negatīvais vērtējums (18a) un (18b) piemērā:

- (18) a. [...] *viņš pamazām pārvērtās par nožēlojamu **atlieku***. (LVK2018)
 b. *Šis pieminēklis ir noziedzīga režīma **atlieka***. (lvTenTen14)
 c. *Smilšakmens stabs bija **atlieka** no 1978. gadā izveidojušās smilšakmens arkas*. (lvTenTen14)

Taču (18c) teikumam ir neitrāls saturs bez kāda īpaša teksta autora vērtējuma, tāpēc vienskaitļa forma *atlieka* tajā neiederas un būtu aizstājama ar daudzskaitli *atliekas*, t. i. *smilšakmens stabs bija atliekas no [...] smilšakmens arkas*. *Atlieku* vietā varētu lietot arī, piemēram, vārdu *pārpalikums*.

Arī daudzskaitlinieks *atkritumi* (Guļevska 1987, 89) nereti dažādos tekstos tiek lietots vienskaitļa formā:

- (19) a. [...] *turklāt tā pēc vienreizējas izmantošanas ir **atkritums***. (LVK2018)
- b. [...] *divi garāmgājēji pamanījuši **atkrituma** tvertnē saini [...]*. (LVK2018)
- c. [...] *paliek plēves, kas kā **atkritums** ir jāsavāc*. (LVK2018)
- d. [...] *pudeles ir ļoti plaši izmantots iepakojums un arī dabā visbiežāk sastopamais **atkritums***. (LatvianWaC)

Tā nešaubīgi ir valodas kļūda, kas, protams, būtu jālabo, visos gadījumos vienskaitļa vietā liekot daudzskaitli, jo minētajos (19) piemēros nekādas stilistiskas papildinformācijas nav.

Interesants ir arī daudzskaitlinieka *ziepes* vienskaitļa formu lietojums. Vārdam *ziepes* sarunvalodā plaši tiek lietots frazeoloģisms *savārīt (arī ievārīt) ziepes* 'aplami rīkojoties, sagādāt nepatikšanas (sev vai citiem)' (Guļevska 1987, 874). Savukārt vārdnīcu vietnē www.tezaurs.lv minēts, ka vārdu savienojumam ir vienkāršrunas stilistiskā nokrāsa (sk. <https://tezaurs.lv/ziepes>). Tomēr vārds *ziepes* gan šai frazeoloģismā (20a) un tā variācijās (20b–c), gan vārda pamatnozīmē (21) atrodams arī vienskaitlī:

- (20) a. [...] *savārīju **ziepi***. (lvTenTen14)
- b. *Ja pavisam liela **ziepe**, tad laižamies uz citu valsti*. (lvTenTen14)
- c. *Viss ir salaists tādā **ziepē** [...]*. (lvTenTen14)
- (21) a. [...] *sasmērēja pēc tam ar veļas **ziepi***. (lvTenTen14)
- b. *Pirmās [kosmētikas] ziepes darinātas pašu virtuvē. Paņēmuši vecu **ziepi** un pārkausējuši*. (lvTenTen14)

Abos gadījumos vienskaitļa forma piešķir stilistisku pazeminājumu un arī tādu kā mazizglītības niansi, kas, visticamāk, nav bijis teksta autoru mērķis. Var uzskatīt, ka vienskaitļa formas lietojums te ir lieks, jo frazeoloģismam jau tāpat piemīt sarunvalodas vai pat vienkāršrunas nozīme, bet, runājot par ziepēm kā mazgāšanas līdzekli, vienskaitlis *ziepe* nevajadzīgi piešķir vienkāršrunas

iespaidu visam tekstam kopumā. Protams, nevar izslēgt arī krievu valodas ietekmi, jo vārds *mylo* 'ziepes' krievu valodā ir vienskaitlinieks.

Daudzskaitlinieku sakarā jāmin arī slimību, to izpaušmju un fizioloģisku procesu nosaukumi, piemēram, *iesnas, izsitumi, žagas, šķavas* (Guļevska 1987, 281, 327, 880, 784; sk. arī Smiltnece 2013, 342). Valodā vērojams arī šo vārdu lietojums vienskaitlī, ja teksta autoram nepieciešams radīt šķietami neformālāku saziņu, draudzīgāku izteiksmi:

- (22) a. *Garastāvoklis tīri labs, toties šodien parādījās kaut kāda **iesna**.* (lvTenTen14)
- b. *[..] ja arī uznāk kāds krekšķis vai **iesna**, tad tiekam cauri ar mīlestību, atbilstošu uzturu, tējiņām.* (lvTenTen14)
- c. *[..] kāda nebūtiska **iesna** vai klepus.* (lvTenTen14)
- (23) a. *[..] tas ir bijis kāds parasts **izsitums**.* (lvTenTen14)
- b. *Apmēram pirms 3 nedēļām uz vienas plaukstas virspuses parādījās viens **izsitums**.* (lvTenTen14)
- c. *[..] šāds **izsitums** var būt kā alerģiska reakcija.* (lvTenTen14)
- (24) a. *[..] skaļi skaitīt līdz katrai **žagai**.* (lvTenTen14)
- b. *[..] kā tāda **žaga** smadzenēs sit.* (lvTenTen14)
- (25) a. *Lūdzu dievu, lai neuznāk **šķava**.* (lvTenTen14)
- b. *Neizšķaudīta **šķava** paliek degunā un knosās.* (lvTenTen14)
- c. *[..] ja stāvēsi blakus sienai **ķīpai** vai vērtīsies pa zāli, tad kāda **šķava** uznāks.* (lvTenTen14)

Tomēr ne visos gadījumos minēto lietvārdu vienskaitļa forma ir piemērota un attaisnojama ar stilistisku lietojumu. Ja žagu vai šķavu periodiskumu vēl varētu uztvert kā skaitāmu priekšmetu, t. i., fizioloģisku norišu, secību, tad, piemēram, izsitumu gadījumā vienskaitlis nav loģisks – izsitumi ir sīku plankumiņu, vāšu vai pūslīšu kopums uz ādas vai gļotādas (Guļevska 1987, 327). Arī termina nozīmē ir tikai daudzskaitlis – *izsitumi, bullozi izsitumi, izsitumu periods, izsitumu tīfs* u. tml. (sk. <https://termini.gov.lv/atrast/izsitumi/lv>). Ja ir viens ādas pārveidojums, tad to parasti nosauc konkrēti – *pinne, plankums, pūslītis, vāts, brūc(it)e* u. tml. Kā norādīts „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā”: „Tikai daudzskaitļa formas ir dažu tādu slimību nosaukumiem, kuras parādās vairākās vietās uz ķermeņa vai aptver visu ķermeni: *bakas, izsitumi, masalas, ienāši* u. c.” (Ahero et al. 1959, 388)

Visproblemātiskākā latviešu valodā ir deverbālu daudzskaitlinieku grupa, kas nosauc abstraktus nojēgumus, piemēram, *rūpes, sāpes, beigas, bailes, dusmas, ilgas, jūtas, gaviles, skumjas, šaubas, tenkas* (Ahero *et al.* 1959, 388; Paegle 2003, 36; Smiltnece 2013, 342). „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” minēts, ka „daudziem šai daudzskaitlinieku grupā ietilpstošiem lietvārdiem blakus daudzskaitļa formām parādās arī vienskaitļa formas, sevišķi dzejas valodā” (Ahero *et al. op. cit.*, sk. arī Rozenbergs 1984, 19; Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002, 52–53; Smiltnece 2013, 343). Tas, ka gramatikās u. c. latviešu valodas aprakstos netieši par lietojamām atzītas arī abstraktu nojēgumu vienskaitļa formas, radījis ļoti neskaidru situāciju gan formu lietojumā, gan normēšanā. Tā kā paralēli tiek lietoti gan daudzskaitlinieki *rūpes, sāpes, bailes, dusmas* utt., gan to vienskaitļa formas, rodas pamatots jautājums – vai visi vienskaitļa formu gadījumi ir iederīgi un attaisnojami:

- (26) a. *Arī tā finansējuma piesaiste pilnībā ir paša Centra **rūpe**.* (LVK2018)
- b. *Piemēram, manā ģimenē mēs pēc iespējas biežāk satiekamies pie vakariņu galda, kur katrs var dalīties savā mazajā **rūpē**, uzmundrināt otru [...].* (LVK2018)
- c. *Vēl viena **rūpe** – par skaidrās naudas iemaksu un izņemšanu no bankas konta varētu rasties izdevumi [...].* (LVK2018)
- (27) a. *[...] tāpat nav strādājis privātajā sektorā, tāpēc īsti nesaprot šo uzņēmēja **sāpi**.* (LVK2018)
- b. *Dažreiz kaulos iezogas stīvums, pa reizei arī kāda sīka **sāpe**.* (LVK2018)
- c. *Katrā dziesmā ieklausoties, ir vērts atrast **sāpi**, vēstījumu, kādēļ tā tapa.* (LVK2018)
- (28) a. *Protams, drusciņ **baile** bija, kā nu bez tās, sirds dauzījās, kad gaidīju rezultātu.* (lvTenTen14)
- b. *Pirmām kārtām, **baile** par to, ka zirgs pirmo reizi barā būs vienīgais. Otrā **baile** – sveša vieta, bez tam vieta nav tik neapdzīvota.* (lvTenTen14)
- c. *Ja godīgi, tad tieši no tām man vienmēr ir liela **baile**.* (lvTenTen14)
- (29) a. *Šoreiz patiešām ir **dusma** par ielu apgaismojumu!* (lvTenTen14)
- b. *Bet ja godīgi – man ir **dusma**. **Dusmas** cēlonis varbūt ir mana neprasmē darboties ar šo operētājsistēmu.* (lvTenTen14)
- c. *Katrai **dusmai** un aizvainojumam ir kāds iemesls.* (lvTenTen14)

Kā redzams (26)–(29) piemēros, lielākoties abstraktu nojēgumu vienskaitļa formas tiek izmantotas kā stilistisks izteiksmes līdzeklis, taču jāatzīst, ka tas notiek bez pietiekama pamatojuma. Vienīgi (26b) un (27) piemēros varētu uzskatīt, ka vienskaitļa forma rada poētiskumu un tāpēc ir stilistiski iederīga. Taču kopumā labas valodas pazīme visos minētajos piemēros būtu tieši daudzskaitlinieki *rūpes, sāpes, bailes, dusmas*, jo vienskaitļa forma piešķir tekstiem sadzīvisku akcentu. Inta Freimane (1993, 201) norāda, ka tādi vienskaitļa lietojuma gadījumi kā *rūpe, baile*, arī *sacensība, sacikste* ir sarunvalodas formas, kas neatbilst literārajām normām.

Noslēdzot daudzskaitlinieku lietojuma apskatu valodas praksē, galvenie secinājumi būtu šādi. Pirmkārt, latviešu valodā daudzskaitlinieku grupa kopumā ir stabila, ko apliecina vārdnīcas, gramatikas, latviešu valodas korpusi u. c. avoti. Taču vienlaikus šādi lietvārdi visai plašā apjomā atrodami arī vienskaitlī, turklāt dažādu stilu un paveidu tekstos. Tas atspoguļojas arī dažādu nozaru oficiālajā terminoloģijā, kur daudzskaitliniekiem vairākos gadījumos atrodamas arī vienskaitļa formas gan kā paralēli varianti, gan kā īpaši vārdkoptermini. Tātad daudzskaitlinieki, tēlaini sakot, dzīvo divējādu dzīvi – no vienas puses, tā ir stabila un respektēta lietvārdu grupa, no otras puses, lielu daļu daudzskaitlinieku iespējams fiksēt arī vienskaitļa formā, turklāt šādu gadījumu skaits pieaug. Piemēram, lietvārdi *sviedri, dusmas, atkritumi, izsitumi* vienskaitlī liekas ļoti neierasti, taču tie ir atrodami dažādu latviešu valodas korpusu materiālos.

Otrkārt, normatīvā aspektā tomēr trūkst skaidrāku norādījumu, kādos gadījumos – ja vispār – būtu akceptējamas daudzskaitlinieku vienskaitļa formas. Tādi vispārīgi formulējumi kā „daudziem šīs grupas daudzskaitliniekiem iespējamās vienskaitļa formas, sevišķi dzejas valodā” vai „vairākus šīs grupas lietvārdus [daudzskaitliniekus] var lietot arī vienskaitlī, mainot vārda nozīmes nokrāsu” valodas lietotājos, visticamāk, ir radījuši priekšstatu, ka lielāko daļu daudzskaitlinieku iespējams lietot vienskaitlī. Turklāt norobežot stilistiski iezīmētu un neitrālu valodas lietojumu nav vienkārši. Poētiskums var piemist ne tikai dzejai vai daiļprozai, bet arī sarunvalodai vai atsevišķiem literārās valodas lietojuma gadījumiem. Tāpēc neiederīgs vai nepareizs daudzskaitlinieku vienskaitļa formas lietojums nereti tiek attaisnots ar teksta autoram šķietami svarīgām stilistiskām niansēm.

Treškārt, viena no latviešu sarunvalodas pazīmēm ir daudzskaitlinieku lietojums vienskaitlī gan ekspresīvā nolūkā, gan bez īpašas motivācijas (tas attiecināms uz runātu valodu kopumā, daļēji arī uz vienkāršrunu). Taču šī īpatnība nav burtiski pārceļama uz citiem valodas paveidiem. Kā raksta Inta Freimane (1993, 201): „Jāuzmanās, lai neatbilstošās substantīvu [vien]skaitļa formas no ikdienas sarunvalodas nekritiski netiktu ieviestas literārajā valodā.

Būt piesardzīgiem mudina šo formu lielā izplatība.” Tātad šāda lietvārda skaitļa lietojuma problēma bijusi aktuāla jau iepriekšējos gadu desmitos, arī šobrīd latviešu valodā tā nav mazinājusies.

Ceturtkārt, daļai daudzskaitlinieku (it īpaši vielas vai masas nosaukumiem) vērojama nozīmes attīstība tādā ziņā, ka šiem vārdiem iespējams lietot abu skaitļu formas bez nozīmes atšķirības, piemēram, *ķimikālijas* un *ķimikālija*, *siekalas* un *siekala*. Vai šādu gadījumu skaits pieaugs, šobrīd grūti prognozēt, to rādīs latviešu valodas lietvārdu semantiskās sistēmas attīstība. Taču daļai daudzskaitlinieku, iespējams, būtu jāpārskata leksikogrāfiskais apraksts vārdnīcās, šķirkļi iekļaujot arī norādi par vienskaitļa formām, kā arī jāpapildina piemēru materiāls, lai būtu pārstāvēti abi skaitļi.

Piektkārt, daudzskaitlinieku lietojumu vienskaitlī var veicināt arī citu valodu ietekme, jo ikvienā valodā vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku klāsts atšķiras. Latviešu valodas kontekstā te uzmanība pievēršama vācu, krievu un angļu valodai, turklāt ne tikai mūsdienu, bet arī 19. un 20. gadsimta tekstos, kad īpaši strauji veidojās un attīstījās latviešu literārā valoda. Šai rakstā citu valodu ietekme daudzskaitlinieku lietojumā tuvāk nav aplūkota, jo nepieciešami plašāki dažādu valodu sastatāmie pētījumi atšķirīgu stilu un žanru tekstos.

Saisinājumi

LatvianWaC – *Latvian Web*

LVK2018 – *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus 2018*

IvTenTen14 – *Latvian Web 2014*

Avoti

Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls. Pieejams: <https://termini.gov.lv>

Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus 2018.

Pieejams: <http://www.korpus.lv/id/LVK2018>

Latvian Web 2014. Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus>

Latvian Web. Pieejams: <https://app.sketchengine.eu/#concordance?corpname=preloaded%2Flatvianwac&tab=basic&structs=s&refs=%3Ddoc.url%2Fdomain%2Foperations%3D%5B%5D>

mazsalaca.lv – *Mazsalacas novads*. Mazsalacas novada pašvaldības tīmekļa vietne. Pieejams: www.mazsalaca.lv

ogresnovads.lv – *Ogres novads*. Ogres novada pašvaldības tīmekļa vietne. Pieejams: www.ogresnovads.lv

Tēzaurs.lv. *Latviešu valodas skaidrojošā un sinonīmu vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv>

1. Ahero et al. 1959 – Ahero, Antonija et al. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 1. Fonētika un morfoloģija*. Rīga, 1959.
2. Baldunčiks 2005 – Baldunčiks, Juris. Neparasts daudzskaitlis mūsdienu zinātnes un izglītības valodā. *Latviešu valoda – robežu paplašināšana. Valsts valodas komisijas raksti. 1. sējums*. Rīga : Valsts valodas komisija, 2005, 6.–12. lpp.
3. Bušs, Ernstsone 2006 – Bušs, Ojārs, Ernstsone, Vineta. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006.
4. Corbett 2000 – Corbett, Greville G. *Number*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000.
5. Endzelīns 1951 – Endzelīns, Jānis. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
6. Gulbe 2020 – Gulbe, Annija. *Vienskaitlinieki un daudzskaitlinieki latviešu un lietuviešu valodā*. Bakalaura darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2020.
7. Freimane 1993 – Freimane, Inta. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
8. Guļevska 1987 – Guļevska, Dainuvīte (red.). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1987.
9. Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002 – Guļevska, Dainuvīte, Miķelsone, Aina, Porīte, Tamāra. *Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata*. Rīga : Avots, 2002.
10. Kalnača 2013 – Kalnača, Andra. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Red. Andrejs Veisbergs. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 45.–108. lpp.
11. Kalnača 2016 – Kalnača, Andra. Partitīva konstrukcijas latviešu valodā. *Valoda – 2016. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXVI Zinātnisko rakstu krājums. Daugavpils : Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds „Saule”, 2016, 125.–131. lpp.
12. Kasperavičienė 2002 – Kasperavičienė, Ramunė. Contrastive Analysis of the Grammatical Category NUMBER in Nouns in the English and Lithuanian Languages [tiešsaiste]. *Kalbų studijos*, 2. 2002, p. 14–20 [skatīts 21.08.2020.]. Pieejams: https://www.kalbos.lt/zurnalai/02_numeris/02.pdf
13. Kasperavičienė 2009 – Kasperavičienė, Ramunė. *The Category of Number in Lithuanian and English*. Doctoral dissertation. Kaunas : Vilnius University, 2009.
14. Landman 2011 – Landman, Fred. Count Nouns – Mass Nouns, Neat Nouns – Mess Nouns. *Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication*, 6, 2011, pp. 1–64. Pieejams: <https://doi.org/10.4148/biyclc.v6i0.1579>
15. Lokmane 2011 – Lokmane, Ilze. Metonīmija plašsaziņas līdzekļos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 6. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011, 97.–107. lpp.
16. Nagle 2019 – Nagle, Kitija. *Vienskaitlinieku un daudzskaitlinieku lietojums latviešu valodā*. Maģistra darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2019.

17. Nitiņa 2001 – Nitiņa, Daina. *Latviešu valodas morfoloģija*. Rīga : Rīgas Tehniskā universitāte, 2001.
18. Nitiņa 2008 – Nitiņa, Daina. Dažas latviešu valodas gramatikas sagatavošanas problēmas. *Linguistica Lettica*, 18, 2008, 5.–14. lpp.
19. Nitiņa 2011 – Nitiņa, Daina. Gramatika un valodas mode. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 6. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011, 23.–32. lpp.
20. Paegle 1989 – Paegle, Dzintra. Vienskaitlis vai daudzskaitlis. *Valodas prakses aktualitātes 1988*. Rīga : Zinātne, 1989, 80.–84. lpp.
21. Paegle 2003 – Paegle, Dzintra. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga : Zinātne, 2003.
22. Paegle, Kušķis 2002 – Paegle, Dzintra, Kušķis, Jānis. *Kā latvietis runā...* 2. izdevums. Rīga : Zvaigzne ABC, 2002.
23. Riekstiņa 1980 – Riekstiņa, Rūta. Uzmācīgais daudzskaitlis. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 16. laidiens. Rīga : Avots, 1980, 176.–180. lpp.
24. Rothstein 2010 – Rothstein, Susan. Counting and Mass-Count Distinction [tiešsaiste]. *Journal of Semantics*, 27 (3), 2010, pp. 1–55 [skatīts 27.08.2020.]. Pieejams: <http://jos.oxfordjournals.org/content/27/3/343>
25. Rothstein 2017 – Rothstein, Susan. *Semantics for Counting and Measuring*. Cambridge : Cambridge University Press, 2017.
26. Rozenbergs 1983 – Rozenbergs, Jānis. *Latviešu valodas praktiskā stilistika*. 2. daļa. Rīga : Zvaigzne, 1983.
27. Smiltnece 2013 – Smiltnece, Gunta. Lietvārds (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Red. Daina Nitiņa, Juris Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 324.–367. lpp.
28. Strazdiņa 1970 – Strazdiņa, Valija. Lietvārda daudzskaitlis nevietā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 6. laidiens. Rīga : Liesma, 1970, 118.–123. lpp.
29. Ščucka 2007 – Ščucka, Anita. Substantīva daudzskaitļa formu lietojums mūsdienu latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 11. sējums. Liepāja : LiePA, 2007, 264.–273. lpp.

Valodnieks, terminologs, tulkotājs un redaktors Aldis Lauzis nesen svinēja astoņdesmit gadu jubileju, tāpēc šajā krājumā iekļauti divi viņa raksti par samērā specifiskiem un tomēr ļoti nozīmīgiem valodas kultūras jautājumiem. Krājuma izdevēji un redaktore apliecina dziļu cieņu Alda Lauža paveiktajam terminoloģijas izstrādē, populārzinātnisku tekstu tulkojuma kvalitātes nemitīgā spodrināšanā un latviešu valodas saturiskās un formālās puses izpētē.

Aldis Lauzis

Nepārkāpjamā šķirtne starp *jo* un *tāpēc, ka*

Samērā nesen – vēl 80. gadu beigās – rakstam par saikļa *jo* un savienojuma *tāpēc, ka* nozīmes jaukšanu būtu bijusi tikai teorētiska jēga. Valodas praksē tāda jaukšana nebija vērojama. Runātāji un rakstītāji šo divu valodas vienību šķirtni ievēroja neapzināti, to pārkāpt liedza valodas izjūta. Pa šiem trīsdesmit gadiem aina ir būtiski mainījusies: tagad daudziem valodas lietotājiem tādas izjūtas vairs nav vai tā ir nedroša. Līdz ar to aktuāli ir kļuvis izgaismot šā šķiruma likumības un popularizēt pareiza lietojuma paraugus.

Piemēri iesildei

1. Tvitera diskusijā par jaunceļamās koncertzāles vietas izvēli kāds tvīts beidzās ar spārnotu teikumu: *Es nezinu nevienu, kurš naktīs griež vēnas, jo tā LKP CK ēka vēl nav nojaukta.* (Twitter 20.06.2020.) Tvīta autors pats šo teikumu tūlīt komentēja: *Laikam „jo” vietā vajadzēja „tāpēc, ka”.* Taisnība, vajadzēja gan. Saiklis *jo* šajā teikumā pausto domu neadekvāti sašķēļ divos atsevišķos apgalvojumos: 1) autors nezinot neviena, kurš būtu tā izmisis, ka „naktīs griež vēnas”, un 2) nezināšanas cēlonis esot minētās ēkas nenojaukšana. Taču autors gribēja paust tikai vienu un pavisam citādu domu: *Es nezinu nevienu, kurš **naktīs griež vēnas tāpēc, ka** tā LKP CK ēka vēl nav nojaukta.* (Trekninājumi valodas piemēros šeit un turpmāk ir mani izcēlumi – A. L.)
2. Pirms Saeimas vēlēšanām politiķis trīs kandidātus no savas partijas raksturoja šādiem vārdiem: *Par viņiem nevajag balsot, jo viņi ir „jauni, daudzsoļoši”* utt. *Viņi visi vairāk nekā 6 gadus ir strādājuši Saeimā un lieliski pārzina visus parlamenta procesus.* (Twitter 04.10.2018.)

Atkārtoti šo tekstu izlasot, protams, kļūst skaidrs, ka politiķis nav gribējis atrunāt no balsošanas par šo trijotni. Raksturojuma sākums viņam bija jāformulē citādi, piemēram, tā: *Balsot par viņiem vajag ne vairs **tāpēc, ka** viņi ir „jauni, daudzsoļoši” utt.*

3. Saiklis *jo* neadekvāti domu sašķēļ arī piemērā no „Dienas Biznesa” komentāra, kurā apšaubīts, ka pensijas papildināšana no pensionāra pēcnācēju sociālajām iemaksām varētu palielināt dzimstību: *Tāpat neviens nedzemdēs vairāk bērnu, jo kaut kādā tālā nākotnē kaut kāds procents no viņu ienākumiem nāks klāt pensijai.* (db.lv 02.07.2018.) Arī šī doma izsakāma, teikuma daļu saistišanā izmantojot nevis saikli *jo*, bet gan vārdu savienojumu *tāpēc, ka* – saikļa *ka* savienojumu ar apstākļa vārdu *tāpēc*. Iespējami, piemēram, šādi varianti: *Tāpat diez vai kāds vairāk bērnu dzemdēs **tāpēc vien, ka** kaut kādā tālā nākotnē kaut kāds procents no viņu ienākumiem nāks klāt pensijai; Gluži tāpat **tāpēc vien, ka** kaut kādā tālā nākotnē kaut kāds procents no pēcnācēju ienākumiem nāks klāt pensijai, neviens vairāk bērnu nedzemdēs.*
4. Piemērs no strīda par to, kas ir kultūrmarksisms: *Smieklī nāk, it sevišķi, jo pats esmu pētnieks socioloģijā.* (Twitter 18.07.2020.) > *Smieklī nāk, it sevišķi **tāpēc, ka** pats esmu pētnieks socioloģijā.*

Divējādi cēloņa palīgteikumi

Par cēloņa palīgteikumiem sauc palīgteikumus, kuri norāda, kāds cēlonis ir kaut kam virsteikumā pavēstītam vai minētam. Atšķirība starp pavēstītu („jauno”) un minētu („zināmo”) šajā gadījumā ir būtiska, uz to norādījis jau Kārlis Mīlenbahs (Endzelīns, Mīlenbahs 1937, 155). Vienos teikumos, kuros ir cēloņa palīgteikums, pateikt cēloni ir visa teikuma pamatmērķis, citos – tikai papildmērķis. Vieni no otriem atšķiras arī formāli.

1. Pateikt cēloni ir papildmērķis. Palīgteikums pakārtots tieši izteicējam (verbam). *Sanāksme notika attālināti, **tāpēc ka** nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi.* = *Sanāksme notika attālināti, **jo** nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi.* Lieki nebūs atgādināt, ka saikli *jo* ar saikli *tāpēc ka* var aizstāt tikai cēloņa palīgteikumos, jo pamatojuma palīgteikumos saikli *tāpēc ka* nelieto.
2. Pateikt cēloni ir visa teikuma pamatmērķis. Palīgteikums pakārtots nevis tieši izteicējam, bet gan apstāklim *tāpēc* (tā sauktajam palīgteikuma korelātam virsteikumā). *Attālināti sanāksme notika **tāpēc, ka** nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi.* Šis apstākļa *tāpēc* savienojums ar palīgteikumu ir analoģisks adverbiālai vārdkopai

(piemēram, *Attālināti sanāksme notika **tobrīd vēl neatcelto pulcēšanās ierobežojumu dēļ***). Semantiski tuvi, bet formāli atšķirīgi adverbālu vārdkopu analogi saskatāmi šādos divos un tiem līdzīgos gadījumos: *Attālināti sanāksme notika **tā iemesla dēļ, ka nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi***; *Attālināti sanāksme notika **tādā sakarā, ka nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi***.

Pirmā veida palīgteikums (tāds, kuru ievada saiklis *tāpēc ka* vai *jo*) izsaka papildu domu, kas tiek piebilsta teikuma pamatdomai, kuru izsaka virsteikums. Turpretim otrā veida palīgteikums (tāds, kuru ievada saiklis *ka*) pabeidz virsteikuma iesākto domu, kas teikumā ir vienīgā. Ne saiklis *tāpēc ka*, ne arī saiklis *jo*, kas izmantojami pirmajā gadījumā, otrajam gadījumam nav piemēroti. Teikums *Attālināti sanāksme notika, jo nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi* ir anomāls. Diemžēl nu jau ir jārunā ne tikai par atsevišķiem anomāliem teikumiem, bet arī par anomālu paradigmu. Plašāk tas aplūkots sadaļā „Saikļa *jo* nepiemērotība savienojuma *tāpēc, ka* funkcijai”. Ar piemēriem ilustrēts kopsavilkums par cēloņa saikļiem atrodams sadaļā „Dažādu saikļu specializācija cēloņa palīgteikumos”.

Tā kā Mīlenbaha teiktais skar vairākus jautājumus, par kuriem būs runa šajā rakstā, šai vietā to citēšu visā pilnībā (ērtuma labad slīprakstā, nevis pēdīnās):

Imesla teikumi iesākas ar **ka** (virsteikumā „*tāpēc*”, „*tādēļ*” jeb „*tamdēļ*”), **tāpēc (tādēļ) ka, tā kā**, kad: *Vai tādēļ nedziedāju, ka es biju sērdienīte? Vai tādēļ nedzīvošu, kad mani ļaudis nicināja? – „Tādēļ”, „tāpēc” daudzkārt iekļūst palīgteikumā: Zēns nevarēja skolā iet, tāpēc ka bija saslimis. Tā sakām, kad virsteikumā sniedzam kādu līdz šim nezināmu faktu un palīgteikumā tam minam imeslu; šai gadījuma saikļa „tāpēc ka” vietā varētu likt arī nodibināmo saikli „jo”, bet tad otrs teikums vairs nebūtu palīgteikums! [Tagad arī saikļa *jo* ievadītu salikta teikuma daļu uzskata par palīgteikumu – A. L.] Ja virsteikumā minētais fakts bija jau iepriekš zināms, tad „tāpēc” liekams virsteikumā: Zēns nevarēja skolā iet tāpēc (jeb: zēns tāpēc nevarēja skolā iet), ka bija saslimis. (Endzelīns, Mīlenbahs 1937, 155)*

Cēlonis, imesls, nolūks, pamatojums (terminoloģiskas piezīmes)

Termini *cēlonis* un *imesls* latviešu valodniecībā ilgu laiku lietoti kā sinonīmi, bieži vien pat paralēli. Piemēram, J. Endzelīna un K. Mīlenbaha grāmatā „Latviešu valodas mācība” (Endzelīns, Mīlenbahs 1937, pirmizdevums 1907. gadā) Endzelīns raksta par **cēloņa saikļiem**, bet Mīlenbahs par **imesla**

teikumiem (domāti palīgteikumi). Šķīrumu starp terminiem *cēlonis* un *iemesls* valodniecībā 20. gadsimta 30. gados sāka popularizēt skolotājs un metodīķis Jānis Broka. Viņš arī skaidri un nepārprotami parādīja, kā domas vai apgalvojuma pamats (ko, mūsdienų terminoloģijā izsakoties, norāda pamatojuma palīgteikums) viennozīmīgi nošķirams no rīcības iemesla un notikumu un parādību cēloņa (vairāk par to sadaļā „Vēsturisks atskats: Brokas asmens”). Tagad sintaksē ar cēloņiem lielākoties joprojām saprot gan cēloņus, gan arī rīcības iemeslus. Īpaši tas sakāms par cēloņa palīgteikumiem (tos sauc arī par cēloņa apstākļa palīgteikumiem).

Cēlonis ir faktam (notikumam, parādībai, lietu stāvoklim u. tml.), iemesls un nolūks ir rīcībai (arī lēmumam u. tml.), **pamatojums** ir domai (spriedumam, secinājumam, pieņēmumam u. tml.). Uz cēloni un iemeslu attiecina kvazisaikļus *tādēļ, ka* un *tāpēc, ka* (pašlaik biežāk lietotais) un savulaik populārāko *tamdēļ, ka*, bet uz nolūku – *tāpēc, lai* un *tādēļ, lai* vai arī *tālab, lai*.

Izklāsta īsuma labad apstākļa vārdus *tāpēc, tādēļ* un *tālab*, saikļus *tāpēc, ka, tādēļ, ka* un *tālab, ka* un kvazisaikļus *tāpēc, ka, tādēļ, ka* un *tālab, ka* šajā rakstā parasti pārstāv attiecīgi *tāpēc, tāpēc, ka* un *tāpēc, ka*. Ar šādu izvēli nav domāts, ka tieši šie varianti ir ieteicamāki. Piemēram, lietderīgs ir Inas Druvietes ieteikums (Druvieta 1982): „[...] būtu vēlams apstākļa vārdus *kālab, tālab* lietot tikai nolūka resp. finālās nozīmes izteikšanai. Cēloņa nozīmes izteikšanai paliek iespēja izmantot apstākļa vārdus *kāpēc, tāpēc*, varbūt arī *kādēļ, tādēļ* [...]”

Vai saikļa *jo* jēga izvirst?

Anomālā cēlonības teikumu paradigma (ar saikli *jo* savienojuma *tāpēc, ka* vietā) radās pēkšņi un gluži kā lipīga slimība izplatījās ļoti strauji. Līdz 20. gadsimta 90. gadu sākumam, vismaz rakstu valodā, no tās vēl nebija ne mīņas (pirmais, starp citu, plašāk ieviesās savienojuma *tāpēc, ka* un saikļa *jo* hibrīds *tāpēc, jo*). Tagad ar anomālās paradigmas piemēriem diendienā sastopamies pat lielākajos ziņu portālos.

Lūk, šādu anomāliju piemēri, kuri pirmie dabūjami, ja ar „Google” meklē pēc atslēgvārda „*radusies jo*”: *Cilvēku paverdzināšana un diskriminēšana radusies, jo kāda sabiedrības grupa [...] nolēma, ka ļaudis ar atšķirīgu ādas krāsu ir diskriminējami* (lsm.lv); *Šāda situācija radusies, jo PMLP iepirkumā uzvarējušais pasta pakalpojumu sniedzējs [...] (CVK); Kritiskā situācija radusies, jo aviordispečers, iespējams, bijis iemidzis [...] (jauns.lv); Šāda situācija bija radusies, jo gūlījā bija sakrājušās nobirušās koku lapas, tādējādi traucējot lietus ūdens*

novadi (riga.lv); iespējams, problēma radusies, jo ir nestabils tīkls (consumer.huawei.com); Ideja to darīt radusies, jo viņš pats ir aktīvs ceļotājs un labprāt izmanto tieši Airbnb pakalpojumus (blog.swedbank.lv); iespējams, kļūda radusies, jo latviešu valodā lielākoties aiz šņāceņa „š” sastopams mikstināts līdzskanis, piemēram, „šļakatas”, „košļāt” (Vikipēdija).

Labticīgs lasītājs (tāds lasītājs, kuram nav aizdomu, ka rakstītājs saikli jo varētu būt lietojis anomāli – ar nozīmi ‘tāpēc, ka’) visus citētos teikumus izlasīs tā, it kā to virsteikumos autori būtu domājuši pavēstīt vēl nezināmus faktus. Īstenībā autori šajos virsteikumos ir pieminējuši jau zināmus faktus, bet vienīgais jaunpavēstījums visā teikumā ir norāde uz pieminētā fakta cēloni.

Līdz 90. gadiem tamlīdzīgos teikumus bija sastopama tikai konstrukcija *radusies tāpēc, ka*. Šī konstrukcija meklētājprogrammas rezultātos joprojām ir dominējošā. Lai minam dažus no neskaitāmiem piemēriem: *Šāda situācija radusies tāpēc, ka pieteicējs izmantojis savas tiesības uz brīvu pārvietošanos („Jurista Vārds”); Īso videoklipu ideja meitenei radusies tāpēc, ka viņa ikdienā dzīvo kopā ar angļu valodā runājošiem cilvēkiem (apollo.lv); Viņš pats nenoliedza, ka slimība, visticamāk, radusies tāpēc, ka viņš visu mūžu daudz smēķējis un lietojis alkoholu (Vikipēdija).* Taču tendence tomēr ir tāda, ka kvazisaikļa *tāpēc, ka* pozīciju noturība un saikļa *jo* gramatiskais un semantiskais dzidrums ir apdraudēti.

Pēdējā laikā anomālie *jo* lietojumi sāk iezagties arī tādos plašsaziņas līdzekļos, kuru veidotāji paši nopietni izturas pret valodas kultūru. Daži piemēri no laikraksta „Ir”: *Uz Raiņa un Aspazijas vasarnīcu cilvēki nāk skatīties, jo interesē koka būve, jūgendstila arhitektūra, iekārtojums – kā tad kādreiz to darija; Gada putna titulu tā ieguvusi, jo Ornitoloģijas biedrība vēlas pievērst sabiedrības uzmanību tam, cik dramatiski lauksaimniecības intensifikācija ir samazinājusi laukurbju skaitu; Dienestā pieteicās, jo domāja, ka Latvijā, tāpat kā visā pasaulē, būs Covid-19 otrais vilnis; Maltu izvēlējušies, jo Latvija vēl nebija pievienojusies eirozonai.*

Kā redzams līdzšinējos un turpmāk aplūkotajos piemēros, savienojuma *tāpēc, ka* aizstāšana ar saikli *jo* ir tāda anomālija, kas apgrūtina saprašanos. Diemžēl daudzi valodas lietotāji saikļa *jo* un savienojuma *tāpēc, ka* atšķirīgo dabu gandrīz vairs neizjūt un visbiežāk priekšroku dod īsumam. Pieņemami viņiem šķiet ne vien nupat aplūkoto piemēru teikumi, kuros saikļa *jo* neiederība nav uzreiz pamanāma (t. i., formāli teikums tik un tā ir sakarīgs), bet arī tādi teikumi, kuros tā uzreiz duras acīs, jo attiecīgajā vietā saiklis *jo* gramatiski nav iespējams (par to – sadaļā „Saikļa *jo* nepiemērotība savienojuma *tāpēc, ka* funkcijai”).

Saikļa *jo* klasiskā lietojuma piemēri no „Billes”

Vizmas Belševicas grāmatā „Bille” savienojumi *tāpēc, ka, tādēļ, ka* u. tml. nav izmantoti nevienu reizi, taču tas nenozīmē, ka to vietā izmantots *jo*. Nē, saiklis *jo* izmantots tikai tā klasiskajā sintaktiskajā lomā, turklāt cēloņa palīgteikumos daudz biežāk nekā pamatojuma palīgteikumos. Pārlūkojot piemērus, kas sagrupēti pēc saikļa *jo* ievadītā palīgteikuma vispārīgās semantikas, pastiprinās aizdomas, ka tos cēloņa palīgteikumus, kuri norāda uz rīcības iemeslu, bieži mēdz pieskaitīt pie pamatojuma palīgteikumiem. Sākotnēji šīs aizdomas radījis vērojums, ka nereti pamatojuma palīgteikumu definīcijas tiek ilustrētas ar cēloņa palīgteikumiem. Tā, piemēram, definīcija „Pamatojuma palīgteikumā izsaka domu, loģisku slēdzienu, cēloni, paskaidrojumu u. tml., kas pierāda virsteikumā minētā patiesumu, arī nepieciešamību” (Ceplīte, Ceplītis 1997, 158) ilustrēta ar piemēru, kur palīgteikumā norādīts rīcības iemesls: *lededzām spuldzes, jo kļuva tumšs*.

Turpinājumā – piemēri no „Billes”.

1. Cēloņa palīgteikumos – norāde uz virsteikumā pavēstītā fakta (notikuma u. tml.) cēloni:

*Mammucim arī bija vasarasraibumi, bet āda nelobījās, **jo** mammucis vakaros ieziedās ar „Nivea”.* (Belševica 1995, 23)

*Viņas sāka turēties kopā, **jo** Bille bija uz stāstīšanu, Ausma uz klausīšanos un godīgi visam ticēja.* (Belševica 1995, 59)

*Ko Jančelis sacīja, tam bija cits svars, **jo** Jančelis dzīvoja ielas mājā, kur turīgie ļaudis.* (Belševica 1995, 76)

*Bille mēģināja, un aunelis apgāza viņu vēl ātrāk, **jo** nu ar pieri pret plaukstu viņš nāca ar ieskrējenu.* (Belševica 1995, 127)

*Kad Bille pirmoreiz lasīja Sprīdīti, tad gan visi slavēja un brīnījās, kur skuķis iemācījies, **jo** mācījies neviens nebija, un Bille pati arī brīnījās, ka māk lasīt.* (Belševica 1995, 164)

2. Cēloņa palīgteikumos – norāde uz virsteikumā pavēstītās rīcības iemeslu:

*Vajadzēja pieciest un atcerēties, kas pašai palicis prātā, **jo** mammucis allaž sacīja, ka neko viņa no tiem laikiem nevarot atcerēties, bijusi par mazu.* (Belševica 1995, 17)

*Bet viņa neatceras, ka būtu pa tām kāpnēm kāpusi. Tātad nesta, **jo** vēl nemācējusi staigāt.* (Belševica 1995, 18)

*Brūnie zirgi ar zeltainajām krēpēm bija iejūgti garā orē ar salmu maisiem sēdēšanai, **jo** atsperratos tik daudzi nesatīlptu.* (Belševica 1995, 25)

*Bille spriež, ka pavasaris klāt, **jo** nu jau divas dienas kusi. Anita nosauc viņu par muļķadesu un pilsētvāveri. Pavasarim esot par agru.* (Belševica 1995, 34)

*Bizīšu ar lentēm galos arī nebija, **jo** mati plāni, galos lūza.* (Belševica 1995, 59)

3. Pamatojuma palīgteikumā – norāde uz virsteikumā paustās domas pamatu:

*Tad viņam [skudras kāpuram] laikam koda, **jo** kāpurs kļuva arvien šļauganāks.* (Belševica 1995, 157) (Jautājums ir „Pēc kā varēja domāt, ka skudras kāpuram koda?”, un nevis, piemēram, „Kāpēc skudras kāpuram laikam koda?”, jo tad iznāktu, ka atbilde ir „Laikam skudras kāpuram koda tāpēc, ka kāpurs kļuva arvien šļauganāks”, kas būtu absurds.)

Saikļa **jo** un savienojuma **tāpēc, ka** piemēri no populārzinātniska darba

Par piemēru avotu izmantota itāļu rakstnieka Alesandro Bariko grāmata „Spēle / *The Game*”, ko latviskojusi Dace Meiere.

*Indivīds, diezgan brīvs savās gaitās, bet palicis gandrīz bez jebkādiem vadošiem norādījumiem un atsaucēm, beigu beigās par ceļrādi sev izvēlas miljonu miljonus pēdu, ko atstājuši citi indivīdi, un šādu izvēli tas izdara **tāpēc, ka** spēj šīs pēdas nolasīt, sakārtot un pārtulkot drošos datus.* (Bariko 2020, 86)

*Mileniāļi par tādu droši vien pat nav dzirdējuši. Es gan šo spēli zinu, **jo** pats to spēlēju: man bija divdesmit gadi un neizskaidrojamā kārtā daudz brīva laika.* (Bariko 2020, 43)

*Tas nebija pirmais seriāls, piemēram, Soprano ģimeni sāka rādīt jau 1999. gadā. Taču es izvēlējos Pazudušos, **jo**, manuprāt, tieši tie vislabāk*

*pārstāv brīdi, kad šī naratīva forma iznāk atklātībā un vairs nepazūd. Šeit mēs par to runājam **tāpēc, ka** televīzijas seriāli ir interesants vecā medija, proti, televīzijas, un jaunā medija, proti, datoru, saprecināšanas gadījums. (Bariko 2020, 137)*

Dažādu saikļu specializācija cēloņa palīgteikumos

tāpēc	norāda, ka otrajā apgalvojumā teiktais ir pirmajā apgalvojumā teiktā sekas	<i>Tuvumā ir liepas, tāpēc medum ir dzintara krāsa.</i>
tāpēc ka / jo	norāda, ka otrajā apgalvojumā teiktais ir pirmajā apgalvojumā vēstītā cēlonis	<i>Medum ir dzintara krāsa, tāpēc ka tuvumā ir liepas. = Medum ir dzintara krāsa, jo tuvumā ir liepas.</i>
tā kā	norāda, ka pirmajā apgalvojumā teiktais ir otrajā apgalvojumā vēstītā cēlonis	<i>Tā kā tuvumā ir liepas, medum ir dzintara krāsa.</i>
Kvazisaiklis, kas savieno nevis divus apgalvojumus, bet gan viena apgalvojuma (= vienas pabeigtas domas) divas daļas: 1) sākumdaļu, kurā minēts kas tāds, kas iepriekš pavēstīts citā teikumā vai jau tāpat ir zināms ; 2) teikuma rēmu (jeb jaunās informācijas nesēju)		
tāpēc, ka	norāda, ka otrajā daļā minētais ir pirmajā daļā minētā cēlonis	<i>Dzintara krāsa medum ir tāpēc, ka tuvumā ir liepas.</i>

Pēdējā piemērā – *Dzintara krāsa medum ir tāpēc, ka tuvumā ir liepas* – palīgteikums pabeidz domu, kuras sākums ir virsteikumā (par domas nepabeigtību signalizē arī tas, ka vārdkārta pirms *tāpēc* ir „nospriegota” – tāda, kāda tā mēdz būt, ja seko uzsvērums, t. i., rēma). Turpretim piemērā *Medum ir dzintara krāsa, tāpēc ka (jo) tuvumā ir liepas* palīgteikums sāk un beidz pats savu domu, ko saiklis pievieno virsteikuma izteiktajai domai. Teikumam ir divas rēmas: virsteikumā viena (*dzintara krāsa*), palīgteikumā otra (*liepas*).

Ar ko atšķiras pamatojuma palīgteikums?

Pamatojuma palīgteikumos savienojumu *tāpēc, ka* (un arī saikli *tāpēc ka*) neizmanto. Tajos figurē tikai saikļi *jo* un *tā kā*. Savukārt secinājuma palīgteikumos, kas ir pamatojuma palīgteikumu „spoguļattēli”, izmanto saikļavārdu *tāpat*. Seku palīgteikumos, kas ir cēloņa palīgteikumu „spoguļattēli”, analogiski izmanto saikļavārdu *tāpēc*.

tātad	norāda, ka otrais apgalvojums izriet (= ir izsecināms) no pirmā apgalvojuma	<i>Medum ir dzintara krāsa, tātad tuvumā ir liepas.</i>
jo	norāda, ka otrais apgalvojums ir pirmā apgalvojuma pamatojums	<i>Tuvumā ir liepas, jo medum ir dzintara krāsa.</i>
tā kā	norāda, ka pirmais apgalvojums ir otrā apgalvojuma pamatojums	<i>Tā kā medum ir dzintara krāsa, tuvumā ir liepas.</i>

Gramatikās saikli *tāpēc ka* mēdz dēvēt par cēloņa saikli, saikli *jo* – par pamatojuma saikli, bet saikli *tā kā* – parasti par cēloņa saikli, dažkārt arī par pamatojuma saikli. Kā redzams, attiecībā uz *jo* un *tā kā* šie apzīmējumi ir nosacīti: abi saikļi var ievadīt gan pamatojuma, gan cēloņa palīgteikumu.

Kā noteikt, vai teikumā ir cēloņa vai arī pamatojuma palīgteikums? Izmantosim uzskatāmu piemēru: vienam un tam pašam „materiālajam saturam” izsekosim dažādos teikumos ar cēloņa vai pamatojuma palīgteikumu.

Spoguļteikums (attiecīgi ar sekām vai secinājumu)	
<i>Ir ievēlēts jauns pāvests, tāpēc [= un tā sekas ir tādas, ka] no Siksta kapelas paceļas balti dūmi.</i>	<i>No Siksta kapelas paceļas balti dūmi, tātad [= un no tā secināms, ka] ir ievēlēts jauns pāvests.</i>
Cēlonis	Pamatojums
Viennozīmes saikļi	
<i>Balti dūmi no Siksta kapelas paceļas tāpēc, ka ir ievēlēts jauns pāvests.</i>	Tiešas paralēles nav. (Proti, nav saikļa, kas atbilstu domai ‘Tas, ka ir ievēlēts jauns pāvests, secināms no tā, ka no Siksta kapelas paceļas balti dūmi.’)
<i>No Siksta kapelas paceļas balti dūmi, tāpēc ka ir ievēlēts jauns pāvests.</i>	Tiešas paralēles nav. (Analoģiskā doma ‘Ir ievēlēts jauns pāvests, un tas secināms no tā, ka no Siksta kapelas paceļas balti dūmi’ izsakāma ar saikli jo .)
Divnozīmju saikļi	
<i>No Siksta kapelas paceļas balti dūmi, jo ir ievēlēts jauns pāvests. (Tā pati doma ir izsakāma arī ar tāpēc ka.)</i>	<i>Ir ievēlēts jauns pāvests, jo no Siksta kapelas paceļas balti dūmi. (Šī doma nav izsakāma ar tāpēc ka.)</i>
<i>Tā kā ir ievēlēts jauns pāvests, no Siksta kapelas paceļas balti dūmi.</i>	<i>Tā kā no Siksta kapelas paceļas balti dūmi, ir ievēlēts jauns pāvests.</i>

Saikļa *jo* nepiemērotība savienojuma *tāpēc, ka* funkcijai

Klasiskās paradigmas modeļteikumus, kuri analizēti sadaļā „Divējādi cēloņa paligteikumi”, sastatīsim ar attiecīgiem anomālās paradigmas teikumiem.

1. veida teikumi (pateikt cēloni tajos ir papildmērķis) anomālajā paradigmā saglabājas tādi paši kā klasiskajā paradigmā: *Sanāksme notika attālināti, jo nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi*.

2. veida teikumi (pateikt cēloni ir visa teikuma pamatmērķis) klasiskajā paradigmā: *Attālināti sanāksme notika tāpēc, ka nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi* (virsteikums nospriegots) un *Sanāksme notika attālināti tāpēc, ka nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi* (virsteikums nav nospriegots). 2. veida teikumi anomālajā paradigmā: *Attālināti sanāksme notika, jo nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi* (virsteikums nospriegots) un *Sanāksme notika attālināti, jo nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi* (virsteikums nav nospriegots; šajā anomālajā variantā 2. veida teikums pilnīgi sakrīt ar 1. veida teikumu).

Salīdzināsim virsteikumus klasiskās paradigmas 1. un 2. veida modeļteikumos:

- 1) ***Sanāksme notika attālināti, jo nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi;***
- 2) ***Attālināti sanāksme notika tāpēc, ka nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi.***

Gan viens, gan otrs virsteikums attiecas uz faktu, ka sanāksme notika attālināti. Taču pirmais virsteikums šo faktu **pavēsta**, bet otrais virsteikums – **piemin** kā tādū, kas lasītājam jau ir zināms, jo pavēstīts iepriekš. Otrais virsteikums salīdzinājumā ar pirmo ir nospriegots: vārdi tajā pārstāti tādā secībā, lai uzsvērtais *tāpēc* varētu atrasties tieši aiz verba. Taču nospriegojums nav obligāta šādu virsteikumu pazīme. Arī tad, ja otrā modeļpiemēra virsteikums nebūtu nospriegots (***Sanāksme notika attālināti tāpēc, ka** [...]*), tas nesakrītu ar pirmā modeļpiemēra virsteikumu: uzsvērts tik un tā būtu nevis *attālināti*, bet gan *tāpēc*.

2. veida modeļteikums anomālajā versijā (kur *tāpēc, ka* vietā ir *jo* un virsteikumā cēloņa apstākļa *tāpēc* nav) – ***Attālināti sanāksme notika, jo nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi*** – klasiskās paradigmas lasījumā nozīmē 1. veida teikumu, kura virsteikumā ***Attālināti sanāksme notika*** pavēstīts, ka sanāksme tomēr notika, lai gan varēja arī nenotikt (turklāt tā

nebūtu notikusi tad, ja pulcēšanās ierobežojumi būtu atcelti!). Savukārt 2. veida modeļteikums anomālajā versijā bez nosprieģojuma – **Sanāksme notika attālināti**, *jo nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi* – klasiskās paradigmas lasījumā nozīmē 1. veida teikumu, kura virsteikumā – **Sanāksme notika attālināti** – fakts, ka sanāksme notika attālināti, ir pavēstīts kā vēl nezināms, nevis tikai pieminēts kā jau zināms. Šo teikumu lasot atbilstoši anomālajai paradigmai, tikai attiecīgs konteksts (ja tāds ir!) dod iespēju saprast, vai domāts 1. veida vai 2. veida teikums. Šī sakritība var radīt pārpratumus, visbiežāk virsrakstos. Starp citu, tāda sakritība nereti piemīt neveikli no angļu valodas tulkotiem vai pēc angļiskiem paraugiem veidotiem teikumiem – tādiem kā, piemēram, *Jūs saņemat šo e-pastu, jo Jūsu adrese ir iekļauta [...] diskusiju vēstkopā*. Uzreiz gan jāpiebilst, ka anomālās paradigmas lietotāji šādus virsteikumus pārsvarā tomēr veido nosprieģotus. Taču nosprieģoti virsteikumi, kas labi sader ar savienojumu *tāpēc, ka*, nepavisam nesader ar anomāli pievienoto saikļa *jo* palīgteikumu (to redzam, analizējot modeļpiemēru *Attālināti sanāksme notika, jo nebija vēl atcelti pulcēšanās ierobežojumi*). Piesardzīgi veidotos vienkāršākos teikumos pārpratumu varbūtību mazina konteksts. Sarežģītākos gadījumos un it īpaši virsrakstos konteksts ne vienmēr glābj.

Teiktā ilustrācijai vēl viens piemērs. 2018. gada vasarā medijos viena un tā paša satura ziņai parādījās gan virsraksts *Ameriks: Krasta ielas remonts kavējas, jo jāsakārto zem ceļa esošās komunikācijas* (LETA), gan arī virsraksti *Ameriks skaidro, kādēļ kavēsies ilgi gaidītais Krasta ielas remonts* (jauns.lv) un *Ameriks: Krasta ielas remonta aizkavēšanās saistīta ar nepieciešamību vispirms sakārtot zem ceļa esošās komunikācijas* (abc.lv). Pirmais no šiem virsrakstiem ir veidots pēc anomālās paradigmas, un klasiskajā paradigmā tam atbilstu formulējums *Krasta ielas remonts kavējas tāpēc, ka jāsakārto zem ceļa esošās komunikācijas*.

Savienojums *tāpēc, ka* nav vienots kopums. Tā pirmais komponents *tāpēc*, kas atrodas virsteikumā (ne vienmēr virsteikuma beigās), saglabā savu apstākļa vārda dabu un var patstāvīgi saistīties ar saikļiem, partikulām un apstākļa vārdiem. Piemēri (Bariko 2020): *Par „mazliet pasīvu, toties reālu ļoti daudzu cilvēku atbalstu” tais gados mēs varam runāt arī tāpēc, ka tūlītējus un nenovēršamus panākumus guva sociālie tīkli* (191. lpp.); *Un ne jau tāpēc, ka tīmekli kāds būtu apsteidzis, bet drīzāk tāpēc, ka citpasauli viņš bija izsapaņojis kā atvērtu telpu, kas nepieder nevienam* (220. lpp.); *Ne jau tāpēc, ka es būtu bikls vai glēvs. Iemesls ir cits* (273. lpp.); *Vairāki ģenealoģiskie koki ir atstāti augam tieši tāpēc, ka tie spēj pierādīt šādu pēctecību, un viens no galvenajiem ir tas, kuru veido vecās citpasaules* (335. lpp.).

Un saiklis *jo*? Tas nevar saistīties ne ar citiem saikļiem, ne ar partikulām un apstākļa vārdiem. Ja šo likumību ignorē, rodas tādi gramatiski kropli teikumi kā, piemēram (Twitter): *Reizēm grūti mīties **nevis jo** agrs, **bet jo** tukšas riepas; Cik labi ir no rīta pamosties, **jo** tu esi izgulējies, **nevis jo** zvana modinātājs; Gar pašu malu braukt nevajadzētu arī šaurās vietās. **Sevišķi, jo** šoferi tad apdzen bīstami tuvu un nesamazinot ātrumu (> **Sevišķi tāpēc, ka**); Vēlie vakari ar J. Menča cietajiem riekstiem. Izklausās so wrong [...] **sevišķi jo** tas bija sākumskolā un pamatskolā; Smieklī nāk, **it sevišķi, jo** pats esmu pētnieks socioloģijā.*

Sevišķi odiozi mēdz būt tādi pēc anomālās paradigmas darināti 2. veida teikumi, kuros virsteikums ir nolieguma formā un nenospriegots (šādu teikumu piemēri redzami arī sadaļā „Piemēri iesildei”).

Anomālajai paradigmai atbilst arī kāds sociālajos tīklos sakuplojis paradums – atbildi uz jautājumu *Kāpēc [...]?* sākt nevis ar *Tāpēc, ka*, bet gan ar *Jo*. Svaigs piemērs no tvitera: *Kāpēc man vajag 7 peldkostīmus? Jo parasti kādu atstāju slapju somā; jo uzlieku žāvēties uz balkona un naktī sāk līt lietūs; jo jāpeld katru dienu, nereti – divreiz; jo ir dienas, kad der tikai sarkanais, un dienas – kad tikai zaļais vai strīpainais. Par daudz nav.* (Twitter 27.06.2021.) Klasiskās paradigmas lasījumā šie paralēlie palīgteikumi, kurus ievada saiklis *jo*, paskaidro, kāpēc rodas minētais jautājums, un nevis sniedz atbildi uz jautāto. Starp citu, pēc Krišjāņa Ancīša liecības (Ancītis 1936), rīdzinieku runā šī anomālija dažkārt bijusi dzirdama jau 20. gadsimta 30. gados.

Vēsturisks atskats: Brokas asmens

Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas 1936. gada 23. janvāra sēdes temats bija saikļu *tāpēc ka*, *tādēļ ka* un *jo* lietošana. Referēja skolotājs, metodīķis un mācību grāmatu autors Jānis Broka (1880–1941). Viņš izklāstīja, kādas atziņas guvis pētījumā, kurā analizējis plašu piemēru klāstu no Rūdolfa Blaumaņa, Apsīšu Jēkaba, Edvarta Virzas, citu rakstnieku, kā arī publicistu un zinātnieku darbiem („Gala spriedumos ievēroti prof. J. Endzelīna aizrādījumi”). Citēju izvilkumus no protokolista Pētera Ozoliņa publicētā sēdes atzinumu kopsavilkuma (autora rakstība atstāta negrozīta):

„Saiklis „tāpēc, ka” („tādēļ, ka”, „tamdēļ, ka”) lietājams tad, kad gribam izcelt vai uzsvērt kādu iemeslu (cēloni, pamatu), piem.: siens nežūst tāpēc, ka maz saules.

Ja turpretim gribam uzsvērt pašu faktu, ne tā iemeslu (cēloni, pamatu), tad jālietā saiklis „tāpēc ka” („tādēļ ka”), piem.: visas druvas izkaltušas, tāpēc ka lietūs nav ilgi lijis.

Daudzreiz saiklis „jo” un „tāpēc ka” var aizstāt viens otra vietu, piem.: „tēvs nevarēja uz pilsētu braukt, tāpēc ka viņam saslīma zirgs” un „tēvs nevarēja uz pilsētu braukt, jo viņam saslīma zirgs”. [...]

Tikai saiklis „jo” (ne: tāpēc ka) jālietā tad, kad motivē iepriekšējo apgalvojumu, bet nevis to, kāpēc kāda akcija notiek, t. i. tad, kad spriedumu pamato ar faktiem, kam nav kauzālas nozīmes, piem.: „Vecais Cubuks laikam gribēja lēkt ūdenī, jo dēls ar to cīnījās un saturēja viņu cieti.” Te palīga teikums min faktus (dēls ar to cīnījās un saturēja), kas pamato virsteikuma apgalvojumu (gribēja lēkt ūdenī), bet tas, ka dēls ar tēvu cīnījās, nebūt nav iemesls pēdējā nodomam lēkt ūdenī. Ja te saikļa „jo” vietā liktu „tāpēc ka”, tad teikuma saturs iegūtu gluži citu nozīmi.” (Ozoliņš 1936)

1. Ancītis 1936 – Ancītis, Krišjānis. Cēloņa un nodibināmie teikumi. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 4, 1936.
2. Bariko 2020 – Bariko, Alesandro. *Spēle*. No itāļu val. tulk. D. Meiere. Rīga : Zvaigzne ABC, 2020.
3. Beļševica 1995 – Beļševica, Vizma. *Bille*. Rīga : Jumava, 1995.
4. Broka 1936 – Broka, Jānis. Par saikļu „tāpēc ka” un „jo” lietošanu. *Audzinātājs*, 1936, Nr. 3, Nr. 4 [Par saikļu „tāpēc ka” un „jo” lietāšanu].
5. Ceplīte, Ceplītis 1997 – Ceplīte, Brigita, Ceplītis, Laimdots. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. 2. izdevums. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
6. Druviete 1982 – Druviete, Ina. Vai cēloni vajadzētu izteikt ar *tālab, kālab?* *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rakstu krājums. 18. laidieni. Rīga : Avots, 1982. 74.–76. lpp.
7. Endzelīns, Milenbahs 1937 – Endzelīns, Jānis, Milenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas mācība*. 11. izdevums. Rīga : Valters un Rapa, 1937.
8. Lagzdiņa 2003 – Lagzdiņa, Sarmīte. Paligteikums kā vienkārša teikuma struktūras komponents. *Linguistica Lettica*, 11. Rīga : LU LaVI, 2003, 157.–166. lpp.
9. LVG 2015 – *Latviešu valodas gramatika*. Red. Daina Nītiņa, Juris Grigorjevs. 2. izdevums. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2015.
10. Ozoliņš 1936 – Ozoliņš, Pēteris. Valodas prakses jautājumi (RLB valodniecības nodaļas sēžu atzinumi). *Audzinātājs*, Nr. 3, 1936.

Aldis Lauzis

Pirms paskaidrojuma, precizējuma, domas izvērsuma: ko signalizē kols un ko – domuzīme?

Kols un domuzīme latviešu interpunkcijā ir divas galvenās paskaidrojumu piesaistīšanas zīmes. Kolam paskaidrojumu piesaiste ir vienīgā funkcija, domuzīmei ir vēl arī citas funkcijas.

Ne vien vērojot valodas praksi, bet arī lasot Ainas Blinkenas monogrāfiju „Latviešu interpunkcija” (Blinkena 1969, Blinkena 2009), var rasties iespaids, ka kola un it sevišķi domuzīmes lietošanas gadījumi ir nepārrēdzami daudzveidīgi. Īstenībā teikumveides prakses vajadzībām visu šo daudzveidību var novedināt līdz nedaudziem vispārīgiem gadījumiem. Lietišķajiem, normatīvajiem un zinātniskajiem tekstiem šis saraksts ir sevišķi īss. Turklāt droši vien vismaz 95 procentos no gadījumiem, kuros, šādus tekstus rakstot, tulkojot vai rediģējot, radīsies dilemma „kols vai domuzīme?”, pilnīgi pietiks ar vienu vienīgu kārtulu: pirms tāda paskaidrojuma, kas sintaktiski saistīts ar vārdu/vārdkopu, kuram tas seko, liekam domuzīmi; turpretim pirms paskaidrojuma, kas nav sintaktiski saistīts ar vārdu/vārdkopu, kam tas seko, liekam kolu. Tad pirmajā gadījumā – aiz domuzīmes – paskaidrojums gandrīz vienmēr būs vārds/vārdkopa vai vārdrinda (vienlīdzīgi teikuma locekļi), bet otrajā gadījumā – aiz kola – lielākoties patstāvīgam teikumam līdzīga frāze. Nedaudzie izņēmumi attiecas uz dažiem uzskaitījumu un savrupinājumu gadījumiem. Vēl gan paliek grūtāk formalizējamas nianšes, bet tas ir tāds lauks, kurā rakstītājs savu pieeju pats var attīstīt kaut vai visu mūžu.

Protams, runājot par kola un domuzīmes izmantošanu paskaidrojumu piesaistē, nevar apiet faktu, ka valodas praksē pastāv arī alternatīva pieeja, kurā visu veidu paskaidrojumus piesaista ar domuzīmi un kolu nemaz nelieto vai, ja lieto, tad tikai tiešās runas vai uzskaitījumu priekšā vai savrupinājumos, kuru nolūks ir neparastuma radīšana. Daiļliteratūrā un publicistikā šī pieeja ir plaši izplatīta (sk. sadaļu „Kols un domuzīme vai tikai domuzīme: divlīmeņu un vienlīmeņa pieeja paskaidrojumu piesaistē”). Tomēr lietišķajā saziņā, tiesību aktos un zinātnē kols būtiski paplašina precīzas izteikšanās iespējas.

Paskaidrojuma jēdziens interpunkcijā

Ikdienas saziņā vārdu *paskaidrojums* attiecinā uz mutisku vai rakstisku papildu informāciju, kas palīdz kaut ko labāk uztvert vai izprast. Interpunkcijas teorijā vārdu *paskaidrojums* izmanto plašākā nozīmē – par terminu, kas aptver visus saturiski un gramatiski daudzveidīgos paudumus, kurus dažādos teikumos ievada kols vai par ievadītāju lietota domuzīme. Šādā izpratnē paskaidrojumu loks ir ļoti plašs: arī tad, ja papildus paskaidrojumam šaurākajā, ikdienišķajā izpratnē, precizējumam un domas izvērsumam, kas minēti virsrakstā, vēl pieminēsim vispārīgāku un konkrētāku, secinājumu un pamatojumu, tiešo un noģiedamo runu, jautājumu un pamudinājumu (jā, arī tos!), kola un domuzīmes „interesu konflikta” lauks tik un tā vēl nebūs aptverts visā pilnībā.

Latviešu valodniecībā, aplūkojot kola un domuzīmes funkcijas, uz tik detalizētu aptvērumu nav arī mēģināts tiekties. Parasti nosaukti nedaudzi paskaidrojošo paudumu veidi. Piemēram, A. Blinkenas monogrāfijā „Latviešu interpunkcija” (Blinkena 1969, 349–354; Blinkena 2009, 377–379) gan kola, gan domuzīmes sakarā minēti pamatojums un paskaidrojums, kā arī precizējošs uzskaitījums (vienlīdzīgi teikuma locekļi). Laimdota Ceplīša, Jāņa Rozenberga un Jāņa Valdmaņa monogrāfijā „Latviešu valodas sintakse” (Ceplītis, Rozenbergs, Valdmanis 1989, 259–260) kola sakarā minēti paskaidrojums un konkretizējums (piebilstot: „nereti uzskaitījuma veidā”), bet domuzīmes sakarā – pamatojums, precizējums un jēdziena izvērsums (piebilstot: „parasti uzskaitījuma veidā”). Akadēmiskās „Latviešu valodas gramatikas” 7.2. nodaļā „Salikts sakārtots teikums”, kur pieturzīmju lietojums nav caurviju tēma, kols minēts, aplūkojot tādas teikumu daļas, kas izteic „detāļu skaidrojumu vai parādību uzskaitījumu” vai norāda uz cēloni, savukārt domuzīme minēta, aplūkojot teikumu daļas, kas izteic paskaidrojumu, secinājumu vai rezumējumu vai arī „norāda rezultātu vai sekas” (LVG 2015, 839–840).

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” kola funkcija raksturota, izmantojot tikai virsterminu *paskaidrojums*: „Pieturzīme (:), kas norāda, ka sekos paskaidrojums. Kolu visbiežāk lieto aiz vispārinošā vārda, kam seko vienlīdzīgi teikuma locekļi, aiz teikuma komponenta, kam seko paskaidrojums, aiz piebildes, ja tai seko tiešā runa.” (VPSV 2007, 186)

Virstermins *paskaidrojums* izmantots arī A. Blinkenas monogrāfijas „Latviešu interpunkcija” svarīgajā tēzē, kurā izcelta kola semantiskā vērtība: „Kols ir ne vien gramatiski, bet arī jēdzieniski nosacīta pieturzīme. Tas arvien norāda uz sekojošu paskaidrojumu.” (Blinkena 2009, 377)

Jāatceras, ka paskaidrojumu (šajā pašā izpratnē) var ievadīt ne vien attiecīga pieturzīme (kols, domuzīme, iekava, sapārrots komats), bet arī

piemērots leksisks signāls – saiklis *jeb, jo vai tā ka*, partikula *proti*, apstākļa vārds *piemēram* u. tml. Daži piemēri no Daces Meieres tulkotās itāļu rakstnieka Alesandro Bariko grāmatas „Spēle / *The Game*” (piemērus no tās izmantošu arī turpmāk): *Mēs to digitalizējām, proti, pārvērtām ciparos* (Bariko 2020, 32) (Treklinājumi valodas piemēros šeit un turpmāk ir mani izcēlumi – A. L.); *Sauksim lietas istajos vārdos: viņi izveidoja savu tīklu **jeb network*** (Bariko 2020, 61); *Un es teiktu, ka visas šīs situācijas jums ir jāmeklē sen aizgājušos gados, tai laikā, kad bijāt bērni, **jo pirmie īstenie gamification jeb spēliskošanas speciālisti ir vecāki: dakšiņa kā lidmašīna ar savu kravu traucas uz muti** [..]* (Bariko 2020, 156).

Frazālie un subfrazālie paskaidrojumi

Īpašības vārdi *frazāls* un *subfrazāls*, tāpat kā lietvārds *frāžkopa*, atvasināti no lietvārda *frāze*. Termins *frāze* šajā rakstā izmantots tādā nozīmē, kādā tas definēts, piemēram, „Lingvodidaktikas terminu skaidrojošajā vārdnīcā”: „[...] atsevišķā teikumā vai teikuma daļā ietverta patstāvīga, intonatīvi pabeigta, sintaktiski strukturēta runas vienība, kas izsaka noteiktu domu” (LTSV 2011, 32).

Paskaidrojums – minētajā vispārīgajā izpratnē – var būt izteikts ne vien ar salikta teikuma daļu, kas pēc gramatiskās formas līdzīga patstāvīgam teikumam, bet arī ar „ko mazāku” – no atsevišķa vārda, vārdkopas vai vārdrindas (vienlīdzīgu teikuma locekļu virknējuma) līdz divdabja teicienam un palīgteikumam. Tādējādi veidojas divas paskaidrojumu grupas: frazālie (teikumiskie) paskaidrojumi un subfrazālie paskaidrojumi. Piemēram, teikumā *Brīdi likās, ka brīnums noticis: **apkampās divi nesamierināmi ienaidnieki – Turgeņevs un Dostojevskis*** (Mauriņa 1997, 153) atrodams ar kolu piesaistīts frazāls paskaidrojums *apkampās divi nesamierināmi ienaidnieki – Turgeņevs un Dostojevskis*, kurā ietilpst ar domuzīmi piesaistīts subfrazāls paskaidrojums *Turgeņevs un Dostojevskis*.

Alternatīvās „bezkola pieejas” piemērs: *No sākuma gan Billei bija brīnums, ka egles dejo – **vilcienam garām skrienot, katra egle it kā apgriezās uz riņķi – bet vairāk neko, ne zarus vicināja, ne locījās, tikai griezās.*** (Belševica 1995, 23) Tajā atrodams (sk. izcēlumu) ar domuzīmi piesaistīts frazāls paskaidrojums, kurā ietilpst ar domuzīmi piesaistīts subfrazāls paskaidrojums. Tieši frazālo paskaidrojumu piesaiste ir tas aspekts, kurā divlīmeņu pieeja atšķiras no vienlīmeņa (bezkola) pieejas.

Sadabā „Kols un domuzīme vai tikai domuzīme: divlīmeņu un vienlīmeņa pieeja paskaidrojumu piesaistē” abas pieejas salīdzināsim, izmantojot plašākus piemērus – vienai un otrai pieejai atbilstošas frāžkopas, kurās ir gan frazāli, gan subfrazāli paskaidrojumi.

Frazālo paskaidrojumu piemēri

Piemēri, kas doti šajā sadaļā, pārstāv tādus frazālos paskaidrojumus, kuri atrodas teikuma beigās. Par frazālajiem paskaidrojumiem, kuri atrodas teikuma vidū, un par to, kāpēc tie nav piesaistāmi ar kolu, runa būs sadaļā „Divi tik dažādi pēc dabas...”.

Vispirms – piemēri, kuros frazālie paskaidrojumi piesaistīti ar kolu. Šāda to piesaiste atbilst pieejai, ko šajā rakstā dēvēju par **divlīmeņu pieeju** – pretstatā vienlīmeņa pieejai, kurā kolu neizmanto un frazālos paskaidrojumus ievada tāpat kā subfrazālos – ar domuzīmi.

*Pamale tagad bij ne tik vien uguņu, bet arī dziesmu pilna: **dziesmas skanēja no visām mājām un visiem apvāršņiem.*** (Virza 1933, 93)

*Jautājums nenožīmē, ka Billei jāatbild: **nē, nevaru!*** (Belševica 1995, 44)

*Arhibīskapam pa priekšu lamzājusi Bille: **vēders izgāzts, galva gaisā, deguns puņķains.*** (Belševica 1995, 21)

*Muzeja statusā Svētā Sofija ik gadu nesusi desmitiem tūkstošu eiro lielus ienākumus, nemaz nerunājot par tās netiešo iespaidu uz tūrismu kopumā: **daudzi cilvēki Stambulā ierodas tieši tādēļ, lai apmeklētu baziliku.*** (Rīgas Laiks Nr. 9, 2020, 8)

*Runāšu skaidru valodu: **šīs problēmas nemūžam neatrisinās neviens, kurš dzimis agrāk par Google.*** (Bariko 2020, 346)

Tādi frazālo paskaidrojumu piemēri, kuri attiecas uz vienlīmeņa (bezkola) pieeju, atrodami sadaļā „Kols un domuzīme vai tikai domuzīme: divlīmeņu un vienlīmeņa pieeja paskaidrojumu piesaistē”.

Subfrazālo paskaidrojumu piemēri

Ar subfrazālajiem paskaidrojumiem interpunkcijas praksē nav tā kā ar frazālajiem paskaidrojumiem, kurus vieni valodas lietotāji piesaista ar kolu, otri – ar domuzīmi, bet trešie – reizēm ar kolu, reizēm ar domuzīmi. Subfrazālos paskaidrojumus gan vieni, gan otri, gan trešie parasti piesaista vienā un tajā pašā veidā – ar domuzīmi. Piemēri kārtoti paskaidrojumu sarežģītības pieaugšanas secībā.

Paskaidrojums ir vienkāršs teikuma loceklis:

*Aizmugurē, tālu pāri upei, kaut kādas pilis un robainas mājas – **Budapešta**.*
(Belševica 1995, 9)

*Lelli sauca neglītā vārdā – **par Grietu**.* (Belševica 1995, 14)

Paskaidrojums ir ar apzīmētāju vai apstākli paplašināts teikuma loceklis:

*Un tad Krišs – **Gūtmaņu vīrs!** – ņēma slauceni un gāja uz kūti.*
(Belševica 1995, 32)

*Viņa ļauj Lācim iet kādu gabalu, kā viņš grib, – **taisni uz ugunskuru**.*
(Belševica 1995, 37)

Sarežģīti paplašināts izteicijs (verbāla vārdkopa, kuras sastāvā ir vārdrinda):

*Mežā sniegs sekls – **palicis gar malām vai uz lielo egļu platajiem zariem**.*
(Belševica 1995, 36–37)

Paskaidrojums ir ar palīgteikumu paplašināts teikuma loceklis:

*Lācis, to redzēdams, sāk priecīgi lēkāt un laizīt viņām degunus – **saprot, ka tiks gan ārā**.* (Belševica 1995, 35)

*Daudziem, kas cieš no depresijas, – **arī man, kad esmu depresīvs, – pamošanās ir dienas jaunākais brīdis**.* (Rīgas Laiks Nr. 9, 2020, 51)

Paskaidrojums ir vārdrinda ar paplašinātiem locekļiem:

*Ormanis izcēla no ratiem lielu, ērmotu kasti – **it kā klūdziņu grozu, it kā pītu čemodānu** – un nesa pakaļ.* (Belševica 1995, 50–51)

Paskaidrojums ir sarežģītāk paplašināta vārdrinda:

*Šodien Bille ar vecomāti gājušas ilgi un gari – **pa Pērnavas ielu līdz Valmieras ielai, pa Valmieras ielu līdz Ģertrūdes ielai, tad pāri dzelzceļam un Latgales priekšpilsētā iekšā**.* (Belševica 1995, 41)

*Manuprāt, depresijas māktajiem būtu jāsaka – **līdzjūtīgi, uzstājīgi, vēl un vēlreiz, cik vien bieži to pieprasa bezcerībā dzenošais depresijas dēmons, proti, pastāvīgi**, – ka vajag izturēt, jo pienāks laiks, kad viņi jutīsies labāk.* (Rīgas Laiks Nr. 9, 2020, 63)

Divi tik dažādi pēc dabas...

Kols, atšķirībā no domuzīmes, ir funkcionāli viennozīmīgs. Kolam (tāpat kā, starp citu, iekavām) paskaidrojumu piesaiste ir vienīgā funkcija, turpretim domuzīmei tā ir viena no vairākām funkcijām, jo šī pieturzīme ir izmantojama arī citām vajadzībām: ar domuzīmi var aizstāt saitiņu vai teikumā iepriekš jau parādījušos vārdu/vārdkopu, norādīt savrupinājuma vai iestarpinājuma sākumu un beigas, iezīmēt tiešo runu, veidot emocionālus izcēlumus u. tml.

Kols saglabāties funkcionāli viennozīmīgs tā šauri specifiskās semantikas dēļ. Teikuma daļai piesaistīdams paskaidrojumu, kols arī signalizē, ka teikuma turpinājumā doma tiek izvērsta, paskaidrota vai pamatota. Turpretim domuzīmes parādīšanās ne vienmēr nozīmē, ka sekos paskaidrojums.

Vēsturiski kols ir semikola vecākais brālis. Gotharda Frīdriha Stendera „Bildu ābices” (1787) 1977. gada faksimilizdevumā, Stendera divrindes dublējot jaunajā ortogrāfijā, vienpadsmit divrindēs kols izlabots par semikolu. Stenderam pašam ābecē semikolu vispār nav. Piemēram, arī šajā divrindē Stenders pats lietojis kolu:

Skudra krāj uz ziemu barību;

Pelnies, taupies tu uz vecumu! (Stenders 1977, 28)

Dažādos laikos kols raksturots līdzīgi: „griež lasītāja vērību uz to, kas seko” (Endzelīns, Milenbahs [1907] 1937); „arvien norāda uz sekojošu paskaidrojumu, kas var būt vai nu piekārtots teikuma komponents, vai vienlīdzīgi teikuma locekļi resp. komponenti, vai arī tiešā runa” (Bergmane, Blinkena 1986); „norāda, ka tekstā seko paskaidrojums, konkrētizējums iepriekš teiktajam (nereti uzskaitījuma veidā)” (Ceplītis, Rozenbergs, Valdmanis 1989); „norāda, ka sekos paskaidrojums” (VPSV 2007).

Tā kā kols nevar nebūt vērsts uz priekšu, uz sekojošo, tas nav izmantojams par izdalītājpieturzīmi: kols nevar sapārot, lai tādā veidā norādītu, kur beidzas tāds frazāls paskaidrojums, kas neatrodas teikuma beigās. Tāpēc gan vienlīmeņa, gan divlīmeņu pieejā frazālu paskaidrojumu, ar ko teikums vēl nebeidzas, liek iekavās vai domuzīmēs – sapārotās pieturzīmēs, kuru tvērums ir ierobežots starp tām. (Lietišķajos tekstos frazālu paskaidrojumu, kas ir teikuma vidū, parasti liek iekavās, jo domuzīmes šajā gadījumā ir riskantas – var nenodrošināt saprotamību un pat būt pārprotamas.) Seko piemēri, kuros frazāli paskaidrojumi teikuma vidū ietverti domuzīmēs.

Atkal pati grāba rupji austu linu dvieli un berza tā, ka likās – āda būs nost [trūkst beigu domuzīmes], paķēra no plauktiņa ķemmi, plēsdama izrāva caur matiem – labi, ka mati īsi, pāris kunkstienu, un darīts –, raušus aprāva riņķī, nopētīja ar gandrīz baltajām acīm un izmeta: – Nu vismaz ir pēc cilvēka! (Belševica 1995, 96)

Kola tvērums parasti sniedzas līdz teikuma beigu pieturzīmei vai – dažkārt – līdz semikolam. Kolu vienā teikumā parasti lieto tikai vienu reizi, bet, ja kādā teikumā kols tomēr ir divas reizes, tad ne kā sapārta izdalītājpieturzīme, bet gan abos gadījumos kā paskaidrojuma piesaistītājs; otrajam kolam seko paskaidrojums, kas ietilpst pirmajā aizkola paskaidrojumā. Piemēri (tajos izcelta pirmā paskaidrojuma daļa līdz otrajam paskaidrojumam):

Viņa [Mirdza Ķempe] sacīja: blondais ģermāņu Zigmund, klausiet, ko jums saka Valhallas Brunhilde: jūsu rakstīšanas stils atgādina trīsdesmito gadu ornamentālistus – Ādamsonu, Anšlavu Eglīti, Bendrupi –, nepazaudējiet to. (Skujiņš 1992, 133)

Piemēram, viņai bija vienas pavisam savas bailes, nepamatotas, kādas tās ir bieži, bet jo neatlaidīgākas: vakarā gultā viņa pirms pašas aizmigšanas atradusi sev ideālo pozu un guļ tajā pilnīgi nekustīga, apziņa par savu ķermeni pamazām izdziest, viņa vairs nav atkarīga no savām rokām, kājām, muguras, jo tās visas ir tik atslābušas, ka tām nav iemesla dot par sevi zīmi, un tad piepeši apziņā ielaužas šīs bailes: ko tad, ja viņa patiešām vairs nekad nespēs pakustēties, itin nekad, ko tad, ja tagad tā arī paliks? (Rauds 2017, 152)

Vēl man jāpiebilst: tā kā ģimenē mēs no paaudzes paaudzē nododam tipiskas savojiešu vērtības, tādas kā stūrgalvība un neveselīga tieksme censties risināt problēmas, mans dēls nepadevās, iekams nebija izmēģinājis vēl pēdējo līdzekli, kas man šķita neaizmirstams racionalitātes un dzejas salikums: viņš apgriezta lappusi otrādi un uzmeta skatienu bides aizmugurei, gribēdams pārliecināties, vai tur kaut kas nav sabojājies. (Bariko 2020, 145)

[..] cilvēkam, kurš no deviņiem līdz pieciem varēja būt krietns padomju ierēdnis, bet vakarā, skatoties Somijas televīzijas ziņas, dedzīgs ideju cilvēks, tomēr nav pareizi jautāt: vai vispār varētu būt bijis citādi?, jājautā ir: kāpēc viņu pēcnācēji, tiesa gan, mainījuši krāsas, tādi ir joprojām? (Rauds 2017, 25)

Senāk reti, pēdējā laikā biežāk izmantoti paradoksāli, neviendabīgi sapārojumi, kuros kola ievadīts paskaidrojums beidzas ar domuzīmi:

Trejāds ir mākslas saistījums: mūžībā, laikmetā un personībā. Kur šie trīs momenti laimīgi apvienojas: 1) vispārcilvēcīgais satvars, kas visos laikmetos un visās tautās tāpatīgs, 2) spilgta mākslinieka personība, 3) laikmeta valoda – tur rodas lieli mākslas darbi. (Mauriņa 1934, 46)

Mammucis dzied: „Zili stikli, zaļi ledi...” – un Billei ap sirdi tā, it kā istabā būtu iespīdējusi saule, kaut gan viņu dzīvoklī saules nekad nav. (Belševica 1995, 16)

Protams, tagad viņa ir slima, tagad viņai nav jāmeklē, kur roku pielikt un kam palīdzēt, īpaši, ja tu, cilvēks, neko nemāki, nekam nederi, dzirdi vienīgi: „Nemaisies pa kājām!” – un pat vienu labu darbu dienā reti kad izdodas padarīt. (Belševica 1995, 195)

Divas nedēļas viņa sabija pie tiem pēdējiem kungiem. Laikam jau gāja kā pie Billes. Vecāmāte skatījās, skatījās no saviem augstumiem uz kundzes rosišanas, tad bļāva: – Jēlnadzis! Lēvurs! – varbūt pat aiz sprandas grāba, un kundze tad vienreiz saslējās un teica: – Ziniet ko... – un vecāmāte atcirta: – Zinu! – Sameta savas mantiņas balti nobružātā čemodānā un pa durvīm laukā. Pie Billes mammača vai pie Olgas, kamēr Billes mammucis saslienās un saka: – Zini ko... – un atkal čemodāns un durvju aizciršana. (Belševica 1995, 98)

Kols un domuzīme vai tikai domuzīme: divlīmeņu un vienlīmeņa pieeja paskaidrojumu piesaistē

Alternatīvā pieeja, kurā kolu vispār nelieto vai, ja lieto, tad tikai tiešās runas vai uzskaitījumu priekšā, ir plaši izplatīta. Piesaistes modeli „kols un domuzīme” šajā rakstā dēvēju par divlīmeņu pieeju, bet modeli „tikai domuzīme” – par vienlīmeņa pieeju. Vispirms – abu pieeju piemēri.

Divas frāžkopas, kas ilustrē **divlīmeņu pieeju** (izcelti paskaidrojumi, ko ievada kols vai domuzīme):

*Sākotnēji tam [pavērsienam uz taisnīgumu] ir darīšana ar nacionālisma izplatību: **impēriju vērsšanās pret dažādām tautu pašnoteikšanās kustībām faktiski kļūst par globālu morālu problēmu.** [...] 20. gadsimtā par galveno morālo jēdzienu ārpolitikā kļūst cilvēktiesības – **priekšstats par cilvēka personu kā centrālu politisku vērtību.** Arī starptautiskās tiesības paredz, ka smagu un sistemātisku cilvēktiesību pārkāpumu dēļ*

starptautiskā sabiedrība drīkst ar spēku iejaukties citas valsts iekšējā dzīvē, lai aizsargātu tās iedzīvotājus – **ja jau pati attiecīgā valsts to nevar vai negrib darīt.** [...] Un tomēr tās [Islande un Dānija] kā pirmās atzina mūsu neatkarību – **ne tādēļ, ka justu kādu īpašu garīgu saiti, bet gan tādēļ, ka aizstāvēja noteiktus morāles principus globālajā politikā.** Arī tagad nebūt ne „lielās” ziemeļvalstis Eiropas Savienībā nekautrējas izteikties par cilvēktiesību problēmām citviet pasaulē – **no Honkongas līdz Burkinafaso, no Venecuēlas līdz Turcijai.** (Rīgas Laiks Nr. 9, 2020, 5)

No otras puses, digitālajai sistēmai piemīt nenovērtējama priekšrocība: **tā ir perfekti piemērota datoriem.** Proti, piemērota ierīcēm, kas spēj rēķināt, pārveidot un pārraidīt realitāti – **ar nosacījumu, ka realitāte tām ir pasniegta valodā, kuru tās saprot: skaitļu valodā.** (Bariko 2020, 32)

Divas frāžkopas, kas ilustrē **vienlīmeņa pieeju** (šai gadījumā paskaidrojumus ievada tikai domuzīme):

Ārkārtas situācijā mainījās arī pakalpojumu sniegšana – **trīs mēnešus tika atcelti visi plānveida izmeklējumi, turpinot sniegt tikai akūtu palīdzību.** Sekas jūtamas joprojām – **rindas pie speciālistiem stiepjas līdz pat gada beigām.** (lr 01.10.2020.)

Viens ieguvums no 2009. gada krīzes globāli – **taupības politika ir absolūti diskreditēta.** [...] Valsts atbildību par grūtībām uzlika indivīdu pleciem – **katrs pats atbildīgs un vainīgs.** Ja **neveicas**, tad **tāpēc**, ka cilvēks ir pasīvs. Lūk, tiem, kas ir aktīvi, viss ir labi – **viņi darbu tomēr atrod!** Apzīmējumam „pasīvs” līdzī nāca padomju laika stigma – **pasīvie neko paši lietas labā negrib darīt.** (lr 08.10.2020.)

Piemēri ilustrē to, ka vienīgais aspekts, kurā vienlīmeņa pieeja atšķiras no divlīmeņu (bezkola) pieejas, ir **frazālo** paskaidrojumu piesaiste. Turpinājumā – piemēri, kuros frazālie paskaidrojumi piesaistīti ar domuzīmi, kas atbilst **vienlīmeņa pieejai** (piemēri ar kolu, kas atbilst divlīmeņu pieejai, atrodami sadaļā „Frazālo paskaidrojumu piemēri”):

Tā Līze palikusi bez zīda kleitas un vecaistēvs palaists vaļā – **ne visi Ventspils policisti kopā nevarējuši no viņa nepatiesību izsist.** (Belševica 1995, 8)

Tas, kā strēlniekos gājis, tā aizgājis. Vai Sibīrijā ar vēdertīfu nomiris vai kritis – **skaidru ziņu nebija, nekādu dzīvības zīmi arī nav devis.** (Belševica 1995, 8)

Reizēm Bille ar Anitu drīkstēja paturēt Grietu rokās un nolikt atpakaļ uz kumodes – **nekas cits ar Grietu nebija iesākams.** (Belševica 1995, 14)

Bille netiepās – **vai mammuci kāds pārstridējis.** (Belševica 1995, 17)

Egles, kā Billei skaidrots, sargāja māju un dārzu no lielceļa putekļiem, trokšņa, svešām acīm un Ventas klajuma vējiem – **vecātēva smalkās ābeles prasija aizvēju.** (Belševica 1995, 26)

Zāgētājs pagriež galvu – **nu redzamas spurīgās ūsas.** (Belševica 1995, 37)

Bille ieskatās – **cauri kokiem saredzama balta baznīca ar ziliem un zaļiem torņiem.** (Belševica 1995, 42)

Vecāmāte istabā uz tahtas bija iesnaudusies – **viņai uznāca tādi īsi snaudieni.** (Belševica 1995, 48)

Taču jau vērtos bija redzams – **līdz karuselīm tāda ļaužu un kārdinājumu burzma, ka tur vis skriešus klāt netiksi.** (Belševica 1995, 77)

Šīm mantām bija īss mūžs – **bumbiņas gumija drīz izstaiņās tā, ka bumbiņa vairs nelēkāja, dzirnaviņu spārni saplīsa.** (Belševica 1995, 79)

Vienlīmeņa (bezkola) pieeja, kuru pārstāv šie piemēri no „Billes”, tagad daiļliteratūrā tiek izmantota ļoti plaši, taču tā sastopama jau kopš 20. gadsimta sākuma (piemēram, konsekvents vienlīmeņa pieejas pārstāvis bijis Andrejs Upīts). Plašāka domuzīmes funkcionālā ekspansija sākusies jau 20. gadsimta 30. gados un strauji turpinājusies pēckara gados. Imants Ziedonis šo parādību raksturojis ar spārnotu frāzi: „Domu zīme, šī daudznozīmīgā plāpa, izstumj godīgo kolu.” (Ziedonis 1971, 72) Likteņa ironija: domuzīmes ekspansija skārusi arī „Epifāniju” turpmākos izdevumus (Ziedonis 1997).

Savrupinājumi ar domuzīmēm un kolu

Gan domuzīmi, gan kolu izmanto arī savrupinājuma atdalīšanai. Par savrupinājumiem (sk. Blinkena 2009, 275–310) dēvē divējādas ar pieturzīmēm (komatiem, domuzīmēm, iekavām) saistītas sintaktiskās parādības:

- 1) dažāda rakstura nošķirumus, kam nav savu īpašu apzīmējumu (kādi, piemēram, ir *palīgteikums*, *divdabja teiciens*, *iespraudums*, *pielikums* u. tml.);
- 2) tā sauktos fakultatīvos savrupinājumus, ko A. Blinkena raksturo šādi: „Fakultatīvais savrupinājums jeb norobežojums interpunkcijā var izpausties divējādi – gan kā pieturzīmes lietojums tur, kur to prasa tikai

intonācija resp. jēdzieniskās nianšes, gan kā pieturzīmes pastiprinājums tur, kur pieturzīme nepieciešama arī gramatisku motīvu dēļ; pēdējā gadījumā vājākas pieturzīmes vietā lieto spēcīgāku, piemēram, komata vietā – domuzīmi vai pat punktu.” (Blinkena 2009, 305)

Turpinājumā – dažu tipiskāko savrupināšanas gadījumu piemēri.

Vienkāršu vai paplašinātu teikuma locekļu **gramatiski neobligāta atdalīšana** ar domuzīmēm:

*Papīra grāmata bija – **un joprojām ir** – tāds kā totēmisks cietoksnis sadursmē starp digitālā dumpja spēkiem un 20. gadsimta kultūru.* (Bariko 2020, 140–141)

*Tajā ir samanāma kādas civilizācijas rītausma – **un tās cēloņi.*** (Bariko 2020, 109)

*Teorētiski – **un diezgan lielā mērā arī praktiski** – ikviens var piedalīties, rakstīt šķirkļus, tos pārveidot un tulkot.* (Bariko 2020, 129)

*Pienāk Lācis – **žēlām acīm mutē skatīties un kumosīgu diedelēt.*** (Belševica 1995, 39)

*Bet tad viņiem agra rīta dievkalpojumi, tad vēla vakara, tad nakti cauri – **un divpadsmit verstis kājām uz baznīcu nācis, tikpat atpakaļ jāiet** [...].* (Belševica 1995, 46)

*Billi kā raušus parāva uz priekšu – **iepazīties, draudzēties.*** (Belševica 1995, 58)

*Vanda viņu nekad neapsaukāja par lēvuru, skubināja mēģināt vēl un vēl – **uzreiz jau neizdodoties** –, bet Bille tad labāk skatījās, kā Vanda griež.* (Belševica 1995, 94)

Frāžkopa, kurā domuzīme izmantota divās lomās – gan paskaidrojuma piesaistei, gan gramatiski neobligātai savrupināšanai:

*2020. gada 10. jūlijā ar Turcijas prezidenta Redžepa Erdogana dekrētu Svētā Sofija jeb Svētās gudrības bazilika – **pēc imperatora Justiniāna pavēles 6. gadsimtā celtais Bizantijas impērijas un visas pareizticīgās pasaules svarīgākais dievnams** – no muzeja pārtapa par mošeju. [...] Svētajai Sofijai vienmēr bijusi dziļa garīga, kulturāla un vēsturiska vērtība, un tā tiek uzskatīta par pašu svarīgāko kristiešu dievnamu – **ne jau tikai starp pareizticīgajiem.*** (Rīgas Laiks Nr. 9, 2020, 7)

Atdalījuma neobligāta pastiprināšana: gramatiski obligāta atdalījuma komatus aizstāj ar domuzīmēm. Ja gramatiski obligātu atdalīšanu, kurā parasti izmanto komatus, gribam pastiprināt ar spēcīgākām pieturzīmēm, komatu vietā izmantojam domuzīmes un iekavas. Piemēri ar domuzīmi:

*Brūni ar dzeltenām krēpēm un astēm, ko vecaistēvs vis necirpa – **lai plivo vējā kā zeltaini karogi, kad zirgi laiž garo riksi vaļā.*** (Belševica 1995, 7)

Problemātiska ir pēdiņu aizstāšana ar domuzīmēm:

*levērojis tikko pamanāmu aģenta acu zīlīšu ieplešanos brīdī, kad tiek izrunāti vārdi – **prātisi viņiem iepatikties** –, kurators iekšēji nosmīn, bet neko nesaka.* (Jundze 2017, 106)

Ar domuzīmi piesaistāma paskaidrojuma pastiprināšanai domuzīmi aizstāj ar kolu:

*Vēl viņiem bija ļoti konkrēta metode, kas izrietēja no tā, ko viņi bija studējuši: **censties pārveidot rikus, nevis ielaisties ideju karā; izgudrot jaunus instrumentus, nevis filosofiskās sistēmas.*** (Bariko 2020, 197)

*Parādījusi visu, ko vecaistēvs savu mūžu rakstījis: **burtnīcu ar prāmja ieņēmumiem un rēķiniem, kalendāru ar atzīmēm, kad govīs un ķēves lecinātas, ģimenes Bībeles lapu ar dzimšanām un miršanām.*** (Belševica 1995, 7–8)

*Viņa stāv uz tilta ar visu savu ģimeni: **kungu platmalē, par tēvu garāku puisi un pastīdzējušu meiteni.*** (Belševica 1995, 9)

*Tikai tas bluķis saucies garā, dīvainā vārdā: **ešafots.*** (Belševica 1995, 14)

*Lielākas un mazākas celuloīda galvas ar uzkrāsotiem matiem: **melniem, brūniem, dzelteniem.*** (Belševica 1995, 14)

*Ventspils tāda koka pilsētiņa: **zāgētavas, mājeles, šķūnīši, malkas grēdas – dedzis bieži.*** (Belševica 1995, 19)

*Citus papīrus citās kaudzēs: **iekuriem, slapju apavu piebāšanai un tā tālāk.*** (Belševica 1995, 61)

*Pievakarē vecāmāte pastāstīja Billei par Leputriju – brīnumainu zemi, kur viss ēdams: **mājas no piparkūkām, logi no skābām bonbongām, tilti no šokolādes un piena upes ķīseļa krastos.*** (Belševica 1995, 66)

Tādējādi kols noteiktu sintaktisku un jēdzienisku konstrukciju piesaistē ir semantiski precīzāks par daudzfunkcionālo domuzīmi, un prasmīga iederīgas pieturzīmes izvēle ne tikai signalizē par teksta gramatisko struktūru, bet arī nodrošina tā saturisko precizitāti.

Avoti

Bariko 2020 – Bariko, Alesandro. *Spēle*. No itāļu val. tulk. D. Meiere. Rīga : Zvaigzne ABC, 2020.

Beļševica 1995 – Beļševica, Vizma. *Bille*. Rīga : Jumava, 1995.

Ir 01.10.2020. – Kļava, Baiba. Gatavāki nekā pavasarī. *Ir*, Nr. 39 (544), 2020, 1. okt., 14. lpp.

Ir 08.10.2020. – Burve-Rozīte, Anda. Nevienlīdzība var nogremdēt. Intervija ar Lieni Ozoliņu. *Ir*, Nr. 40 (545), 2020, 8. okt., 29. lpp.

Jundze 2017 – Jundze, Arno. *Sarkanais dzīvsudrabs*. Rīga : Dienas Grāmata, 2017.

Mauriņa 1934 – Mauriņa, Zenta. *Pārdomas un ieceres*. Rīga : Valters un Rapa, 1934.

Mauriņa 1997 – Mauriņa, Zenta. *Dostojevskis*. No vācu val. tulk. R. Vilipa. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.

Rauds 2017 – Rauds, Reins. *Perfektā teikuma nāve*. No igauņu val. tulk. M. Grinberga. Rīga : Jāņa Rozes apgāds, 2017.

Rīgas Laiks Nr. 9, 2020 – Ijabs, Ivars. Starp principiem un reģioniem. *Rīgas Laiks*, Nr. 9, 2020, 5. lpp.; Otrata, Edvards. Statistika skats uz pandēmijas skaitļiem. *Rīgas Laiks*, Nr. 9, 2020, 6. lpp.; Ļidovs, Aleksejs. Svētā Sofija: politika svarīgāka par kultūru. *Rīgas Laiks*, Nr. 9, 2020, 7. lpp.; Štokenberg, Aigars. Par piramidām. *Rīgas Laiks*, Nr. 9, 2020, 8. lpp.; Šalaba, Džordžs. Padomi depresijas māktajiem. *Rīgas Laiks*, Nr. 9, 2020, 51., 63. lpp.

Skujiņš 1992 – Skujiņš, Zigmunds. *Sarunas ar jāņtārpiņiem*. Rīga : Preses nams, 1992.

Stenders 1977 – Stenders, Gothards Fridrihs. *Bildu ābice*. Tekstus publicēšanai sagatavojis A. Apinis. Rīga : Liesma, 1977.

Virza 1933 – Virza, Edvarts. *Straumēni*. Rīga : Valters un Rapa, 1933.

Ziedonis 1997 – Ziedonis, Imants. *Raksti*. 7. sējums. Rīga : Nordik, 1997.

1. Bergmane, Blinkena 1986 – Bergmane, Anna, Blinkena, Aina. *Latviešu rakstības attīstība*. Rīga : Zinātne, 1986.

2. Blinkena 1969 – Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zinātne, 1969.

3. Blinkena 2009 – Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Otrais, pārstrādātais izdevums. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.

4. Ceplītis, Rozenbergs, Valdmanis 1989 – Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga : Zvaigzne, 1989.

5. Endzelīns, Milēnbahs 1937 – Endzelīns, Jānis, Milēnbahs, Kārlis. *Latviešu valodas mācība*. 11. izdevums. Rīga : Valters un Rapa, 1937.
6. LTSV 2011 – *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Skujiņa, Valentīna (darba vad.), Anspoka, Zenta, Kalnbērziņa, Vita, Šalme, Arvils. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
7. LVG 2015 – *Latviešu valodas gramatika*. 2. izdevums. Red. Daina Nitiņa, Juris Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015.
8. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
9. Ziedonis 1971 – Ziedonis, Imants. *Epifānijas*. Rīga : Liesma, 1971.

VALODAS KONSULTĀCIJAS

Interpunkcija

Vai izteikumā *Pirms 5. gadiem tika izdots I. sējums* pieturzīmes lietotas pareizi? Kuros gadījumos aiz cipara jāliek punkts?

Punktu liek aiz arābu cipara, apzīmējot kārtas skaitli. Ja ar arābu ciparu tiek rakstīts pamata skaitļa vārds, punkts aiz tā nav liekams: *8. novembris*, bet *8 dienas*, *7. spēlētājs*, bet *7 spēlētāji*, *pirms 5 gadiem*. Aiz romiešu cipara kārtas skaitļa apzīmēšanai punktu liek tikai tad, ja šis cipars atrodas tekstā nodaļas (vai citas teksta daļas) nosaukuma priekšā: *I. Vispārīgi noteikumi*; *II. Definīcijas*, bet *I daļa*, *II nodaļa*, *I sējums*.

Vai starp diviem amatu nosaukumiem ir liekams komats? Piemēram, *institūta direktors profesors Dr. phil. Juris Ķirsis*?

Saskaņā ar interpunkcijas normām komats šajā gadījumā nav liekams. Ar pieturzīmēm neatdala vairākus pielikumus, kuri raksturo personu no dažādiem viedokļiem: nosauc sabiedrisko stāvokli, amatu, zinātnisko grādu, goda nosaukumu u. tml. Piemērā *institūta direktors profesors Dr. phil. Juris Ķirsis* pielikumu veidi ir dažādi: *direktors* ir administratīvais amats, *profesors* – akadēmiskais amats, *Dr. phil.* – zinātniskais grāds.

Praksē gan komats šajos gadījumos ir bieži sastopams, jo šos pielikumus nereti uztver par vienlīdzīgiem teikuma locekļiem, sevišķi amatu nosaukumos, piemēram, *augstskolas vadošais pētnieks, profesors Kārlis Pūpols*.

Formāli komatu likt gan nav pamata. Iespējams, pieturzīmes šādos piemēros sastopamas arī tālab, ka starp šādiem pielikumiem ir intonatīva pauze, turklāt ne vienmēr ir skaidri nosakāms, vai tie ir viena veida vai dažādu veidu amati.

Gadījumos, kad pielikumu virkne ir garāka, piemēram, *Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķim, Rīgas Tehniskās universitātes profesoram, biedrības „Inženieri Latvijai” vadītājam, inženierzinātņu doktoram* [...], fakultatīvi komatus varētu likt, lai komponentu robežas būtu vieglāk saskatāmas. (Sk. Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 374. lpp., Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 28. lpp.)

Ak, dzīve!! Dzīve!!! – vai latviešu valodā pieļaujams divu vai trīs izsaukuma zīmju lietojums?

Stilistikos nolūkos pieļaujams lietot gan divas, gan trīs izsaukuma zīmes. Šādos gadījumos tiek sevišķi uzsvērts teikuma emocionālais raksturs.

Aina Blinkena norādījusi, ka, „cenšoties teikuma emocionālo raksturu īpaši pasvītrot, nereti lieto divas vai pat trīs izsaukuma zīmes. Izsaukuma zīmju dubultošana un trīskāršošana pieļaujama vienīgi atsevišķos gadījumos stilistikos nolūkos”. Šādus piemērus atrodam arī „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” (LVK2018), lielākoties tie ir piemēri no daiļliteratūras:

Nav ko vilkt visādus drauģelus uz baznīcu! – Vecā nikna vēl nevarēja nomierināties. – Kārlis nav drauģelis!! – Agra atcirta un tūlīt pat nodūra galvu.

BARONS: Par skolniecēm! Nu?! VISI KOPĀ (auro pilnā riklē): Par skolniecēm! Par skolniecēm!! Par skolniecēm!!!

Līdz debesīm saviļņotas, vecas dzēves pēdējā deja. Prieks! Prieks!! Prieks!!! Žitara acis dzied un kājas dejo kā jauneklīm. (Sk. Blinkena, A. Latviešu interpunkcija. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 371. lpp.)

Pareizrakstība

Piedaloties konkursā portālā „Facebook”, balvā iespējams saņemt uzņēmuma „Vaig” krekliņu ar uzrakstu *Doties balsot vaig. Kas tas par vārdu vaig?*

„Vaig” ir latviešu dizaina uzņēmums, kurš ražo apģērbus ar apdrukām, piemēram, *blēņas darīt vaig, kūkas vienmēr vaig, atpūsties vaig* u. tml. Zīmolā izmantotais vārds *vaig*, kā noprotams, ir darbības vārda *vajadzēt* 3. personas formas *vajag* sarunvalodā lietots izrunas variants *vaig*.

Latviešu valodā runā notiek dažādas fonētiskas pārmaiņas, piemēram, līdzskaņu pozicionālas pārmaiņas, kā asimilācija balsīguma ziņā, piemēram, *labs > [laps]* vai *uztraukties > [ustraukties]*, arī vokalizēšanās, piemēram, *divpadsmit > [diupatsmit]* u. tml.

Runā mēs cenšamies ekonomēt valodas līdzekļus, atvieglojot artikulāciju, tādēļ nereti konstatējams skaņu zudums, kas veicina gan pozicionālas pārmaiņas vārdos, gan zilbju skaita samazināšanos – tās dēvē par kombinētām

atkāpēm fonēmu lietojumā. Darbības vārda *vajadzēt* (arī *nevajadzēt*) un īpašības vārda *vajadzīgs* (arī *nevajadzīgs*) formās sarunvalodā nereti tiek elidēts patskanis *a*, savukārt līdzskanis *j*, nonākdams tautosillabiskā pozīcijā ar patskani *a*, vokalizējas, proti, rodas pozicionāls divskanis: *vajadzētu* > *vaidzētu*, *vajag* > *vaig*, *nevajadzīgs* > *nevaidsīgs* utt. Šis izrunas variants mūsdienās ir jau folklorizējies un pārņests rakstu formā.

Atkāpes no pareizrūnas un pareizrakstības normām valodā bieži lietotas arī apzināti kā stilistisks līdzeklis, un, izmantojot saīsināto izrunas variantu rakstveidā, tiek veidota tāda kā vārdu spēle, uzsvērts kods, kurš saprotams un tuvs tikai šo variantu zinātājiem.

Šādas modificētas sarunvalodas izrunas varianti ir arī: *interesanti* > *incanti*, *izskatās* > *istās*, *ārprāts* > *āpāc* u. tml.

Var diskutēt, cik korekti ir minētās valodas spēles izmantot, piemēram, valsts vai pašvaldības iestādei, un cik motivēts ir šādu neliterāru izrunas variantu lietojums. Konkrētajā gadījumā mudinājums izmantots saziņai ar noteiktām vēlētāju grupām, kuras atkāpes no normas uztvertu kā valodas spēli, nevis kaitniecisku darbību pret latviešu valodu vai nejauši pieļautu kļūdu. Tiesa gan, lielai daļai sabiedrības vārds *vaig* var radīt asociācijas ar bēdīgi slaveno jautājumu *Maisiņš vaig?*, kas saistās nevis ar apzinātu valodas spēli, bet gan ļoti vājām latviešu valodas zināšanām vai pat valodas kropļošanu.

Gan runā, gan rakstos plaši lietots vārds *viskautkas*. Tāda vārda vārdnīcā nav. Vai ir korekti rakstīt *viss kaut kas*?

Vārds *viskautkas* sarunvalodā radies, apvienojot formu un nozīmi nenoteiktajam vietniekvārdam *kaut kas* un vārdu savienojumam *viss kas* (kā arī nozīmes niansi no vārdu savienojuma *kaut kas no visa*, tāpat arī no *šis (un) tas*):

kaut kas – ‘norāda uz ko nenoteiktu, nezināmu, arī neminētu’;

viss kas – ‘daudz no esošā, iespējamā’;

šis (un) tas – ‘norāda uz ko nenoteiktu, arī konkrēti neminētu’ (sk. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv>).

Vārdu savienojumam *viss kas* ir lielāka noteiktības, konkrētības nozīme. Sal. *es nopirku visu ko* (= daudz no iespējamā) un *es nopirku viskautko* (= daudz no nenoteiktā, nezināmā).

Fonētisku iemeslu dēļ neiesaka lietot vārdu savienojumu *viss tas* (lai fonētiski neveidotos līdzība ar lietvārdu *vistas*), iespējams, uz tā pamata arī *viss kas* raisa pretestību, turklāt, kā jau minēts, svarīga ir arī nenoteiktības nianse, ko piešķir *kaut kas*.

Interesanti, ka *viss kaut kas* (un bieži akuzatīva locījumā *visu kaut ko*) sastopams daļīliteratūrā, arī periodikā: *ieteica visu kaut ko; [...] tad sakrājas viss kaut kas; es zinu, ka esmu visu kaut ko pasaulē redzējis [...]; tad mēs visu kaut ko stādījām u. tml.* (sk. <http://korpuss.lv>). Tāpat atrodams arī *viskautkas*: *Akselam ir nepilni divi gadi, un visas dienas laikā viņš izdomā viskautko, ne tikai to, kas redzams fotogrāfijā; pa ziemu vilki neguļ kā daudzi citi dzīvnieki. Tad viņi ēd viskautko, arī peles un vāveres; kad piezvana mamma, es momentā ķeru pie svaiga papīra gabala un tur gan rēgojas viskautkas apaļš un omulīgs* (sk. <http://periodika.lv>). Lielā daļā gadījumu presē atrodami citējumi no kādu intervētu cilvēku, tostarp bērnu, teiktā, iespējams, *viskautkas* atstāts tekstā, lai radītu autentiskas runas iespaidu.

Kā norāda Dace Strelēvica, „[k]ontrahētā forma *viskautkas* (parasti, protams, kursivēta) presē parādās bieži, bet katrā šādā gadījumā jāpiecējas, ka vismaz nav veicināts modes vārda – divvalodu hibrīdformas *dajebkas* – uzvaras gājiens” (Strelēvica, D. Kursīvs un pēdiņas kā „nestandarta” leksikas iezīmētāji Latvijas presē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 52. lpp. Pieejams: https://www.valodaskonsultacijas.lv/uploads/suggested_sources/2/pdf/Valodas_prakse_2.pdf).

Vārds *viskautkas* atrodams dažu rakstnieku, kā, piemēram, Vika un Gundegas Repšes, daļīradē.

Nevar noliegt, ka sarunvalodas vārdi ienāk publicistikā, daļīliteratūrā un ar laiku no sarunvalodas slāņa nonāk vispārlietojamā leksikā. Turklāt viskā salikteni pirmā daļa latviešu valodā ir sastopams, piemēram, *visapkārt, visbeidzot, viscaur, vismaz, visvisāds* utt.

No valodas normas viedokļa atkarībā no konteksta labāk izvēlēties *šis (un) tas, viss kas, kaut kas, arī sazin kas, nez kas* u. tml.

Kā jāraksta: sonāte *si bemol minorā* vai *sibemol minorā*?

Muzikologi iesaka šādos gadījumos rakstīt salikteni: *sibemolminors*. Tātad *sonāte sibemolminorā*.

Gramatika

Kā pareizi: *Mīļā māmiņ!* vai *Mīļo māmiņ!*?

Pareizi ir abi varianti: *Mīļā māmiņ!* un *Mīļo māmiņ!*.

Noteiktie īpašības vārdi (piemēram, *mīļais draugs*, *mīļā draudzene*) pēc vajadzības var tikt lietoti kopā ar lietvārdu vokatīvā, turklāt šādā savienojumā īpašības vārds var būt vai nu nominatīvā, vai akuzatīvā.

Ja lietvārdu vokatīvā lieto ar nominatīva galotni, tad atkarīgajam īpašības vārdam ir noteiktā nominatīva galotne: *labais dēls!*, *mīļā māte!*. Tā tas vienmēr ir daudzskaitlī: *mīļie cilvēki!*.

Ja lietvārdam vienskaitļa vokatīvā ir vai nu ar akuzatīvu sakritusi, vai bezgalotnes forma, tad no tā atkarīgu īpašības vārdu lieto vai nu ar noteikto nominatīva, vai akuzatīva galotni: *mīļais puisīt!* vai *mīļo puisīt!*; *mīļā māsiņ!* vai *mīļo māsiņ!*. Piemēram: *Pagaidiet, jaunais draugs!*; *Jauno cilvēk, vai jūs nepaskaidrotu tuvāk, kā jūs to domājat?*.

Kā pareizi: *es lepojos par savu valsti* vai *es lepojos ar savu valsti*?

Darbības vārda *lepoties* nozīme ir 'justies apmierinātam, arī pārākam par citiem (ar ko) un paust to (izturēšanās veidā, rīcībā, runā)' (sk. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*). Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv>), piemēram, *lepoties ar saviem bērniem*, *lepoties ar paveikto*; sastopams arī frazeoloģisms *lepoties (arī greznoties) ar svešām (arī cita) spalvām* ar nozīmi 'piedēvēt sev cita nopelnus' (sk. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*). Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv>).

Savukārt īpašības vārds *lepns* ir 'tāds, kam piemīt liela pašcieņa, pašapziņa; tāds, kurā izpaužas šādas īpašības', piemēram, *lepna meitene*, *justies lepnam par savu valsti*.

Tātad darbības vārdu *lepoties* lieto ar prievārdu *ar* – *lepoties ar savu valsti*, savukārt īpašības vārdu *lepns* lieto ar prievārdu *par* – *būt lepnam par savu valsti*.

Domājams, kļūdainais *lepoties par* lietojums radies pēc analogijas ar *būt/justies lepnam par*. Literārajā valodā lietojams ***lepoties ar***.

Kā saskaņojams izteicējs šādos gadījumos:

11.–14. pants ir iekļauts vai 11.–14. pants ir iekļauti;

1990.–1992. gads bija nozīmīgs vai 1990.–1992. gads bija nozīmīgi?

Nav nekāds pārsteigums, ka par šādiem gadījumiem izceļas strīdi, jo te saduras loģika un gramatika: no loģikas viedokļa ir vairāki panti, vairāki gadi, tātad būtu lietojams daudzskaitlis, savukārt no gramatikas viedokļa divdabja forma izteicējā saskaņojama ar skaitli, kurā lietots teikuma priekšmets, tātad lietojams vienskaitlis.

Mēs ieteiktu turēties pie gramatiskā principa, ņemt vērā to, ka teikuma priekšmets ir viens un tas lietots vienskaitlī, kā arī to, kā šādi piemēri tiek lasīti, un šādos gadījumos lietot vienskaitli:

*11.–14. pants ir **iekļauts** (lasot: vienpadsmitais līdz četrpadsmitais **pants ir iekļauts**);*

*1990.–1992. gads bija **nozīmīgs** (lasot: tūkstoš deviņi simti deviņdesmitais līdz tūkstoš deviņi simti deviņdesmit otrais **gads bija nozīmīgs**).*

Kā saskaņojams izteicējs šādos gadījumos:

*1. punkts un 3. punkta pirmais ievilkums ir **iekļauts** vai 1. punkts un 3. punkta pirmais ievilkums ir **iekļauti**;*

*1. un 2. pants ir **iekļauts** vai 1. un 2. pants ir **iekļauti**;*

*1. punkts un 3. punkta otrā daļa ir **iekļauta** vai 1. punkts un 3. punkta otrā daļa ir **iekļauti**?*

Mēs ieteiktu rakstīt šādi:

*1. punkts un 3. punkta pirmais ievilkums ir **iekļauts/iekļauti** (šeit būtu iespējamās paralēlformas – ja par vienlīdzīgiem teikuma priekšmetiem ir divi vienas dzimtes lietvārdi, kas apzīmē priekšmetus, tad izteicēja lokāmais vārds varētu būt gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī);*

*1. un 2. pants ir **iekļauts** (gramatiski mēs ieteiktu lietot vienskaitli, salīdzinājumam: latviešu un angļu valoda ir grūta);*

1. *punkts* un 3. *punkta otrā daļa* ir **iekļauta/iekļauti** (šajā gadījumā varētu būt paralēlformas – ja par vienlīdzīgiem teikuma priekšmetiem ir gan vīriešu, gan sieviešu dzimtes lietvārdi, kas apzīmē priekšmetus, tad izteicēja lokāmais vārds vai nu saskaņojams ar tuvāko vārdu, vai lietojams vīriešu dzimtes daudzskaitlī, salīdzinājumam: *džemperis un kleita* ir izmazgāta un *džemperis un kleita* ir izmazgāti).

Pēdējā laikā bieži dzirdams teiciens

Man garšo ēst!. Vai tā var teikt?

Darbības vārds *garšot* visbiežāk lietots ar nozīmi 'izraisīt patīkamu garšas sajūtu, baudu (par ēdienu, dzērienu)' (sk. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv>). Tas parasti lietots konstrukcijās *Dat. Kam? + garšo + Nom. Kas?*, piemēram, *man garšo šokolāde, tev garšo saldējums, Jānim garšo dārzeņi* utt.

Teikums *Man garšo ēst* radies kontaminēšanās rezultātā, mijiedarbojoties *man garšo kaut kas* un *man patīk ēst*. No gramatikas viedokļa šādas konstrukcijas ir nepareizas, jo *garšot* saistās ar lietvārdu.

Terminoloģija

Kā dokumenta tekstā pareizi būtu rakstāms šis vārds –

Webkamera, vebkamera, WEB kamera, web-kamera vai kā citādi?

Latviešu valodā sastopams lietojums *vebkamera*, kas fiksēts „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”, – ‘digitāla kamera, ar kuras palīdzību attēls tiek pārraidīts (parasti) reālā laikā, izmantojot internetu, tīmekļa kamera’ (sk. <https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/vebkamera>), tomēr Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija jau 2008. gadā oficiāli pieņēmusi terminu **tīmekļkamera**.

Angļu valodas vārddalī *web-* vai vārdam *web* latviešu valodā parasti atbilst termini ar vārddalī *tīmekļ-* vai vārdu *tīmekļa*:

web address – tīmekļa adrese;

webcam – tīmekļkamera;

website – tīmekļvietne.

Kā teikt un rakstīt – *sociālie tīkli vai sociālie mediji?*

Sociālais tīkls ir struktūra, kas savieno individuus (piemēram, cilvēkus, kas ir pazīstami vai kas savā starpā sazinās). Sociālais tīkls ikvienam individam ir neatkarīgi no tā, vai indivīds lieto internetu vai ne. Sociālais tīkls var būt kolēģi, draugi, teātra pulciņa biedri: visi, ar kuriem esam mijiedarbē – sazināmies, dalāmies ar ziņām, kopīgi apmeklējam pasākumus utt.

Sociālie mediji ir daudzveidīgs saziņas līdzekļu kopums, kas var būt gan tīmekļa vietnes, gan mobilās ierīces lietotnes formā, gan abās formās.

Galvenie **sociālo mediju paveidi** ir:

- blogi (emuāri jeb tīmekļa dienasgrāmatas), kā *klab.lv*, *topivesels.lv*, *piektdiena.com*, *naskoties.com*;
- forumi, kā *calis.lv*, *mammamuntetiem.lv*, *copeslietas.lv*, *kurbijkurne.lv*;
- vikivietnes, kā *youtube.com*, *flickr.com*, *vimeo.com*;
- virtuālās pasaules, kā *secondlife.com*, *worldofwarcraft.com*;
- sociālo grāmatzīmju vietnes, kā *pinterest.com*, arī *twitter.com*;
- kolektīvās recenzēšanas vietnes, kā *goodreads.com*, *imdb.com*;
- pūļpakalpojumu (*crowdsourcing*) vietnes, kā *waze.com*, *kickstarter.com*;
- sociālās ziņu un informācijas vietnes, kā *reddit.com*, *spoki.lv*;
- **sociālo tīklu vietnes**, kā *facebook.com*, *instagram.com*, *draugiem.lv*, *tiktok.com*.

Tātad **sociālo tīklu vietne** ir viens no sociālo mediju paveidiem: sociālo tīklu vietnes pašas nav tīkli, bet tīklus tajās veido lietotāji. (Sk. Buholcs, J. Sociālie mediji. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/4805-soci%C4%81lie-mediji>)

Kā latviešu valodā rakstāms slimības nosaukums: **COVID-19** vai **Covid-19**?

Valsts valodas centrs norāda, ka Pasaules Veselības organizācija koronavīrusa izraisītajai slimībai angļu valodā piešķirusi nosaukumu COVID-19. Latviešu valodā šajā gadījumā lielo burtu lietojums nav pamatots, jo Covid ir abreviatūra (saīsinājumu saliktenis), kas darināts no slimības pilnā nosaukuma *coronavirus disease* zīlbēm *co*, *vi*, *d*, savukārt 19 norāda slimības izcelšanās gadu (2019). Kā skaidro arī Valsts valodas centrs, Covid-19 nosaukumu nevar uzskatīt par analogisku tādiem slimību

nosaukumiem, kuri veidoti no vārdu sākumburtiem, piemēram, SARS (*Severe Acute Respiratory Syndrome*), HIV (*Human Immunodeficiency Virus*), AIDS (*Acquired Immune Deficiency Syndrome*) u. c.

Latviešu valodā vīrusa nosaukums rakstāms **Covid-19** bez pēdīnām vai kāda cita izcēluma.

Kā pareizi: *remigrācija* vai *reemigrācija*?

Termins *reemigrācija* tiek lietots jau vismaz kopš 2000. gada, un Terminoloģijas komisija joprojām iesaka lietot terminus *reemigrācija*, *reemigrants* (Reemigrācija. *Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls*. Pieejams: <https://termini.gov.lv/atrast/reemigr%C4%81cija/lv>). Diasporas likumā tiek lietots termins *remigrācija*, kas, visticamāk, ir tiešs pārcēlums no angļu valodas (angļu *remigration*). Atsaucoties uz likumu, iespējams lietot arī vārdu *remigrācija*, tomēr no terminoloģijas viedokļa precīzāks būtu ***reemigrācija***.

Leksika

Ļoti bieži tiek lietots prievārds *līdz* ar datumu, dienu vai pulksteņa laiku. Vai turpmākajos gadījumos ar *līdz* nosauktais laiks nogrieznī tiek iekļauts vai ne?

Pārbaudes darbs ir jānodod līdz 15. maijam.

No šī izteikuma izsecināms, ka pēdējā diena, kad pārbaudes darbu var nodot, ir 15. maijs. Ja tiek minēts konkrēts datums un nav papildu norāžu (piemēram, *neieskaitot*), norādītais datums ietverams darba paveikšanas termiņā.

Ja pastāv šaubas, vai mērķauditorija pareizi sapratis termiņu, vienmēr var pievienot precizējošo vārdu *ieskaitot*. Visprecīzākā norāde, kad darbam jābūt padarītam, būs konkrēts pulksteņa laiks. Tas var būt izšķirīgs gadījumos, kad informācija jāievada elektroniskajā vidē vai noteiktajā termiņā jāiesniedz kādā iestādē.

Remonts jāpabeidz līdz maijam.

Ja tiek nosaukts mēnesis, tātad termiņš ir iepriekšējā mēneša pēdējā diena: tātad *līdz maijam* nozīmē, ka termiņš ir pēdējā aprīļa diena.

Kāda atšķirība starp vārdiem *mājas darbs* un *mājasdarbs*?

Mājas darbs ir 'noteiktu, raksturīgu darbību kopums mājās', piemēram, *Šajā nedēļas nogalē Annai bija laiks apdarīt mājas darbus* – izmazgāt netīro veļu, noslaucīt putekļus, sakārtot dzīvojamo istabu (sal. apdarīt lauku darbus; pavasara darbi dārzā; saimniecības darbi; celtniecības darbi).

Mājasdarbs ir 'mājas (mācību) darbs', piemēram, *Skolā šodien uzdeva daudz mājasdarbu* (sk. Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv>).

Kāda atšķirība starp vārdiem *darba diena*, *darbadiena* un *darbdiena*?

Darba diena ir diena, kad persona, uzņēmums u. tml. strādā, un tā var būt arī sestdiena vai svētdiena. **Darbadiena** ir algotam darbam paredzētā diennakts daļa. Savukārt **darbdiena** ir diena, kas nav sestdiena vai svētdiena, vai svētku diena (sk. Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv/>). Atšķirības labi ilustrē piemēri:

Braukšu uz laukiem svētdien, jo sestdien man ir darba diena.

Veikalā man parasti ir astoņu stundu darbadiena.

Komandējuma pārskats jāiesniedz trīs darbdienu laikā.

Jāpiebilst, ka vārdus *darbadiena* un *darbdiena* praksē šķir aizvien retāk.

Televīzijas programmā ir raidījums „Zūmeri”. Ko tas nozīmē? Līdz šim dzirdēts tikai sarunvalodas vārds *nozūmēt* ar nozīmi 'nogalināt'.

Vārds *zūmers* (arī *zūmeris*) ir aizgūts sarunvalodas vārds no angļu valodas.

Angļu valodā *zoomer* darināts kā vārdu spēle ar *boomer*. Šādi tiek apzīmētas paaudzes: par *baby boomers* angļu valodā dēvē paaudzi, kas dzimusi starp 1946. un 1964. gadu, proti, pēckara periodā. Par Z paaudzi (angļu *Generation Z*) savukārt sauc tos, kas dzimuši, sākot no 20. gadsimta 90. gadu vidus līdz 21. gadsimta otrās desmitgades sākumam un kas no ļoti agra vecuma lieto digitālās tehnoloģijas, viņiem ir labas interneta un sociālo mediju prasmes.

Latviešu valodā no angļu valodas aizguvumiem cenšas izvairīties, pēc iespējas tos aizstājot ar latviešu valodas vārdiem. Tomēr šādu aizguvumu (gan neitrālajā leksikā, gan sarunvalodā, slengā lietotu) ir diezgan daudz – arī tādu, kas beidzas ar izskaņu *-ers* vai *-eris*, piemēram, *dispečers* (no angļu *dispatcher*), *dizainers* (pamatā angļu *design* 'zīmējums, projekts'), *dīleris* (no angļu *dealer*), *dokers* (no angļu *docker*), *fermeris* (no angļu *farmer*), *rokeris* (no angļu *rock*er).

Kopš 2020. gada pavasara televīzijā skatāms arī raidījums ar nosaukumu „Zūmeri”: raidījumā darbojas pusaudži, tātad Z paaudzes pārstāvji, un, kā teikts televīzijas vietnē, „raidījuma tapšanas apstākļi ir netipiski – filmēšana attālināti, kā arī izmantojot dažādus tiešsaistes saziņas rīkus un platformas, kuros šī paaudze brīvi orientējas un tos intensīvi lieto” (sk. Zūmeri. *Latvijas Radio un Latvijas Televīzijas ziņu portāls*. Pieejams: <https://ltv.lsm.lv/lv/raksts/09.05.2020-zumeri.-1.-serija.id187182>).

Viens no rīkiem, kuru bieži lieto tiešsaistes nodarbībām pašreizējā ārkārtējā situācijā, ir programma „Zoom” – te arī vēl viena vārdu spēle: programmas lietotāju sarunvalodā var nodēvēt par *zūmeri*, līdzīgi kā datorspēļu spēlētāju mēdz saukt par *geimeri* (no angļu *game*). Šādu vārdu lietojums pieļaujams sarunvalodā, taču literārajā valodā gan tādus lietot nebūtu ieteicams.

Kā pareizi: ārkārtas situācija vai ārkārtējā situācija?

Vārds *ārkārtas* pamata nozīmē ir ‘tāds, kas notiek ārpus parastās secības, kārtības’ (*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv>). Piemēram, darbā var būt ārkārtas sapulce (tā notiek ārpus ierastā sapulču laika), lidmašīna var veikt ārkārtas nosēšanos (ne tajā laikā, kad paredzēts grafikā).

Savukārt *ārkārtējs* pamatā nozīmē ‘pilnīgi neparasts, negaidīts’; arī ‘vēl nepiedzīvots’ (*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv>). Piemēram, *pēkšņa politiķu interese par tautu pirmsvēlēšanu laikā nav nekas ārkārtējs, reģionā izsludināts 6 mēnešu ārkārtējais stāvoklis*.

Tiesa, reizumis šos vārdus lieto kā sinonīmus (tostarp arī terminoloģijā), taču, runājot, piemēram, par situāciju, kad vīrusa izplatīšanās dēļ valstī ir neparasta, negaidīta situācija, mēs ieteiktu lietot vārdu *ārkārtējs*, kā tas darīts arī likumā „Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli” (likums pieņemts jau 2013. gadā) un Ministru kabineta rīkojumā „Par ārkārtējās situācijas izsludināšanu”.

Vai ceriņi ir lillā vai violeti?

Latviešu valodas vārdnīcās norādīts, ka vārdi *lillā* un *violets* apzīmē vienu un to pašu krāsu, taču tie pieder pie dažādiem valodas stiliem: ***lillā* ir sarunvalodas vārds, savukārt *violets* – literārās valodas vārds.**

Lillā nelok.; sar. ‘violeti’ (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/llvv>).

Cilvēkam ar šņabi galvā sāka krāsoties deguns, ar katru dienu vairāk un vairāk tas kļuva sarkans, tumši sarkans, līdz pārvērtās koši lillā krāsā. (Ziedonis, I. Lillā pasaka)

Viņu braucamie parasti bija koši: dzeltenī, rozā, lillā un tamlīdzīgi, un mašīnas vadītājs arī pats bija saģērbies tikpat pamanāmi. (LVK2018)

Tā nu šodien priecājos, ka esmu mājās viena, jo vakardienas lillā kartupeļu biežputra pavisam nedaudz palika pāri. (LVK2018)

Ar nozīmi 'violets' vai 'ar violetu nokrāsu' lietots arī sarunvalodas vārds *lillīgs*.

violets 'tāds, kam ir, piemēram, viršu ziedu krāsa'.

Violeti ceriņziedi.

Violetas asteres.

Varavīksnes augšējā mala ir sarkana, apakšējā – violeta.

„Ilustrētajā svešvārdu vārdnīcā” (Rīga : Avots, 2019) vārda *lillā* nav, savukārt *violets* skaidrots kā 'sarkanziļs'.

Īpašības vārds *violets* lietots tikai krāsas nosaukuma nozīmē, savukārt vārdam *lillā* ir arī divas citas, arī sarunvalodas, nozīmes.

1. 'Tāds, kas ir alkohola reibumā'.

„Vai tev kauns ar jel maz ir!” – „Maz gan, kad esmu sadzēries,” viņš jautri atbildēja. „Un Urga tev taču būs stāstījis, ka, šūpulī pirkdams, biju gluži lillā.” (Blaumanis, R. Šūpulī)

Mēs te četri lillā vien dzīvotu, un kāds no mums nepilnu četrdesmit gadu vecumā jau būtu smilšu kalniņā. (Latvijas Avīze) (Roze, A. Caur krāsu logu. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 278. lpp.)

Sastopams arī darbības vārds *lillāt* ar nozīmi 'dzert', arī *lillāties*, *pielillāties* ar nozīmi 'piedzerties'.

2. 'Vieglprātīgi, bez liekām raizēm, bezrūpīgi'.

Kam nauda ķešā skan, tam bļoda vienmēr pilla, Vai šodien vai ar rīt, arvien viņš dzīvo lillā. Viņš dzimumdienas svin un rīko lielus rautus, Bet, kam tās naudas nav, tas pakasa sev... galvu. (tvnet.lv) (Roze, A. Caur krāsu logu. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 279. lpp.)

Visai izplatīts ir uzskats, ka ar vārdiem *lillā* un *violets* nosauc divas dažādas krāsas. Anitra Roze monogrāfijā „Caur krāsu logu” raksta, ka „[i]r diezgan daudz piemēru, kas pavisam nepārprotami liecina par adjektīvu *violets* un *lillā* nošķiršanu un uztveršanu par divām atšķirīgām krāsām”. Autore min šādu piemēru:

Vai violets ir tas pats lillā? Ja iedomāties, ka esi māksliniece, tad, sajaucot sarkano ar mazu devu zilās krāsas, veidosies violets, bet, ja piejauc zilo vairāk, sanāks lillā. [...] Tātad violets ir ar siltu nokrāsu, bet lillā ar vēsu. [...] gaišas ādas īpašnieci vairāk piestāvēs lillā tonis, bet tumsnējakam ādas tonim – violets. (Ieva)

Pētniece min, ka „sastopams arī pretējs viedoklis, tostarp tāds, ka *violets* apzīmē tumšāku attiecīgās krāsas toni, bet *lillā* – gaišāku. Par šo jautājumu veiktais pētījums krievu valodā, piemēram, uzrāda, ka identisku zili sarkanu vai sarkani zilu krāsu vieni dēvē par *violetu*, bet citi – par *lillā*, vieni uzskata *violeto* par piesātinātāku, tumšāku, citi to pašu apgalvo par *lillā*, vieni par spilgtāku uzskata *lillā*, citi – *violeto*, nemaz nerunājot par to, ka pastāv atšķirīgi viedokļi par zilās un sarkanās krāsas dominanti abos krāsu nosaukumos” (Roze, A. *Caur krāsu logu*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 277. lpp.). Šādas atšķirības skaidrojumos parādās arī vācu valodā.

A. Roze secina, ka vārdi *lillā* un *violets* „(vismaz normatīvā līmenī) apzīmē vienu un to pašu krāsu, kuras toņi un nianses var variēties no zilganāka līdz sārtākam un no gaiša līdz tumšam, šai variācijai atspoguļojoties attiecīgā kontekstā [...], bet to, kuram no šiem krāsas apzīmētājiem dot priekšroku katrā situācijā, izvēlas paši valodas lietotāji” (Roze, A. *Caur krāsu logu*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 277.–278. lpp.).

Krāsu uztvere katram cilvēkam var būt atšķirīga, un, vēlēdamies nosaukt dažādus vienas krāsas toņus, atbilstoši savai krāsu uztverei dēvējam tos dažādos vārdos. Iespējams, tieši tāpēc sarunvalodas vārds *lillā* joprojām konkurē ar vārdu *violets*, lai gan par literārās valodas vārdu joprojām atzīstams vien pēdējais.

Kas ir testators?

Testators ir ‘cilvēks, kas uzrakstījis, atstājis testamentu’.

Pamatā ir latīņu valodas vārds *testāri* ar nozīmi ‘apliecināt’ (*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv>).

Vārda *testators* vietā mēdz lietot arī vārdkopu *mantojuma atstājējs*.

Ārlietu ministrija veiks demaršu pret ES lēmumu, – ko nozīmē demaršs?

Par *demaršu* politikā, diplomātijā sauc pretrīcību sakarā ar kādu notikumu.

Vārds *demaršs* aizgūts no franču valodas vārda *démarche* ar nozīmi 'solis'. Tas nozīmē 'rīcību, pasākumu (diplomātijā, politikā), arī pretrīcību' (*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mlvv>). Pēc formas *demaršs* var būt nota, memorands, paziņojums u. tml., pēc satura – protests, brīdinājums vai cita rakstura akts. Piemēram, *ES īstenojusi demaršus daudzās valstīs saskaņā ar obligātajiem standartiem, kas definēti ES pamatnostādnēs par nāvēssodu rīcību; ministra demaršs bija saistīts ar Ministru prezidenta lēmumu* utt.

Ko lietot no krievu valodas aizgūtā vārda *malači* vietā?

Vārds *malacis* ir aizguvums no krievu valodas, tā pamatā ir vārds *молодеу*, taču tas nav vis aizgūts padomju laikā, bet jau 19. gadsimtā.

Vārds ir ienācis kā barbarisms, tātad nevēlams aizguvums, un tam ir bijusi negatīva konotācija, proti, negatīva emocionālā, stilistikā nokrāsa, jo tas ienācis ar nozīmi 'rokaspūsis, tāds, kurš arī gatavs uz amorālu rīcību'. Tiesa gan, tā jau kļuvusi par vēsturisku nozīmi, un pašā krievu valodā arī nostiprinājušās divas citas (par nozīmēm krievu valodā sk. *Толковый словарь Ушакова*. Pieejams: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/862538>).

Pirmajā nozīmē *молодеу* ir 'jauns, stiprs, brašs puisis'. Šāda nozīme ir fiksēta arī Kārļa Milenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā”: tas ir 'jauns, brašs puisis' (pieejams: <https://tezaurs.lv/mev>). Par malačiem latviešu valodā saukti arī plosa vadītāja palīgi – plostu strādnieki.

Otrā nozīme savukārt ir laika gaitā nostiprinātā sarunvalodas nozīme – 'vārdu *malacis* lieto, lai kādu uzslavētu'. Šī nozīme atrodamā arī astoņu sējumu „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” ar sarunvalodas nokrāsas atzīmi (sk. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://tezaurs.lv/llvv>).

Daži bieži izmantoti barbarismi ar laiku kļūst pierasti, nešķiet vairs tik nosodāmi un iegūst literārās sarunvalodas elementu tiesības. Latviešu valodā tādi ir galvenokārt ģermānismi, piemēram, *lustīgs, krenči, dancot, beķereja*, kā arī daži samērā sen aizgūti rusismi, piemēram, *klapatas*. Literārā sarunvaloda nav uzskatāma par žargonu vai vienkāršrunu, un literārās sarunvalodas vārdam *malacis* nav negatīvas nokrāsas.

Vārda biežais lietojums, visticamāk, skaidrojams ar to, ka tas ir ērti lietojams, lai kādu uzslavētu, un latviešu valodā tam nav viena ekvivalenta vārda. Latviešu valodā ierasts uzsist darītājam uz pleca un teikt: „Krietni

pastrādāts!”, „Labs darbiņš padarīts!”, proti, ierasts vērtēt pašu darbu, nevis darītāju. Ja mēs sakām, ka cilvēks ir, piemēram, attapīgs vai izdarīgs, tad tā jau ir pastāvīga, piemītīga īpašība, nevis attiecināma uz viņu tikai konkrētajā brīdī. Iespējams, attapība vai izdarība nebūt nav šim cilvēkam raksturīgas īpašības, taču ar vārdu *malacis* iespējams viņu uzslavēt tieši par šo konkrēto darbu, kas ir secies izcili.

2019. gada pavasarī vairāki teātri piedāvāja Džovanni Bokačo „Dekameronu” lasījumus. Ko nozīmē vārds Dekameron?

Vārds *Dekameron* (itāļu valodā *Decamerone*) ir darināts no grieķu valodas vārdiem *deka* ar nozīmi ‘desmit’ un *hemera* ar nozīmi ‘diena’. Nosaukums dots pēc desmit dienu perioda, kurā grāmatas varoņi stāsta stāstus mēra epidēmijas laikā.

Īpašvārdu rakstība

Kā pareizi latviešu valodā atveidojams ASV pilsētas *Minneapolis* nosaukums: *Mineapole* vai *Mineapolise*?

„Lielajā pasaules atlantā” ir dots vietvārda rakstījums *Mineapolisa*, tomēr Valsts valodas centra kolēģi norāda, ka tas nav ieteicamais atveidojums latviešu valodā. Šādi nosaukumi ir salikteni, kuros oriģinālvalodā izmantots sengrieķu cilmes komponents *polis* ar nozīmi ‘pilsēta’, un latviešu valodā tie tradicionāli atveidojami ar *-pole* neatkarīgi no to atrašanās vietas, piemēram, Grieķijā: *Akropole*, *Nikopole*, *Aleksandrupole*, *Filipopole* (tag. *Plovdiva* Bulgārijā); Itālijā: *Neapole*; Turcijā: *Konstantinopole* (senais *Stambulas* nosaukums); Ukrainā: *Mariupole*, *Melitopole*, *Sevastopole*, *Simferopole*; Krievijā: *Stavropole*; attiecīgi arī ASV: ***Mineapole*** un *Indianapole*.

Laika gaitā sastopami vairāki zviedru rakstnieces personvārdu *Astrid Lindgren* atveides varianti: *Astrida Lindgrēna*, *Astrida Lindgrēna*, *Astrida Lindgrēne*. Kurš no šiem būtu jālieto?

Saskaņā ar zviedru personvārdu atveides noteikumiem rakstnieces *Astrid Lindgren* personvārds latviešu valodā būtu rakstāmi *Astrida Lindgrēne* (sk. Zviedru personvārdi. *Citvalodu personvārdu atveide latviešu valodā*. Pieejams: https://www.personvarduatveide.lv/search?lang_1=sv&locale=lv&sources=on&words=on).

Valsts nozīmes bibliotēku kopkatalogā iespējams atrast pagājušā gadsimta 70. gados un 80. gadu sākumā latviešu valodā izdotas rakstnieces grāmatas, kur viņas vārds un uzvārds rakstīts – *Astrīda Lindgrēna*. Savukārt 80. gadu otrajā pusē jau parādās rakstījums *Astrida Lindgrēne*, kas lietots arī turpmāk.

Priekšvārda rakstījums *Astrida* precīzāk atbilst izrunai oriģinālvalodā, savukārt *Astrīda* uzskatāms par tradicionālu personvārda rakstījumu. Uzvārda rakstījums *Lindgrēne*, visticamāk, ieteikts patskaņu harmonijas dēļ – galotne ir pieskaņojusies iepriekšējam patskanim -ē-, līdzīgi kā gadījumos ar -e-, piemēram, *Getingene*, nevis *Getingena*.

Neviens no variantiem nav aplams. Ja jāizvēlas, mēs iesakām palikt pie pēdējās desmitgadēs nostiprinātās versijas ***Astrida Lindgrēne***.

Kā precīzāk atveidojami franču politiķa *Robert Schuman* personvārdi? Vai tie būtu atveidojami *Roberts Šūmanis* – tāpat kā komponista *Robert Schumann* personvārdi?

Politīķis dzimis Luksemburgā. Viņa uzvārds ir vāciskas cilmes, tātad atveidojams saskaņā ar vācu īpašvārdu atveides noteikumiem, savukārt priekšvārds tradicionāli lietots franciskajā formā. Par precīzāko atveidi atbilstoši izrunai uzskatāms rakstījums ***Robērs Šūmanis***.

Kā pareizi: *Marakeša* vai *Marrākeša*? Vai tradicionālā forma ir *Marakeša*, *Marrākeša* ir jauninājums?

Vietvārda rakstījums *Marakeša* ir uzskatāms par franču valodā rakstītā vietvārda *Marrakech* atveidi latviešu valodā.

Uzskats, ka rakstījums *Marakeša* ir tradicionāls un rakstījums *Marrākeša* parādījies tikai līdz ar 2008. gadā izdoto „Lielo pasaules atlantu”, izrādās, ir maldīgs. Šķirkļis *Marrākeša* atrodams jau pagājušā gadsimta 30. gados izdotajā „Latviešu konversācijas vārdnīcā”, tāpat arī M. Šūmanes un J. Sikstuļā sakārtotajos arābu īpašvārdu atveides noteikumos 1982. gadā, arī vēlākajos mācību materiālos un citur sastopams tikai rakstījums *Marrākeša*, tostarp arī „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā”.

Iespējams, rakstījums *Marakeša* radies izrunas ērtuma, franču valodas ietekmes un citu iemeslu dēļ, un, tiesa, arī medijos lielākoties sastopama tikai forma *Marakeša*.

Ja balstāmies uz latviešu valodas normatīvajiem avotiem pēdējos simt gados, jānosliecas par labu formai ***Marrākeša***.

Stils

Vai, runājot par laiku, latviešu valodā būtu atbilstoši un stilistiski pareizi teikt *saule mīsies ar mākoņiem*, norādot, ka saule un mākoņi secīgi nomainīsies?

No stilistikas viedokļa var šķist, ka vārdam *mīties* piemīt kāda stilistiska nokrāsa, iespējams, tāpēc, ka viena no vārda *mīties* nozīmēm ir novecojusī ‘mainīties’: *visi bijuši draudzīgi, mijušies ar drēbēm un apaviem, dalījuši maizi; mīties ar gredzeniem* (Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejams: <https://tezaurs.lv/llvv>).

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā” darbības vārda *mīties* pirmā nozīme ir ‘secīgi nomainīt, aizstāt (citam citu)’, piemēram, *prieķi mijas ar bēdām, darbs mijas ar atpūtu* (Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejams: <https://tezaurs.lv/llvv>). Tātad, runājot par laiku, kad vienu brīdi spīd saule, bet nākamajā debesis jau apmākušās, latviešu valodā ir pareizi teikt: *saule mīsies ar mākoņiem*.

Vai pareizs ir prievārdiskā savienojuma *pie kam* lietojums izteikumā *Man patīk lasīt, pie kam, es to varu darīt jebkuros apstākļos*?

Vārdus *pie kam* nevajadzētu lietot, tas ir burtisks tulkojums no krievu valodas *нпутом, к тому же*. Pareizi to vietā ir lietot saikli *turklāt*, arī *bez tam*, *piedevām*. Tātad izteikumu varētu rakstīt šādi:

Man patīk lasīt, turklāt es to varu darīt jebkuros apstākļos; Man patīk lasīt, bez tam es to varu darīt jebkuros apstākļos; Man patīk lasīt, piedevām es to varu darīt jebkuros apstākļos.

Vārdu etimoloģija

Kāda ir vārda *papagailis* etimoloģija? Vai tas radies no krievu valodas vārda *nonyzaŭ*, vai tam pamatā ir darbības vārds *nyzamy* ar nozīmi ‘baidīt’?

Krievu valodas vārda *nonyzaŭ* cilme, visticamāk, meklējama arābu valodā, kur papagailis apzīmēts *babaghā* (Попугай. *Этимологический онлайн-словарь русского языка Макса Фасмера*. Pieejams: <https://lexicography.online/etymology/vasmer>).

Kārļa Milēnbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” (pieejams: <https://tezaurs.lv/mev>) norādīta latviešu valodas vārda *papagailis* saistība ar vācu **der Papagei**. Latviešu valodā tas ir aizgūts vārds, kurš sastopams arī kā apvidvārds *papagajs*. Latviešu valodā vārds ienācis no vācu valodas (viduslejasvācu valodā *putns* apzīmēts *papagoie*, vācu valodā – *der Papagei*). Vairāku putnu tēviņus latviešu valodā sauc par gaiļiem, piemēram, *gailis* – ‘mājas vistu tēviņš’; *ezergailis* – ‘cekuldūris’, arī ‘lielais dumpis’; *jūras gailis* – ‘gugatnis’; *meža gailis* – ‘mednis’. Pēc šīs analogijas, kā arī fonētiskās līdzības, domājams, vārda beigu daļa latviskota un radies vārds *papagailis*.

Klubam, kurā satiekas cilvēki, lai sarunātos dažādās valodās, piemēram, angļu, igauņu, lietuviešu, esam devuši nosaukumu *Sarunvalodu klubs*, tomēr esam saņēmuši aizrādījumu, ka nosaukumā nedrīkst lietot daudzskaitli un tas saucams *Sarunvalodas klubs*. Vai tā ir tiesa?

Valoda ir zīmju sistēma kā cilvēku sazināšanās un domu formulēšanas un izteikšanas līdzeklis. Savukārt sarunvaloda ir valodas paveids, ko lieto ikdienas mutvārdu saziņā.

Latviešu valodā vārdu *valoda* iespējams lietot daudzskaitlī, ja nepievienojam kādu konkrētu valodu nosaukumus, runājam par vairākām valodām, valodu grupu. Proti, ir korekti teikt:

Es runāju vairākās valodās, taču es runāju angļu un vācu valodā;

Mēs apgūstam dažādas romāņu valodas: franču, itāļu un spāņu valodu;

Skandināvu valodu klubs, bet zviedru un norvēģu valodas vasaras nometne.

Tieši tāpat kā es vēlos apgūt *angļu, franču un spāņu valodu*, es vēlos apgūt arī *angļu, franču un spāņu sarunvalodu*; izšķir literāro un neliterāro *sarunvalodu*, bet man patik klausīties dažādu *sarunvalodu* īpatnības.

Tāpat kā ir *valodu* klubi, varētu būt arī *Sarunvalodu klubs*, jo klubā iespējams apgūt dažādu valodu sarunvalodu. Lietojot nosaukumu *Sarunvalodas klubs*, zūd ideja, ka sarunas notiek dažādās valodas, vienskaitlis šeit nav iederīgs.

Kurš izteikums ir pareizs: *Kā pamudināt sevi vairāk dzert ūdens?* vai *Kā pamudināt sevi vairāk dzert ūdeni?*

Ir iespējami divēji izteiksmes varianti.

Ja saglabājam piedāvāto vārdu secību, pareizi ir *Kā pamudināt sevi vairāk dzert ūdeni?*. Šajā gadījumā apstākļa vārds *vairāk* paskaidro darbības vārdu *dzert* (*Cik dzert? Vairāk.*), kas piesaista lietvārdu akuzatīvā (*Ko dzert? Ūdeni.*).

Teikumā iespējams mainīt vārdu secību, novietojot apstākļa vārdu aiz darbības vārda, lietvārda priekšā: *Kā pamudināt sevi dzert vairāk ūdens?*. Šajā gadījumā apstākļa vārds *vairāk* nosaka to, ka lietvārds lietojams ģenitīvā (*vairāk ūdens, naudas, darba, prāta, laika* u. tml.).

Vārds *pēdējais* ir īpašības vārds ar noteikto galotni. Vai tādā gadījumā datīvā pareizā forma ir *pēdējajam*?

Noteiktajiem īpašības vārdiem datīvā un lokatīvā parasti ir paplašinātās galotnes. Sal. *jaukais nams* – *jaukajam namam, jaukājam namā*. Formu smagnējības vai nelabskaņas dēļ paplašinātās galotnes nemēdz būt ar piedēkli *-ēj-* atvasinātiem īpašības vārdiem: *pretējais krasts* – *pretējam krastam, pretējā krastā; pēdējais brīdis* – *pēdējam brīdim, pēdējā brīdī*.

Latviešu valodā tāpat pastāv jaukts īpašības vārdu locīšanas paveids – tie ir īpašības vārdi ar noteiktajām galotnēm, kuriem datīvā (daudzskaitlī arī instrumentālī) un lokatīvā ir tādas pašas galotnes kā nenoteiktajiem īpašības vārdiem: *Jaukājam pretējam namā ievācās jauna ģimene*. (Sk. Nītiņa, D. Īpašības vārds (adjektīvs) un adjektīvisks divdabis. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izdevums. Atb. red. D. Nītiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 392.–393. lpp.)

Sagatavojušas LVA lingvistes
Santa Logina, Kristīne Pēča, Iveta Pūtele, Evelīna Zilgalve

AKCIJA „MANS LATVISKĀKAIS Vārds”

Vārds ir liecība par laiku, par cilvēkiem un notikumiem. Vārdos varam izteikt to, ko jūtam, domājam, ko esam piedzīvojuši. Lai kopā noskaidrotu, kurus šobrīd uzskatām par saviem vārdiem, 2020. gada septembrī Latviešu valodas aģentūra sāka valodas akciju „Mans latviskākais vārds”. Akcija norisinājās divās daļās. Vispirms ikviens varēja iesniegt, viņaprāt, latviskāko vārdu un savu stāstu par to, bet otrajā etapā bija iespējams nobalsot par vienu no desmit iemīļotākajiem (biežāk iesūtītajiem) latviskajiem vārdiem. Latviskā vārda meklējumos bija aicināti piedalīties visi, kas prot latviešu valodu vai to vēl tikai apgūst. Kopumā tika iesniegts 1360 vārdu un izvēles skaidrojumu no Latvijas un daudzām citām pasaules valstīm, piemēram, Lielbritānijas, ASV, Austrālijas, Beļģijas, Čehijas, Igaunijas, Horvātijas, Lietuvas, Somijas, Vācijas un Zviedrijas. Noslēguma balsojumā par latviskāko izvēlēts vārds *rupjmaize* kā visa latviskā simbols, ko novērtējam gan mājās, gan būdami ārpus Latvijas.

Akcijā iesūtītie vārdi veido latviešu valodas lietotāja leksisko portretu, atklājot valodas bagātību, skanīgumu un mūsu izpratni par latviskumu. Lai šo portretu labāk izprastu, trīs zināmi cilvēki – dažādu profesiju pārstāvji – tika aicināti no sava skatpunkta analizēt iesūtītos vārdus. *Dr. philol.* Sanda Rapa tos pētījusi no valodniecības perspektīvas, *Dr. philol.* Kārlis Vērdiņš – dzejnieka skatījumā, bet *Dr. phil.* Māris Kūlis – no filozofijas viedokļa. Aicinām lasītāju iepazīties ar pētnieku pārdomām un secinājumiem.

Latviešu valodas aģentūra

Sanda Rapa

Valodas sirds

Neparasts, pārsteidzošs un brīnišķīgs ir Latviešu valodas aģentūras rīkotās akcijas „Mans latviskākais vārds” rezultātu kopums. Šī akcija ne tikai sapulcinājusi vienuviet daļu no valodas spēcīgo vārdu kopuma, bet arī ļauj ieskatīties pašā tautas un valodas sirdī, jo, valodnieka acīm to uzskatot, atklājas skaidra tautas izpratne par vārdu, tā spēku un nozīmi. Vairāk nekā 1300 akcijā iesūtīto vārdu kopumu veido 657 atšķirīgas latviešu valodas leksēmas – katra no tām vismaz vienu reizi ir uzskatīta par pašu latviskāko. Par 195 vārdu latviskumu domas sakrīt vismaz diviem lietotājiem (šos vārdus kā latviskākos iesnieguši vismaz divi akcijas dalībnieki). Par latviskuma izteicējiem uzskatīti ne tikai sugasvārdi, bet arī īpašvārdi (vietvārdi un personvārdi), īpašības vārdi un darbības vārdi vai to formas, vietniekvārdi, pat saikļi un partikulas. No struktūras viedokļa šo kopumu veido gan primāri (neatvasināti) vārdi, gan arī dažādi atvasinājumi, salikteni, vārdkopas un pat teikumi.

Pirmais latviskāko vārdu desmitnieks – *Jānis, ozols, Latvija, rupjmaize, tēvzeme, brīvība, līgo, dzimtene, latvietis, saule* – lielākoties ir konkrētas semantikas vārdi un skaidri parāda latvieša tiekšanos pašapzināties plašajā pasaulē un definēt atšķirību no citiem. Otrais desmitnieks – *dzintars, Lāčplēsis, mīlestība, tauta, laime, maize, Rīga, daina, dziesma, Laima* – turpina pašidentificēšanos, bet jau ievij vispārīgākas, abstraktākas semantikas elementus. Trešais desmitnieks norāda uz šaurāku un konkrētāku pasauli – *ģimene, Līga, mājas, mamma, tautasdziesma, daba, valoda, Daiga, Daugava, grāmata*. Uz šiem trim semantiskajiem laukiem – ‘Latvijai raksturīga reālija’, ‘mīlestība, laime’, ‘ģimene’ – balstās iesniegto latviskāko vārdu kopums. Populārākie par latviskākajiem nosauktie vārdi ir tā dēvētā neekspresīvā, neitrālā leksika – vārdi, kas veido vispārlietojamās leksikas pamatu. Taču šajā kopumā netrūkst arī stilistiski ietonētu vārdu, kam valodā parasti ir arī stilistiski neitrāli sinonīmi, – poētismu (*piemēram, bāleliņš, kaisme, latve*), vārdu ar humoristisku nokrāsu (*ķiņķēziņš*), sarunvalodas vārdu (*ķeza*), vienkāršrunas vārdu (*mirla*), novecojušu vārdu (*abrķasis, dābolains, dore, pūrs*), izlokšnes vārdu (*kņupurs, lindruks*) u. c.

Pārskatot vārdu izvēles pamatojumu, šo kopumu var iedalīt trijās lielās grupās: skaniski latviskie vārdi, semantiski latviskie vārdi un funkcionāli latviskie vārdi. Pirmo grupu veido vārdi, kas lietotājam šķituši latviski skanam, tāpēc par galveno izvēles kritēriju izvēlēta skaniskā (fonoloģiskā)

vārda struktūra. Otrajā grupā ietilpst vārdi, kas lietotājam raisījuši pavisam konkrētas, ar Latviju un te piedzīvoto saistītas asociācijas, tātad par izvēles kritēriju izraudzīts vārda semantiskais lauks un konotācija (pavisam konkrētas asociācijas). Trešajā grupā par latviskuma veidotājiem uzskatīti vārdi, kas ikdienā tiek bieži lietoti.

Valodniekam visinteresantākā un visapjomīgākā šajā reģistrēto vārdu kopumā ir pirmā grupa, kur par galveno latviskuma rādītāju uzskatītas valodas iezīmes un vārda skanējums. Izvēles skaidrojumos bieži bez kāda sīkāka pamatojuma norādīts uz vārda latvisko skanējumu: *bilst, bluķis, bubulis, burts, ceļš, čības, daile, delveris, ilens, jumis, klēpis, kokle, kumelš, ķekatas, laime, latve, nazis, pasaka, praviētis, saulstāvji, seģene, spēķis, tūdaliņ*. Vairāki dēvēti vienkārši par patīkamiem un skanīgiem latviešu valodas vārdiem, kas var nebūt arī latviski, bet ir ausij tikami: *atkala, babiņas, bizbizmārīte, bubulis, būdiņa, cemme, dūdiņa, dzelzceļš, ikdienišķs, jampampiņš, jupis, kancītis, klusums, knupurs, laiva, lietuvēns, mākonis, migla, mirla, ola, pareģis, pērkons, pipirkšķis 'šķipsna', pulkstenis, pupiņas, pupuķis, rasaskrēsliņš, saule, sidrabiņš, sviests, šņore, vāvere, ziedošs*. Uzskatot šo vārdu kopumu, īpaši izceļas šajos vārdos lietoto skaneņu (*l, m, n*) un lūpeņu (*b, m, p*), kā arī priekšējo un vidējo ar zemu mēles pacēlumu izrunāto patskaņu (platā *e* un *a*) un pakalējās artikulācijas rindas (*o, u*) patskaņu biežais izmantojums. Šeit acimredzot galvenā loma būs bijusi skanējumam, jo varam taču iedomāties, ka asāk un griezīgāk skanētu troksneņu grupas un šaurie priekšējās rindas patskaņi, piemēram, šajā akcijā iesūtītie citādi pamatotie *pinkšķēt, pirkēt, zirņi*, no viduslejasvācu valodas aizgūtais *dikti*.

Par latviskiem akcijā bieži uzskatīti vārdā lietotie divskaņi (lielākoties *ie* un *uo*): *biezpienmaize, ieva, krogs, liepa, pērkons, piens, ozols, šņore* u. c. Un patiesi – latviešu divskaņi *ie* un *uo* ir īpaši: tas ir senais *ei* un pirmbaltu **ō*, ko latvieši līdz ar lietuviešiem vienīgie no visa indoeiropiešu valodu atzara pārgrozījuši par attiecīgajiem divskaņiem un kas latviešu valodu lielā mērā atšķir no citām indoeiropiešu valodām. Mūsdienās tie ir vienīgie latviešu divskaņi, kuru pirmo komponentu nevar nomainīt, lai izveidotu citu (otrais divskaņa komponents pat precīzi nav nosakāms un īsti neatbilst konkrētai fonēmai), tāpēc tos pieņemts saukt par monofonēmām atšķirībā no pārējiem bifonēmiskajiem divskaņiem. Apbrīnojami, ka tautas atmiņa un apziņa glabā šo neizskaidrojamo patiesību par divskaņiem kā baltiskuma izteicējiem.

Par latviskuma pazīmi uzskatīti arī dažādi līdzskaņu mīkstinājumi, kas svešzemniekiem esot grūti izrunājami, piemēram, *Antiņš, ērkšķis, īkšķis, pinkšķēt, saišķis, sarežģīts, sierīņš, šaursliežu dzelzceļš, šķiņķis, šķūnis, žļurkstēt*. Un arī te ir sava daļa taisnības – latvieši daudz spēcīgāk salīdzinājumā ar citām

baltu valodām palatalizējuši (mīkstinājuši) līdzskaņus, un gadsimtiem valodā slīpētais runas aparāts ļauj tos brīvi izrunāt. Un tas nekas, ka vismaz daži no šeit minētajiem vārdiem ir aizgūti (piemēram, *krogs*, *šņore*, *šķiņķis*, *šķūnis*, kas nākuši no viduslejasvācu valodas) – tie, gadu simtos izrunāti, ir ielauzīti latviešu mēlē un tādējādi rada iespaidu par latviskumu.

Par latviski skanošiem uzskatīti arī seni (parasti vairs tikai vecvecāku lietoti) un reti lietoti vārdi: *abrkasis*, *allaž*, *aloties* ‘kļūdīties’, *ārečel*, *cinītis*, *dardedze* ‘varavīksne’, *dābolains*, *dore*, *kaisme*, *klaips*, *kēķis* ‘virtuve’, *ķiļķeni* ‘klimpas’, *ņieburs*, *padirsenis* ‘taburete’, *pankoki* ‘pankūkas’, *pūrs*, *rēns*, *rumulēt*, *skuķis*, *tautumeita*, *tutenis*, *vācelīte*, *vērpjamais ratiņš*, *virt* ‘vārīties’. Daudzi no tiem lietoti tikai dažos Latvijas reģionos vai pat tikai ģimenēs un saucami par apvidvārdiem: *bukstiņputra*, *dencis* ‘puika [?]’, *ducelīte* ‘maza piekabīte’, *knausis* ‘knislis’, *knupurs* ‘neliela daļa no kaut kā’, *krizdole* ‘ērķšķoga’, *kuražīga* ‘uzņēmīga’, *ķeners* ‘malacis’, *kinka* ‘kartupeļu biezenis’, *lindruks* ‘sieviešu svārki [?]’, *rāčenis*, *skārtelis* ‘dvielis’, *tupenis* ‘kartupelis’. Kaut gan starp šiem vārdiem ir arī seni aizguvumi (piemēram, no viduslejasvācu valodas *kēķis*, *ķiļķeni*, *pankoki*), tie patiešām šķiet stipri, reti vārdi, kas atrodami tikai tautas garamantās vai daiļliteratūrā. Tie rada arhaiskuma (un stipruma) iespaidu, bagātina valodu, un, par spīti zudošām un zūdošām atbilstošajām reālijām (piemēram, *abrkasis*, *ņieburs*, *vācelīte*, *vērpjamais ratiņš*) un literāriem sinonīmiem, tiem nevajadzētu zust no valodas. Cik savdabīgāka un bagātīgāka kļūtu latviešu valoda, ja kādu reizi mēs *re, kā!* vietā pateiktu *ārečel*, ja *varavīksni* nosauktu par *dardedzi*, par patikami siltu vakaru teiktu *rēns* un kādam aizrādītu par *alošanos*, nevis *kļūdišanos*. Uz šādu latvieša pienākumu netieši norāda arī tie, kas par latviskājiem vārdiem izraudzījušies okazonālismus un citus jaundarinājumus, kuri ļauj gan dažādot izteiksmes veidu, gan aizstāt ar latviskāku vārdu kādu aizguvumu, piemēram, *darinieks* ‘dažādu darbu darītājs’, *gružkaste* ‘miskaste’, *siltkāpenis* ‘termometrs’, *skandes* ‘skaļruņi’, *viedtālrunis*.

Daudziem akcijas dalībniekiem latviskuma sajūtu raisījuši dažādi atvasinājumi (parasti salikteņi). Un tiešām, tajos ieskatoties un ieklausoties, jūtama valodas spēja spēlēties ar vārdiem, tos apvienot, lai radītu semantiski ietilpīgus vārdus ar pavisam skaidru nozīmi: *caurbira*, *ciemkukulis*, *cukurgailītis*, *čučumuiža*, *diegabiksis*, *dievpalīgs*, *dritvaikociņ*, *gaiļbiksīte*, *jokupēteris*, *kājāmgājējs*, *krējumlaiža*, *krustnagliņa*, *labritiņi*, *perampuika*, *pretpulksteņrādītājvirziens*, *rasaskrēsliņš*, *rāvējslēdzējs*, *sirdslieta*, *skurstēnslauķis*, *sniegpulkstenīte*, *zirgābols*. Salikteņu darināšana latviešu valodā patiešām jau izsenis ir bijusi un joprojām ir raksturīgs un produktīvs vārddarināšanas paņēmiens. Kaut arī daži akcijas dalībnieki par „diviem vārdiem ar vienu nozīmi” izsakās kā par tikai latviešu valodai raksturīgu iezīmi, salikteņi ir

izplatīti arī citās valodās, un to darināšanā latviešu valoda iespaidojusies no salikteņu radīšanā aktīvajiem vāciešiem, arī somugriem. Taču jāpiekrist, ka vārdu savienošanas paņēmieni un savienoto vārdu jaunās nozīmes arī latviešu valodā ir krāšņas un neparastas. Starp iesūtītajiem gandrīz visi ir determinatīvie salikteņi, kas veidojušies no pakārtotumā saistītiem vārdiem. Daži no tiem tieši šajā saistījumā ieguvuši jaunu nozīmi, piemēram, *rasas krēsliņš* un *rasaskrēsliņš*, *gaiļa biksītes* un *gaiļbiksīte*, *krusta nagliņa* un *krustnagliņa*.

Uz robežas ar otro grupu ir vārdi, par kuriem izvēles skaidrojumā teikts, ka tie pieder tikai latviešiem un ir „grūti tulkojami” – tātad vārds, pēc lietotāja domām, radies latviešu valodā un ar to apzīmētā reālija sastopama galvenokārt Latvijā. Starp tādiem minēti, piemēram, *Auseklis*, *bāleliņš*, *cūkupupas*, *daina*, *desot*, *griķi*, *izkopts*, *kukulis*, *ķeza*, *ķimenes*, *ķiņķēziņš*, *laipa*, *lats*, *līgo*, *mākonis*, *ņerga*, *pelavas*, *rudens*, *ruksis*, *rumulēt*, *saulgrieži*, *sienāzis*, *sils*, *sklandrausis*, *strādāt*, *šķīvis*, *tu*, *varavīksne*, *velns*, *viedoklis*, un daudzi šim apgalvojumam arī atbilst. Tiesa gan, daži tikai latviešu valodai piedēvēti vārdi ir kopīgi ar citām baltu valodām (piemēram, *velns*, *kukulis* un leišu *velnias*, *kukulys*), vairāki pārņemti no citām valodām (piemēram, *šķīvis*, *ķiņķēziņš*, *ķimenes* no viduslejasvācu valodas), taču nereti saglabājušies un tiek lietoti tikai latviešu valodā, un latvieša mēlei pielāgotais skanējums patiešām raisa asociācijas ar latviskumu.

Otru lielo latviskāko vārdu grupu – semantiski latviskos vārdus – varētu saukt arī par konotatīvi latviskajiem vārdiem – tās ir leksēmas, kas raisa asociācijas ar Latviju, tās vēsturi, dabu un te pavadīto laiku: *bukstiņzupa*, *cūkas šņukurs*, *dzestrs*, *‘Dzidrā’*, *gars*, *grāmata*, *ģimene*, *josta*, *jūra*, *karogs*, *kārums*, *klimpas*, *kumeljš*, *laukakmens*, *logs*, *mamma*, *mazmeita*, *mājas*, *māksla*, *māte*, *mežs*, *miegs*, *mīla*, *pakavs*, *pasaule*, *pastalas*, *pelmeņi*, *pienene*, *pilsēta*, *piparkūkas*, *pirtiņa*, *pirts*, *pīrāgs*, *plātsmaize*, *plava*, *prieks*, *putra*, *rasa*, *rausis*, *rēns*, *rudzi*, *rupjmaize*, *rūgušpiens*, *saule*, *selga*, *siers*, *tētis*, *uguns*, *ugunskurs*, *ūdens*, *vainags*, *vasara*, *vienkārši*, *viensēta*, *villaine*, *vizbulīte*, *zeme*. Šajā kopumā var novērot vairākas dominējošās leksikas grupas jeb tematiskos blokus – ‘daba’, ‘ēdiens’, ‘ģimene’. Tie ir vārdi, kas katram liek atsaukt atmiņā Latvijā pavadītos patīamos brīžus un sajūtas.

Tāpat kā iepriekšējā grupā, arī te ir virkne vārdu, ko lietotāji attiecina tikai vai galvenokārt uz Latviju: *bizbizmārītes*, *cīņa*, *daba*, *deja*, *dzimtene*, *dzintars*, *dzirnavas*, *jāņuzāles*, *kapusvētki*, *kefīrs*, *krīze*, *kultūra*, *Kurbads*, *Kurzeme*, *kūdra*, *kvass*, *lats*, *Latvija*, *lins*, *maize*, *ornamenti*, *rupjmaize*, *rūgušpiens*, *sakta*, *saldskābmaize*, *santīms*, *sarkanbaltsarkans*, *siens*, *skābputra*, *Sprīdītis*, *svētelis*, *šprotas* ‘šprotes’, *tauta*, *tautasdeja*, *tautasdziesma*, *tautastērps*, *tēvija*, *tēvzeme*, *tradīcija*, *zaļums*, *zirņi*.

Daži vārdi raksturoti vēlējuma formā – tajos izcelts ne tik daudz latviskums, cik griba šādu stāvokli Latvijā sasniegt: *bērni, brīnišķīgi, balts, brīvība, mēs, mīlestība, mūžs, neatkarība, saime, skola, valoda*. Tiem līdzīgi arī vārdi, kas definēti kā stipri, cēli vārdi jeb leksēmas, par kurām var teikt kāda akcijas dalībnieka vārdiem „vārds ir īss, bet tā nozīme plaša”, piemēram, *cēlums, cieņa, koki, mērķtiecība, vārds, vārdnīca, vesels, vērtība, vienatne, vienotība*.

Vairāki vārdi par latviskākajiem izraudzīti tādēļ, ka, pēc lietotāja domām, norāda uz tautas raksturu vai paradumiem, kā *baravika, beka, caurvējš* („nekur tā nebaidās no caurvēja”), *darbs, dārzs, dille, dziesma, gods, krējums* („pie visa liek krējumu”), *kumeliņš, lādzīgs, neatlaidība, pazemība, sērdienīte, sēta, skumjas, spēks, zeme*, vai arī uz tautas vēsturi, kā *dzimta, ecēšas, gaitas, karavīrs, kļaušas, ķekatas*.

Kaut arī šīs grupas vārdu izvēles pamatā nav lingvistiskais aspekts, tie tāpat kā iepriekš minētie lielākoties ir mantotās leksikas vārdi un varētu liecināt par mūžsenām latviešu vērtībām. Valodnieks arī šajā grupā katrā vārdā atrastu liecību par latviešu valodas attīstību un latviešu valodai raksturīgu iezīmi, taču daudz būtiskāka tā ir antropoloģiskiem un etnogrāfiskiem pētījumiem un secinājumiem.

Trešā vārdu grupa ir pavisam neliela. Šeit par izvēles pamatojumu izraudzīts izmantošanas biežums: *es, it kā, ko, krīze, labdien, labi, labrit, lūdzu, negribu, nē, nu, paga!, paldies, sveiki!, šausmas, un, upe, vēlāk*. Daļa no tiem ir saraksta augšgalā „Latviešu valodas biežuma vārdnīcā”, bet citi bieži izmantoti individuālos gadījumos.

Iesūtīto vārdu kopums nepārprotami liecina par dzīvu un jaudīgu valodu. Tajā atceras senos vārdus un darina jaunus. Tajā joprojām pastāv ne tikai neitrālas semantikas vārdi, bet arī apvidvārdi, vecvārdi, poētismi, sarunvalodas, vienkāršrunas un citi ekspresīvās leksikas vārdi. Tajā latviskums tiek atrasts visās vārdšķirās un dažādās vārdu formās. Šis vārdu kopums un to izvēles motivācijas apraksti liecina, ka nav viena konkrēta vārda vai valodas latviskuma rādītāja, to rāda visu vārdu nozīmju kopums, vārddarināšanas līdzekļi, skaņas, burti un pat ekstralingvistiski faktori.

Kārlis Vērdiņš

Par latviskākajiem vārdiem

Latviešu valodas aģentūra apkopojusi balsojuma rezultātus par latviskākajiem vārdiem latviešu valodā. No vairāk nekā 1300 iesniegtajiem vārdiem desmit vispopulārākie bijuši tie, kas apzīmē Latvijas valsts pastāvēšanu un cilvēkus, kas tajā dzīvo: *Latvija*, *latvietis* vai *latviete*, *dzimtene*, *tēvzeme*, *brīvība*. Otrā vārdu grupa saistās ar vasaras saulgriežiem kā svētkiem, ar kuriem saistīt savu identitāti, piemēram, *Jānis*, *līgo*, *saule* un *ozols*. Populārākais desmitnieka vārds ir *rupjmaize*. Vai šie vārdi definē kādu īpašu atšķirību, kas raksturīga tieši Latvijai? Savās nelielajās pārdomās atsauksos gan uz populārāko vārdu desmitnieku, gan uz citiem garajā sarakstā vairākkārt minētajiem vārdiem.

Atceroties Benedikta Andersona formulējumu par nāciju kā *iedomātu kopienu*, šajā desmit vārdu sarakstā novērojams, ka nacionālā identifikācija balstās uz domāšanas veidu, kuru var dēvēt par tautoloģisku: latvisks ir tas, kas notiek Latvijā, un daudz kas no tā, kas notiek Latvijā, ir latvisks. Latvija ir īpaša ar to, ka tā ir latviešu dzimtene jeb tēvzeme, kā arī ar to, ka tā ieguvusi brīvību, respektīvi, ar to, ka tā vispār pastāv un ļauj pastāvēt mums. Savukārt vārdu grupa, kas saistās ar Jāņiem, liecina, ka gadalaiku maiņa latviešiem ir nozīmīgs fakts: pavasari dienas izplešas, bet rudenī – saraujas, vasarā saules gaismas ir visvairāk, bet ziemā – vismazāk. Ar dzimteni saistītie vārdi ļauj svinēt savu piederību telpai – Latvijai kā dzīvesvietai ar raksturīgajām ainavām un ierastajām takām –, savukārt Jāņu vārdu grupa svin dzīvi nemainīgajā gadskārtu ritējumā, kurā katrs gads atkārto iepriekšējo, un arī nākotne sola ilglaiības un stabilitātes cerību.

Gan desmit vārdu izlase, gan garais iesniegto vārdu saraksts liecina, ka latviskums saistās ar dabas, folkloras un etnogrāfijas tēliem, un arī amatnieku darināti vai rūpnieciski ražoti priekšmeti, kas tajā parādās, tiek skatīti caur pagātnē balstītu kultūras prizmu – ideālajā Latvijā dominē lietas, kas ir pazīstamas no folkloras un nacionālā romantisma ideju metastāzēm. Piemēram, starp vairākkārt ieteiktiem vārdiem ir *abra*, *dzintars*, *grāmata*, *kokle*, *sakta*, taču televizora pulti, mājas atslēgas, mobilo telefonu vai debetkarti šajā sarakstā neatrast. Meklētais latviskums tādējādi atklājas drīzāk kā sapnis par „latviskumu”, kādu iedomātu ideālās pasaules ainu, kurā harmoniski un nemainīgi dzīvo latvieši, domās kavēdamies teiksmainā pagātnē.

Vienīgais pārtikas produkts, kas iekļuvis desmitniekā, ir *rupjmaize*. Tā aiz sevis atstājusi citus (*alu, biežpienu, dilles, kartupeļus, sklandrausi*), savukārt rasolu, kebabu, šašliku, suši vai picu iesniegto vārdu saraksts nepiedāvā. Būtu interesanti salīdzināt ieteiktos vārdus ar datiem par ēdieniem, ko mūsdienā Latvijas cilvēki patiešām patērē, – tā varētu noskaidrot, kuru ēdienu faktiskā popularitāte pārkļājas ar simbolisko vērtību, ko tiem piešķiram. Interesanta ir vārda *ābele* parādīšanās vairāku balsotāju ieteikumos, jo atšķirībā no *rupjmaizes*, kas šķiet nozīmīgāka par kultūru, no kuras to iegūst, – rudziem –, ābolu ēšana vai citāda izmantošana latviešu kultūrā parasti netiek īpaši izcelta. Ābele ir svarīga kā latviskās lauku sētas un mātes simbols, bet tās augļiem lielas simboliskās vērtības nav.

Daži balsojuma dalībnieki ieteikuši vārdus, kuriem nav lielas simboliskas slodzes, bet kas ir vienkārši jocīgi vai ārzemniekiem grūti izrunājami, piemēram, *pretpulksteņrādītājvirzienā* un *šaursliežu dzelzceļš*. Šis valodas aspekts ataino 21. gadsimta realitāti, kad gana daudz latviski runājošu cilvēku ilgstoši dzīvo citās valstīs, kur latviskums ir apzināta izvēle, kas jāuztur ar biedrību, skolu, grāmatu klubu, dziesmu un deju kolektīvu palīdzību. Šādā kontekstā latviskumu dažkārt mazāk izsaka vārdi, kas raksturo jebkuru valsti un tās piederīgos (*daba, darbs, ģimene, mamma, mīlestība, tauta, valoda, zeme*), priekšplānā izvirzot neparasti skanošus un divvainus latviešu valodas vārdus (*allaž, āreče!, āzis* u. c.), kuri sarakstā parādās tikai vienreiz.

Savukārt daži citi vārdi, kas parādās balsojumā tikai vienu reizi, nepavisam neiederas izplatītajos mītos par latviskajiem simboliem, piemēram, „*Keita* – jo tas ir mans vārds” vai „*Porno* – jo es to skatos”. Gribētos uzsvērt, ka abi šeit minētie pamatojumi ir pilnīgi pietiekami, lai šos vārdus iekļautu latviskuma nesēju sarakstā pat tad, ja citi balsotāji tos kategoriski noraidītu kā nepietiekama garīgā brieduma vai tišas provokācijas zīmes. Šāda negaidīta izvēle pamatīgi atsvaidzina visnotaļ konservatīvos, tautiskajā romantismā sakņotos priekšstatus par ideālo latviskumu kā mūžam aizmigušu Raiņa Saulcerīti stikla kalnā, kas tā pa īstam zemes virsū nekad nav dzīvojusi. Raiņa lugā gan izdodas aizmigušo princesi atmodināt, taču neviens nesteidzas viņu barot ar rupjmaizi.

Māris Kūlis

Rupja maize

Tas, ka konkursā ir uzvarējis vārds *rupjmaize*, ir tikai puse no stāsta, jo otra puse ir visi neuzvarējušie vārdi, un tie par latviešu valodu, Latviju un latviešiem pastāsta tikpat daudz kā uzvarētājs. Piemēram, uzvaras laurus nav plūcis ne *kompjuters*, ne *taisnīgums*, ne *kontribūcija*. Mēs varētu iztēloties garumgaru nogriezni, kam vienā galā ir pats latviskākais, bet otrā – pats nelatviskākais vārds. Un šis nogrieznis būtu ne tikai valoda, bet arī latviešu kultūra visā tās daudzveidībā. Vienā nogriežņa galā novietotas pozitīvās, atbalstītās un uzturētās, bet otrā pusē – negatīvās, noliegtās vērtības. Valodā saknes notur mītiskais koks, Austras koks, *arbor mundi*, sakārtojot visu labo un ļauno, gaišo un tumšo, uzturētās un apkarotās vērtības. Tieši valoda visā bagātībā un patstāvībā ir mīta mājvieta, jo vārdi nav tikai izkārtnes vai etiķetes – tie sevi slēpj stāstus, nozīmes nianšes, kas pamatojumu rod ilgdzīvojošā tradīcijā. Parasti „sliktos” vārdus negribas izcelt un likt godā, tomēr tie vienmēr ir blakus, gluži kā gaisma veido ēnu. Nominētais *ozols* ir stingrs, ciets, dižens, bet tas nav vienīgais koks. Mīkstu prieku un alkšņu Latvijā ir vairāk. Latvija ir tēvzeme, bet daudziem dzīvesvieta ir ārpus dzimtenes.

Vārds *rupjmaize* raisa veselu asociāciju gūzmu. Visupirms tā ir maize, bet maizei ir milzīga nozīme Latvijas kultūrā un simboliskajā valodā. Viena no vārda nominētājām ļoti trāpīgi raksta, ka „maizīte vienmēr ir bijusi ļoti svēta un dārga. Pret to ir jāizturas ar lielu cieņu”. Tā iemieso siltas un maigas jūtas, taču tā ir arī raupja. Mūsdienu latviskā mitoloģijā raupjums diemžēl nereti rādās kā slavējams: gara domāšana un estētiskā izcilība ir aizdomīga, bet raupjums, dabiskums, pat asums un vienkāršība ir laba un svētīga, jo liecina par patiesumu un taisnīgumu. Rupja ir ne tikai maizes virsma, rupja var būt arī vārdu izvēle. Arī te *rupjmaize* trāpa latviskā pašizjūtā. Tas, ko senie grieķi dēvēja par parēsiju, *rupjmaizes* ēdājam ir tieša un atklāta runa, kas pasaka bez liekas daiļrunības vai pat noklusē. *Rupjmaizei* nav izskaistinājumu, tā ir ļoti lakoniska, ar skaidru formu un krāsu. Uz *rupjmaizes* neliek izsmalcinātus ēdienus, jo *rupjmaize* pati ir pietiekama.

Vienlaikus *rupjmaize* aicina uz rūpēm, tā ir arī rūpjumaize. Par maizi ir jārūpējas, to nedrīkst neapēst, to nedrīkst izniekot, tā ir jāsarūpē un jāaprūpē, jo maize ir ne tikai ēdiens, kaloriju krātuve, bet arī darba iemiesojums. Un darbs ir latviskās mūsdienu mitoloģijas centrā: latvieši strādā un strādā, un tad ēd *rupjmaizi*. Citiem vārdiem, pelna maizi. Rūpes par maizi ir darbs, bet

darbošanās ir nepārtraukta. Latvju tautas ciešanu stāsts caurcaurēm ir par nomocišanos darba laukā, bet maizes nav, lai gan ļoti gribas. Acīmredzot tāpēc *taisnīgums* nav iekļūvis nominantu sarakstā, bet *brīvība* ir, jo gribas būt brīvam ar savu maizes riecienu.

Maize ir arī dzīvība, jo tā pabaro un tādējādi uztur pie dzīvības. Līdz ar to rupjmaizi var uztvert kā latvieša dzīves simbolu. No nominētajiem vārdiem var izveidot veselu teikumu: „Latvietis Jānis dzimtenē pie tēvzemes ozola, saules apspīdēts, līgo un ēd brīvas Latvijas rupjmaizi.” Ko tad nozīmē dzīvošana? Tā ir tāda dzīvošana, kurā latvietis, savu valodu lietojams, var brīvi ēst savu maizi. Turklāt darbs atmaksājas. Pēdējā desmitgadē graudaugu raža sasniegusi rekordlielu apmēru – pāri trim miljoniem tonnu. Proti, aptuveni pusotra tonna uz iedzīvotāju. Tad vairs nav jāsaka, lai Dieviņš „dod dienišķo maizi”, jo pat paliek pāri. To var eksportēt ne tikai uz tuvējām, bet arī tālām valstīm – uz Irānu, Saūda Arābiju, pat Ēģipti, kas izsenis dēvēta par Vidusjūras valstu maizes klēti.

Ja vēders pilns, var padomāt par dvēseles badu. Tāpēc nepārsteidz, ka nominēti arī „politiski” jēdzieni. No vienas puses, tā varētu būt domāšanas inerce, atbildot uz jautājumu: „Kas ir latvisks vārds?”, jo vairāk nekā skaidrs, ka *Latvijai* vajadzētu būt latviskam vārdam. Taču tas ir pārāk pieticīgs skaidrojums, jo nepasaka neko jaunu. *Līgo, saule un ozols* – tie ir mitoloģiski jēdzieni. *Dzimtene, tēvzeme, Latvija, latvietis un latviete* – tie ir vārdi, kas drīzāk liecina par pavisāmību izvēlē. No filozofiska skatpunkta interesantāka ir *brīvības* atrašanās otrajā vietā aiz *rupjmaizes*. Ja šo sadalījumu kā simbolus attiecina uz mūsdienu Latviju, tad var saskatīt sabiedriskās tendences. Brīvība ir svarīga, jā, tomēr jājautā, ko ar šo brīvību iesākt? Valsts zemāk, bet maize ir augstāk. Acīmredzot brīvība ir vajadzīga, lai varētu iegūt maizi. Citiem vārdiem, iepirkties. Tā ir vēl viena maizes metafora, proti, maize kā darba augļi. Kad brīvībā pastrādāts, gribas ļauties pirkšanas kārei. Tikai pēc tam seko *līgo*, jo sendienu rituāliem nozīmīgums ir dzisis – tie pārvēršas par vaļasprieku, par izklaidi.

Valoda ir ne tikai mītu, bet arī visas domāšanas mājvieta. Filozofiskā hermeneitika, atgāidusi, ka domāšana noris valodā ar vārdiem un jēdzieniem, saprata arī to, ka tādā no valodas nevar aizbēgt. Kad mēs piedzimstam, mēs attopamies jau pastāvošā kultūrā un valodā. Tāpēc nevis mēs izvēlamies savu valodu, bet tā izvēlas mūs. Arī rupjmaize ar visu savu rupjību ir nevis izvēle, bet latviskās kultūras nosacījums, kas šo kultūru padara tādu, ko spējam atpazīt un pieņemt par savu.

KOMISIJAS UN LĒMUMI

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi

2019. gada 13. novembrī (sēdes protokola Nr. 9)

Latviešu valodas ekspertu komisija, izskatot jautājumu par sporta veida *Tai Chi Chuan* (ušu stils „Lielo iespēju robežas dūre”) nosaukuma atveidi latviešu valodā, vienprātīgi atzina, ka saskaņā ar ķīniešu valodas īpašvārdu atveides principiem nosaukuma *Tai Chi Chuan / taiji quan* pareizā atveide latviešu valodā ir **taidzji cjuan** (bez lokāmās galotnes, līdzīgi kā *iņ* un *jan*).

Jautājumā par termina *mediji* lietošanu, lai apzīmētu presi, komisija atzina, ka jauns lēmums nav nepieciešams, jo šis jautājums jau ir izlemts LVEK 2011. gada 21. septembra sēdē, proti: atbalstīt termina **plašsaziņas līdzekļi** lietojumu, ja ir runa par televīziju, radio, presi, internetu u. tml., bet jaunus šīs nozares terminus veidot, atvasinot tos no latīņu cilmes aizguvuma **medijs**.

2020. gada 12. februārī (sēdes protokola Nr. 2)

LVEK ar balsu vairākumu ieteica Panamas naudas vienības nosaukumu *balboa* latviešu valodā atveidot nelokāmā vīriešu dzimtes formā – **balboa**.

Izvērtējot Latvijas Telpu futbola asociācijas priekšlikumu latviešu valodā lietot attiecīgā sporta veida (futbola paveida) apzīmējumu *futzāls* vai *futzāle*, komisija norādīja uz iepriekš pieņemto lēmumu (2014. gada 10. septembra sēdes protokola Nr. 36 6. §): eksperti pilnībā noraidīja piedāvāto nosaukumu *futzāle* (kas varētu būt vienīgi apzīmējuma *futbola zāle* akronīms) kā neatbilstošu, komisija atbalsta līdzšinējo nosaukumu **telpu futbols**, ko lieto arī Latvijas Futbola asociācija.

Pēc personas ierosinājuma izskatot jautājumu par vārdu *gabals* un *komplekts* saīsinājumu veidošanu, eksperti ieteica lietot saīsinājumus **gab.** un **kompl.** (sk. arī LVEK apstiprināto vispārlietojamo saīsinājumu sarakstu, kas pieejams Valsts valodas centra vietnē <http://vvc.gov.lv/advantagecms/export/docs/komisijas/saisinajumi.pdf>).

2020. gada 10. jūnijā (sēdes protokola Nr. 6)

Komisija apsprieda priekšlikumus par piemērotāko prezentācijas veida nosaukuma *Pecha Kucha* atbilstmi latviešu valodā. Eksperti vienojās ieteikt apzīmējumu **zibrāde**.

2020. gada 9. septembrī (sēdes protokola Nr. 7)

Izskatot jautājumu par apģērba lieluma norādes *one size (fits all)* atbilstmi latviešu valodā, LVEK nolēma atbalstīt apzīmējuma **universāls lielums** lietojumu.

2020. gada 14. oktobrī (sēdes protokola Nr. 8)

Komisija apsprieda ierosinājumu precizēt iepriekš pieņemto lēmumu par augu šķirņu nosaukumu pareizrakstību latviešu valodā:

„Ar lielo sākumburtu nosaukumā raksta pirmo vārdu – ievadītājbārdū: augu šķirņu nosaukumos, liekot vienpēdīnās, piem., rododendru šķirne ‘Babītes sarkanais’, dienlilijas ‘Latvijas prezidente’, ‘Dzeguzes balss’, kartupeļi ‘Priekuļu dzeltenie’” (LVEK 2012. gada 21. marta sēdes protokola Nr. 18 2. §)

Dr. agr. Arturs Stalažs uzskata, ka šāds ieteikums būtu ievērojams tikai tad, ja šķirnes nosaukums tiek radīts no jauna, un tas var mulsināt gadījumos, kad cilvēki sastopas ar citās valodās radītiem šķirņu nosaukumiem. Viņš iesaka augu šķirņu nosaukumus arī latviešu valodā rakstīt atbilstoši nozarē pieņemtajai praksei – vienpēdīnās, bez slīpinājuma, **ievērojot nosaukuma oriģinālrakstību**. Piemēram: rožu šķirne ‘Super Star’, kvieši ‘KWS Jetstream’, lauka pupas ‘Lielplatones populācija’, sarkanais āboliņš ‘Skrīveru tetra’, kartupeļi ‘Agrie Baltie’.

Principā piekrītot A. Stalaža viedoklim, eksperti rosina ievērot nosaukuma oriģinālrakstību tad, ja attiecīgā augu šķirne jau iepriekš reģistrēta tieši šādā formā, bet turpmāk aicina ievērot latviešu valodas pareizrakstības normas, kuras paredz latviešu valodā veidotos augu šķirņu nosaukumos ar lielo sākumburtu rakstīt tikai pirmo vārdu – ievadītājbārdū.

Informāciju sagatavojis LVEK priekšsēdētāja vietnieks
Agris Timuška

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbība (2019–2020)

Pretstatā iepriekšējam pārskata gadam, kas aizritēja, atzīmējot 1919. gada septembrī dibinātās Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas simtgadi, šis gads pagājis pandēmijas zīmē, kuras iespaidā aktualizējās un visai konkrētu saturu ikdienas leksikā atguva termins *karantīna*, kas līdz tam likās iederīgs tikai svešvārdu vārdnīcās, vēstures grāmatās vai aprakstos par lokalizētiem, bet biedīgiem infekcijas slimību uzliesmojumiem kaut kur tālu tropos un dziļi mūžamežos. Arī *pašizolācija*, *distancēšanās*, *tiešsaiste* un *attālināts darbs* visai spēji ienāca latviešu valodas lietotāju apziņā, iesākumā tikai aprakstos par norisēm citās valstīs, bet kopš 2020. gada marta izskanot ik dienas daudzos brīdinājumos un tieši skarot darba organizāciju un mācību procesu katrā ģimenē.

Līdz ar to jau 2020. gada pirmajos mēnešos nācās lemt, kā rakstīt jaunās slimības nosaukumu latviešu valodā, proti, ar visiem lielajiem burtiem vai tikai ar lielo sākumburtu. Saīsinājuma cilme (angļu valodā abreviatūra COVID-19 veidota no slimības pilnā nosaukuma *coronavirus disease* zilbēm) pamato tā rakstību Covid-19 (bez slīpinājuma, bez pēdīņām), jo latviešu valodā šai gadījumā visu lielo burtu lietojums nav pamatots. Kaut gan arī Covid-19 ir abreviatūra, šis nosaukums nav analogisks tādiem slimību apzīmējumiem kā SARS, HIV, AIDS u. c., kas veidoti no vārdu sākumburtiem. Viļņošanās un diskusijas sociālajos tīklos par *Coronaviridae* ģintij piederīgo koronavīrusu rakstību apliecināja faktu, ka pat daudzi prasmīgi un motivēti valodas lietotāji nav pilnībā apguvuši veselīgā konservatīvisma principu, proti, censties negrozīt jau sen nostabilizējušos terminu formu šķietamas precizitātes vārdā. Jāatgādina, ka šāda šai vīrusu ģintij piederošo vīrusu (koronavīrusi) rakstība fiksēta jau Kristapa Rudziša vārdnīcās „Terminologia medica” pirmizdevumā (1. sēj. 1973; 2. sēj. 1977) un principā atbilst vīrusu ģinšu nosaukumu veidošanas pamatprincipiem.

Par spīti visam minētajam, Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija (LZA TK) turpināja aktīvi strādāt, pielāgojot savu darbību valstī noteiktajiem pulcēšanās ierobežojumiem. No 2019. gada decembra sākuma līdz 2020. gada novembra beigām noturētas sešas komisijas sēdes (viena – 2019. gada decembrī un piecas – 2020. gadā), kurās izskatīti Spēkratu apakškomisijas sagatavotie terminu saraksti, kā arī veselības ekonomikas (sadarbībā ar Rīgas Stradiņa universitāti) un pieaugušo izglītības (sadarbībā ar Izglītības un zinātnes ministriju) termini.

Izceļot dažas aktualitātes, gribētos uzsvērt, ka Saeima 2020. gada 26. maijā trešajā lasījumā pieņēma Apdzīvoto teritoriju un apdzīvoto vietu likumu, kurā iestrādāts LZA TK jau 2008. gada 15. maija sēdē piedāvātais termiņš *valstspilsēta* (LZA TK lēmums Nr. 73). Šis termiņš tika ieteikts jau 2008. gada administratīvi teritoriālās reformas īstenotājiem, lai atvestu padomisko mantojumu *republikas pilsēta* (īsteni pēc tā laika nomenklatūras – *republikas pakļautības pilsēta*), kas saglabāja saikni ar padomiskajām „brālīgajām republikām” un „brīvo un vareno republikasaimi”. Šis piemērs apliecina, ka pārdomāti LZA TK ieteikumi nezūd pat gadījumā, ja tie uzreiz nerod atbalstu.

Līdzīgi LZA TK 2020. gada 30. jūnijā pēc Izglītības un zinātnes ministrijas lūguma atkārtoti akceptēja jau 2017. gada 7. februārī apstiprināto terminu *amatierzinātne* kā vislabāko atbilstmi angļu *citizen science*. Šai gadījumā līdzīgi kā sportā vai mākslinieciskā jaunradē šķirtne starp profesionāli un amatieri saistīta ar algotu darbu vai darbošanos bez atlīdzības, nevis ar personas kvalifikāciju. Jāuzsver, ka Latvijā šāda darbība (ieskaitot folkloras materiālu iesūtīšanu 19. gs. otrajā pusē) pazīstama jau sen, tikai tai trūcis vienojoša apzīmējuma, kaut gan līdzīgi darināts uz konkrētu nozari attiecināts apzīmējums (piemēram, *amatierastronomija* žurnālā „Zvaigžņotā Debess”) lietots jau ilgstoši. Burtiski veidotais *pilsonzinātne* vai, vēl jaunāk, *pūļa zinātne*, kas abi bijuši sastopami atsevišķās publikācijās, atzīstami par neveiksmīgiem un pat maldinošiem.

Plašas diskusijas LZA TK 2020. gada 7. februāra sēdē raisīja vārda *notumse* izvirzīšana par gada vārdu, jo tā atspoguļojums plašsaziņas līdzekļos radīja maldīgu priekšstatu, it kā tas būtu terminoloģijas speciālistu ieteikums, ar ko aizstāt līdz šim plaši lietotos apzīmējumus *elektroapgādes pārtraukums* un *elektroapgādes atslēgums*. Tādējādi tika mulsināta gan sabiedrība, gan „Sadales tīkla” speciālisti. Pēc plašākām diskusijām, kurās tika norādīts uz neskaidriem atlases un vērtēšanas kritērijiem, LZA TK vienojās par norobežošanos no Latviešu valodas attīstības kopas un „Gada vārda” pasākuma un īpaši uzsvēra, ka šis vārds nekādā gadījumā nav uzskatāms par elektroenerģētikas terminu.

Kā jau ierasts pēdējo gadu laikā, visaktīvāk strādājusi Jura Gunāra Pommera vadītā Spēkratu apakškomisija un Eduarda Caunas vadītā Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas apakškomisija. Citu apakškomisiju darbība lielākoties notikusi konsultāciju sniegšanas režīmā.

2020. gada 8. septembrī tika apstiprināts atjauninātais Siltuma, gāzes un ūdens tehnoloģijas apakškomisijas sastāvs. Tās ilggadējo vadītāju

Dr. habil. ing. Andri Krēsliņu nomainīja *Dr. ing.* Ilmārs Bode (Rīgas Tehniskā universitāte). Apakškomisijā kopumā ir deviņi locekļi, tostarp vēl septiņi nozares speciālisti (*Dr. habil. sc. ing.* Egils Dzelzītis, *Mg. sc. ing.* Ance Ansone, *Mg. jur.* Andris Lazarevs, *Dr. sc. ing.* Arturs Lešinskis, *Dr. sc. ing.* Normunds Talcis, *Dr. sc. ing.* Aldis Greķis, *Mg. sc.* Juris Laicāns) un terminoloģijas speciālists *Mg. translat.* Arturs Krastiņš. Apakškomisija jau noturējusi vairākas sēdes, turklāt zināmu pārliecību par darba sekmēm un lēmumu iedzīvināšanu praksē rada tas, ka tajā apvienoti gan tehniskās augstskolas mācībspēki, gan par šo nozari atbildīgās Ekonomikas ministrijas pārstāvji, kā arī vairāku lielu uzņēmumu pārstāvji.

Diemžēl LZA TK cieta arī smagu zaudējumu, jo 2020. gada 13. maijā mūžībā aizgāja Ekonomikas terminoloģijas apakškomisijas (TAK) priekšsēdētājs profesors Ivars Brīvers. Lai apakškomisijas darbs neapsīktu, jau 2020. gada 30. jūnija sēdē par šīs apakškomisijas vadītāju tika apstiprināts Kristaps Lešinskis (Banku augstskola), bet par locekļiem – Andrejs Jākobsons, Inga Tenisa un Raita Karnīte.

LZA TK sniegusi apmēram 100 rakstisku un mutisku konsultāciju valsts pārvaldes institūcijām un fiziskām un juridiskām personām. Konsultāciju jomā LZA TK aktīvi sadarbojas ar citām latviešu valodas politikas un attīstības iestādēm, proti, Valsts valodas centru un Latviešu valodas aģentūru. Ar gandarījumu jāteic, ka aizvien aktīvāk terminoloģiska rakstura konsultācijas meklē maģistrantūras studenti un doktoranti, tādējādi apzinoties precīzas terminoloģijas nozīmīgumu jau pētījuma plānošanas gaitā. Gribētos vienīgi vēlēties, lai ikviens, kas vēlas bez liekas kavēšanās saņemt atbildi uz sev nozīmīgo jautājumu, pievienotu kaut īsu skaidrojumu par nozari, lietojuma kontekstu un, ja iespējams, atbilstošiem terminiem vairākās valodās.

Kopš 2017. gada bija iedibinājusies tradīcija, ka katra gada oktobra sākumā terminoloģijas interesenti pulcējās Latvijas Nacionālajā bibliotēkā uz Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisijas rīkoto konferenci. Draudošās epidēmiskās situācijas dēļ šogad klātienes konferenci nebija iespējams sarīkot, tomēr, pateicoties šīs apakškomisijas vadītājam Intai Virbulei un Inesei Kazākai, 2020. gada 6. oktobrī notika tiešsaistes pasākums par terminoloģijas resursiem „Aktuāli terminoloģijas resursi un rīki – atbalsts bibliotēku nozares un saskarozaru speciālistiem”, kurā „Tildes” pārstāvji (valdes priekšsēdētājs Andrejs Vasiljevs un Mašīntulkošanas biznesa risinājumu nodaļas vadītājs Artūrs Vasiļevskis) referātā „Latvijas pienesums Eiropas terminoloģijas tehnoloģiju attīstībā” iepazīstināja ar mūsu valsts sasniegumiem tulkošanas un terminoloģijas jomā, bet Valsts valodas centra Terminoloģijas un tiesību aktu tulkošanas departamenta vadītājs

Arturs Krastiņš savā prezentācijā „Latvijas Nacionālā terminoloģijas portāla *termini.gov.lv* tapšana un tā sniegtās iespējas darbā ar informācijas resursiem” pastāstīja par iespējām to izmantot nepieciešamo terminu meklēšanai. Lieki piebilst, ka bibliotekāru darbā, it īpaši attālinātu mācību un studiju apstākļos, visu tiešsaistē sasniedzamo terminoloģijas resursu loma tikai pieaug.

Lielākā daļa pagājušajā gadā konferencē „Latviešu terminoloģija simts gados: pirmās terminoloģijas konferences atcere” nolasītie referāti rakstu veidā apkopoti Latvijas Nacionālās bibliotēkas zinātnisko rakstu 6. (XXVI) sējumā (atbildīgais redaktors M. Baltiņš), kas ceļu pie lasītājiem uzsāka 2020. gada decembrī. Tā tapšanā lielu ieguldījumu sniegusi izdevuma atbildīgā sekretāre I. Kazāka.

Pārskata gadā būtiski uzlabota 2018. gada 12. decembrī atklātā Latvijas Nacionālā terminoloģijas portāla *termini.gov.lv* funkcionalitāte. Tagad portāla sadaļā *Komisija* pieejama plaša informācija par LZA TK darbību, tostarp arī visi sēžu protokoli (sākot no 2006. gada 21. februāra sēdes Nr. 1/1066) un lēmumi. Līdz ar to pārtraukta datubāzes *AkadTerm* uzturēšana, nodrošinot apmeklētāju plūsmas pārvirzīšanu uz jauno portālu. Nākamajā darba cēlienā iecerēts būtiski papildināt metodisko un informatīvo materiālu daļu, kā arī aktīvāk izmantot portāla piedāvātās iespējas apakškomisiju darbības nodrošināšanai.

Sagatavojuši
Māris Baltiņš, Astrīda Vucāne

JAUNĀKĀS GRĀMATAS

2019. gada novembris – 2020. gada novembris

Īss pārskats par latviešu valodas jautājumiem veltītajām izdotajām grāmatām, rakstu krājumiem, tiešsaistes lietotnēm u. c. uzzīņu materiālu.

2019

1. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 146. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Vārds. Nozīme. Vārdnīca”. Tēzes. 2019. gada 21.–22. februāris = *International Scientific Conference „Word. Meaning. Dictionary” to commemorate the 146th anniversary of the academician Jānis Endzelins*. Abstracts. 21–22 February, 2019 [tiešsaite]. Sast. Agris Timuška. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2019, 66 lpp. [skatīts 12.11.2020.]. ISBN 9789934580017. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas-2005->
2. Auziņa, Ilze, Priedīte, Aira, Šalme, Arvils. *Latviešu valodas prasmes pamatlīmenis. Pirmslīmenis (A0), pamatlīmenis (A1 un A2), 7–10 gadus veciem skolēniem, 11–15 gadus veciem skolēniem*. Metodiskais izdevums [tiešsaiste]. Rec. Dr. philol. Vita Kalnbērziņa; zin. kons. Dr. philol. Inita Vitola. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2019, 88 lpp. [skatīts 15.11.2020.]. ISBN 9789984829692. Pieejams: <https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2020/03/LatviesuValodasPrasmesPamatlimesis.pdf>
3. *Baltistica*. Nr. 54 (1). Vilnius : VU Press, 2019. ISSN 0132-6503, eISSN 2345-0045. Pieejams arī tiešsaistē: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/archive>
4. *Baltistica*. Nr. 54 (2). Vilnius : VU Press, 2019. ISSN 0132-6503, eISSN 2345-0045. Pieejams arī tiešsaistē: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/archive>
5. *Baltu filoloģija*. Nr. XXVIII (1) 2019. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 214 lpp. ISSN 1691-0036. Pieejams arī tiešsaistē: <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/baltu-filologija/baltu-filologija-xxviii-1-2019/>
6. *Baltu filoloģija*. Nr. XXVIII (2) 2019. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 232 lpp. ISSN 1691-0036. Pieejams arī tiešsaistē: <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/baltu-filologija/baltu-filologija-xxviii-2-2019/>
7. Celītāne, Česlava. *Darināsim vārdiņus. Salikteņi. Spēles bērniem no 3 līdz 8 gadiem*. Metodiskais materiāls. Rīga : RaKa, [2019], 38 lpp. + 20 nenumur. lapas, ieliktnis. ISBN 9789984464077.
8. *CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: ietvari, pieredze, izaicinājumi*. Rakstu krājums. Sast. un atb. red. Dr. philol. Maija Burima; tulk. Solveiga Liepa (no angļu val.), Vilma Šaudiņa (no liet. val.). Bilingvālo mācību skolotājam, 5. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2019, 184 lpp. ISBN 9789984829647.
9. Kaže, Daiga. *Lasīsim kopā!* Metodisks materiāls pirmsskolai kompetences (lietpratības) attīstībai valodu jomā. Rīga : RaKa, [2019], 39 lpp. + 1 piel. ISBN 9789984464114.

10. Kārkliņš, Ivars. *Amma. Rīmju ābece*. Rediģējusi Solveiga Vītola. [Vecumnieki] : [Ivars Kārkliņš], 2019, 35 lpp. ISBN 9789934881909.
11. Kristals, Deivids (*Crystal David*). *Mazā valodas grāmata*. Tulk. Ina Druvietē; zin. un lit. red. Sanda Rapa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2019, 286 lpp. ISBN 9789984829654.
12. Kuzina, Anna. *Rūdolfa Blaumaņa valodas vārdnīca*. Zin. red. Ieva Zuicena; lit. red. Vita Aišpure. Rīga : Madris, [2019], 239 lpp. ISBN 9789984313047.
13. Laizāne, Inga. *Latviešu valoda kā svešvaloda: lingvodidaktikas virziena attīstība Latvijā un ārpus tās*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē. Zin. vad. asoc. prof. Dr. philol. Arvils Šalme. Liepāja : [Liepājas Universitāte], 2019, 211 lpp. + 1 piel. (10 lpp.).
14. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos*. 2. sēj. Kurzeme, Zemgale, Sēlija. I daļa. Autori: Ilmārs Mežs, Anna Stafecka, Renāte Siliņa-Piņķe, Otilija Kovaļevska. Rec. Dr. philol. Laimute Balode, Dr. philol. Pauls Balodis; zin. un lit. red. Dr. philol. Anna Stafecka; zin. kons. Dr. philol. Valts Ernštreits, Dr. philol. Laimute Balode. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2019, 351 lpp. ISBN 9789984829623.
15. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos*. 2. sēj. Kurzeme, Zemgale, Sēlija. II daļa. Autori: Ilmārs Mežs, Anna Stafecka, Renāte Siliņa-Piņķe, Otilija Kovaļevska. Rec. Dr. philol. Laimute Balode, Dr. philol. Pauls Balodis; zin. un lit. red. Dr. philol. Anna Stafecka; zin. kons. Dr. philol. Valts Ernštreits, Dr. philol. Laimute Balode. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2019, 367 lpp. ISBN 9789984829623.
16. *Latviešu valodas prasmes kvalitāte: valsts valodas prasmes pārbaudes rezultāti* [tiešsaiste]. Pētījuma darba grupa: Ilze Auziņa, Gunta Kļava, Anta Lazareva, Kristīne Levāne-Petrova, Baiba Mūrniece-Buļeva [u. c.]. Rec. Dr. philol. Solvita Pošeiko; lit. red. Ingrida Sjomkāne. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, 2019, 128 lpp. [skatīts 12.11.2020.]. ISBN 9789984829722. Pieejams: <https://valoda.lv/wp-content/uploads/2020/04/Latvie%C5%A1u-valodas-prasmes-kvalit%C4%81te-preview.pdf>
17. Lauka, Arita, Eglīte, Inese, Buboviča, Jana. *Didaktisko materiālu komplekts pirmsskolai un sākumskolai*. Valsts izglītības satura centrs, Latviešu valodas aģentūra. Rīga : Valsts izglītības satura centrs, [2019], 1 kārba 46 x 35 x 10 cm. ISBN 9789984829661.
18. Laumane, Benita. *Zvejasriku nosaukumi Latvijas piekrastē*. Liepāja : LiePA, 2019, 507, [13] lpp. ISBN 9789934569692.
19. *Linguistica Lettica*. Nr. 27. Latviešu valodas institūta žurnāls. Atb. red. Ilga Jansone. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2019, 200 lpp. ISSN 1407-1932.
20. Līdaka, Jolanta. *Grafiski līdzīgo burtu D, B, P, d, b, p jaukšanas novēršanas uzdevumi. 4–6 gadus veciem bērniem*. 1. krāj. Burti [tiešsaiste]. [Latvija] : Jolanta Līdaka, [2019], 20 lpp. [skatīts 23.09.2020.]. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/837368.html>
21. Līdaka, Jolanta. *Grafiski līdzīgo burtu D, B, P, d, b, p jaukšanas novēršanas uzdevumi. 5–7 gadus veciem bērniem*. 2. krāj. Zilbes un vārdi [tiešsaiste]. [Latvija] : Jolanta Līdaka, [2019], 22 lpp. [skatīts 23.09.2020.]. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/837375.html>

22. Līdaka, Jolanta. *Grafiski līdzīgo burtu D, B, P, d, b, p jaukšanas novēršanas uzdevumi. 5–7 gadu veciem bērniem*. 3. krāj. Teikumi [tiešsaiste]. [Latvija] : Jolanta Līdaka, [2019], 21 lpp. [skatīts 23.09.2020.]. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/837378.html>
23. Reidzāne, Beatrise. *Latviešu tautasdziesmu semantika. Vilka tēls „Latvju dainās”*. Rec. Dr. habil. philol. Benita Laumane, Dr. philol. Angelika Juško-Štekele; tulk. angļu val. Aldis Pūtelis; red. Aivars Kļaviņš (latv. val.), Džefrijs Grīnvalds (angļu val.). Rīga : Zinātne, [2019], 783 lpp. ISBN 9789934549892.
24. Saldava-Reice, Viktorija. *Gudrā ābece*. Lasāmgrāmata. Rīga : RaKa, [2019], 44 lpp. ISBN 9789984464107. [Ietilpst grāmatu komplektā „Gudrā ābece”]
25. *Scriptus manet*. Nr. 1/2019. Humanitāro un mākslas zinātņu žurnāls. Atb. red. Zanda Gūtmane. Liepāja : LiePA, 2019, 145 lpp. ISSN 2256-0564.
26. Silis, Jānis. *Trīs gadu desmiti Latvijas tulkojumzinātnē (1984–2014) = Three Decades In Latvian Translation studies: 1984–2014*. Rec. Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. philol. Astra Skrābāne. Ventspils : Ventspils Augstskola, 527 lpp. ISBN 9789984648903.
27. Valoda – 2019. *Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXIX zinātnisko rakstu krājums = *Language – 2019. Language in Various Cultural Contexts*. Proceedings of Scientific Readings XXIX. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2019, 308 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984148922. Pieejams arī tiešsaistē: <https://du.lv/zinatne-un-petnieciba/zinatniskie-izdevumi/valoda-dazadu-kulturu-konteksta/>
28. *Valoda: nozīme un forma 10. Gramatika un pragmatika = Language: Meaning and Form 10. Grammar and pragmatics*. Sast., red. un priekšvārda autore Andra Kalnača un Ilze Lokmane. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 238 lpp. ISSN 2255-925, e-ISSN 2256-0602, ISBN 9789934184932. Pieejams arī tiešsaistē: <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/valoda-nozime-un-forma-language-meaning-and-form/valoda-nozime-un-forma-10-language-meaning-and-form-10/>
29. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums = *The Word: Aspects of Research*. Conference proceedings. Nr. 23 (1/2). Atb. red. Gunta Smiltneiece un Linda Lauze. Liepāja : LiePA, 2019, 460 lpp. ISSN 1407-4737. Pieejams arī tiešsaistē: <https://dom.lndb.lv/data/obj/836813.html>
30. *Zinātnes valoda*. Konferenču materiāli, 2019. gada 29. martā = *Language of Science*. Conference materials, March 29, 2019 [tiešsaiste]. Atb. red. Agnese Dubova; lit. red. Dzintars Šulce (latv. val.), Juris Baldunčiks (angļu val.); tulk. angļu val. Baiba Egle. Liepāja : LiePA, 2019, 65 lpp. [skatīts 23.09.2020.]. ISBN 9789934569661. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/800391.html>

2020

1. 56. prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference „Gramatika un valodas apguve”. Referātu tēzes. 2020. gada 19. un 20. martā = Prof. Artūro Ozolo 56-osios tarptautinė mokslinė konferencija „Gramatika ir kalbos mokymasis”. Pranešimų tezės. 2020 metų kovo 19 ir 20 d. = 56th Arturs Ozols International Academic Conference „Grammar and Language Acquisition”. Abstracts. March 19-20, 2020 [tiešsaiste]. Sast. Andra Kalnača; red. Laimute Balode, Andra Kalnača, Lidija Leikuma. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra, Baltu valodniecības katedra. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 74 lpp. [skatīts 09.09.2020.]. ISBN 9789934185144, e-ISBN 9789934185151. Pieejams: https://www.aok.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU/LV/Apaksvietnes/Konferences/Profesora_Artura_Ozola_starptautiska_zinatniska_konference/e-PDF_Ozola_konf_tezes_2020.pdf
2. Akadēmiskā godīguma terminu vārdnīca. Akadēmiskā godīguma vispārējās vadlinijas. Uzziņu izdevums. Atb. par izdevumu Ilze Birzniece. Tulk. Alla Anohina-Naumeca, Tatjana Odiņeca, Ilze Birzniece, Vita Šakele; lit. red. Irēna Skārda, Inga Skuja. Rīga : RTU Izdevniecība, [2020], 161 lpp. ISBN 9789934224317.
3. Andersone, Gita, Golubova, Vita, Ika, Iveta. *Latviešu valoda. 1. klase*. Mācību grāmata, 1. Red. Indra Putre. Raibu raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, [2020], 111 lpp. + 1 piel. (31 lpp.). ISBN 9789934088940.
4. Andersone, Gita, Golubova, Vita, Ika, Iveta. *Latviešu valoda. 1. klase*. Mācību grāmata, 2. Red. Indra Putre. Raibu raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, [2020], 135 lpp. + 1 piel. (39 lpp.). ISBN 9789934088964.
5. Andersone, Gita, Golubova, Vita, Ika, Iveta. *Latviešu valodas burtnīca. 1. klase*. 1. Red. Indra Putre. Raibu raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, [2020], 47 lpp. ISBN 9789934090776.
6. Andersone, Gita, Golubova, Vita, Ika, Iveta. *Latviešu valodas burtnīca. 1. klase*. 2. Red. Indra Putre. Raibu raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, [2020], 55 lpp. ISBN 9789934090783.
7. Anspoka, Zenta, Birzgale, Egina, Dzērve, Ināra, Gribuste, Elīna, Leite, Ina. *Sākam mācīties! Skolotāja grāmata. 2. daļa*. Red. Egina Birzgale. 1. izd. [Lielvārde] : Lielvārds, 2020, 192 lpp. ISBN 9789984115665.
8. Anspoka, Zenta, Irbe, Iveta, Liepiņa, Daira, Miesniece, Agrita. *Mācības bilingvāli un latviešu valodā*. Rokasgrāmata pirmsskolas pedagogiem [tiešsaiste]. Red. Egina Birzgale. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, Latviešu valodas aģentūra, [2020], 58 lpp. [skatīts 07.09.2020.]. ISBN 9789984829685. Pieejams: https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2020/08/LVA_A4_rokasgrāmata_WEB_gatavs.pdf
9. *Attieksme pret latviešu valodu un tās mācību procesu* [tiešsaiste]. Darba grupas vad. Dr. philol. Sanita Lazdiņa. Pētījuma sagatavošanā piedalījās Dr. philol. Gunta Kļava, Dr. philol. Solvita Pošeiko, Mg. paed. Vineta Vaivade, Dr. sc. soc. Miķelis Grīviņš, Dzintra Knohenfelde [u. c.]. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, [2020]. 15 bukleti [skatīts 17.10.2020.]. Pieejams: <https://valoda.lv/petijumi/attieksme-pret-latviesu-valodu-un-tas-macibu-procesu/>

10. Bumbiere, Daina. *Patskaņu un divskaņu spēles*. Didaktiskais materiāls. Rīga : RaKa, [2020], 14 lpp. + 1 piel. (21 nenumur. lpp.). ISBN 9789984464121.
11. Bušmane, Brigita. *Nīcas izloksnes vārdnīca (J–Ķ)* [tiešsaiste]. Atb. red. Agris Timuška. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2020, XVI + 230 lpp. [skatīts 18.09.2020.]. e-ISBN 9789984742953. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/NIV%20J-%C4%B6%20public%C4%93%C5%A1anai%2030.06.2020.pdf>
12. Cīrule, Līga. *It's Time for Latvian! Basic Latvian for Beginners*. Tulk. Alise Avotiņa; red. Oļesja Burkevica, Diāna Romanoviča. Rīga : Zvaigzne ABC, [2020], 182 lpp. ISBN 9789934079597.
13. *Dabaszinības, latviešu valoda, sociālās zinības un matemātika*. Mācību grāmata un metodiskais līdzeklis mācību satura integrētai apguvei (1.–9. klasei) [tiešsaiste]. Izstrādāja Ilva Magazina, Arita Poheviča, Janina Ponomarjova, Inese Stepko un Kaiva Žimante. Rec. Jeļena Antoniņa, Marina Kuļičenko. Liepājas Universitāte, Valsts izglītības satura centrs. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2020], 124 lpp. [skatīts 12.09.2020.]. ISBN 9789934540608. Pieejams: <https://mape.skola2030.lv/resources/215>
14. *Darba lapas latviešu valodas apguvei remigrējušo ģimeņu skolēniem. 1.–3. klase* [tiešsaiste]. [Latviešu valodas aģentūra], 2020 [skatīts 14.09.2020.]. Pieejams: <https://maciunmacies.valoda.lv/maci/diasporai-un-imigrantiem#1tab>
15. Dortāne, Rūta, Leite, Ina. *Sākam mācīties! Burti*. Darba lapas. Red. Egina Birzgale. 1. izd. Lielvārde : Lielvārds, 2020, 72 nenumur. lpp. ISBN 9789984115696.
16. Dzene, Ilze. *[Zilbju roka]. Zilbju rakstības uzdevumi 5 gadniekiem* [tiešsaiste]. [Latvija] : Ilze Dzene, [2020], 18 lpp. [skatīts 15.09.2020.]. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/836936.html>
17. Dzene, Ilze. *Burtu režģis. 5–6 gadniekiem* [tiešsaiste]. [Latvija] : Ilze Dzene, [2020], 17 lpp. [skatīts 15.09.2020.]. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/837952.html>
18. *Galda spēļu komplekts pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem latviešu valodas apguvei*. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, 2020. [Materiāli izstrādāti un izdoti projektā „Kompetenču pieeja mācību saturā” (Nr. 8.3.1.1/16/I/002).]
19. *Latviešu valoda 1.–9. klasei*. Mācību priekšmeta programmas paraugs [tiešsaiste]. Izstrādāja Aelita Andrejeva, Egina Birzgale, Ance Jaks, Samanta Kavrusa, Linda Krastiņa [u. c.]. Mācību satura rec. Signe Berga, Ilga Otto; zin. rec. Linda Lauze. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2020], 291 lpp. [skatīts 15.09.2020.]. ISBN 9789934540479. Pieejams: <https://mape.skola2030.lv/resources/318>
20. *Latviešu valoda I. Pamatkursa programmas paraugs vispārējai vidējai izglītībai* [tiešsaiste]. Izstrādāja Sanita Lazdiņa, Sandra Murinska, Arvils Šalme un Inta Urbanoviča. Mācību satura rec. Signe Berga; zin. rec. Solvita Pošeiko. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2020], 109 lpp. [skatīts 15.09.2020.]. ISBN 9789934540837. Pieejams: <https://mape.skola2030.lv/resources/381>

21. *Latviešu valoda un literatūra izglītības iestādēs, kas īsteno mazākumtautību izglītības programmas. 1.–9. klasei.* Mācību priekšmeta programmas paraugs [tiešsaiste]. Izstrādāja Silvija Mickeviča, Inga Narmonta un Sandra Zariņa. Mācību satura rec. Marina Fekļistova; zin. rec. Iveta Grīnberga. Valsts izglītības satura centrs. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2020], 302 lpp. [skatīts 15.09.2020.]. ISBN 9789934540486. Pieejams: <https://mape.skola2030.lv/resources/320>
22. *Latviešu valoda un sociālās zinības.* Darba burtnīca mācību satura integrētai apguvei (1.–9. klasei) [tiešsaiste]. Izstrādāja Ilva Magazeina, Arita Poheviča, Janina Ponomarjova, Inese Stepko un Kaiva Žimante. Rec. Jeļena Antoņiva, Marina Kuljičenko. Liepājas Universitāte, Valsts izglītības satura centrs. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2020], 63 lpp. [skatīts 15.09.2020.]. ISBN 9789934540622. Pieejams: <https://mape.skola2030.lv/resources/306>
23. *Latviešu valodas bilžu vārdnīca.* Valsts izglītības satura centrs, SIA „E Forma”. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, [2020], 100 lpp. ISBN 9789984829715. Pieejams arī tiešsaistē: https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2020/07/LVA_bilzuvardnica.pdf
24. Lūse, Judīte, Miltiņa, Irēna, Tūbele, Sarmīte. *Logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīca.* Rec. Dr. psych. Skaidrīte Liepiņa, Dr. paed. Rasma Vigante; red. Rita Cimdiņa. Rīga : RaKa, [2020], 527 lpp.
25. Malahova, Ludmila. *Palīgs latviešu valodas gramatikas apguvei ārvalstu studentiem.* Mācību līdzeklis LSPA ārvalstu studentiem. 1. daļa. Rec. Iveta Boge, Inta Budviķe. Rīga : Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija, 2020, 41 lpp. ISBN 9789934520433.
26. Miltiņa, Irēna, Skribanovska, Zane. *Saistītās runas sekmēšana bērniem ar valodas sistēmas nepietiekamu attīstību pirmsskolā.* Rec. Dr. paed. Sarmīte Tūbele. Rīga : RaKa, [2020], 84 lpp. + 1 piel. (32 loksnes). ISBN 9789984464145.
27. Nasteviča, Dace. *Suitu novada mantojums. Vietvārdi.* Zin. red. Liene Markus-Narvila. Alsunga : Etniskās kultūras centrs „Suiti”, 2020, 200 lpp. ISBN 9789934881732.
28. *Onomastikas pētījumi II.* Starptautiskās zinātniskās konferences „Onomastikas pētījumi” (Rīga, 2018. gada 10.–12. maijs) rakstu krājums = *Onomastic Investigations II.* Proceedings of the International Scientific Conference „Onomastic Investigations” (Rīga, May 10-12, 2018). Red. Laimute Balode, Christian Zscheschang. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2020, 344 lpp. ISBN 9789934580031.
29. Osipova, Sanita. *Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu.* Rakstu krājums. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2020, 559 lpp. ISBN 9789934508820.
30. *Prieks mācīties! Rakstīšana. Ar diplomu.* Tulk. Mārtiņš Karelis; red. Linda Kalna. Rīga : Egmont Publishing, [2020], 24 nenumur. lpp. ISBN 9789934167973.
31. Ptičkina, Ārija. *Ābecīte pirms skolas.* Mācību līdzeklis pirmsskolas vecuma bērniem. Red. Ieva Strelēvica un Indra Putre. Rīga : Zvaigzne ABC, [2020], 119 lpp. ISBN 9789934088032.

32. So, Džinsoks (*Seo Jinseok*). *Korejiešu īpašvārdu atveide latviešu valodā: ieteikumi*. Red. Jūlija Platpīre, Agris Timuška; rec. Lauma Šime. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2020, 68 lpp. ISBN 9789984829678.
33. *Valoda sabiedrībā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 147. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference*. Tēzes. 2020. gada 20.–21. februāris = *International Scientific Conference „Language in society” to commemorate the 147th anniversary of the academician Jānis Endzelīns*. Abstracts. 20–21 February, 2020 [tiešsaite]. Lit. red. Dite Liepa (latv. val.), Dace Strelēvica-Ošiņa (angļu val.), Regīna Kvašīte (liet. val.), Nadežda Kopoloveca (krievu val.). Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2020, 39 lpp. [skatīts 15.09.2020.]. e-ISBN 9789934580048. Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelina_tezes_2020.17.02_end%20version.pdf
34. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 15. Atb. red. Dr. philol. Ilze Lokmane; rec. Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2020, 204 lpp. ISSN 1691-273X.
35. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. Zinātnisko rakstu krājums. Nr. XVI. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2020, 368 lpp. ISSN 1407-9739.

Sagatavojusi
Marita Silkāne

HUMORA LAPPUSĪTE

Lai arī cik nopietni būtu skolotāji, reizēm viņiem gadās vai apzināti tiek izteikti tik krāšņi un sulīgi izteicieni, ka skolēni tos mēdz pat pierakstīt. Katram skolotājam ir savas iecienītākās frāzes vai teicieni. Tie gan izsprūk nejauši vai aizkaitinājumā, gan arī apzināti tiek teikti, dzenot jokus, lai klasē uzturētu nepiespiestu gaisotni. Šādi izteicieni atsvaidzina nopietno mācību procesu, radot humoristisku un bieži vien priecīgu noskaņu. Šī iemesla dēļ šoreiz humora lappusītē aplūkoti absolventes Santas Loginas apkopotie Jelgavas Valsts 1. ģimnāzijas (tagadējās Jelgavas Tehnoloģiju vidusskolas) skolotāju izteicieni.

Humanitāro mācību priekšmetu skolotāju izteicieni

- Aiztaisiet tur logu aizmugurē – visiem saprāts lido laukā.
- Atkal aprunājat vecu, sirnu skolotāju?
- Dabūsi ar kritainu lupatu!
- Daiļā būtne trešajā solā aiziet uz to mazo, jauko soliņu klases beigās!
- „Diemžēl” klist kā spoks pa domrakstiem.

- Es apsolīju pirmo nedēļu nelamāties.
- Es esmu nikna kā bebru māte.
- Es jau šajā skolā strādāju no Mozus laikiem.
- Es nebiju tevī pamanījusi riebeklīguma līniju.
- Es nekāds Pūķis Baisulis neesmu, dzīvu atstāšu.
- Es nevaru piedot tev, ka tu vāries kā zupa katlā.
- Es tāda mīksta tantīte, mani neviens neklausu.
- Es zinu, ka tu mani gribi izkonkurēt, bet man līdz pensijai vēl tālu.
- Izņemiet vadus no ausīm!
- Jānīt, es tev traucēju runāt?
- Jautrišu banda.
- Jums tā kājminamā domāšana, kas tikai pēc piektā apgrieziņa sāk saprast?
- Jums tur klusie telefoni ar Jāni?
- Kā tāds kvekšķu bars.
- Kamēr viņš ķeselē ārā savas atziņas, novāciet savus mobilizētos ganāmpulkus!
- Kāpēc visiem jācieš tādu murmuļu dēļ?
- Ko tu dzenā viņu kā sieva ar 10 gadu stāžu!
- Ko tu tur zem galda rausties?
- Kur tu biji vakar? Laikam kādai meitai pielīmējies.
- Kurš te visu laiku, galvu zem sola pabāzis, dzied Baha āriju?
- Lūdzu, ieliekamies laikā!
- Man ir ērgļa acs un leduslāča atmiņa.
- Mirušās dvēseles arī uzradušās.
- Mutes kabatā, lūdzu!
- Muti ciet un būdā iekšā!
- Nenoteiksme ir kā piedauzīga sieviete, kura padodas papildinātājam, apzīmētājam, teikuma priekšmetam.
- Nesēdi kā vecs slotas kāts stūrī!
- No manas morāles te nevienam nekādas jēgas nebija, ja nu vienīgi kāda muša apkritusi augšpēdu no garlaicības.
- Pogā vajā ausis!

- Prastibiņpuiši!
- Sagriežamies un sākam klausīties.
- Skaisti var rakstīt gan par rozēm, gan par vēmekļiem.
- Skolotājs vārās kā rubenis riesta laikā.
- Tu nestāsti te man, lakstīgala saldmēlīte!
- Tu no septiņi esi tik tālu kā mēs no Mēness!
- Vai tu negribi kaut kur iet pastaigāties un ilgi nenākt atpakaļ?
- Zviedzošā tautu meita.

Eksakto mācību priekšmetu skolotāju izteicieni

- Aizkniedējiet savas mutītes!

- Cirkā lāci braukt ar ratiem vieglāk iemācīt nekā jums fiziku.

- Aktivā atpūta – krist skolotājam uz nerviem.
- Cienītie ārzemnieki, beidziet tulkot!
- Es esmu vecs dators. Man programma uzkārs.
- Ienākušas kā agresīvas tirgus mušas.
- Ieslēdzam *driving* režīmā!

- Ja tu gaišā dienas laikā uzbrūc, ko tu pa nakti dari?
- Jums sensori uz manu balsi iestrādāti?
- Jūs no mēsliem vienmēr mākat izlīst tīri.
- Klačtantiņas!
- Košļeni miskastē! Pēc stundas varēsiet paņemt atpakaļ.
- Labi, ka skolotāja ir pa gaisu parauta!
- Nedzīvo citā burtnīcā!
- Noliec to savu Bībeli un nāc pie tāfeles!
- Pieveriet savas runājamās vietiņas!

- Šajā klasē man jāizturas kā Tālavas taurētājam.
- Tad jau laikam es šodien stāstu pati sev.
It kā es to jautājumu zinu, bet atkārtošu.
- Tagad es pateikšu, ko es par jums domāju!
- Tev tā trešā acs pakausī nesaka priekšā, kā ir pareizi?
- Tu esi viens īsts Kamčatkas krabis.
- Tu tūlīt iesi aizskapē!
- Ūdenszāle tāds!

Materiālu sagatavojusi
Latviešu valodas aģentūra, Santa Logina
Karikatūras zīmējis *Sandis Mūrnieks*

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Māris BALTIŅŠ – *Dr. habil. med.*, Valsts valodas centra direktors

Ina DRUVIETE – *Dr. habil. philol.*, Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultātes profesore, Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūta vadošā pētniece

Andra KALNAČA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro
zinātņu fakultātes profesore un vadošā pētniece

Indra KARAPETJANA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultātes profesore

Māris KŪLIS – *Dr. phil.*, Latvijas Universitātes Filozofijas
un socioloģijas institūta pētnieks

Aldis LAUZIS – *Dr. philol.*, literārais redaktors,
tulkotājs un terminologs

Evija LIPARTE – *Mg. philol.*, pētniece

Santa LOGINA – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Emīlija MEŽALE – *Mg. philol.*, Latvijas
Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes
Valodniecības doktora studiju programmas doktorante

Kitija NAGLE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro
zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Baltu
filoloģijas maģistra programmas absolvente

Gunta NEŠPORE-BĒRZKALNE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes
Matemātikas un informātikas institūta pētniece

Kristīne PĒČA – *Mg. art.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Iveta PŪTELE – *Dr. philol.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Sanda RAPA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece

Līga ROMĀNE-KALNIŅA – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Valodniecības doktora studiju programmas doktorante

Baiba SAULĪTE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta pētniece

Marita SILKĀNE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta asistente

Dace STRELĒVICA-OŠIŅA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētniece

Agris TIMUŠKA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētnieks, Valsts valodas centra galvenais lingvists

Edmunds TRUMPA – *Dr. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors

Kārlis VĒRDIŅŠ – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētnieks, dzejnieks

Jūlija ZĀLĪTE – *Dr. philol.*, pētniece

Evelīna ZILGALVE – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras galvenā lingviste

Latviešu valodas aģentūras Valodas attīstības daļa:

- konsultē pareizrakstības, pareizrunas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Latviešu valodas aģentūras mājaslapā
www.valoda.lv

**Latviešu valodas aģentūra.
Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.
Populārzinātnisku rakstu krājums, 2021**

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša iela 35–5, Rīga, LV-1011
www.valoda.lv

Iespiests SIA „Dardedze hologrāfija”

Latviešu valodas aģentūra

ISSN 1691-273X

15

9 771691 273004

Nr. 16/2021